GRACE MARY ELLISON

İzmir
26.2.976

BİR İNGİLİZ KADINI GÖZÜYLE

KUVA-İ MİLLÎYE ANKARASI

Türkçesi :
İbrahim S. TUREK

Milliyet
YAYINLARI

MİLLİYET YAYIN LTD. ŞTİ. YAYINLARI
Tarih Dizisi : 25

•

Yayın hakkı (Copyright), Milliyet Yayın Ltd. Şti.

•

Kapak düzeni : Aydın ERKMEN

•

Birinci Baskı: Ocak 1973

Bu kitap **SÜMER Matbaasında** dizilip basılmıştır.

ÖNSÖZ

Bu yazıları yazarken, Milliyetçi hareket başladığından beri, Ankara'da bulunmuş, tek İngiliz kadını olduğumu düşünüyorum.

Başka meraklılar, yeni rejim altındaki bu ülkeyi ziyaret için izin istemişler, fakat Milliyetçi Türkiye, onların bekletilmesine karar vermiştir. Bunu, onların, gerçekleri, daha önce taşıdıkları taraflılık görüşü ışığında değil, gördükleri gibi, yazıp konuşmakta kararlı olduklarından emin olmak için yapmaktaydılar.

Bana gelince Türkiye'ye, uyruğumdan ötürü üç defa açılmış kollarla davet edilmiştim. Bu defa ise uyruğumun kötülüğüne rağmen, oraya gitmeme izin verildi. Uyruğumun kötülüğü, o kadar acı bir gerçek ki, aklım bir türlü alamıyor.

Bu ziyaretten aldığım izlenimleri karşılaştırmak için önce şu soru sorulmalı; «tutumda böyle bir değişiklik nasıl geçiştirilebilir?»

Eskiden İngiltere, başta bütün ülkeler arasında, Türkiye'de en çok sayılan ülkeydi. Türkiye'de İngilizce olarak kullanılan kelimenin tam anlamıyla bir centilmen olmak, Türklerin en büyük ideali idi İngiliz malları, Fransızların'kine üstün tutuluyordu. Bu onların daha mükemmel ve daha iyi olu-

şundan değil, yalnızca İngiliz oluşundandı. Bizim ideallerimiz, bizim politikamız ve şunu da ekleyeyim bizim mürebbiyelerimiz, Türklerin gözlerinde âdeta kutsaldı.

Oysa şimdi, bana bir Amerikalı olarak yolculuk etmem daha büyük bir güvenlik yolu olarak öğütleniyor! Tanrı korusun! Ben eski bayrağımın yanındayım.

Bir polisin, bir Amerikalı olduğumdan emin olup olmadığını sorduğunu hatırlıyorum. Göz yaşlarımı gizlemek için gülümsemiştim.

«Elbette eminim,» diye karşılık verdim.

«Pekiyi, nasıl olur da, Ankara'da bir İngiliz kadını gibi imkânsız bir şey, mümkün olabilir»? diye sordu.

«Sizin hükümetiniz bunu mümkün kıldı. Benim ülkemden burada başka bir kimse olmadığına göre, kendime bu görevi, kendim verdim. Ben kendi ülkesini seven, Türklerin eski bir dostu, bir kadınım. Görevim, her iki ülke için çok gerekli olan barışın sağlanmasında bir şeyler yapabilmektir. Onun için buradayım» dedim.

Ben Türklerin savaşta düşmanımız olduğunu unutmam. Ama onlar yerle bir oldukları halde yeniden doğdular. Bu anda biz kendi şartlarımızı onlara kabul ettirebilirdik. Bu ortam içinde Türkiye her şeyi kabul edebilirdi. Her şeyi, yalnız, bizim onlara zorladığımız bir şeyi değil -İzmir'deki Yunanlıları! Bu bütünüyle delice politika, Türkiye'nin halkını bizden nefret etmeye değilse bile, korkmaya ve güvensizliğe sürüklemişti.

Bizim eski dostumuza, bu kadar haksız ve akla uymayan tarzda davranmamıza rağmen, Yunanlıların bu kendinden geçmiş ataklığını desteklemekte yalnız değildik. Artık kendi hatalarımızı kabul etmemiz doğru değil mi? Biz oradaki acıklığı düzeltmek için yeter derecede cömert, güçlü ve büyüğüz.

Bu gün İngiliz vatandaşlığının görevi, karışık suları sükûnete erdirmek, Türkiye'ye açıklanması gerekeni anlatmak ve bizim halkımıza, bizim rakip kalemlerimiz tarafından çizilmiş tablodan daha az kara bir tablo çizmektir.

Lozan - Ocak, 1923

BİRİNCİ BÖLÜM

«PİERRE LOTİ'NİN GÜVERTESİNDE - LOTİ'NİN SİHİRLİ KALEMİNE TÜRKİYE'NİN BORCU»

Düpedüz bir deniz üstünde, üstümüzde güneş parlarken *«Messageries Maritimes»* kumpanyasına ait ***Pierre Loti*** gemisi bizi İzmir'e götürüyor. On yıl önce, yenilmiş **«Türkiye»**ye (gelecek yıllar içersinde düşmanla boy ölçüşemeyeceği sanılan Türkiye'ye), aynı yolculuğu yapmıştım. Ve şimdi, bütün kehânetlerin aksine, ben muzaffer insanların arasına gidiyorum; ve onları bütün şartlar aleyhlerine olduğu halde zafer kazandıkları için, çifte muzaffer sayıyorum.

«Bu türlü hikâyeyi severim ben» dedim, geminin sempatik kaptanı ve kızına. Onlarla kaptanın kamarasında bi konuk olarak sık sık yemek yiyordum. Onlar da benim maceramla özellikle ilgiliydiler. Çünkü Yakın Doğu'yu çok iyi biliyorlardı ve bu, onların son ziyaretiydi. Kaptan ömürlerini, denizde, gemilerinde geçiren kaptanların yaşındaydı. Ama bunu ancak kızının ağzından çıkan 'baba' kelimesini yakaladığınızda daha çok anlayabiliyordunuz. (Böyle genç evlenenlerin Allah yardımcısı olsun.)

Bir sabah, ona dedim ki «burada Pierre Loti'nin güvertesinde bulunmam garip bir rastlantı ve belki de iyi bir talihin başlangıcı. Çünkü Pierre Loti'nin kitapları benim Doğu'ya duyduğum sevgiyi genişletmiş ve artırmıştır.»

İşin içinde başka rastlantılar varmış; kaptan gemisine bu büyük Fransız yazarıyle olan arkadaşlığına duyduğu saygı ve hayranlıkla onun ismini vermiş. Bir zamanlar Rus Çarının hizmetinde bulunmuş bir gemiye bu adın verilmesi daha da garip. Geminin kütüphanesinde bu üstadın eserlerini de buldum. Eskiden çok sevdiğim şu kitaplarını yeniden okumak fırsatını buldum. **«Ramuntcho»**, **«Matelot»**, **«Ispahan»**, **(İsfahan) «Les Pédheurs dislande»** (İzlanda Balıkçıları) ve **«Désenchantées»**. (Azade)

Kaptan bana Rochefort'a ziyaretinden bahsetti. Ben de ona **Antoine**'nin nasıl **«Ramuntcho»**yu sahneye koyduktan sonra son talimatı almak için aynı eve gittiğini ve bu çabasının nasıl boşa harcandığını anlattım. Gerçekten Pierre Loti'yi şiirde olsun, düz yazıda olsun kim sahneye koyabilir? Çünkü konu, ne ruhbilimle, ne de bir dramla ilgili. Sanırım ki Antoine bunu böyle bir şeyin yapılamayacağını ispatlamak için göze aldı; üstad için tam bir ders oldu bu.

«Doğu'nun her köşesinde topladığı paha biçilmez Loti koleksiyonu içinde, Antoine şapkasını koyacak bir yeri boşuna aradı. Sonunda şapkasını Doğu'dan gelmiş bir putun üstüne koydu da konuşmaları başladı. Ama birkaç saniye sonra bir duraklama oldu. Antoine şapkasının havada sallandığına dikkat etti. Biraz daha dikkatli bakınca şapkanın üzerine ince bir suyun damladığını gördü. Meğer Doğu'dan gelme put bir çeşmeymiş.»

Kaptan benim **Loti'nin** eserlerini böylesine yakından bilmeme şaştığından başka, onun özel hayatı hakkında da bu ölçüde bilgili olmama hayranlığını belirtti. Benim bir İngiliz

olarak, **Pierre Loti'nin** kendi memleketimi sevmediğini bildiği halde.

Karşılık olarak «azizim» dedim, «Eğer bugün dostlarımızı yalnızca İngiltere'yi sevenlerin arasında ararsak dostsuz kalırız. Alalım sizi ve güzel kızınızı, sizi Britanya Hükümetinin hayranı olarak kabul edebilir miyim?.. Benim için sanat önde gelir. Bir dahinin ilk gün ışığını Paris'te mi yoksa New York'ta mı ya da Timbuktu'da mı gördüğü önemli değildir, benim İngiltere'nin içinden çok dışında arkadaşlarım vardır. Kipling'in kedisi gibi «her yer benim için aynıdır», Benim tek isteğim sizin ülkenizin bana sıcak davranmasıdır. Beni soymayan her insana arkadaş olmaya hazırım. Sanatta milliyetçilik sınırları çizmek karanlık çağları geriye getirmek demektir. Kişinin kendi ülkesine olan sevgisi başkalarından nefret etmesini gerektirmez.»

Cevap olarak **«siz milliyetçi Türkiye'ye gidiyorsunuz. Orada kendinizi aşırı bir milliyetçilik içinde bulacaksınız»** dedi.

«Sanmıyorum» dedim, **«özür dilerim, galiba büyütüyorsunuz. Benim Türklere aşırı sevgim bir yana Doğuluları daima geniş görüşlü buldum.»**

Sonra konuşmayı yeniden Pierre Loti'ye getirdim. «Size göre, o İngiltere'yi acaba niçin sevmiyordu» diye sordum. «Mısır ehramlarında canı isteyince golf oynar; kendisine sağladığı gezi kolaylıklarını unutarak Thomas Cook kumpanyasının gemileri aleyhinde yazar. **Bizim hükümetimizi, yunanlıların davranışlarından Türklere yaptığı haksızlıklarından ötürü sevmez. Yine de bir İngiliz kadını olarak onunla aynı kanıdayım.** Hatta, tıpkı onun gibi, New york'u yeryüzünde cehenneme en yakın bir yer olarak düşünürüm. İkimiz de Amerika'dan nefret etmeyiz ama, sevmediklerimiz Amerika'nın gürültüsü, reklam hevesi, maddeciliği.

Ben Pierre Loti'yi Hendaye'deki evinden bilirdim. Romanlarındaki kahramanları **Melek** ve **Zeynep** yoluyle tanımıştım. Bir zamanlar onun, Edward VII'nin Fransız içişlerine karışmasını hoş karşılamadığını bilirdim. Fakat, o diplomatların şahı, Edward VII, öğütlerini sorulmadan vermeyen Edward VII, kendisine Pierre Loti'nin kızgınlığından söz edildiğinde, ilk iş olarak, onu saraya çağırdı. Ondan sonra çok iyi iki arkadaş oldular. O şimdi burada olsaydı, konuşma konusu, iki milletin bakanları hakkında olurdu. Saraya çağrıldıktan sonra, eminim **Loti**, tenkitlerini sakınmıştır. «Şimdi tek bir şey kalmıştır» diye bir zamanlar **Loti** yazmıştı, «Kral Edward *VII'ye yalvaralım, Fransa'da istediğini yapsın*» Fransız Deniz Kuvvetleri üzerinde «**Désenchantées**» yazılı bir masayı gemiden alıp çıkarmasına izin vermemişti.

Kaptan bu noktada itiraz etmeye hazırlandı. «**Lotinin kitaplarının Türkiyeyi tam verdiğini sanmıyorum**» diye konuyu biraz değiştirdi. Ben de «**elbette onun yazdıkları, onun soy düşmanı Cook'un düşüncelerine, uymaz. O, gözleri görenlere tablolarını çizmiştir. Loti'ye, onun Türkiye'sini görmediğinizi söyleyin,**» size «**Benim gördüğüm gibi görmeyi arzulamaz mıydınız?**» diye karşılık verecektir. Eğer **Loti**, İngiliz olsaydı, daha büyük bir okuyucu topluluğuna sahip olacaktı. Çevirilerinde, canlılık ve renkler kaybolmaktadır. Küçük bir kız çocuğuyken «**Ispahan**»ındaki girişi ezbere bilirdim «**Qui veut venir avez moi voir les roses d'Ispahan**-ve o zamandan beri hep o gülleri hayal ederim.»

Sonra kaptan İstanbul'da **Loti'nin** adını taşıyan caddeden söz açtı. «İyi bir kadir bilirlik» dedim. «Ama onun buna ihtiyacı yoktu. «**Fransa'nın Yakın Doğu'daki üstünlüğü ve etkisi, Loti'nin eserlerinden sonra gelmiştir. İngilterede, çok küçük bir azınlık dışında, Türkiye kelimesi, geçmişin esrarına bürünmüş güzel hurileri, kızıl sultanı ya da Ermenilerin**

öldürülmesi gibi ilgisiz şeyleri düşündürür. Oysa Fransızlar için Türkiye, Loti'nin romanlarında anlattığı Azade, Bursa'nın yeşil camisi, Cenan, ve «Şarkın Hayaleti» demektir. Bugün halkın genel görüşü, tereyağ ve peynir gibi şekillendirilebilir. Eğer bir sihirbazın kalemi, halkın heyecanlarını bir uyandırırsa, bu olumlu görüşü hiç bir öfke ve nefret dalgası kolay silemez. Fransa, Loti'nin kaleminin ördüğü Doğu hülyasından kolay sıyrılmayacaktır. Bu iyiliği ne Fransa, ne de Türkiye kolay ödeyebilir»

Çok sevdiğim bir adı taşıyan bir gemide yolculuk zevkli oluyor. Yemek listesinde, cankurtaran simitlerinde, hatta havlularda hep onun ismi, anılarımı uyandırıyor. **Pierre Loti'**nin cankurtaran kayığına gözüm ilişiyor, onun **«Pêcheurs d'Islande»** ını acı sonunu hatırlıyorum; **«Ve hiç geri dönmedi»** Bütün kaderiyle, acısıyle, ıstırabıyle gereksiz bekleme ve özlemiyle, bu sözler kadınlar için, *Savaş'ı tarif ediyor.*

Yine baştan başlayalım mı? Yunanlıların başa çıkamayacağı kadar **«büyük Yunanistan»**dan.

Bütün ıstırap çekmiş (ve çekmemiş) kadınlar bir olup protesto için *Westminster'e yürüse işiten ve duraklayan* olur mu? Çıkarcıların emrinde Hükümeti kışkırtan, halkın *görüşlerini hiçe sayan bir basınla* baş edilebilir mi? Hepimiz kaderin elinde değiştiremeyeceğimiz kader'in önünde bir o*yuncak değil miyiz?*

□

PİERRE LOTİ'nin uzun ve ilginç hayatı şimdi artık kapanıyor. O son kelimelerini yazdı. Sevdiği Türklerin savunmasıyle ilgili kelimeleri.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE HOŞGÖRÜRLÜK - BİR DOSTLUK HEBA OLDU

Müslüman ülkeler içinde Türkiye'ye olan aşırı ilgim şimdi pek tayin edemediğim etkilerden doğdu. Ama galiba babamın gençliğinde tapılan **Gladstone**'nun haksızlıklarına karşı tepkimin de bunda tesiri var. Kısmen de Kur'an'a lânetlenmiş kitap diyenlere karşı duyduğum öfkenin... Benim dinim, genel bir hoşgörürlüğü gerektirir. Kendime gösterilmesini istediğim hoşgörürlüğü ben de başkalarına göstermeliyim. İslâmın büyük peygamberine karşı çok büyük bir saygım vardı. Peygamberin mükemmel karakteri, bütün Doğu'da büyük bir etki yapmıştır. Hele onun kitabı, bizim kendi İsa'mızı bile incelemiştir. Hatırlayacaksınız, **Carlyle** gibi bir büyüğümüz, ondan **«Kahraman Peygamber»** diye söz eder.

Böylece, bu ilgi çekici insanlar hakkında elime hangi kitap geçmişse okudum. Onlar hakkında gerek kitap bilgisiyle gerekse özel gezileriyle bir şeyler öğrenmiş herkesle tanıştım. Hatta onların kadınlarına yardım edebilirim umuduyla hemşirelik öğrendim.

1906 yılında ilk olarak **Pierre Loti**'nin kitaplarındaki kadın kahramanlarından **Zeynep** ve **Melek**'le tanıştım, çok geçmeden yakın arkadaş olduk. Onların gözü pekçe kaçışlarının öyküsü beni heyecanlandırdı. Babaları Abdülhamit'in nazırlarından biriydi. Onları ziyaretlerimde iki üç defa nerdeyse Sultanın emirleriyle kaçırılacaklardı. Hatta bir keresinde, bir mucize, onları kaçıracak planın ortaya çıkmasını önledi.

Saatlarca bana harem hayatını, bilhassa sultanı ve **Abdülhamit** yönetimindeki dehşeti canlı bir biçimde anlatırken *kendimden geçerdim. Bu akıllı müstebitin idaresinde* Türkler, Hıristiyanların kaybettiğinin yüz mislini kaybetmiştir. Arnavutluk'ta askeri birlikler toptan yok edilmiştir; Yemen'e askerler gönderilmiş ve orada unutulmuştur. Nazırlar anîden ölmüşler aileleri toptan kaybolmuşlardır. Avrupa, Türkleri kovalamak istemiştir, kısmen de Hıristiyan Ermeniler, **Abdülhamit**'in yönetiminden zarar görmüşlerdir.

Zeynep ve **Melek**'*in ayrılışından sonra, babaları anîden* öldü. Ben İstanbul'dayken dul kalmış annelerini avutmak için elimden geleni yaptımsa da, o beni kızlarını çalan biri olarak görmekte direnmiştir. Açıklama ve savunmalarımı dinlemedi.

Daha o zamanlar gelen ihtilâli biliyordum. Nerede, ne zaman toplantıların yapıldığını, gizli örgüt üyelerinin kimler olduğunu hangi arkadaşlarının hapishaneden kaçırılacağını v.s. gibi... 1908'de Meşrutiyet ilân edildiği zaman bütün dünya şaşırmış ve ben de sanki benim ülkem hürriyete kavuşmuş gibi sevinmiştim.

Bu büyük günlerde, yine şansıma İstanbul'daydım. Birkaç yıl öncesinin gizli müstebitlerinin Pera (Beyoğlu) sokaklarında sürüklendiklerini gördüm; parlamentonun (Meclisi Mebusan) açılışında oradaydım. Sultan **Abdülhamit** ve Başveziri **Kâmil Paşa**'yla tanıştırıldım.

Vezirin güzel kızı çok geçmeden en yakın arkadaşım oldu ve bana ondan sonraki ziyaretlerimde ev sahibeliği yaptı. Hatta bir keresinde, Abdülhamit'ten sonraki Padişah V. **Mehmet'e** (Reşat) benden «İngiliz kız kardeşi» diye söz etmiş. Ve Sultan da «Kâmil Paşa'nın İngiliz çocukları olduğunu bilmiyordum» diye karşılık vermiş. Zavallı adam... Düzünelerce Türk karısı vardı. Sultan Hamit'in düşüşü bana ilk olarak Türkiye'nin İngiltere'yi ne kadar çok sevdiğini, İngiliz dostluğu için neleri vermeye hazır olduğunu öğretti. Bizim elçimiz, rahmetli **G. Lowther**'in İstanbul'a muzafferane girişine, onu taşıyan arabasının atlarından ayrılıp elçiliğe Türkler tarafından taşınmasına tanık olmuştum. Abdülhamit bir yandan ülkeyi, Almanlarla dostluğa götürürken, genç Türkiye de kendini Büyük Britanya'nın ayaklarına atıyordu.

Neden biz gereken ilgiyi göstermedik? Yazık ki bizim elçimiz ve onun Fransız meslektaşı **M. Constant** açıkça müstebit **Abdülhamit**'i yeğ tuttular. Onların söyledikleri genç Türklerin duygu ve gururlarını incitti: Dediler ki **«İstanbul'u ziyaret edenler iki sınıfa ayrılır: Pisliği ve sefaleti sevenler** (ben onlardan biriydim) **ve sevmeyenler.»**

Elbette ki Almanlar, bizim aptallığımızın ve kabalığımızın meyvelerini toplayacaklardı. Bizim bilmemiz gereken şey, Almanyanın en iyi diplomatlarını İstanbul'a göndereceğiydi: **Mareşal Von Bleberstein** ve onun yardımcısı Dr. W - genç Türkleri teselli etmek fırsatını kaçırmadılar. Bunun onlara sağlayacağı faydayı biz önceden görmeliydik.

Balkan savaşından sonra yenik Türkiye'ye bir ziyaret daha yaptım. Bu sefer İstanbul'daki Türk kız kardeşimin konuğuydum. Babası, o sırada Kıbrıs'a sürülmüştü ve orada ölmüştü. Bu şartlar içinde bizim elçimiz, **Sir Louis Mallet'i** pek sık göremezdim.

Elçilikte ve başka yerlerde, Britanya'nın Türkiye'nin tek-

rar ayağa kalkmasında yardımı konusunda yaptığım bütün ricalara hep aynı budalaca karşılığı aldım: «Rusya'yı kurban edemeyiz». Yine de, Londra'ya döndüğümde **«Türkiye haremînde bir İngiliz kadını»** kitabını bastırdım. (Bu kitap Doğu'da çok satılmıştır). Biz Türkiye'yi sevenler, hükümete meydan okumaya karar verdik ve bu amaçla **Osmanlı Demeği** kurduk.

Savaş başladığı zaman, Türkiye'ye Anadolu'ya ve oradan İran ve Hindistan'a doğru gitmek için Berlin'e henüz varmıştım.

Bu dünya trajedisi, bizim gibi hayat boyunca dost bildiklerimizi düşman saymak zorunda kalanlar için şiddetli bir darbe oldu. Bu arada kişisel düşmanlar benim Türk kız kardeşim gibi) gönüllerini, sırf savaş var, diye İngiltere'ye teslim edemezlerdi.

Biz genç Türkleri, gerçekten suçlayabilir miyiz? Bir kere onlar kendi yollarını kendileri seçmediler. Tek adam, **Enver Paşa**, bütün ulusun isteğinin tersine Almanya'yla işbirliği yaptı. Yine tek adam olarak, **Mc. Lloyd George**, eğer **General Harrington** iyi bir şans eseri üstlerine itaatsizlik göstermeseydi bütün ulusu Türklere karşı savaşa zorlayacaktı.

Hepsi bir yana biz Türkiye'yle dostluğumuzu korumak için hiç bir şey yapmadık. Senelerce onların yenilik heveslerine ilgisiz kaldık. Ondan sonra da en son dakikada arabuluculuğa başladık. Bunu yapsaydık Türkiye çatışmanın dışında kalacak ve savaş iki yıl daha kısa sürecekti.

Sözgelişi, Almanya'yla savaş başlamadan önce, **«hiç haber vermeden, en basit nezaket kurallarını hiçe sayarak dretnotları teslim almaya gelen Osmanlı heyeti daha Türk bayrağını gemilere çekeceği ilk gün Büyük Britanya gemilere el koymuş ve iki geminin, hiç olmazsa, parasını geri vermek teklifinde bulunmamıştı»** Merhum **Başvezir Hakkı Paşa** böy-

le yazıyor; buna benzer daha birçok saçma ve anlamsız iğnelemeler Türkleri alevlendirmeye yetti.

Türkiye, yenilmiş, ezilmiş ve **Sèvres**'de bütün gururu kırılmıştı. Bu kadar haksız şartlarla biz onların başına felâket getirmedik mi?

«*Anlayamıyorum*» *dedim Türk delegelerinden birine* «Bir Türk böyle bir antlaşmaya nasıl imza koyar?» Çünkü bütün hatalarına rağmen ben onları çok gururlu bilirdim.

«Eğer imzalamasaydık» diye karşılık verdi: «Yunanlılar İstanbul'a gireceklerdi ve biz onları ne zaman dışarı atardık. Allah bilir. Önemli olan şey, antlaşmanın meclisce onaylanmayacağıdır.»

Yunanlıları uzakta tutmak, kan dökümünü önlemek! Belki de haklıydı.

«Hiç olmazsa Almanlardan kurtulduk» dediler. Böyle bir güvenliği kendilerine vermek için, biz ne istesek onlar yapacaklardı. Eğer biz yalnızca İzmir'in işgaline izin vermemiş olsaydık İngiltere'ye her imkânı, her hakkı ve her kolaylığı göstereceklerdi. Alman kimyageri Lebouvier, TİMES gazetesine Yunanlılar İzmir'e girdiklerinde çıkan olayları, dökülen kanları yapılan sefahatleri tam olarak bildirdiği halde gazete bunları basmadı. Ve tabiî ki, İngilizler bunları bilmiyor. O günün anlamını, öfke, acı, çaresizlik kelimeleri anlatabilir. Daha önce de Türkiye'nin savaşta oynadığı rolden özür dileyenler şimdi yaptıkları işin şanını taşımaya hazırdılar. Bir buçuk milyon Türk, üç yüz bin «uşak» Rum tarafından esir edilecek. Böyle şey olabilir mi? İstanbul'da Bizans hipodromunda (*Sultanahmet Meydanı*) 250.000 kişi toplandı, bayraklar ve flamalar siyaha boyandı, kadınlar cenazedeymiş gibi ağladılar.

Onlar sonradan yakmakla suçlandırıldıkları şehir için (İzmir) gerçekten yas tutuyorlardı.

Türkiye'yi bütünüyle ortadan kaldırmaya yönelmiş, böyle bir tutumu düzeltmek uğruna ne gibi bir etki yapabildik? **Venizelos**'un sihirli adı yeterli miydi? Tekrar tekrar Türkiye'nin dostları sordular; niçin? Fakat Britanya'nın bu davranışı hesaplı mıydı yoksa inanılmaz bir dar görüşlülük sonucu muydu bilmiyoruz.

Mustafa Kemal Paşa'nın büyük zaferi, her şeyin görünüşünü değiştirdi. İngiltere'de pek az kimsenin, bu asî grubunun yaptıklarına aldırdığı vardı; daha onun zaferinden bir ay önce, bizim ünlü gizli ajanlarımız onun, Yunanlılar tarafından kolayca yenileceğine dair rapor vermişti.

Onlardan çok azı **Mustafa Kemal**'in ömrünün üç buçuk yılını sürgünde geçirdiğini biliyordu.

Bu arada İngiltere'de, Ankara'dan barış konuşmaları yapmaya gelmiş üç delegeye pek az ilgi ve konukseverlik gösterdik. **Bekir Sami** beyin, eski Dışişleri Bakanıyla Rusya hakkındaki gizli konuşmaları **Krassin**'e bildirilmişti. **Yusuf Kemal Bey**'e (Tengirşenk) bir randevu verilmiş, fakat söylediklerine kulak asılmamıştı. **Fethi Beye** (Okyar) ise Lord Curzon'un hasta olduğu ve İngiltere'de **Lloyd George**'dan başka kimsenin sözü geçmediği söylenmişti. O da onunla konuşmak isteyince, kendisine randevu yerine vaat verilmişti.

Kabalık, insana pahalıya mal olur. Hele ulusların en büyüğü için çok lüks bir pahadır bu. Bu zeki Türk, ırkına yapılan bu kötü davranışa rağmen yine de İngiltere için övülecek başka taraflar bulmuştur. Demiştir: «İngiltere yalnızca bir tür propagandadan anlar. O da, kılıç». Bunun yanında, bizim meclisimizi, kulüplerimizi, enstitülerimizi ve Miss **Sybil Thorndike**'ın «Jane Clegg» piyesindeki olağanüstü rolünü Ankara'da övmüştür.

Türklerden çok şefkat ve incelik görmüş bir kadın olarak **Fethi bey** adına duyduğum üzüntü ve sıkıntıyı belirttim. Onun

düşünceleri hiç ciddîye alınmamıştı. Hükümetimiz ona ne kadar soğuk davranılabilirse öyle davranmıştı.

Fethi bey, çok nazikâne bir çağrıyla bana, milliyetçi harekâtın beşiği Ankara'ya gelmemi ve milliyetçilerin kahramanını bizzat görmemi teklif etti.

Bütün onun yardımlarına rağmen, böyle bir teşebbüse girişmek yararsız olacaktı. Ama, Ankara'ya daha sonra geldiğimde, katlandığım bütün rahatsızlıklardan ötürü özürlerini tekrarlarken kendisine yolculuğun bana, onun halkının bütün çektiklerini kendi gözlerimle görmek imkânını verdiğini söyledim.

Eğer bir zayıflık anımda, İngiliz resmî makamlarının direnmelerini dinleyip İngiltere'de kalmaya karar verseydim kendimi hiç bir zaman bağışlamayacaktım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALTA : ANADOLU'DA HER ZAMAN İŞİTECEĞİM AD

İLK DURACAĞIMIZ liman Malta'ydı. Bu adı daha sonra Anadolunun bir ucundan öbürüne duyacaktım.

Ankara, Malta'dan doğmayacak mıydı? Doğuda işler kötüye gittikçe Malta İngiliz subay eşleri ve göçmenlerin atıldıkları ve sürüldükleri bir yer olmuştu. **Mustafa Kemal Paşa** bir parmağını oynatsa yanında **Rauf bey** bir ağzını açsa, kadınlar ve çocuklar Malta'ya sürülüyorlardı. Sonra ilk fırsatta yeniden geriye dönüyorlar. Paniğe uğramış hükümet onları tekrar gönderme bahanesi buluncaya kadar. Bizimle yolculuk eden kadınlardan biri burayı böylece dört defa ziyaret etmiş.

İstanbul'da güvenlik için yapılan bu gibi şeyler İngilizler için pek akıllıca sayılmaz. Rus, Rum ve Ermeni kadınlarının dayandıklarına İngiliz kadınları dayanamaz mıydı? Eğer subay kocası, İstanbulda tehlikedeyse kadının yeri kocasının yanı değil miydi? Bizim makamlar bana «kadınlarımızı koru-

mak zorundayız» diyorlardı. Bu olaylardan sonra ben de diyorum ki; biz kadınlar da kocalarımızı korumak zorundayız.

Evlilikte İtalyanların atasözüne bağlılığım vardır: **«Kendi yurdunuzun kadınlarını ve ineklerini kendinize saklayın»** Rus soylularının başlarına gelen bütün felâketlere rağmen, kadınları çekiciliklerinden hiç bir şey kaybetmemişlerdir. En ağır bomba tehdidi altında bile göz yaşı dökmemişlerdir.

Bir İngiliz, bana Rus eşinin sahip oldukları bütün paraları son kuruşuna kadar alıp kaybolduğunu söyledi. Nereye gittiğini bilmiyordu. Başka biri «an meselesidir» diyordu. Soylu karısı bütün bu karışıklıkları çekemezmiş. Daha iyi bir koca bulursa onu bırakacakmış. Biri «tatlı yumuşak» sesli biriyle sırf yalnızlığını gidermek için evlenmiş. Öbürü barda rastladığı biriyle evlenmiş. Böyle tesadüfi birleşmelerden daha fazla söz etmenin gereği yok.

İstanbulun her köşesinde bir bar, işadamlarını ya da cesurları viski, kokteyl içmeye çağırıyor. Bu âdeti, beğenmediğimiz Türklere biz verdik. Bereket onlar Ankara'yı içki içilmeyen bir yer yaptılar. İstanbul, Yunan propagandası için çok iyi bir yerdir, çünkü burada bizim erkekler, Türk kadınlarıyle pek buluşamazlar. Türk kadınları annelerinin koynunda daha çok güvenlik buluyorlar. İnsan onların annelerinden ayrılma zamanının gecikmesini arzuluyor.

İşgal ordularının İstanbul'da başına gelen bu tatsız olaylardan sonra İngiliz kadının kocasından ayrılmayı ret etmesini çok görmemelidir.

Ankara'da, her rastladığımız önemli bir adamın «Malta» geçmişi vardır. Eğer **Mustafa Kemal Paşa**, madalyalara değer verseydi, «Malta» da bulunmuş olanlara özel bir madalya bastırırdı. Bir hapishane olarak uygun bir yer ama, iklim olarak sinir bozucu. Yılın çoğu zamanı güneş gökte parlar, güneş ışınları, mahpusun kemiklerini eritir. Adayı ziyaret etme-

miş olsaydım, yine bana yabancı olmayacaktı, çünkü Ankara'da birçok evde kutsal resimler gibi «Malta» manzaraları gördüm: Valetta, Kemiklerden yapılma kilise (barbarca bir buluş), Müslüman mezarlığı, katedral ve liman. Her yerde Malta kadınları, başlarında Türk kadınlarının çarşaflarına benzeyen örtüler.

Katedrale girdiğimde, kendimi, siyah çarşaflı kadınların oluşturduğu sıralar içinde buldum. Başları dua için yere eğilmiş, soğuk mermerler üzerine diz çökmüşlerdi. Parmakları tespih çekmekle meşguldü. Buranın yerlileri koyu tenli, neredeyse Moğollar gibi, ama hepsi İngilizce konuşabiliyorlar. Bunlar İngiliz uyruğunda değiller mi, Britanya parasıyle geçinmiyorlar mı, bizim korumamıza ihtiyaçları yok mu? **«Milliyetçilik»** örtüsünün onlara da genişletilmesi konuşuluyordu o günlerde. Fakat ben şahsen, her yerde, her zaman İngiliz bayrağının getirdiği mutluluk, zenginlik ve bolluk havasını burada da duydum.

Peki nasıl oluyordu da Türkiye'de çıkan fırtınaları dindirmeye çalışmamıştık? Tabiî her büyük devlet kendi oyununu oynamış, kendi çıkarlarına uyacak biçimde savaşı ya uzatmaya ya da kısaltmaya gayret etmiştir.

Çok iyi bilinen bir gerçek, Türklerin affedilmez bir suç işlemesiydi; o da İstanbul'u savunmaları.

Biz, Barış (!) iddiasında bulunarak Türkiye'yi silâhsızlandırmaya çalıştık. Anadoluya bu uğurda gönderilen kuvvet, bu görevi yapamamıştı. Daha sonra 1919 Mayısında, **Mondros Antlaşması**'na rağmen Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine izin verdik. Ondan sonraki yılın mart'ında İngiliz darbesi geldi.

Bütün önemli kişiler, milliyetçilerle ilgisi ya da yakınlığı olduğu sezilen generaller, büyük rütbeli kimseler hapsedildi, askerî makamların eline teslim edilerek Malta'ya sürüldü.

Hepsi yalnızca bir şüphe üzerine yakalanmış ve yargılanmadan hapse atılmışlardı.

Bütün bu olanların saçmalığı yalnızca haksızlıklarında değildi. Bu tehlikeli (!) sayılan adamlar, bir yandan İngiltere aleyhine dolap çevirdikleri için suçlanırken, öbür yandan hepsi birlikte, Malta'da iki yıl bırakılmışlar sonra da salıverilmişlerdi. İngiliz Hükümeti korkmuş muydu? Yoksa pişman mı olmuştu? Hiç bir zaman hükümet akla uygun tek yönlü bir politika uygulayamayacak mı?

Ben de öbür kadınlar gibi dua etmek için diz çöktüğümde hep bunları düşünmüştüm. Öd kokusu bütün kiliseyi doldurmuş, büyük kandiller söndürülmüş, peçeli kadınlar nazikçe karanlık kiliseyi terk etmediler. Acaba iman, Barış getiremez mi?

«Barış olmalıdır» Konuşma diline imanı olan ben, her yerde, her zaman ilân edeceğim, aksi yönde fikir söyleyeni vatan haini sayacağım. Ankara'ya gittiğimde «Malta» için özür dileyeceğim.

□

İÇİŞLERİ BAKANI **Fethi Bey,** Türk felsefesini aşırı olaylarda kullanıyor. Ne olsa, «Daha kötüsü olabilirdi» diyor. Malta'da daha rahat yaşayabilirdi ama «o zaman daha çok rahatsız olacaktım» diyor. Sürgünü fırsat bilerek İngilizce öğrenmiş, hem de pek güzel öğrenmiş. Onun inancına göre «düşmana aldırmamaktansa, onu anlamaya çalışmak» daha yararlıdır. Bunu da düşmanın dilini öğrenmekle yapabilirsiniz. Lloyd George için diyor ki; **«Türkiye ona ödeyemeyeceği bir minnet borcu duymalıdır. Çünkü İzmir'in işgali, Malta sürgünlüğü olmasaydı, milliyetçiler de doğmazdı. Sizin başba-**

kanınız için biz hepimiz köleydik. Ona gerçekten çok şey borçluyuz.»

Ankara'da neler bulacağımı sorduğumda **«Savoy otelinin lüksünü orada aramamanı»** hatırlattı. Ben de karşılık olarak «bizim Cazbantları, hiç özlemeyecek biçimde unutabilirim» dedim.

«Fakat siz, Ankara'da cazbantlardan daha kötü şeylerle karşılaşabilirsiniz» dedi.

Fethi Bey gibi bütün öncelik isteyen sorunları hiç yakınmadan çözen adamlara, yeniden yaratma savaşına girmiş memleketlerde çok ihtiyaç var. Baştan başa yıkılmış bir ülkede, hınç duymayan bir adama rastlamak ne kadar rahatlık verici.

Karın kapattığı yolları geçebilecek motorlu bir araç olmadığı için atla yolculuğunun sıkıntılı olacağını kendine söylediğimde, «vücut hareketi» yararlıdır diye karşılık verdi. Atı tökezlediğinde ise «Daha kötü olabilirdi» dedi. Ama benim için arkası arkasına Ankaradan ötürü özür diledi. Dr. Reşat ise beni şöyle teselli ediyordu. **«Ankarada gece elbisesine hiç ihtiyacınız olmayacak.»**

Hiç şüphe yok ki, en kötü şartlardan bile, iyi bir niyetle yararlanmak felsefesi Türk ailesini mutlu yapmaktadır. Kocanız pek mükemmel değil «Daha kötü olabilir» Yiyecek pek iyi değil, «Hiç de olmayabilir» Odanız temiz değilse «Daha pis olanlarını da biliriz biz» Bu şartlara uymak demektir.

Türk ırkının bu özelliğini **Nasrettin Hoca**'nın hikâyeleri iyi verir. Anadolu erkeği karısının egemenliğinden ve inatçılığından bıkmıştır ama daha kötü kadınların bulunduğunu düşündükçe teselli bulur. Bir gün birine, karısının akarsuya düştüğü ve akıntının onu alıp götürdüğü söylenmiş. O da «telâş etme, o ters yöne gider, her zaman öyle yapardı» demiş hiç üzülmeden. Başka bir fıkrasında,**Nasrettin Hoca,** bir

resmî ziyaret için gittiği **Timurlenk**'e bir sepet incir götürmüş. Timur ise kendini oyalamak için incirleri hocanın yüzüne nişanlayarak atmaya başlamış. Her incir yüzüne vurduğunda Hoca «Tanrım büyüksün» dermiş. Niye hep Tanrı'ya şükrettiği sorulduğunda, «Karım, buraya elma getirmemi salık vermişti» diye karşılık vermiş. Böylece daha hafif bir meyveyi seçtiğinden Tanrı'ya dua edermiş.

Benim Malta'dan yapmak istediğim bir İngiliz bayrağı satın almaktı. Cook firmasının mümessili Napoli'de bayrak dışında her şeyi sağlamıştı. Yıllardır, İngiliz bayrağını taşımadan hiç yolculuk etmedim. Böyle uzun ve tehlikeli bir yolculuğu onsuz yapmak bana garip bir duygu veriyordu. Daha önce bir «cephe» yolculuğumda bayrak taşımıştım. Bir keresinde, bir askeri hastanede komadayken, rahibeleri sıkıntıya sokmuştum. Ölürsem bayrağa sarılarak gömülmemi vasiyet ettiğimden, yastığımın altındaki bayrağı bulamayan rahibeler pek üzülmüşlerdi. Paris'teyken bu bayrak tutkumu yerine getirmiş, fakat onu içine koyduğum bavulum yanlışlıkla Roma'ya gönderilmiş ve orada da çalınmıştı. Kim bilir hangi hırsız, benim kutsal kumaş parçamla ayakkabılarını parlatıyor şimdi.

Malta'nın dantel örücüleri çevremi sardılar. Onlardan kurtulayım derken kendimi «Harrod» mağazasında buldum. Ama şansım yokmuş yine, bayrakları yokmuş satılık. Adadaki İngiliz donanma askerlerinin, kendilerine ait bayrakları varmış. Onlar da vermezlermiş, çünkü cezası varmış.

En sonunda «bayrak kiraladığı» söylenen bir adam buldum. Ne isterlerse verecek haldeydim. Bana 7 İngiliz sterlinine bir bayrak vereceğini söyledi. Bereket oradayken bana verilen tomarı açtım. Ne göreyim. İngiliz bayrağı yerine Amerikan bayrağı. «Aynı değil mi?» diyor madrabaz dükkâncı. Kendimi dışarı zor attım.

Zaman ve demir alma kadınlar için bekletilemez. Benim batıl inancımı (bayrak hakkında) bir yana bırakarak, **Pierre Loti'ye** koştum. Malta'nın kalelerine bir kere daha baktım, aklıma burada hapsedilmiş Türkler geldi, bir defa daha utançla sarsıldım.

Belki de bir gün, Türkler Malta'yı kutsal bir yer ilân ederler, çünkü Türklerin kalburüstü büyükleri burada toplandılar. Sanki, **Prens Sait Halim** (merhum başvezir), **Rauf Bey, Fethi Bey, Hüseyin Cahit** ve benim Ankarada'ki rehberim **Veli Nejdet** gibi adamlar birbirlerine arkadaşlık yapsınlar diye seçilip gönderilmişlerdi.

Bir zamanlar Bayan **Stan - Harding,** Rusya'da hapishanede geçirdiği 8,5 ay için «Hiç olmazsa Rusların en önemli kişileriyle tanışmak olanağını buldum» demişti. Onu dinleyenler anlamayınca «hepsi de hapisteydiler» diye eklemişti.

Ankara'da İngiltere'nin hatalarını, hiç olmazsa, iyi niyetle yaptığını bunları düzeltmeye çalıştığını söylemeliyim.

Tarihçi **H. G. Wells** bir kitabında kendilerine büyük zarar verdiğimiz bazı kimselere büyük sevgi duyduğumuzu söyler. Karımız, arkadaşımız, düşmanımız gibi. Acaba savaştan sonra, İngiltere'yle Türkiye de böyle olamaz mı?

Kim bilir belki de, şafaktan önceki karanlık saattır bu. Daha önce nefret etmeye zorlandığımız insanlara karşı duyulacak dostluğun başlangıç saati...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ATİNA - «HELEN'İ SEVDİK, BOŞAYALIM MI ONU »

EĞER deniz devamlı sakin olsaydı, yolculuk ne kadar zevkli olacaktı.

Malta'dan Atina'ya uzaklık pek fazla değil, fakat her rüzgârın vuruşunda bir yandan öbür yana sallandığınız anlar her şey gözünüze kötü görünüyor. Bu tarihî yarımadanın kahverengi, çıplak kıyılarına yaklaştıkça, verimli Türkiye topraklarından Osmanlı Rumlarının sürülüp, kendilerini besleyemeyecek Yunan yarımadasına itilmeleri ne kadar haksızlık diye düşündüm. Taştan su çıkaramayacağınız gibi, verimsiz bir topraktan meyve alamazsınız. Tüccar ve tefeci olamayan Rumlar için Yunan yarımadası ne sağlayabilir,

İtalyan kılavuzumla Pire limanına çıkmazdan önce İngiliz parasının karşılığı Yunan parası tutarını iyice belledim bir sterlin 250 drahmi karşılığıydı.

«Tuhaf» dedim kendime **«Türkiyede bu türlü bir sıkıntı yok. Orada her zaman insan parasının karşılığını alır ve telâş**

etmez.» Gemi demir atmak için yavaşlıyor ve her yandan alışverişçiler tarafından çevriliyoruz. Birisi «bir sterline 250 drahmi» diyor. «5 şiling için kaç drahmi?» diye soruyorum. Yunanlı «15» diye karşılık veriyor. İtalyan rehberime «gel de Yunan hesabını gör» diyorum. Fakat Yunanlı beni anladı, gülmeye başladı. Kızgınlıkla arkamı dönünce teklifini hemen 15 den 45 e yükseltti, ve sonunda ben karada daha uygun bir fiyat bulurum umuduyla bizi karaya kadar çıkarmaya yeterli drahmi satın aldım.

Pire'deki o günü hayatımda hiç unutmayacağım. Sıcak, toz, sinekler, göçmenler. Bundan daha kötüsü düşünülebilir mi? Bütün körfez boyunca sefil insanlar toprağın üzerine uzanmışlar, birçokları uykuda, bir sinek ordusu üzerlerinde. Eğer görmeden vücutlardan birine ayağınız takılırsa, bir sinek bulutu suratınıza kalkar - bu sinekler en öldürücü hastalık taşıyıcılarıdır. Köylülerden daha pis kahverengi yüzlü kadınlar etrafımızı çevirmişler, her an bir tabaka sineği elleriyle üzerlerinden kovaladıkları, pasta ve tatlıları bize satmaya çalışıyorlar. Sinekler yüzümü ve omuzlarımı ısırıyorlar.

Benim İtalyan kılavuzum almış olduğu gazeteyi kullanarak bir yandan acele acele bu müthiş yaratıkları kovalarken cebinden çıkardığı bir ipek mendille de boynunu örtmeye çalışıyor. «Sizinle evlenecek kıza mükemmel bir koca olabilirsiniz» dedim teşekkür ederek; ve o 21 yaşının tazeliğiyle kızardı.

Başka bir seferinde tefecilerin koyu kahverengi yüzlerine ve kocaman **«Yahudi»** burunlarına gözüm ilişti. Size satın almanız için seslenirken zorlu bir gülümseme var yüzlerinde. Bu yüz ifadesini güney İtalyanlarda bulabilirsiniz; bir gözleriyle muhtemel müşterilere hoş bir izlenim bırakırken öbür gözleriyle de yapacakları kârın hızlı hesabını tutuyorlar.

Camekânlı kutularla doldurulmuş küçük tezgâhlarının arkasına oturmuş bu insanlar, pis kâğıt paralarını sergiliyorlar bazı gülerek, bazı pazarlık ederek, bir solukta sizi kazıklıyorlar! Elbette bu insanlar bizim okul sıralarında öğrendiğimiz eski Yunan kahramanlarına benzemiyorlardı. Sineklerin ısırmasından bıkmış, bu pis kâğıt paralar için pazarlık etmeye gücüm kalmamıştı.

İtalyan'a gözlerinin ağrıyıp ağrımadığını sordum. Fakat sanki telkini kendime yapmışım. Kendi gözlerim ağrımaya başladı. Karaya çıkmadan önce kaptan kızgın güneşin, beyaz evler üzerinde yansımasından doğacak parlak ışıktan rahatsız olsam bile gözlerimi hiç bir surette oğuşturmamamı söylemişti. Eğer oğuşturursam onulmaz bir göz hastalığına tutulur ve ömrümün sonuna kadar göz yaşı dökermişim.

Ben ona «aman hastalıktan hiç bir surette söz açma talihsizlikler onları önlemeye vakit kalmadan gelebilir» diye cevap vermiştim.

Bereket versin, sinekler, Pire'den Atina'ya uzak yolculuğu göze alamıyorlar.

Yolculuğumuzun son kısmını trenle yaptık. Bir insanın tasarlayabileceği en çirkin insan yaratıklarıyle birlikte sardalya istifi biçiminde... Fakat işte bir istasyon ki sihirli ismi en ilgisiz kalbi bile heyecanlandırır.

Atina'daydık. İtalyan kılavuzum heyecanlandı. «Ne kadınlar!» Ona Yunan kadınlarının güzelliği uğruna harpler yapılmış, Truvalı Helen soyundan geldiklerini hatırlattım. Ama yine de böyle bir çevrede Truvalı Helen'den söz etmek bana aşırı bir budalalık gibi göründü.

Ah, şuradaki trajediyi bütün insanlığa göstermek mümkün olsaydı. «Yapmayı çok istediğim bir şey var» dedim kılavuzuma. «Benim ülkemin erkeklerini ve kadınlarını Albert Hall salonlarına doldurmalıyım, sonra Lloyd George'un büyü-

leyici dilini kiralayıp bizim aziz Hıristiyan kardeşlerimizin barbar Türk'ün elinde neler çektiğini anlatmalı, onları ağlatmalıyım. İşte o zaman, buradan toplayacağım tefeci Rumları sahneye sokmalıyım.» Acaba bunu yapsam kaçı anlatmak istediğimi anlayacak?

Ben bu sözleri söylerken İtalyan habire gülüyor. Kendi kendime «21 yaşında olmak ne iyi» diyorum.

Galiba İngiltere'den ayrıldıktan sonra geçtiğim her yerde hiç bir kiliseyi ve camiyi, içine girip barış için dua etmeden boş geçmedim. Atina'daki her kiliseye de gittiğimi sanırım. Benim kılavuzum «yararı olmaz» dedi. «Zarar da etmez» diye karşılık verdim.

Birçok kadınları İsa'nın önünde diz çökmüş, dua ederken gördüm. Zafer kazanmak için değil, ölülerini düşündükleri ve müthiş acılarına dayanabilmek için direnme gücü istediklerinden.

Bir keresinde, bizim genç İtalyana göre, karı-koca sandığı için bir Rum papazı bize yaklaştı ve konuşmaya başladı. Kırık bir Fransızcayla İngiltere'nin kalleşliğini protesto ediyordu. Belki sıcak ve yorgunluktan, ya da gönülleri kırık kadınları görmekten, boğazıma bir şey tıkandı ve yorgun gözlerimden acı göz yaşları akmaya başladı. Ona İngiliz olduğumu söyleyemezdim. Daha sonra Anadolu'da, susun kısmen Venizelos'ta olduğunu söylediğim zamanki yürekliliği ve kelimeleri burada bulamadım.

İtalyan, KEDER AZİZİ... heykeli önünde sessiz duası için diz çökerken, ben orada durmuş, gurur kırıklığımın göz yaşlarına boğulmuş, sevgili yurduma yapılan saldırılara karşı bir şey yapamıyordum.

Keşke olay bu kadarla kalsaydı. Otelde çay içerken kılavuzuma bir İngiliz bayrağını nerede bulabileceğimizi soruşturmasını söyledim. Bunu fırsat bilen çayhane sahibi Bri-

tanya'nın şerefi hakkında düşüncesini söylemeye kalktı.

Şimdi doğruyu söylemeliyim, bütün Anadolu'da tek bir Türk, İngiltere ya da **Lloyd George** hakkında Rumların konuştuğu gibi konuşmadı. Ne yazık ki bizim Yunan taraftarı politikacılarımız burada benimle değildi. Olsaydılar, kendi Hıristiyan kardeşleri uğrundaki çabalarının karşılığını öğrenmiş olacaktılar. O kilisede, canım çok sıkılmıştı, çünkü bu kederli kadınlar, bende büyük Perikles'in hayalini canlandırmıştı. Perikles gururlu bir övünmeyle «benim için hiç bir erkek yas tutmayacaktır. Ben bir tek damla insan kanı akıtmadım» demişti. Başka bir devlet adamı, daha soylu bir geçmişle yeryüzünü terk edebilir mi? Bundan daha güzel bir anı düşünebilir mi?

Bizim yöneticilerimiz ve Venizelos, çok değerli Avrupa kanını sırf bencil tutkuları ve Yunan emperyalizmini genişletme hevesleri uğruna boş yere akıtmışlardır. Ve işler tersine gidince, yaptıkları yalnızca istifa etmek olmuştur.

Akropolis'e tırmanmaya karar verdim. Tam tepeye çıkacakken bizim arabacımız durdu ve oraya gitmenin yasak olduğunu söyledi. Yürümemiz gerekiyordu.

İsrar etmek aklıma gelmedi. Daha 20 metre yürümüştük ki sarp yokuşta içinde kaptan ve kızıyla bir arabanın yanımızdan geçtiğini fark ettik. Canımız sıkkın arabacıya şikâyetimizi yaptık. O tartışmayı kısa kesmek için «oraya çıkmak için iki at gerekli, bendeyse bir tane var» dedi. Bu kaçamak cevap beni daha çok kızdırdı, birkaç kere daha itiraz edince bu sefil küçük varlığı omuzlarından tuttum ve fare gibi sarstım. Şiddet, etkisini gösterdi bize bir daha güçlük çıkartmadı.

Böyle bomboş bir ortamda para uğruna böyle dalavere çevirmek çok korkunç... Tabiî, yine de para değişiminde aldatıldık. «Aldırma» dedi İtalyan, «bırak bu mahlûklar soy-

sun bizi. Centilmenler, uşaklarıyla döğüşmezler.» Atina göğünde, bu genç Venediklinin profiline baktığımda kendime bu para oyunlarını yapan yozlaşmış soylu insanların ortasında eski bir Ispartalı rehber seçmişim gibi geldi.

Dünyanın en büyük kültürünün kurulduğu bu yerde şimdi uygarlık yıkıntıları arasında hiç konuşmadan dolaştık. Dünyaya geç gelmişim diye düşündüm. İçinde yaşadığım yüz yılla ortak neyim var ki?

Bugünkü milletler, insanın hayallerini uyaran, edebiyat sözleriyle ölçülmüyorlar. Hayali olmayan bir ırk ölmeye mahkûmdur. Oysa bu günkü değer ölçüleri, ticaretteki becerikliliktir.

Bu ölümsüz kayaya (Akropol) saygımı anlatmak için kalemim ya da fırçam olsaydı beni kim dinleyecek, tablolarıma kim bakacaktı? Ama zaman kazandıracak bir makina icat etseydim, o daha çok para getirdiği için bütün dünya ayaklarıma kapanacaktı. Perikles'i şimdi nerede bulacağız? Çok para getiren mağaza yöneticilerinin kişiliğinde mi?

Atina'yı Akropolis'ten başka bir yerden daha iyi gözleyemezsiniz. Şehir, eteklerde uzanmış, düz kahverengi bir kâğıt üstünde yeşil noktalar ve tebeşirle çizilmiş küçük beyaz evler gibi...

Burada,, İngiltere'nin Oxford'u neyse Yunanistan'ın Oxford'u kurulmuştur. Homer, Eflatun, Sofokles ve Aşil... Ölmez geçmişin temsilcileri... İlk olarak, Yunan masallarını Oxford'da öğrenmiş, Yunanlı yazarların dünyanın en güzel edebiyat diliyle Andromak ve Antigon'u konuşturmularını dinlemiştim. Burada Byron doğmuş, «Atina'nın kadınları» burada yazılmıştı.

Bu açık havada ses nasıl yayılıyor, tevekkeli değil, bu eski insanlar trajedi olsun, komedi olsun yazarlarının sah-

neye koyduğu her oyunu mavi göğün altında seyretmek için buraya toplanmamışlar?

Şimdi güneşin altın, menekşe, kızıl renkleri ölümsüz kayanın üzerinde parlarken ben, kocaman isimli, küçücük Atina'ya hayran kalıyorum.

Eski Elenizm ve modern Yunanistan'a ne yazık.

Eğer bugünkü Yunanlılar, Oxford gibi eski Yunan geleneklerine sadık kalsalardı, Doğu sorunu bugün nasıl çözülecekti? Hiç şüphe yok ki bazıları için, eski Elenizmin şerefi, İngiltere'yi, Yunan taraflısı yapmıştı. Eğer modern Türkün üstünlüğünü tanırsak Eflatun'a, Aristo'ya ve Sokrates'e bağlılığımız konuşmayı önlemeli; Elenlerin edebiyatına saygımız çeneleri kapatmalı. Şairler, artistler ve düşünürler hiç bir zaman unutamazlar. Elenizm hâlâ güzel sanat ve edebiyat sahasına hâkimdir.

Oxford'u anladık, fakat buraları gezenler için gerçekler başka bir ses tonuyla, başka bir öykü anlatmaktadır. Bugün Yunanistan'da, nerede o düşünürler, o hayalperestler, hatta nerede o soylular ve savaşçılar? Propaganda için harcanan milyonlarca para Yunanistan için yaratılmış efsaneye inanma süresini uzatabilir. Fakat gerçekleri değiştiremez. Bu rüyalarımızın ülkesini, büyük bir şey bulmak hevesiyle ziyaret etmek demek, büyük düş kırıklığına uğramak demektir. Bunu görmeyenler hâlâ körlerdir.

Ankara'da İngiltere lehine yalvardım. **«Helen'e âşıktık. Onu boşamalı mıyız?»**

Venizelos'a inanmaktan çok, **Zaharoff'un** altınlarından çok, Hıristiyan fedailere duyduğumuz acımadan çok, sırf uygarlığa yüzyıllar boyunca duyduğumuz bağlılıktan ötürü biz görüşlerimizde ve ideallerimizde bu kadar yanıldık. Hiç olmazsa kaybedilmiş bir idealden sonra İngilizler, oyunu eşit oynamamalılar mı?

BEŞİNCİ BÖLÜM

İZMİR : BİR KEDER TABLOSU

DOĞU'LULAR için gök, aynı politika gibi, tekdüzelikten uzak... Bir saat içinde, göl kadar sakin deniz, kükreyen çalkantılara döndü.

İzmir uzakta görünüyor ve biz mevsimin en kötü fırtınalarının birinde yol almaya çalışıyoruz. Gemi köpükler içinde, bir mantar tıpa gibi... Yağmur güverteyi yıkıyor, kocaman dalgalar büyük salonun halısını ıslatıyor, tepemizde şimşekler kuduruyor.. Ve biz bulutun geçmesini bekliyoruz.

Gerçekten çok geçmeden çevremizdeki sular sakinleşiyor, karşımızda şehir görünüyor. Tamamen yanmış bir şehir mi? Bize bu kadar çok söylenen yıkıntılar nerede? Birden gökler karşılık veriyor.

Şimdi şimşekler karada çakmaya başlıyor. Evlerin duvarları ve yanmış boş içleri birden gözümüze çarpıyor. Bir yıkıklık ve dehşet tablosu ki anlatılamaz. Daha yaklaştıkça yıkıntıya bakmamız gerekmiyor bile. Körler bile şehir-

den gelen yanık kokusunu hemen duyabilir. Birkaç saniye sonra, tütün fabrikalarından hâlâ yükselen duman bulutlarını, bu şiddetli yağmurun bile, yıkayamadığını görüyoruz.

Türkiye, kendini hâlâ savaşta sayıyor. Formaliteler hâlâ pek sıkı. İngilizce konuşan Türk bulmak kolay değil. Ama tuhaf değil mi, hâlâ birkaç İngiliz var burada, oysa biz Türklere pasaport vermiyoruz!

Elimdeki Türkçe mektupları (İngiliz pasaportundan daha geçerli) gören pasaport memuru beni bavullarımla Vali'nin evine gönderdi. Roma'daki Ankara elçisi **Celâlettin Arif Bey**, Vali'ye benim **İzmir**'e gitmekte olduğumu, Türkiye uğrunda yaptıklarıma karşılık bana gereken bütün kolaylıkların ve konukseverliğin gösterilmesini telgrafla bildirmişti. Vali elinden gelen her şeyi yaptı.

Benimle gelen memura Vali'nin ne biçim bir kişi olduğunu sordum. Onun ilgi ya da ilgisizliğinden efendisinin sevilip sevilmediğini anlayacaktım. Memurun beni cevaplandırırken gözleri ışıldıyordu. Açıktı ki iyi bir adamla karşılaşıyordum. «Belki biliyorsunuz, o Malta'ya gönderilmişti» diye ekledi. Onun için bu kadarı yeterliydi. Ben İngiliz olduğum halde bu cümlenin anlamını çıkardım. Sanırım, **«Malta»** kelimesi yakında **«kahraman»** kelimesine eş tutulacak.

Türkiye'ye gelmek, kanımca cesaret isteyen bir heves: Özel bir durumu olanların bile gümrüğü ve pasaport memurlarını geçmesi zor. Ama ben hiç bir zorlukla karşılaşmadım. Yalnızca bana eşlik eden memur, adımın babamınkinin aynı olmasına şaşmıştı! Bir Türk kadınına, Reşit Paşa'nın kızı, ya da Ziya Paşa'nın karısı, Ayşe Hanım diyebilirdiniz. Ama babasının adını taşıyan bir yabancı kadın henüz İzmir gümrüğüne girmemişti. Acaba ben **Ankara**'yı ilk ziyaret edecek bir İngiliz kadını olmaktan başka, Türkiye'ye ilk defa girecek bir İngiliz bakiresi mi olacaktım?

Vali'nin benim gümrük muamelelerimi kolaylaştırmakta yardımı olduğunu, Türkçe kayıtlarımı almak için geri gittiğimde gemideki yol arkadaşım Fransız'ın hâlâ pasaport ve gümrük makamlarında tutulduğunu gördüğümde anladım.

Daha önce resimlerinden bildiğim Vali konağı, her öğleden sonra tuhaf bir Doğu ve Avrupa müziği karışımı eserler çalan bandonun konserler verdiği bir halk bahçesi gibiydi. Doğu melodilerini tekrar dinlemek çok hoştu, eğer Doğu müziğine bir melodi demek gerekirse... Doğu melodilerinin kalbi delici acıklılığını insan işittikçe ve anlamaya çalıştıkça daha çok seviyor. Ben, beni gerçek halk müziğiyle eğlendiren Mustafa Kemal Paşa dahil bütün Türklere minnettarım.

Vali'nin konağı Doğu'nun başlıca dekoru sayılan mükemmel halılarla döşeli. Oturma odasında güzel masa ve sandalyeler var.

«Limanımıza hoş geldiniz aziz bayan» dedi Vali. Beni İngiliz politikasıyla bir tutmasın diye dedim ki: «Malta'da bulunmuş bir bey tarafından çok iyi karşılanış.»

Elimi eski bir arkadaşıymış gibi tuttu; **«Malta bana hâlâ anlaşılmaz geliyor. İngiltere ne yapmaya çalıştı Malta'yla, bilmem»** dedi.

«Bunu ben de, sizden daha iyi anlayamıyorum. Türkiye'de son birkaç yıl süresince olanları duydukça ben de sizin sorunuzu daha sık kendime soruyorum. Gerçekten ne yapmaya çalıştı? Yurdunu seven bir İngiliz kadını için bu, bir büyük keder kaynağı. Sizin halkınıza karşı bu haksız düşmanlık sona ermeli. Bu nedenle Ankara'ya gidiyorum. Ziyaretimden sonra hiç olmazsa Türkler bir tek İngiliz kadınının yalnız başına haksızlığa karşı durduğunu görecekler.»

«Binlerce teşekkürler aziz bayan» oldu karşılığı. Hizmetkârlar kahve ve sigara getirdiler.

Bütün Milliyetçi liderler gibi Vali genç bir adam. Kırk yaşında gibi görünüyor ve Arnavut soyundan. Orta boylu, esmer, gözlüklerine rağmen yakışıklı ve zeki: Her şeyin üstünde namuslu ve müşfik bir centilmen. Eğer Ankara'nın «bütün azgınlığı!» bu adama benziyorlarsa benim korkacak bir şeyim yok. **Abdülhalik Bey** İngiltere'nin büyük bir hayranı.

Kendisinden ne istersem çekinmememi rica ederken, beni tanıştırmak üzere polis şefini ve üç yardımcısını çağırdı. Vali, İzmir'in yıkıntılar içinde kaldığını, elde bulunan tek otele gitmem gerektiğini söyledi. Bu oteli şimdi tamamen yanmış, iki en iyi otelin sahibi Naim Bey, geçici olarak idare ediyordu. Bu geçici otel de, Spartallis'in eski bir konağıydı.

Vali'ye «Allaha ısmarladık» dedikten sonra polis komiseri **Ziya Bey**'e uğradım. **Ziya Bey** otuz iki yaşında, oldukça enerjik ve yakışıklı bir adam. Yalnız, sadece Türkçe konuşabiliyor.

Yine kahve içtik. Masasının üstündeki **Mustafa Kemal Paşa**'nın tablosunu gösterdi, onun hakkında bir konuşma yaptı, ne yazık ki anlayamıyordum. Ama yine de ellerimi çırptım **«Mustafa Kemal Paşa çok güzel»** dedim Türkçe. Hoşuna gitti. Hiç olmazsa anladı ki Türkçe bilmesem bile ulusal kahramanlarına saygımı belirtiyordu davranışım. Daha sonra Anadolu'da kelime bulamayınca bu cümle çok işime yaradı. Muazzam zaferi kutlama fırsatını hep bu cümle ile kullandım.

Ziya Bey kendi kişisel deney ve yaşantılarını detektif romanları halinde basmış. Çok da ilgi görmüş. O da Vali gibi hiç bir şeyin geciktirilmemesinden yana. Aynı anda bir

kaç kişiyi kabul edebiliyor. Bir öncekinin şikâyeti henüz çözüm beklerken, bir sonrakinin söylediklerini dinliyor. Bu âdet belki kolaylık ve çabukluk sağlıyor, ama hatalar da doğurabilir. Eğer benim özel ve sır niteliğinde bir işim varsa ya da bir soru soracaksam o zaman ne olur diye merak ediyorum. Fakat bu yolla, Vali'nin ya da **Ziya Bey**'in yanında İzmir'in birçok ileri gelenlerini tanımak imkânını buldum. Yoksa onları teker teker ziyaret çok zamanımı alacaktı.

Bir gün günlük kahvemizi içerken **Ziya Bey** bir Fransız tüccarına 20.000 Türk lirası verdi. Ve ekledi. «Bir polis bunu sizin kurşunlanmış kasanızda bulmuş.» Tüccar öylesine şaşırdı ki bana sonradan: «Başka bir ülkede bunu bana geri verirler miydi?» diye sordu.

Her gün Vali'den sonra **Ziya Bey'i** ziyaret ederdim. Tabiî Vali'yle Fransızca konuşurdum. Fakat **Ziya Bey**'le **Mustafa Kemal Paşa**'yı takdir cümlemden daha ileri gidemiyordum. Gönül gerçeklerin peşindeyken kelimeler önemli sayılmaz. Otelden başka bir müşteri çıkarılarak bana yer bulunabilmiş. Müşteriler her yerde uyuyorlardı. Oturma odası, yatak odaları, bekleme odaları, üçü, dördü, altısı bir arada. Yine de başlarını sokacak bir yer bulduklarından memnun. Benim şansıma evin en iyi bir odası düştü. İçinde dört kişi yatabilecek bir yatak ve bir sofa vardı. Kendimi suçlu hissettim, ama ne yapabilirdim? Burada tek kadın bendim.

Bu sonradan olma otele İzmir'de herkes uğruyordu, yatmak için değilse bile, soğuk bir şeyler içmek yahut bir yemek için. Ülkede içki yasağı var, ama konuklar, Amerika'da olduğu gibi burada da kanunun boş tarafını bulmuşlar. Amerikalılar hemen hemen içki yönünden başlıca suçlu. Gizli içki getiriyorlar. Eğer yakalanırlarsa cezayı **Naim** ödeyecek. **Naim** ise onlar için «zavallılar, yurtlarından o kadar uzaktalar ki» diyor.

İşin kötüsü Türklerin hoşgörü ve konukseverliği, sineklere de tanınıyor. Milliyetçilerin parolası «**Özgür ve bağımsız Türkiye**» onlar için de geçerli. İstedikleri yere gidiyor, istediklerini yapıyorlar. Bulut halinde masa örtülerine konuyorlar, bardağınızın içini dolduruyorlar, gıdanızla, onları da yutuyorsunuz. Bir de Danimarkalı tüccarın dediği gibi bu mahkûmların cesaretlerle beslendiklerini düşününüz.

Milliyetleri ne olursa olsun bütün komşularım, beni bu sineklerden korumak için ellerinden geleni yapıyorlar. Bana bardağımdan su içmezken, sineklerden korunmak için ekmeğimi, feda ederek üstüne kapatmamı salık verdiler. Ben daima suyu ret ettim. **Naim Bey** de kanuna karşı gelerek bana Alman şarabı verdi.

Bir gün sabrım taşarak Fransızların giyotinini burada imal ettim ve yanıma gelen her sineği başarıyla öldürdüm. İtalyan ise sinek ölülerinin canlıları kadar çirkin göründüklerini nazikâne hatırlattı.

«Hiç olmazsa» dedim «ölüler ne ısırır, ne de mikrop taşırlar» ve yine öldürme işim devam etti. Hatta bir seferinde Güney Amerikalının kolunda yürüyen sineğe nişan aldım, ama burnuna vurdum. Gülümsemeden, nazikâne, burnuna istediğim şeyi yapabileceğimi, ama bardağına dikkat etmemi ihtar etti.

«Bunlara bir şey yapamaz mısınız» diye sordum **Naim Bey**'e. Gerçek bir Türkün felsefesiyle «havalar soğuyunca kaybolacaklar» dedi. Ben de ona «benim parolam ya tedavi, ya da sabırdır, fakat bir tedavi denemesi yapmadan sabredemem» dedim.

Başka bir seferinde çalışmamın ödülünü, gerçek bir Hıristiyanın minnettarlığıyle alamadım. Sinek öldürmekle uğraşırken, milliyetini «Katolik» olarak vermiş ve İzmir'de Türklerin özel izniyle kalabilen bir Ortodoks hanımın, ya-

nındaki Rum kadınına: «bak şu kadına, sinekleri nasıl öldürüyor, dostu Türklerin, Hıristiyanları kurban ettiği gibi» dediğini duydum.

«Madam» dedim. «Bu sabah sizin Hıristiyanlarınızın şehri nasıl harabeye çevirdiğini» gördüm. Daha henüz Anadolu'daki felâketi görmemiştim.

Otelde kaderlerini bekleyen iki, üç yüz kadar işadamı da vardı. Bunlar kendilerini üç ayrı odada, üç ayrı grup halinde bölmüşlerdi. İlk grup, sessiz, su içen, yatağa dokuzda giden Türkler, kütüphanede... İkinci grup, içki yasağına bağlılıklarını Atlantik okyanusu'nun öbür yanında bırakmış, sabahın erken saatlarına kadar banço eşliğinde dans eden ve şarkı söyleyen Amerikalılar, sigara içme salonunda. Üçüncü grup ise, yemek odasının uzun masası çevresinde oturmuş bizler, geri kalanlar, başlıca işadamları, İtalyan, İspanyol, Alman, Güney Amerikalı, Fransız ve Danimarkalı. Benim tek yurttaşım İzmir'e bazı meseleleri çözmeye gelmiş. Bunlardan biri Küba'dan, İzmir'e, New York yoluyle gönderilmiş 50.000 galon alkolün nasıl kaybolduğunu öğrenmekmiş. New York'taki makamlar bu değerli içkiyi kendilerine saklamışlar, şişeleri suyla doldurarak İzmir'e göndermişler!

Buradaki insanların konuşmaları, üç konu üzerinde toplanıyor: 1) Lloyd George'un. Yunanlıları İzmir'e göndermekteki anlaşılmaz politikası; 2) Türklerin kapitülasyonları kaldırmak gibi caniyane arzuları! 3) Yurt dışına sürülmüş Yunanlı ve Ermenilerden sonra ticaret hayatını kimlerin dolduracağı. Türkiye, bir Avrupa devletinin yardımı olmadan ayakta duramaz, sanılıyor. Türk ürün yetiştiricisidir, ama ticaret bilmez... İtalyanlar boşluğu kendileri doldururlarsa, ticaretin daha çok gelişeceğini ileri sürerlerken, Amerikalılar bu şerefin kendilerinde olduğunu söylüyorlar. Öte yan-

dan Fransız aileden gelme, Britanya uyruklu, Hollandanın hizmetinde, üç lisanı rahatça konuşan Alman papazlarının desteklediği, Alman işadamlarıysa, Türkiye'de geleceği olan, tek Avrupa devletinin büyük Britanya olduğunu söylüyorlar.

«**Kötü ve lânetlenecek politikasına, Türklere kötü davranıp Yunanlıları kayırmasına rağmen** (ki bu, Yunanlıları daha cüretkâr daha kaba olmaya zorlamıştır.) **İngiltere'nin ulusal yapısında öyle bir şey var ki, hâlâ saygı ve hayranlık uyandırıyor. Altı ya da sekiz ay içinde İngiltere'yi burada, eskisinden güçlü ayakta göreceğiz. İngiltere demek, şimdiki hükümet demek değildir.**»

Bu sözlere hak vermem gerek. Sözü söyleyen kişi, bu inancına, bir İngiliz kadınıyla evli olduğu için duygusal nedenlerden değil, aklını kullandığı için muhakeme yoluyla varmıştı.

Lloyd George'a hiç bir şeyi haber vermeyen bu ticaret adamlarını, başbakanı son derece kötüye kullanmaları yüzünden «korkak» olarak nitelendiriyorum.

«Eğer felâketi bu kadar açık, önceden gördüyseniz, niçin protesto etmediniz?» diye sordum.

«Her ticaret odası **Lloyd George**'a bir dilekçe gönderdi. Fakat o hepsini çöp kutusuna attı.»

Yine ben «tabiî, pratik bir insan olarak siz böyle mi protesto etmeliydiniz?»

«İçimizde en ileri gelenimiz olan **Mr. Patterson**'u Paris Konferansına bizim adımıza gönderdik.»

«Kendini işittirebildi mi? Sizi temin ederim. Bırakın sizin gibi yüz binlerce sterlini, sadece yüz sterlinimi bu memlekete yatırmış olsaydım, Paris'i ziyaretimi bütün dünya duymuş olurdu. Siz geleceğin getireceği ticarî felâketi ve yıkıntıyı önceden gördünüzse, **Venizelos**'un sizi susturmanıza nasıl izin verdiniz?»

Nedense, bu insanlara acımıyorum bile. **Lloyd George**'tan çok, bunlar da suçlanmalı. İzmir'de bu kadar geniş çıkarları ve muazzam ticaret destekleri varken, Yunanlıları buraya sokmamak, onların ve yalnızca onların gücü içindeydi.

Benim adalet duygumun acayip sonucudur ki Fransız GİZLİ SERVİSİNCE ben **Lloyd George**'un yeğeni olarak biliniyorum. Bir zamanların parlak Başbakanı **Mösyö Briand** bizim merhum Başbakan **Lord Robert Cecil**'e yaptığı şiddetli saldırıları kitap halinde bastırdığı zaman, benim ona cevaplarımı da basmıştı. Şöyle diyordu: «**Lord Cecil** benim söylediklerimde bir gerçek payı olduğunu kabul etmedi. Fakat o, bir İngiliz kadınına itiraz etmeyi de göze alamıyordu.»

Ben savunmamı gazetede bastırdıktan kısa bir süre sonra, Chicago'nun büyük gazetelerinden birinin muhabiri **Lloyd George**'tan «benim amcam» diye bahsetti. Ben buna, böyle bir akrabalıktan şeref duymayacağımdan değil, böyle bir iddiada bulunmadığım için itiraz ettim. O da cevabında «aziz bayan senin küçük oyununu bozacağımı düşünme» dedi.

Böyle bir yazı ciddî bir karşılığa değmezdi ve ben konuyu unutulmaya bıraktım. Pek iyi biliyordum ki daha önce, daha önemli ulusal konularda, dört kere boş yere kendisine baş vurduğumda **Lloyd George** «kendi yeğenine» yardım için, küçük parmağını bile oynatmamıştı. Yine de onun «yeğeni» onu haksız saldırılara karşı koruyacak, fakat gerektiğinde eleştirecekti.

İzmir'de sermaye sahipleri, beni bir de şöyle yazdığım için sevmiyorlardı: «Tüccarların 500 Türk Lirası bahşiş vererek çıkar sağladıkları ve sonra da Türkler rüşvete çok yatkındır diyerek yakındıkları günler geride kaldı. Artık yabancıların vergisiz, kiradan başka bir şey ödemeden, bir

avcılık izni için, bir buçuk peni ödedikleri o mutlu günler Türkiye'de bir daha geri gelmeyecek. Ticarete ve sermayeye tam hâkim olunan günlere elveda. Türkiye şimdi, artık Türklerindir. Kapitalistler ya bunu kabul edecek, ya da çekip gideceklerdir. **Bir daha hiç bir zaman İzmir, yabancıların cenneti olmayacaktır.** İzmir için alınmış tramvayları, herhangi bir kimse, Türkiye'den başka bir ulusa teklif etmeye cesaret edebilir miydi? Elektrikli tramvaylar yerine, niçin bu iyi beslenmemiş midillilerin çektiği sefil vagonlar? Türk kadınlarına ayrılmış bölme bile bir mukavvayla değil, belki de bir zamanlar beyaz renkte olan bir çarşafla ayrılmıştı»

Yine yazmıştım «Hâlâ bu şehirde Avrupa'yı savaşa sürükleyecek, insanlar var. Onların amacı bir zamanlar bizim romanlarımıza ve piyeslerimize, konu olmuş eski tembel Türk'ün hayalini doğurmak. Bunu, yalnızca Türk'ün hesabına kendi keselerini doldurmak için yapacaklar.» Hiç olmazsa bu tüccarlara dedim ki; «benim kamçılarımı sevmeseniz bile, yüreğinizin ta içinden biliyorsunuz ki ben gerçeği konuşuyorum. Onun için bana saygı duymalısınız, başka bir şey istemem.» Güney Amerikalı karşılık verdi. «Söylediğin her kelime doğru, onun için sana hayranız.»

Geceye doğru kafam, bazı kişisel sıkıntılarla doluydu. İtalyan henüz otele gelmemişti, onun hakkında bir şey duymamıştım. Kendi kendime, niçin bana sağlanan kolaylıklara onu da ortak etmediğime (hoş etseydim de, beni reddedeceği muhakkaktı) kızmaya başladım.

Son çare olarak Valinin sekreterine baş vurdum. Beni hemen karakola götürdü, orada pasaportu konusunda sıkıntılarına yakındığımız Fransız'la birlikte arkadaşımı bulduk. Bu iki genç adamdan hiç biri İzmir'de bilinmiyordu, yine hiç biri İzmir'e çıkmak için Ankara'dan izin almamıştı, kendi konsolosları bile onları tanımıyordu; buna ek hiç biri,

bir tek Türkçe kelime bilmiyordu. Maksatlarını anlatamadıklarından haklarında daha fazla araştırma yapabilmek için tutuklu kalmalıydılar.

Böyle bir davranış gördüğü için dava edeceğini söyleyen öfkeli Fransız'a «savaş zamanında biz bundan kötü şeyler yapmadık mı?» diye sordum. «Ben sizin Fransız Savunma Bakanından aldığım özel tavsiye mektubuyla San Remo'ya giderken Mentone'da kırk sekiz saat tutuklanmıştım. Çünkü üzerimde buldukları Eflatun «Cumhuriyet» isimli eseri, bolşeviklere yakınlık duyduğumun işaretiymiş.» Yine de bu iki arkadaşımı, Vali'nin sekreterinin yardımıyle çok gecikmeden serbest bıraktırmayı başardım.

□

NAİM BEY, bana birçok özel haklar verdi. Hiç şüphe yok. Bunlar belirli bir kaynaktan geliyordu. Bana her, sabah kahvaltı gönderiyordu. Uşakları işlerini pek iyi bilmeyen Katoliklerdi (Papalığın koruduğu Ermeniler). Bana sütü nasıl bulduğunu bir türlü anlayamadım. Çünkü Rumlar ineklerin hepsini öldürmüşlerdi. Bana **Spartelli**'nin kütüphanesini kullanma iznini verdi. Bir Amerikalıdan ödünç aldığı okuma lambasını bana vermişti.

Bütün bu iyilikler, o kadar gürültüsüz yapılıyordu ki, bir şey daha istememe cesaret verdi. «İtalyan arkadaşıma eşlik yapabilmek için piyanoyu kullanabilir miyim?»

Piyano odasındaki altı kişinin yattığı yatakları çıkarttı ve biz **«Tosca»**'yla **«Madame Butterfly»**ı bitirdik. Sonra bir Amerikalı benden **«Swannee Nehri»** parçasını çalmamı rica etti. Koro kısmına gelmeden göz yaşları boşalmaya başladı.

«Demedim mi ben, zavallılar, ana vatanlarından o kadar uzakta ki» dedi **Naim Bey.**

Geçmiş zenginliklerinin yıkıntıları arasında bu tüccarlara galiba fazla yükleniyorum. Onlara da haklarını vermeliyim, yenilgiyi iyi bir sportmen gibi kabul ediyorlar. 80.000 sterlin kaybetmesine rağmen, otuz senelik emeği boşa gittiği, mükemmel çiftliği son taşına kadar yandığı halde Alman, neşesinden hiç kaybetmemiş.

Umarım ki, bu romantik ülkede, gördüklerini ve yaptıklarını bir kitap halinde yazar. Onun serüvenlerini, nasıl soyulduğunu büyük bir sempatiyle dinledim. İyi ve güçlü insanlar az bulunuyor. Eminim ki bu, onlardan biriydi. Eğer bir tehlike, sizi tehdit ediyorsa, ancak bu arkadaşın ölü vücudu üzerinden geçerek size ulaşabilirdi.

ALTINCI BÖLÜM

İNGİLİZ ŞÖVALYELİĞİ - CESUR KADINLARIN CAN SIKICILIĞI

« KADINLAR o kadar budalaca cesur olurlar ki» dedi bir İngiliz memuru «can sıkıcılıkları oradan gelir.»

İzmir limanında yangından arta kalmış birkaç binanın birinde oldukça kalabalık ve sıkışık bürosunda oturuyordu bu İngiliz memuru. İskoç aksanı, saçmalığa pek pabuç bırakmayacak tipten olduğunu gösteriyordu. Dıştan İskoç sakinliği, gerçek hislerini saklıyorsa da, ülkesinin kadınlarına olan bağlılığı, kalbinin gerçekten çarptığını ispat ediyor. Herhangi bir ülkenin vatandaşı gibi, kendi ülkesinin kadınlarından gurur duymakta...

Fakat bu hareketli ve yetenekli genç adam, herhangi bir kriz anında duruma hemen hâkim olan bu insan, Milliyetçi Türkler için ileri sürülen lehte düşünceleri bir türlü kabul etmiyor. Bu, elbette, kendi kusuru değildi, bu yeni insanları, ona kim anlatmıştı ki? Onun tek bildiği, Türkler, ilk defa, kendilerini ifade etmek cesaretini göstermişlerdi ve

cesur kadınlar gibi, can sıkıcı olmaya başlamışlardı. İyi **Abdülhamit** yönetiminde, bu tembel insanlar kolayca istenilen yöne götürülebiliyorlardı. «Türkiye, Türkler içindir» Ona göre ne saçma bir iddia! Yine de anladığım kadarıyle, onun zekâsı var, gerçekleri kabul edecek er geç, kaçınılmazı öğrenecek.

Öte yandan ben, kendi açımdan, onun fazla yüklü omuzlarına, daha çok dayanılmayacak ağırlıklar koymağa uğraşıyorum. Beni karşısında gördükçe canı sıkılıyor. Onun yerinde başka biri olsaydı, aynı sıkıntıyı duymayacak mıydı?

O çok iyi biliyordu ki, yenilebilir olmalarına rağmen bütün güçlükleri göze alarak, İzmir'e kadar İngiliz vizesi olmadan gelebilen bir kadın, tuttuğunu koparacak, kolay kolay baştan savulamayacaktı.

Oldukça nazikâne «Sizin gözü pekliğinize son derece hayranım, ama sormam ayıp olmazsa, buraya gelişiniz ne anlam taşıyor?» diye sordu.

«Ankara'daki millî hareketi incelemeye ve millî kahraman **Mustafa Kemal Paşa**'yı görmeye geldim» dedim.

«Bunun için hayatınızı tehlikeye koymaya değer mi? Affedersiniz, zamanınızı boşa harcıyorsunuz gibi geliyor bana.» dedi.

Penceresinden, körfezin dalgasız sularında, birçok devletin savaş gemisi görünüyordu. Parlak güneş, insafsızcasına, çevremizdeki yıkıntıları, sefaleti aydınlatıyordu. İngiltere'nin, Fransa'nın, Amerika'nın bütün silahları buradaydı. Onun söylediğine göre Hollanda, dehşet anında, bir savaş gemisinin kendi uyruklarını korumaya verilmesini istemişti.

«Hangi dehşet anı?» diye sordum.

«İşitmediniz mi ya da göremiyor musunuz, biz savaşın eşiğindeyiz. Belki yarın, öbürleriyle birlikte yurdunuza dö-

neceksiniz. Bizim hükümetimiz, halkımızın İzmir'i boşaltması için emirler vermiştir. Yakında, son talimatı alacaksınız. Nerede toplanacağınız bildirilecek. Bu sefer, savaş olacak, kurtuluş yok. Savaşın olması gerek...»

Bana bürosunun bir köşesine gizlenmiş el fenerini gösterdi. İngilizlerin hepsi şehri terk edince, bu fenerle gemiye işaret verecek, sonra da kürekleri su gürültüsünü duyurmayacak biçimde hazırlanmış kayıklarla onları savaş gemisine kadar götürecekmiş. Tabiî kendisi kaçabilirse.

Bu sözlere kılım bile kıpırdamadı. «Beni düşünme. Ben planlarımı yaptım, yarın Ankara'ya yola çıkıyorum. Tehlikeleri iyi biliyorum, her şeyin uygun gideceğinden de eminim» dedim.

Başlangıçta onun resmî kafası, onun sinirleriyle oynadığımdan, hiç kimsenin ciddî bir biçimde teşebbüs edemeyeceği bir şeyle övündüğümden şüphelendi. Söylediklerimde ciddî olduğumu anlayınca, yumruğunu masaya vurdu ve bağırdı: «Eğer, siz benim eşim olsaydınız,kesinlikle gidemezdiniz.»

Onun öfkelenmesini ne kadar beklemiştim. Fakat hayır o anda kendini toplamış, sakin bir sesle beni düşüncemden caydırmaya başlamıştı.

Ben «fakat» *diye başladım, «buraya büyük zorluklar*dan sonra geldim. Tamamen kendi kendime sorumlu, kendi masrafımla buraya vardım. Buradan itibaren Türkler bana bakacaklar. Ne ailemden, ne de hükümetimden bir yardım bekliyorum, savaş bile beni durduramayacak.»

Kırılmış ve küskün bir sesle: «Savaşın eşiğindeyiz, gökte Allah'ın olduğu ne derece gerçekse savaşın da bu sefer geleceği gerçek. Düşünün bir kere Türklerin arasında tek başına bir kadın; ona yardım edecek bir Avrupalı bile yok.

En azından altı ay esaret kampı, hastalık, belki de eziyet. Size ne olacağını Tanrı bilir» dedi.

«Savaş olmayacağı için esaret kampına da konmayacağım, savaşı durduracağım »

Şimdi hafif gülümsüyordum, o ise daha çok sıkılıyor.

«Aziz genç Bayan» diye bağırdı. «Cesaretinizi daha akıllıca ve daha yüksek bir ideale kullanınız. Britanya'nın size ihtiyacı var... Cidden gitmiyorsunuz, değil mi? Ve savaş...»

«İngiliz askerlerinin yaralarını sarmalıyım, ya da geriye dönmeliyim...»

«Siz, Türklerden onlara güveniyormuşsunuz gibi konuşuyorsunuz, bu akıllılık mı?»

«Evet, onları biliyorum. Türk'e yapılacak en iyi davranış ona güvenmektir. Beni hiç bir zaman pişman etmediler, niye şimdi etsinler? Böyle bir bunalım anında bile Müslümanlara güvenmekten başka yol yoktur.»

Söylediklerim onu inandırmamıştı.

«İlginç düşünceler, fakat uygulamada tehlikeli, hepsinden öte sizin için tehlikeli. Yurda dönün, burası sakinleştiği zaman, buradaki arkadaşlarınızı görmeye gelebilirsiniz. Sizin yürekliliğinize hayranlık duymadığımı sanmayın. Hayatım boyunca bundan büyük tehlikeyle karşılaşmış bir kadına daha rastlamadım. Bizim için öyle değerlisiniz ki gitmenize içimiz razı olmuyor.»

Bu sözler devam edecekti. Bir diktatörden gelecek şiddete karşı, daha kolay karşı koyabilirdim. Memurun işlerini öne sürerek, onu susturmayı umdum.

«Bir an için Amerikalı olduğunuzu düşünün, onların gözünde zaman, para demektir.» dedim.

«Bir kadının hayatı tehlikede olunca zaman para de-

mek değildir. Affedersiniz, unutamayacağım cesaretiniz muazzam, fakat sportmen ruhlu değilsiniz.»

«Ne demek istiyorsunuz?»

«Biz, İngilizler için bu doğru bir davranış değil, sizi gitmeye bırakırsak, Türkler bizim için ne düşünür? İngilizlerin şövalyelik gururu böylece bir darbe yer. Ve bu doğru olmaz. Onlar kendi kadınlarından birine böyle bir şey yapmaya izin verirler mi? Biz de kadınlarımızı koruyoruz.»

Tartışmayı kaybediyordum, hiç olmazsa sonuncu söz beni incitti. Fakat onu belli etmedim.

«Telâş etmenize gerek yok» diye karşılık verdim. «Onların anlamasına yardım edeceğim. Onlar, İngiltere'nin, kadınlarıyle nasıl ilgilendiğini bilirler. Aynı zamanda benim de ne kararlı bir müşteri olduğumu bilirler. Sizi suçlamazlar.»

Son kartını oynamaya kalktı, biraz utangaç, fakat saygımı kazanan bir çözüm yoluyle. «Aziz Bayan, işi kişisel alana dökmek istemem, ama siz, beni zorladınız. Bu yolculuğu yapacak kadar çirkin değilsiniz. En iyisi mi çok sevdiğiniz Britanya donanmasına gidin, katılın. Biz Türklerle kozumuzu paylaşacağız. Ondan sonra siz, gelin onları görün.»

Artık görüyordum ki yalnızca sert olmak yeterli değildi. Açıkça konuşmalıydım. «Eğer benim bu yolculuğumdan ciddî bir zarar gelirse Allah bilir ya bu, benim hatamdan doğacaktır. Kendilerine saygı duyan kadınlara Türkler de saygı duyar. On yıl önce Anadolu'ya askerî bir birlikle, yalnız bir kadın olarak gittim. Her yerde her zaman tam bir güvenlik içindeydim.»

Söylenecek başka bir şey kalmamıştı. Bu kadar aşırı şövalyelik övünmesinden sonra canım sıkılmış ve yanından ayrılmıştım. Dileğim savaş ilân edilecek mi; beklemek ve görmek. Fakat, bereket versin, hiç bir vaatte bulunmamış-

tım. Çünkü İskoçlar için şeref ve doğruyu konuşmak kutsal şeylerdi.

Resmî makamların bu tutumuna haksızlık yapmamak için denebilir ki eğer ben emir altında, öbür vatandaşlarımla birlikte İngiltere'ye dönseydim, nelerden vazgeçmiş olacağımı, hiç kimsenin anlamasını bekleyemezdim.

Esas amacım olan Ankara'ya varmak için ne gibi güçlükler atlatmıştım. Eğer ailemin para kasası, arkadaşlarımın keseleri, hatta gazetemin cömertliği olmasaydı, kimin umurundaydı? Hiç birinin vicdanı, beni ölüme gönderdiği için sızlamayacaktı.

Gazetemle kontratım, haberleri ulaştırmak ve karşılık olarak önemli bir para almaktı. Haberler ulaştırıldı. Bir ölçüye kadar halk da bu haberleri öğrendi. Bununla birlikte söz konusu haberler bir kadının eseri olarak bilinmedi ve ödül olarak da para gönderilmedi.

Hiç bir zaman gazetecilikte, dişiliğin çifte haksızlığa uğrayacağını sanmamıştım. Haberler çıktıkça bunların özel bir kadın muhabirden geldiğine dair bir yazı da konmamıştı.

Sözümona Türkiye'de değildik. Türkiye'de kadınların başarıları henüz bir yenilik sayılıyor. «Eşit iş - eşit gündelik» parolasını kimse ilân etmiyor.

Önceden bilmiş olsaydım, bana yapılan haksızlığı cezalandırmak için geriye döner miydim? Zannetmiyorum. Böyle bir anda beni böyle serüvenlere sürükleyen hayatımın hikâyesini anlatmak için ayrı bir bölüm açmalıyım. O takdirde ismini taşıdığım aziz babamın, nasıl dizine tırmanıp yıllarca onun Doğu ülkelerine, Japonya, Çin, Hindistan ve Müslüman Türkiye'ye yaptığı gezileri dinlediğimi anlatmam gerekecek.

Benim bu ülkelerin insanlarına duyduğum ilgi üzerinde birçok acayip yorumlar yapılmıştı. Türkler bile bunu me-

rak etmişlerdi. Bence nedeni şu: Bu ülkelere ayak basmazdan çok önce, onları ben dost kabul ettim, bu ülkelerin renkleri, güzellikleri, muhteşem yazları ve grupları, okumuş ve uyanık halkının mükemmel düşünce ve felsefesi, daha ana okulundayken benim tarafımdan biliniyordu. Bir çocuk, hayalini, sevdiği şeylerle oyalar. Hindistan'da, İran'da, Mısır'da, Arabistan'da ve Türkiye'deki Doğulular benim gözümde kardeştiler. Onların dünya uygarlığına ve kültürüne yaptıkları görevlerden ötürü hak ettikleri mutluluğun kendilerine verilmesi için ben her şeyimi verirdim.

Asya'lıya, aykırı bir ırk davranışında bulunmak gibi aptalca bir tutumu anlayamıyorum. Bu hem haksızlık, hem de akıllı bir politikanın ötesinde. Bizim ticaretle meşgul dünyamızda **Tagore** gibi bir kişiyle konuşmak ne büyük bir zevk.

YEDİNCİ BÖLÜM

İZMİR - ALLAHIN ESERİ : MUHTEŞEM GRUP - İNSANIN ESERİ : HARP

VALİ'NİN yardımcılarından biriyle İzmir'de her gün yıkıntılar içinde dolaşıyoruz. Şehrin, Avrupalıların yaşadığı bölümü, deniz kıyısında kalmış birkaç ev, birkaç hastane, okul, kilise dışında bütünüyle yok olmuş. Bir zamanların mükemmel caddeleri şimdi boş bina «kabuklarıyle» çevrili ve geçenlere tehlike yarattığından büsbütün yıkılmaları gerek.

Rehberime, **Pierre Loti**'nin güvertesinden, şehirde bir yangın belirtisi görmediğimi söylediğimde, beni, tam sekiz saat dehşet içinde kaldığım yıkıntılar arasına götürdü. Bana aşırı saygı göstermesi kendine tembih edildiğinden, enkaz içinde, daima önde, cenaze sessizliği içinde yürüyordu. Kendine aynı zamanda, yanan yerlerde daha önce nelerin bulunduğunu bana anlatması söylendiği için, hiç bir ayrıntıyı ihmal etmiyordu. Yangının tam çıktığı yeri gösterdi. Neden çabucak yayıldığını da anlattı. Mağazaların önünden

geçerken, Rum ve Ermenilerin bombaları ilk patlattıkları yeri gösterdi. Son cümlesinde aşırı bir nefret ve sıkıntı vardı: **«Sonra da bütün bunları bizim yaptığımızı iddia etmek gülünç değil mi?»**

Bir başka sefer, bir kubbenin yıkıntısı altında dinlenir ve yıkıntılarda yakacak odun bulmak için dolaşan yerli Türkleri seyrederken, birdenbire, karınları tahta gibi incelmiş, açlıktan ve ağrılardan bağıran, miyavlayan evsiz barksız topal kedi köpek sürüsü arasında kalıverdik. Zavallılara kimse sahip çıkmıyordu. Ayaklarını kimse tedavi edemeyecekti. «Biraz eter bulalım, bir daha uyanmamak üzere uyutalım onları.» dedim. Rehberim dehşete kapıldı: «Zavallı hayvancıklar» dedi. «Onların da, Tanrı'nın yeryüzünde bizler kadar yaşamaya hakları yok mu? Biz kimiz ki onların ömürlerini kısaltalım?»

Tabiî ona duygularımı belli etmemek için elimden geleni yaptım. Aklımdan, bu işi, İngilizlere ya da İtalyanlara yaptırmak geçti. Aynı zamanda, bu olay beni daha derin düşünmeye yöneltti. Kedilere ve köpeklere bile tam yaşama hakkı tanıyan bu tuhaf düşünceli insanlar, nasıl olurdu da, sırf zevk için milyonlarca Hıristiyanın öldürülmesinden bütün dünyaca suçlu tutulurlardı. O gün daha sonra, görebildiğim bütün Türklerin Türk adabına uymadığını sandığım bazı davranışlarından şaşırdım. «Sizin halkınızı on beş yıldan beri tanıyorum» dedim biraz şakayla karışık. «İlk defa onları acele ediyor, görüyorum. Neden acaba?»

«Onlar, yıkıntıları daha çok yıkmaya giden işçiler» dedi. Burada bulunmanın sırası değildi. Yıkıntılar içinde ötekiler gibi hoplayarak, zıplayarak, bir defasında eteğimi ve ceketimi yırtarak koşmaya başladım. Nefes nefese, güvenli bir bölgeye geldik. Gülerek rehberime neden önceden ha-

ber vermediğini sordum. «Bu son anda, benim bu kadar koşabileceğimi nasıl biliyordun» dedim.

«Vali Bey, size son derece saygı göstermemizi söyledi» oldu cevabı. Bir gün önce, enkaz arasında fotoğraf çekmenin yasak olduğu bize söylenmişti. Derhal Kodak makinemi kapattım. Akşama doğru Polis Müdüründen özürler dilendi. «İstediğim yerde istediğim zaman fotoğraf çekebilirmişim.»

Sanırım, rehberim, yıkılmalar başlayınca Allah'ın beni koruyacağına inanmıştı. Hiç olmazsa bir şey olursa, kaderi benimle paylaşmaya razı olmuştu.

□

PİERRE LOTİ tarafından ölümsüzleştirilen çarşının çamurlu sokaklarında dolaşıyoruz. Küçük tezgâhlarda, bugün İzmir'in sütçüleri, terzileri, ayakkabıcıları, kasapları, ekmekçileri ve tatlıcıları alışverişlerini yapıyorlardı. **Fronk** caddesini (Mahallesini) ve onun büyük Avrupa pazarını, yıkık haliyle düşünebilir misiniz?

Türkiye'de henüz şehircilik bilinmiyor. Burada, her yerde olduğu gibi, evler, tepelerin eteklerinde, üst üste... Mimarî yönden planlanmış, simetrik düz sokaklardan daha güzel görünüyor.

Şimdi **Kadifekale**'ye çıkmalıyız. Yokuş tırmanmaktan nefret ettiğim halde, güneşin batışını oradan seyretmek, yorulmamın ödülü olacak. Oradan kaybolan güneşin, muhteşem kızıllığını, menekşe renklerini seyretmekle insan, kendini Tanrı'nın huzurunda olduğunu hissediyor. Eğer dünyanın Tanrı'ya ihtiyacı varsa, onu burada, şimdi aramalıdır.

Kendi kendime; «Tanrı, bize kendini bu yollarla aratıyor, güneş ışınlarının getirdiği hayat ve güzelliğin ölüşü yo-

luyla» diye mırıldandım. «Gelecekten korkmamalı ne gelirse kaçınmamalı. Güneşin güzelliği içimizde nasıl doğarsa, onun büyüklüğü de bu sularda yansıyor. Sonra gözlerinizi çevirin, ayaklarınızın altında insanların yaptıklarına bir bakın; savaşın karanlığı, koyu yıkıklıklar ve sefalet.»

□

TAHRAN ve Bükreş'te elçilik yapmış bir İngiliz diplomatının dul eşi, bir İngiliz kadını, İzmir'in yakılışı hakkında şimdiye kadar, bir görgü tanığı olarak dinlediklerim arasında, en doğru ve haklı tarifi verdi bana... Kocası eskiden Aydın demiryolunun yöneticisiydi. Demiryolu boyunca paha biçilmez antika eserleri yer altından çıkarmayı başarmıştı. Bana Britanya müzesini andıran, şehrin Avrupa kesimindeki evlerinin giriş salonunda çay sunuyordu. Bir ara, kendimi, İngilizlerin korunmasına emanet edilmiş, hazinelerin ortasında buldum.

Bana, evinin yanmamasını, rüzgârın iyiniyetine borçlu olduğunu anlatıyordu: «Bütün gece evin çatısında bekledik. Rüzgârın yönünü araştırıyorduk. Bizim yöne doğru, sabahın 2,30'undan sonra esmeye başladı. Terk edilmiş Yunan cephanesi arkamızda kaldığı için, rüzgârın önünde daha fazla durma tehlikesini göze alamazdık. Aynı anda, denizde, **Iron Duke** zırhlısından işaret fenerleri yanmaya başladı. **Amiral «de Brock»** bize, şehri terk etmemiz için işaret veriyordu. Kalabalık insanlar ve hayvanlar arasından zorla geçerek, bizi bekleyen kayığa ulaştık. Kayığa biner binmez rüzgârın yönü yine değişti. İzmir körfezinin bir yanı, Aydın istasyonu dolayları şimdi daha şanslı durumdaydı.»

Onun kanısınca, Türkler, çok hoşgörülü davranmışlardı. Anadolu'nun her yanında, Yunanlıların yaptıkları en kötü

barbarlık izlerini sonradan gördüğümde, Türkleri İzmir'de, biraz aşırı davranmış olmalarında haklı bulmuştum.

Bütün Rum hizmetçileri evini terk ettikleri için Bayan C. - pişirme, temizleme, toz alma işini kendisi yapıyordu. Birçoklarına evini açtığı halde, Rum göçmenlerine sempatisi fazla değildi. Onları gece yatırıyor, çarşaf, yastık, elbise veriyordu.

Öğle yemeğini, Türk yemeklerini iyi pişiren Katolik aşçısı yapıyordu. «**Katolik**» kelimesi şimdi Hıristiyanların kullandığı bir kelime oluyor. Otelde benim hizmetçim, koltuk döşemecisi bir Katolik. Ara sıra dikiş için bana hizmet eden bir kadın da Rum olmasına rağmen «Katolik» diyor kendine. Ankara'da da bu korkaklar kendilerine **«Katolik Türkler»** diyorlar.

□

KAPTANIN, kadın kaleminden korkusuna rağmen, savaş gemisine bindim. Benim gerçek amacım hakkında bakalım ne söyleyecekti?

Güzel döşenmiş lüks kabinesi içinde kaptan beni gerçek bir İngilizin nezaketiyle karşıladı. Tepeden tırnağa kadar bir denizciydi ve **Amiral Nelson**'un sihirli çağrısına uymuş bir görevli gibiydi. Savaşta gösterdiği büyük yararlıklar için kazandığı madalyaya lâyık bir insandı. Merak ettim, İzmir gibi bir kasabada, aşırı resmiyete kapılarak bizim ulusal onurumuzu sarsmak akıllıca bir şey olur muydu?

İzmirdeyken buna benzer tehlike örnekleri görmüştüm. Küçücük bir şey birdenbire uluslararası hukukunu ilgilendiren, büyük bir konu olurdu.

Türkler savaş gemilerindeki denizcilere gümrükten geçme formaliteleriyle uğraşmadan limana çıkma özel iznini ver-

mişlerdi. Fakat bazı Ermeni kızları, kaçmakta yardımcı olmaları için bazı denizcileri kandırmaya çalışmışlardı. Bana anlattıklarına göre Amerikalıların, Fransızların ve İtalyanların yüreklerini yumuşatan kederli hikâyelere İngilizler pek inanmamışlar. Ben buna inanmıyorum. Çünkü ben, vatandaşlarımın da kadınlara yardım için kanuna karşı gelmekten kaçınmayacaklarını düşünmeyi yeğ tutarım.

Tabiatıyle Türk makamları, aldatılmaktan kızgın herkesin gümrük yoluyla, karaya çıkması için emirler verdi. Emir derhal uygulandı, bizim kaptanın haberi olmadan... Ertesi sabah kaptan kıyıya çıktığı zaman, kendini birdenbire elinde silahı, bu büyük kaptanın gözü önünde tüfeğine mermi süren bir Anadolu köylüsünün karşısında buldu. Bereket bizim konsolosumuz araya girdi ve kaptana Vali tarafından gereken özür dilendikten sonra elinde kılıç karaya çıkma izni verildi. Bu olay böylece kapandı. Fakat kaptanın eski ününü düşünürsek olay, burada bitmeyebilirdi. Yeni kararın kaptana bildirilmesi doğru olurdu. Fakat Türkler, atasözlerinin söylediği gibi, resmî ayrıntılara aldırmazlardı. Aksilik bu ya, o gün gemiden kaptandan önce, daha küçük rütbeli, böyle davranışlara aldırmayan bir subay inmedi. Kaptanın kabahati de bu kadar yüksek rütbeli olduğu halde, durumu öğrenmek için daha önceden küçük rütbeli birini göndermeyişiydi. Bizim görmüş geçirmiş memur, diplomat ve devlet adamlarımızla daha ilkel Anadolulu genç Türkler arasında bazı sürtüşmelerin olması beklenirdi. Biz de Fransızlar gibi bir süre için aracı adam kullanma yolunu deneyebilirdik.

Türk geleneklerinin, gelişigüzel rahatlığı hoşuma gidiyor. Onlar bir treni bile benim rahatlığım için bekletebilir. Fakat bu bazen aşırıya da gidebilir. Her erdemin bir kusuru da oluyor.

Ben Türkiye'yi, Balkan Savaşından sonra ziyaret eder-

ken gemimiz her nasılsa boğazın girişinde rotayı şaşırmıştı. Hiç kimse de denizaltı mayınlarının tam yerini hatırlamıyordu. Daha kötüsü birkaç gün önce Senegal isimli gemi mayınlarla parçalanmıştı. Bizim parçalanmayışımız sırf şans sonucuydu. Güvertede büyük ölçüde heyecan vardı. Ve ben bir kere daha Türklerin «kadere boyun eğme» felsefesini öğrendiğim için, minnetle dolmuştum.

Bu olayda ise, isterdim ki bizim kaptanımız ya rütbe bakımından daha küçük olsun, ya da göreve bağlılığı daha az olsundu. Gemiye ister yırtık, ister buruşuk olsun, bir İngiliz bayrağı bulmak için geldiğimi söylediğimde, aklımı kaçırmışım gibi yüzüme baktı.

Bütün söylediği «Siz galiba donanmanın iç yapısının nasıl çalıştığından bilgili değilsiniz» oldu.

«Bir insan, sevdiği şeyin, iç yapısının nasıl çalıştığını öğrenmese de olur» dedim.

Ciddî bir nezaketle, genel karargâha eski ve yırtığını vermeden yeni bir bayrağı elde etmenin imkânsız olduğunu söyledi. Biri Fransız, İtalyan, ya da Amerikalı olsaydı, Kaptan arzumu yerine getirme imkânını bulurdu sanırım.

Bir defasında kaptanı boş yakaladım. Güzel bir İngiliz kadını ve Fransız kocasına ev sahipliği yapıyordu. Olağanüstü rahat, şakacı, hafifmeşrep ve samimiydi. Üniformanın insancıl yanları örtmesi gerekli miydi? Neye herkes, subay elbisesi içinde, insanın en iyi yönünü göremiyor? Türkler bile cömert bir gülümseme ve şakayla daha göze yakın görünüyorlar.

□

VALİ'DEN Ankara'ya gidebilmem için her şeyin hazır

olduğu haberi geldiği zaman, gitmekte hiç tereddütüm kalmamıştı.

Benim vatandaşlarım ne derlerse desinler, benim adıma daha çok sıkıntıya kapılmalarına izin vermemeliydim.

Her şey bir yana, özellikle Müslümaniara karşı bir kadının yapacağı en kötü şey, en ufak bir güven işaretini hiçe saymasıydı. Savaşın eşiğinde olmanın önemi neydi? Bir türlü Türklerden ciddî bir zarar göreceğimi aklım almıyordu.

İzmir'de otelde benimle kalan öbür konuklar bazı uyarılarda bulunuyorlardı. Bir kere hepsi, doğru düşünebilme yeteneğimi kaybettiğime inanmışlardı. Savaş yakınken ve bu mevsimde, Ankara'ya gitmeyi ancak bir deli kadın düşünebilirdi.

İspanyol, hayatının çoğunu Yakın Doğu'da geçirmiş ve Türkleri iyi biliyor. «Kendi arkadaşlarınız ve sizi bilen memurlar, büyük saygı gösterebilirler, fakat siz İngilizsiniz. Türkçe konuşamazsınız. Buradaki insanlar çok aşırı düşüncelidirler» Yine de yardım olsun diye bir kutu sinek tozu, bir şişe tentürdiyot ve en güzeli, kayış yapmak için bir metre pamuk ipliği verdi.

Bir İtalyan geriye döndüğümde, İtalya'ya gelip İtalya'nın açık havasından yararlanmamı salık verdi «Ankara'da donacaksınız» dedi. Bir paket çikolata, yarım şişe konyak verdi.

Başka bir İtalyan, beni düşüncemden caydırmanın imkânsızlığını kabul ettiğini söyledi. Gittiğim yeri bildiği için bana kinin, aspirin, sivrisinek kremi getirdi.

Danimarkalı altın paramın olmadığını öğrenince dehşete kapıldı. **«Altın, savaş döneminde en önemli madendir, hayatımı Rusya'da altın kurtardı»** dedi. Elime kâğıt para karşılığı elli Türk sarı lirası verdi. Sonradan bu para yararlı olmaktan çok, ağırlık oldu.

Alman Papaz benim için dua etti. Her ne kadar iyimser

ve Türk taraftarı olmasına rağmen durumun şu anda çok kötü olduğunu kabul etti, beklememi öğütledi.

Bir İngiliz deniz subayı Ankara'ya gitmenin ilgi çekici olduğunu alayla söyledi. Yine aynı alayla «Türkler yeryüzünün en mükemmel ırkı, benim ne demek istediğimi onlar bilirler» dedi. Kanımca, Türkler bunu çok iyi biliyorlardı.

Bir Amerikalı benim gidişimin delice bir düşünce olduğunu söyledi ve «Biz burada güvenlik içinde değiliz. Orada elbette pek çok petrol var, ama yine de kahramanlık kahramanlıktır» diye ekledi.

İkinci bir Amerikalı, bana bu iş için ne kadar para verildiğini merak etti ve yüksek bir rakam olduğunu söyledi. Benim kendi adıma masraflarımı da ödeyerek gittiğime bir türlü inanmadı.

Güney Amerikalı, ötekilerin arasında, Türklerin bana iyi davranacakları inancını açıklayan ilk insandı. Onu düşündüren yalnızca başıma gelecek bedensel rahatsızlıktı. «Her şeyden çok, Kızıl Ordudan kaçın» dedi.

İngiliz, gayet tipik, bizim ırkımızın cesaretinin her şeyi halledeceğini ileri sürdü. «Bu gözü peklik sizi buraya getirdi, yine aynı yüreklilik sizi geriye götürecektir» dedi. «İşte, yün bir hırka, bir kutu süt ve bir Amerikalı dostuma mektup... Bana söz ver, başın darda kalırsa, onu yardımına çağıracaksın.»

Daha sonra bu paha biçilmez dostu aradım. Tehlikede olduğumdan değil, merak ettiğimden... Ankara'ya gidememiş bile. Geçen marttan beri gitmek için izin istermiş.

Üçüncü bir İtalyan, yıkıntılar içinden, Padualı Aziz Antoine'in gümüş madalyasını bulduğunu söyledi. «Bu sana uğur getirecektir. Ankara'nın karından sonra, bizim İtalya'nın güneşi, neşesi ve şarkıları sizi bekleyecektir» dedi. Aziz An-

toine'dan başka, İtalyan atasözlerini kapsayan bir kıtap, bir kutu böcek tozu, öksürük damlası, ve çikolata verdi.

Fransız yalnızca bağırdı; **«Bana Ankara'dan söz etmeyin. Mersi. Ben beni götürecek geminin varış saatlarını sayıyorum»** dedi.

İngiliz kadını (Mrs. de c-) bu işi bir kadının başaracağından gururlu. Bu yolculuğun bir şeyler ispatlayacağına inanıyor.

Alman, bu yolculukta kızına bile güvenebileceğini, (yeter ki Vali onun güvenliğini garantiye aldığına söz vermiş olsun) belirtti. «Bu ülkeyi avcumun içi gibi bilirim, dilini, tehlikelerini, olanaklarını erdemlerini, kusurlarını... Vali'ye güvenebilirsiniz. Eğer savaş patlarsa, en nazik bir tarzda, sizi en yakın sınıra teslim edeceklerdir» dedi.

O bana, pek çok faydalı bilgiyle, çok ihtiyaç duyuian kibrit ve sigara verdi.

Gerçekten bir yığın öğüt ve orijinal hediye koleksiyonu... Başka bir kadın böyle bir yolculuğa başlayabilmiş midir?

Yine de beni kederlendirdiler. Bazıları burada doğduğu geri kalanları hayatlarının çoğunu bu ülkede geçirdikleri halde pek azı Türk'e güveniyordu. Oysa maddî varlıklarını bu insanlara borçluydular.

Ayrılık için toplandığımızda **«Size haklı oiduğumu göstereceğim. Hepiniz hatalısınız. Benim ülkem Türkierin aleyhinde olduğu halde, bana iyi davranacaklardır»** dedim.

□

ERTESİ GÜNÜ sabah yediden önce bir subay beni almaya geldi. İstasyona giden yokuşlu yolda, atları geç kaldığımız trene yetişmeleri için kamçılamak gerekti. Rehberim,

bütün hazırlıklarını tamamlamış, beş ya da yedi günlük yolculuk için yiyecekleri paketlemiş, şoföre vermiş fakat o da zamanında uyanamamıştı.

Bu belki de kötü bir başlangıç sayılabilirdi. Trene bindim. Subayla Oxford'da Arap Dili Profesörü olan Şeyh arasında yerimi aldım. Güney Amerikalı, ortaya çıkıverdi. İstersem onunla dönebileceğimi söyledi.

«Türklere güvenmediğimi mi göstereyim, Asla. Bu centilmen Oxford'da eğitim görmüş, vatandaşım sayılabilir. İzmir'deki dostlara iyi olduğumu, geleceği de iyi geçireceğimi söylemenizi isterim» dedim.

Yanımdaki iki kişi, kendilerine taşıdığım güvenden çok memnun oldular. Yine de, körfezin çevresinde trenle giderken, gözlerim bizim İngiliz bayrağını dalgalandıran askerlerimize ilişti. Hayatımda ilk defa tehlikeli bir yola bayraksız çıkıyordum. Göz yaşlarımı tutamadım.

Düşüncelerim, hep İngiltere'nin bana ne anlama geldiği üzerindeydi. Bir yanda babamın sonsuz uykusunu uyuduğu kilise bahçesinin sakin köşesi, öbür yanda, halasına yaramazlık yaptığını söyleyen, tatlı küçük bir yüz, yeğenimin yüzü...

Kendimi, her zaman İngiltere'min en aziz dostu kabul ettiğim ve öyle de olması gereken bir düşman, ülkede bulacak mıydım yakında?

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HEYECANLAR VE İZLENİMLER - «YOLDA» - FAKİRLERİ YERLEŞTİRECEK EV YOK

YOLCULUĞUMUN bu devresinde şeyhin bize eşlik etmesi uygun bir rastlantıydı. Hayatta hiç kimse, İzmir'deki subaydan daha çok nazik düşünceli, kişisel kayıplar pahasına, arzularımı yerine getirmeye hazır olamazdı. Fakat Oxford'da bulunmamıştı. O üniversitenin meşhur aksanı ile dilimizi konuşamıyordu. Bundan başka, bu din adamı kadar geniş kültüre de sahip değildi. Bütün bildiğini, pek zevk alarak konuşamadığım Almancayla anlatabilirdi.

Şeyh, büyük kahverengi gözlü, kararmış ciltli, yüzünde acı ve şefkat buluşmuş. Uzun gri bir paltosu, bir sarığı var. O anda bana yaşından çok ihtiyar göründü. Belki, Oxford profesörlerine karşı doğuştan taşıdığım saygı beni şaşırttı Hiç şüphe yok, tren istasyonunda «Üstat»larına «güle, güle» demek için gelenlerin eğilip ellerini öpmesi ve onun duasını almak istemeleri benim onu yaşlı görmemi etkiledi. Onun birçok Müslüman ülkelerden, yetkiyle söz etmesi de geride birçok yılları bıraktığını gösteriyor.

Benim gibi, Ankara'ya ilk olarak gidiyordu. Bu dertli ülkeyi dünyadan ayıran uzun süngü sıraları arasından geçmeyi göze alarak çok acı çekmiş fakat başarmış bu insanlara duyduğum hayranlığı o da katılarak özgürlük ve bağımsızlıkları için çarpışırken ne gibi güçlüklerle karşılaştıklarını öğrenmeye hazır olduğunu söyledi.

«Bana öyle geliyor ki» dedim **«Eğer ben İngiliz Başkomiseri** (İşgal kuvvetlerinin) **olsaydım, Ankara'ya ziyaret olanağını araştırırdım. Sorumluluğunu taşıdıkları bu ülke hakkında bizim kanun yapıcılarımız ne biliyorlardı? Bu insanların, amaçları, erdemleri, eksikleri hakkında hiç bir düşünceye sahip değillerdir. Onun yerine yalnızca varlığından haberdar olduğunuz bir gökyüzü ülkesinin sorumluluğunu alın daha iyi.»**

Cevap olarak **«Bugün tek Türk yoktur ki sizi bir İngiliz Başkomiseri olarak kabul etmesin»** dedi **«Biz size itimadınız için minnettarız. Siz, Müslüman gönüllerini açmak için bir anahtar buldunuz. Bize güvendiniz.»**

«Elbette, kişiler gibi uluslar da aynıdır. Güvenen ve aldatılan kişi, daima aldatana, kısa bir süre aldatan çıkar sağlasa bile, üstünlük sağlayacaktır. Gerçeği kimse örtemez. Ölen babam bana öyle öğretmişti. Gerçi arada bir yalancılara ve hırsızlara kurban olacak kadar bu felsefeye inandım ama yine de insanın iyiliğine inancımı sarsmadım ya da gururum incinmedi. Kendime saygım, daima her kişiye, dostummuş gibi davranmamı zorladı.»

Yolculuğumuz boyunca ilerlerken, her geçen saatın, müttefiklerle Ankara arasında akılsızca kurulan engelin varlığını artırdığını fark ediyoruz. Demiryolu ve telgraf bağlantısı kesilmiş olduğu için haberler yalnızca gecikmekle kalmıyor, inanılmayacak kadar değiştiriliyordu. Bu kadar karışık ve yanlış raporlara rağmen, zıtlıklara, ciddî tehditlere ve sık yanlış anlaşılmalara rağmen, nasıl daha büyük bir felâket or-

taya çıkmadığına, insan şaşıyor. Galiba, Müttefik İşgal Komiserlerinin bu «dağların küçük cumhuriyet»iyle ilişki kurmaya hiç niyetleri yoktu.

Bütün yolculuklarımda, bu derece «yalnız» ve «dünyadan uzak» kaldığımı hatırlamıyorum. Ekimden beri Avrupa'yla bir haberleşmem olmamıştı. «İngiliz mektuplarının Anadolu'da kabul edilmediği» sözleri, ya da arkadaşlarımın mektuplarının «ulaştırılamadı» «Posta işlemiyor» gerekçeleriyle geriye çevrildiği dedikoduları mektup alamamamın nedenlerini açıklıyor ama sıkıntısına dayanmamı kolaylaştırmıyor. Evsiz, barksız köpekler, yatak odamın penceresi dışında havlıyor ve inliyorlar. Batıl itikatlar beni şöyle düşünmeye zorluyor: Uzak dostlara felâket korkusu gelmiş olmalı...

Yol boyunca daha başka, daha eğlenceli olaylarla da karşılaşıyoruz. Kendi yurtlarının kapıları içinde, bu «yabancı» düşman bir ülkeden gelse bile köylülerce kutsal sayılıyor. Yol boyunca hiç bir düşmanlık belirtisi yoktu. Her yerde aksine bir konukseverlik...

Hepsi birlikte bana doğulu bir **«hoş geldin'z»** törenini güzel dilleriyle yapıyorlar, beni Tanrı'ya emanet ediyorlardı. **En hafifinden cinayet ummamı söyledikleri, insanlar bunlar mıydı?**

Yiyecek için çok hazırlıklı olmamakla birlikte, bu yönden bir sıkıntı çekeceğimizi sanmıyorum. Bu konuksever ülkede yalnızca isteklerimizi belirtmek yeterdi. Şeyhe öğrencileri, iki büyük sepet yiyecek vermişlerdi, bir de güzel manzaralı testisi vardı. Her durduğumuz yerde su dolduruyordu.

«Yiyin çocuklarım» diyordu, «Hepsi biterse Tanrı yine verir»

«Süleymanın hazinelerinden gelme bir ziyafet» derdim sepet açıldığı zaman. İçinden ekmek, kuru üzüm, helva, fıstık, baharat ve portakal çıkardı.

Bu yavaş giden trenleri seveceğiniz geliyor. Ülkeyi çok iyi görebiliyorsunuz. İncir, zeytin ağaçları, palmiyeler, Güney Fransa'yı andıran parlak güneş. Ama yine de asıl yıkılan bölgeye gelmeden bile insan, yurdun üstüne çökmüş kederi ve elemi duyabiliyor. Böyle bir izlenimi nasıl aldık diye kendi kendimize sorduk. Sonra bulduk birdenbire; Hayvan sürüsü yoktu.

Bayan, C - nin söylediğine göre, hepsini Rumlar İzmir'e sürmüşler. Evinin hemen dışında katırlar, tanesi dört ya da altı penniye satılıyormuş. Eğer müşteri bulunmazsa sefil mahlûklar yol kenarında, gözleri yakılmış ya da bacakları baltayla parçalanmış olarak bırakılıyorlarmış.

İlk durağımız **Manisa** oldu. Denizden 65 km. uzaklıkta, bir zamanların 90 bin kişilik, gelişen kasabası. Vali ve ileri gelenler yolcuları görmek için istasyona çıkmışlar, hatta bize çevreyi göstermek için treni bile beklettiler.

Çok ilkel bir araba buldular bir yerden. Bizi yıkıntılar arasından, geçici kurulan belediye salonuna aldılar, kahve ve sigara sundular. Elinden geldiği kadar İngilizceyle Vali Yunanlıların kötülükleri: **Mustafa Kemal Paşa**'nın zaferini anlattı, bize çalışma arkadaşlarını tanıştırdı.

Yakıp yıkmanın ölçüsünü öğrenmek için bazı sayılar rica ettim Vali'den. En kısa sürede bunu vereceğini vaat etti. Bekleyen treni kendine hatırlattığımda bunun ikinci planda bir konu olduğunu anlatırcasına elini salladı, «önemi yok» dedi.

Bir yıkık şehri öteki gibi buluyorum. Yarı yanmış, yıkık minarelerden, camilerin halini tahmin ediyorum. Manisa'da 14 bin evden bin tane kalmış. İstatistikler çok kişi öldüğünü de bildiriyor.

Öğrendiğime göre, kadınlar ve çocuklar camilere sürülmüşler, kaçmalarını önlemek için etraflarını makineli tüfek-

lerle çevirmişler, sonra da camiyi ateşe vermişler. Bu barbarlıkları öğrenmeye başlayınca, bütün duygularım felce uğruyor, bayılmadan önce gelen soğuk ter bütün vücudumu kaplıyordu. Ne hareket etmeye, ne konuşmaya gücüm kalıyordu. Barbar ve vahşî demekten hoşlandığımız eski mağara adamlarına, bizim yirminci yüzyılımız ne yüzle çıkabilirdi? Bayan C - de Türklerin eziyet konusunda «yumuşak» olduklarını söylemekle ne kadar haklıymış. Bu gibi manzaralar elbette öç alma duygusunu körükler ve insanın içindeki en kötü duyguları alevlendirir.

Dönüşümüzde Şeyh düşüncelerimizi, gördüklerimizden uzaklaştırmak için çok iyi hazırlanmış bir sofraya çağırdı bizi. Her ne kadar kimsede yemek yemeye güç kalmamışsa bile yakınlığı ve anlayışı anlatmak için bundan akıllıca davranılamazdı. Sinek sürüleri bizi hâlâ izliyordu. Birden, trenimiz daha soğuk bir bölgeye geldiği için sineklerin hepsi kayboluverdi.

Sonraki durağımız **Kasaba** (Turgutlu) oldu. Yine ileri gelenler bizi karşıladı. Bize birbiri ardına kahve ve çay sundular. Şeyh yiyeceğimiz azaldığından ve benim meyvelere düşkünlüğümden söz edince, bir adamı şehre gönderdiler. Ekmek ve kavun getirdi. Kavun Anadolu'da pek iyi yetişiyor. Türk meyvelerinden ötürü çok minnettarım.

Vali, fakir insanları yerleştirecek bir yeri olmadığını söyledi. Kışı nasıl geçireceklerini düşünmeye bile cesaret edemiyordu. Onları harabeler içindeki kovuklarda oturmuş, ellerine yiyecek olarak geçirebildiklerini pişirirken gördüm. Suları akıtılmış çeşme yalaklarının içinde, saman ve kilimlerini koyarak gecelerini geçiren kadınlar vardı. Yalakların üstü de yine saman ve kilimle örtülmüştü, çok ince elbiseleriyle kadınları bu çatı koruyordu soğuktan.

Olağanüstü bir durumla başa çıkamıyorlardı. Çünkü el-

lerinde en ilkel bir yapı için gerekli araç ve gereçleri yoktu. Kasabanın birkaç tane tezgâhını eline geçirmiş şanslılar dışında çoğu dükkân sahibi mallarını kaldırımlar üzerine seriyorlardı.

Soğuktan kaç çocuğun öldüğünü soramıyordum. Anadolu on iki yıl süren savaşlardan kan döke döke kansız kalmıştı. Savaşlar kadınların, babalarını, oğullarını erkek kardeşlerini ayırmıştı. Yine de bu titreyen kadınlardan başka, trenler dolusu askerleri, inek vagonlarına doldurulmuş insancıkları yeni cepheye doğru giderken görüyordunuz. Nasıl oluyor da bu kadınlar çocuklarının ağlayışlarını susturuyor ve kendilerini erkeklerine verebiliyorlardı? Onlarınki, bir ideal uğruna Anavatanlarının bağımsızlığı ve özgürlüğü adına gönüllü bir fedakârlıktı.

□

SONRADAN öğrendim ki gideceğim yerlere, önceden «bir Amerikalı kadın» ın geleceği telgrafla bildiriliyor ve korunmam emrediliyordu. Belki acayipti ama, her gittiğim yerde bu yanlışı düzeltmeye çalışıyordum. Amerikan bayrağı altında saklanmaktansa, kendi bayrağım altında bütün tehlikeleri karşılamayı yeğ tutardım. İngiliz olduğumda direnişimi inatçılığıma verenleri inandırmak için «Amerika'yı sevmediğimden değil» diyordum «Hindistan'a siz nasıl benim ülkem diyemezseniz, ben de Amerika'ya öyle diyemem. Kişi olarak Amerikalılar hakkında yalnızca iyi şeyler söyleyebilirim. Yeryüzünün en çekici insanları» «Ama yine de, Bay **Morgenthay**'nun, Amerika'daki **Tanmany Cemiyeti**'nin para desteğiyle Boğazın iki yakasında kendi kafasınca ideal bir cumhuriyet kurma düşüncesinden nefret ediyorum. Eğer bu olabilirse, ben de New York'un Hudson nehri

kıyılarında bir ideal Cumhuriyet kurulur diyorum.»

Amerikan petrol avcıları Türkiye'ye savaş açmadıkları için övünüyorlar. «Evet savaş açmadınız ama» diyorum bunu sizin için yapmamızı yalvardınız, zorladınız, hatta emrettiniz.» Sizin «Literary Digest» mecmuanız bir yazısında İngiltere'ye bu berbat Türk'e karşı dinsel bir harbin açılmasını âdeta yalvarıyordu. Eğer Amerikalılar benim Amerikalı olduğuma itiraz etmemi sevmiyorlarsa, eminim kendileri de aynı şeyi yapacaklardır. Onların da bir millî gururu vardır her halde...

□

TREN kısa bir değişiklik olarak Alaşehir adlı zengin bir kasabada durdu. Kaynak suyu bol olan ormanlık bir yer. Burada 4 bin sekiz yüz evden yalnızca yüzü kalmış. Kadın ve çocuklar tamamen silinip süpürülmüşler. Burada bir meşe ağacının gövdesini kendisine ev yapmış bir hoca yaşıyormuş. Güzel yazıları ve felsefi düşünüşüyle tanınmış. Kendisini ziyaret edemedik. Diyormuş ki «Diyojen gibi fıçı içinde yaşayamam, çünkü fıçım yok. Fakat bu meşenin ne eksiği var, belki de daha sıcak tutuyor.»

□

HER YERDE Manisa, Kasaba ve hatta ev sayısı dörde inmiş **Salihli**'de kalmamız, geceyi geçirmemiz için çağrılıyorduk. Burada, iki bin beş yüz kişiden iki yüz kişi kalmış. 15-20 aile camide uyuyorlarmış. Yine de bir şeyler sunmayı beceriyorlar. Dört evden birinin düz çatısının üstünde, etrafımızdaki iskelet şehre bakarak bize takdim edilen çay ve kahveden başka, bize vermeye çalıştıkları konukse-

verlik hediyelerini reddetmek için birtakım nazik yollar bulmaya çalışıyordum. Açıkça bu zavallı insanlar kendi ıstıraplarını bana göstermek düşüncesiyle rahatlıyorlardı. Çoğunlukla, duyduğum acıyı kendilerine anlatmak için söz bulamıyordum.

Bir kere daha trende öğle yemeği... Kavun çekirdeği birer birer yenmeli, çok ağır bir şey, ama Şeyhe göre, «saatları çabuk geçirirmiş.»

Birkaç defa, Türkiye'de **«İngiliz Başbakanı'nın eseri»** dedikleri yıkıntıdan benim sorumlu tutulmamdan ötürü özür diledi. «Bunu bekliyordum» dedim «bu bana **Venizelos**'un bunda oynadığı rolü Türklere hatırlatma fırsatını da veriyor.»

O kurnazca, konuşmayı Oxford'a döndürdü. **Mr. Asquith**'in zeki oğlundan övgüyle söz etti. «Soylu karakterli, son derece zeki ve geniş görüşlü. Kaybetmekten büyük zarar göreceğimiz bir savaş kurbanı.»

Çağrışım ister istemez, yolculuğumuz boyunca bana belki yüz defa sorulan soruya getiriyor bizi, **«Niçin Lloyd George bizden bu kadar nefret ediyor? Nasıl o Yunanlılara hayran olabilir?»**

«O, ikisini de bilmiyor» diye karşılık verdim. «Hiç birini kendi deneyiyle tanımıyor.» Bizde birinci sınıf «Yakın Doğu Uzmanları» var şüphesiz, fakat ona akıl verenler, kendinden daha çok taraf tutan, İngiliz kilisesine bağlı olmayan vaazcılardır. İngiliz kilisesine bağlı olmamak. Türklerin geleneksel düşmanlığı demektir. Onların çok övündüğü, «düşünce ve vicdan özgürlüğü» içine Peygamber taraftarlığını almaz. Onlar bir zamanlar **Gladstone**'u yansıtıyorlardı, şimdi Lloyd George'u ...

«Peki ya Amerika'da?» diye Şeyh sordu.

«Onların kilisesi, reklam bürosu gibidir. Onlar «ayrı fikirliliği» «güven»e çevirdiler. Amerika'ya bir buluşla gidin,

eğer hoşlanırlarsa, bu buluşu ilgi çekici bir iş teklifi haline sokarlar. İki milyon Rum nüfusuyla sayısız Ermenileriyle (şişirilmiş yalanlarına ve kendilerini acındırmalarına Hür Kiliseyi bile inandırdılar) Amerika Türkiye'ye kendini dinletme hakkını hiç bir zaman vermeyecektir. Siz onların basınını okudunuz mu?»

«Yazık» dedi «Doğu, batıya güvenini kaybediyor.»

«Böyle söylemeyin,» dedim «Bizi çok iyi bilen sizin gibiler bugünün deliliğinin yalnızca geçici bir dönem olduğunu açıklamalıdırlar. Bize bu gibi şeylerin olamayacağını, olmaması gerektiğini söylemelisiniz. Yazabileceğiniz kadar yazın, Avrupa'ya bir defa kendine gelmesini hatırlatın ve öğretin. Doğuyla Batı yeniden el sıkıştığı zaman barış olacaktır. Barış gelmelidir.»

DOKUZUNCU BÖLÜM

ÖBÜR İZLENİMLERİM - «BARBAR, DİNCİ OLARAK BİLİNEN BİR ORDUNUN ORTASINDA, ALLAHIN BÜYÜKLÜĞÜNÜ KONUŞMAK

TREN yavaş yavaş tepeleri tırmanıyor, hava gittikçe soğuyor, paltolarımıza sarınıyoruz ve birdenbire bir tek sinek görünmüyor.

Geçtiğimiz her kilometrede manzara daha da kötüleşiyor. Dehşetli yıkım hiç bir yeri ihmal etmemiş, her köy yerle bir olmuş. Çok dikkatli bir biçimde çukurlara gizlenmiş mısırlar yakılmış hayatın devamı için çok gerekli su, pisletilmiş. Köylüler, boşu boşuna daha önce gömdükleri, uzun yıllar boyunca biriktirip sakladıkları kâğıt paraları bulmak için toprak kazıyorlar. Ağaçlar bile yerle bir edilmiş...

Fransa'da da buna benzer yıkılmış yerlerin bulunacağını bana iddia edemezsiniz. Ben, Fransa'nın savaş sırasında her yerini gezdim. Orada insanlar, bir köy yıkılmışsa ötekine göç edebiliyorlardı. Evet, Almanlar da orada çok yıkım yaptılar, bunu küçümsemiyorum. **Ama onlar hiç bir zaman kadınları ve çocukları ateşe vermek için kiliseye sokmadılar.**

Köylerin toptan yıkılması, davarların öldürülmesi, normal savaş kurallarından sayılmamalı. Kadınların boğazlarının kesilmesi, Yunanlıları uygarlığın çok dışına çıkarmıştır.

Yalnızca mırıldanabildim «Hiç olmazsa bize güneşin batışını bırakmışlar. İnsanın seyrine yorulmadığı bu olağanüstü tabloyu yıkamamışlar.»

Demiryolu hattı **Günhani**'de kesilmiş. Burada, hiç şüphe yok, Vali'ye bize çay, kahve ve istatistiklerle karşılaması ve mevcut olmadığı halde bize yatak bulması talimatı verilmiş-

Karanlıkta yolculuk ediyoruz. Güneş bizi çoktan bıraktı. Arada sırada subay, küçük elektrik lambasını, her şeyin yolunda gidip gitmediğini anlamak için yakıp söndürüyor. Benimle trende giden öteki yolcular kim bilir bana ne kadar kızıyorlardır. Çünkü ben bütün yol boyunca treni bekletmiştim. Trenin olağan gecikmesinden daha uzun süreli bir gecikmeydi bu. Ama hiç birisinde bir kötü bakış sezmedim.

Koyu karanlığın içersinde, hemen geri dönüş seferine başlamadan önce tren, son defa olarak yavaşlarken üstü başı perişan insanlarla istasyonu dolmuş görüyoruz. Sarıkları, kir ve yağmura rağmen, parlak renkli; elbiseleri parçalı ve yamalı; buğday saplarından yapılmış terlikleriyle modayı tamamlamışlardı. Sanki insansız bir ülkeyi sahneye koymuşsunuz, oradaki acayip artistler gibi hepsi sağımızdan, solumuzdan geçiyorlar, her biri: Bagajın bir parçasını eline geçirmek istiyor. Bagajlarım yönünden telâş gösterecek olsam, Şeyh bana güven veriyor, «korkma Tanrı bizimle birliktir, her şey yolundadır, kısa bir zaman sonra bu rahatsızlığı tarihten bir yaprak olarak hatırlayacağız.» Telâşlanmamak için unutamayacağım bir dersi bu. «**Müslümanların sükûnet içinde acı çekmesinin sırrı!**»

Taşlı ve tehlikeli bir yolda sendeleyerek en sonunda bizim için yedeksubaylar tarafından hazırlanmış dağın eteğin-

deki çadıra vardık. Yerler ıslak olduğu, çevremiz nem ve sisle sarılı olduğu için Şeyhin sandıkları ve namaz seccadesi üstünde oturmalıyız. Şövalye ruhlu arkadaşım beni kendi pelerini, başörtüsü ve uzun paltosuyle sarmakta ısrar ediyor. İstemeyince de «ben sizin kadar soğuğu duymuyorum» diyor, fakat elinin dokunması, bu sıcak kelimeleri yalancı çıkarıyor.

Uzakta birkaç tane ateş görebiliyoruz. Gece dolaşanların elinde meşaleler... Başımıza gelenlerin tarihten bir yaprak olması için kaç saatın geçmesi gerektiğini düşünüyordum ki, birdenbire Tanrım, bir fırtına bizim çadırı alabora etti ve bizi şaşkın halde çadırın altına gömdü.

Bununda kolay çaresini bulduk, içinden çıktık, çadırı barınak olarak kullanacak yerde, döşek olarak kullandık. Bize eşlik eden subay yardım aramaya giderken, Şeyh'te dinî felsefesinin akıllı sözleriyle beni memnun etmeye çalıştı. Yabancı ülkelerde tuhaf şeyler yaptım ama İngiliz makamları buna ne dedi bilmem? Silâhsız ve korkusuz bir İngiliz kadını, ıslak, soğuk, sisin ortasında, aşırı dinci ve barbar sayılan bir yığın insanın arasında bedeni rahatsızlığının tarihe geçmesini bekliyor. Gerçekten bilinmeyen şeyler tuhaf sonuçlar doğuruyor.

Şimdi karanlık sisin ortasında, sarp patikalar boyunca aşağı yukarı her yana ateş böceklerinden daha büyük olmayan ışık noktaları hareket ediyor.

En hızlı yerli haberciler için bile, dağların gizli resmî makamlarını bulmak kolay değil. Yine de onlar karanlıkta kuşlar gibi yollarını buluyorlar ve siz acaba yola çıktılar mı diye merak ederken onlar haberleri iletip geriye dönüyorlar bile. İnsanlar her yöne doğru posta güvercinleri gibi gönderildiler. Çok geçmeden öğreniyoruz ki kumandan iki saatlık yoldadır,

bize doğru gelmektedir, onunla buluşuncaya kadar yürümeliyiz.

Bir kere daha çantaları, su testileri, yatakları, pelerinleriyle uzun kervan bir gece yatısı yeri bulmak için yola çıkıyor. Çok geçmiyor ki bir yerlerden emirler geliyor, durmalıyız; **«hanımefendiye bir yatak hazırlansın.»**

Yarabbim bu da oldu. Tahta bir kalasa destek olarak iki kutu bulundu. Burası benim yatağım olacak, Şeyh namaz halısını bana yatak altı, ataşe çantasını yastık ve benim bütün itirazlarıma rağmen sahip olduğu bütün elbiseleri yorgan olarak bana veriyor, kendisi de yorgun bacaklarını kalasın altında dinlendirecek. Bu şartlar altında insan gece yatısı için soyunmaz, tersine bu iklime dayanmak için eline geçirebildiği her kalın yünlü elbiseyi üzerine giyer. Subayı ıslak topraktan koruyacak bir halı bile yok ve ben onun palto teklifini reddedecek inandırıcı sözler buluyorum.

Ama ne yazık! ne de olsa gerçek bir Doğu'lu sayılmam. Düşüncelerim uyumamı önlüyor. Bir yığın insanı, zehirli gaz saldırısından sonra çalıştığım hastaneye getirildikleri günlerden beri, hiç bu kadar şiddetli öksürükler korosu dinlememiştim. Bu kilden yapılı tepenin üstünde her ne kadar milliyetçilerin İstiklâl Marşı'nı ve kahramanlık türkülerini işitmiyorsam da gece yine de sessiz sayılmaz.

Direnme gücümün ötesindeki soğuğa çok fazla dayanamadım, kafamın içindeki düşüncelerde uyuştu ve şafak sökmeden önce bilinçsizliğimin içinde kayboldular.

Subayın beni sarsmasıyle uyandım. Soluk yüzümü görünce ciddî bir telâşa düşmüş ve beni sarsmaya cesaret etmiş. Oh bir bardak sıcak çay ve ateş ne kadar iyiymiş! Almanca Türkçe karışımı sözler kulağıma geliyor, uzaktan imanlıları namaza çağıran gümüşten bir ses duyuyorum. İşte size Şeyh'in tercümesiyle müezzinin çağrısı: «Kalkın, uyanın,

aptestinizi alın, Tanrı'ya size verdiği iyilikler için dua edin.»

Ben yalnızca «Tanrı'ya dua» kısmını tekrarlayabilirim. Yine de burada gördüklerimizin karşısında, bu kelimeler gülünç geliyor.

«Tanrı büyüktür» dedi Şeyh «fakat kulları onun büyüklüğünü anlamıyor. Tanrı düşüncenin, felsefenin ve imanın anavatanı Doğu'yu seviyor. Bizim de tanıdığımız İsa bile, Doğu'dan gelmiştir. Buna karşılık Batı bize haksızlıktan başka ne vermiştir. Doğu'yu seven siz bütün insanlara hoşgörürlük ve anlayış için lütfen dua ediniz.»

Müezzin dağlardaki bütün askerleri uyandırdı, gizli çadırlardan tavşanlar gibi sıçrayarak çıkıyorlar aptest için su getiriyorlardı ben de yıkanmalıyım - kolonyayla. Uyuşuk bacaklarımda dolaşmaya başlayan kan, ağrı yapıyor ve önleyemediğim bir «ah» sesi çıkarıyor «eğer kadın savaşa giderse, işte başına bu gelir» diyorum, zoraki bir gülümsemeyle. Çünkü subay benim soluk yüzümden telâşlandığını gizleyemiyor.

Şimdi çadırın dışında menekşe rengi alevli kömür ateşi üzerinde hazırlanmış, bir bardak daha çay,... menekşe alev, belki zehirli gaz, ama kimin umurunda. Bilmediğiniz sürece zararsız.

Aptest alma burada çiftler halinde yapılıyor. Biri öbürünün eline su döküyor, o da yüzünü üç kere yıkıyor, parmaklarını kulaklarına, gözlerine sürüyor, suyu burnuna çekiyor ve ağzına alıyor, sonra aynı şeyi öteki yapıyor.

Şeyh'e göre, Müslüman âdetlerinde vücudun temiz olması gerekmiş. Ama elbiselerin tamamen kirden arınması şart değil. Eğer sabah aptesti, bizim Hıristiyan göreneklerinde var olsaydı, kim bilir rahatlığımız ne kadar bozulacaktı!

Şimdi hepsi seccadelerini yere seriyorlar ve duaya başlıyorlar. Bugün birçokları çıplak toprak üzerinde namaz kılmak zorunda. Ne ilham verici bir manzara. Alçak gönüllü

ve kafası eğik Türk, Tanrı'nın önünde bütünüyle çıkardan öte kendinden geçmiş. Bu kadar tabiî ve bu ölçüde kendini verişin karşısında, gerçek Hıristiyan, kendi dindaşları yönünden utangaçlık hissi duyuyor .....

Un, yumurta ve sirkeden yapılmış sabah çorbasının tüten buharları hiç de iştahımı çekmiyor. Bu ilâç gibi çorbadan birkaç yudum almam benim yeniden, kuru ekmekle çayıma dönmeme yetiyor. Bu, şafaktan beri onuncu çayımı içişim!

Çevremizde, her ne kadar üzerlerinde üniforma yoksa da yeni halk cumhuriyetinin gelecekteki askerleri yayılmışlar, o gün için kahve ve ekmek ya da yalnızca ekmek ve suyla yürüyecekleri 50 millik yol için hazır bekliyorlar.

Analarının kuzularından, nasıl böyle bir şey istemeye hakkımız var. Dünyanın bütün zevklerinden yoksun bu çocuklar, bütün günlerini ya savaşarak ya da dua ederek geçirmeliler. Nedense yine de onlar bizim gibi çok gezmiş ve dünyayı görmüş, kendi için düşünen, kendi için karar veren, en sonunda gerçek ya da adalet nedir diye hâlâ merak eden kimselerden daha mutlu görünüyorlar. Kendi kendini feda etmenin kârı nerededir? Sevgi ve neş'e, ne de olsa keder ve nefretin tersidir. Karanlıkları kaldırın ışığa sahip olacaksınız.

Şu an için yarının askerleri, tatmin olmuş gibiler. Bunlar alkolün tadını bile bilmiyorlar, uygun elbise ve barınaktan yoksun, yüzlerinde anlam olmadan ve her şeyden vaz geçmiş gibi çevremizde oturuyorlar, cenaze törenlerinde söylenenlere benzeyen, fakat onlar için neşeli şarkılar okuyorlar. Düşünmelerine gerek yok, çünkü anavatanları, önderleri ve imanları uğruna ölmeye hazırlar.

Benim bir düşman ülkeden geldiğimi biliyorlarsa da, kendilerine güvenen bir kadına göstermeyecekleri şefkat ve incelik yoktur. Beni her çamur yığınının üzerinden taşıyan ve şimdi de 40 mil yürüyüş için beni sırtlarında taşımaya ısrar

eden bu insanların Bolşevikliği nerede? Yere yatmalarını istesem, hemen uyacak bu insanlar, kana susamış olabilirler mi? İngiltere'nin adaletsizliğinden sorumlu olanlar korkmalı. Ancak onlardır ki, bu insanların içinde bacakları birbirlerinden ayrılmalı ve ölüme çarptırılmalıdır.

Şeyh'i ve beni yanımızdaki yiyecek ve giyeceklerle taşıyan arabayı itecek ne atımız, ne de dört ayaklı hayvanımız var. Şüphe yok, daha önceki yolculuklarımda daha akıllı yoldaşlarım vardı. Fakat hiç biri, şu bizi iten insanlardan daha müşfik yürekli olamaz.

Burada görev karşılığında para ödemek diye bir şey yoktur. Para tamamen reddedilmektedir. Kendileri için hiç bir şey istemeyen bu insanların gösterdiği davranış en duygusuz kişiyi bile büyük heyecana sokar. Nasıl oluyor da bütün Avrupa bu kadar basit insanlarla başa çıkamadığını açıklar?

ONUNCU BÖLÜM

BİR YAYA YOLCULUK - ALLAHIN YARATTIĞI İNSANIN DEĞMEDİĞİ BİR ÜLKE

ŞİMDİKİ uygar yirminci yüzyılda Tanrı'nın yarattığı, fakat hemen hemen insan elinin dokunmadığı bir ülkede yolculuk etmek herkese kolay kısmet olmaz. Günhani'den sonraki yolda birkaç millik dekovil hattı, bir tünel ve Anadolu'nun ilkel kağnıları dışında insan elinin bir eserini görmedim. Kağnılar birkaç büyük kalasın birbirlerine çivilenmesinden ve iki tekerleğe bağlanmasından yapılmış... Çıkardıkları sürekli gıcırtılarla bu ilkel ortama çok iyi uyuyorlar. Ve belki de köylülerin şarkılarına iyi eşlik ediyorlar.

Zengin bir Amerika'lının bu ülkeyi «yeni bir Amerika»ya çevirme hayaline ait bir hikâye söylenir. O, bu sevimli toprakları, gökdelenlerle dolduracakmış. Bir Türk'ü «Allahın gerçek memleketi»ni (onu insanların yaptığı şekilde) yani Amerika'yı incelemeye razı etmiş.

Fakat konuğu Amerika'ya pek hayran kalmamış. Eline geçen ilk fırsatta geriye dönüş biletini almış ve yurdundaki

dostlarına yazdığı mektuplarında **«şimdi artık insan elinin yaptığı en iyi ülkeyi gördüm ya, bir daha benim Tanrı'mın ülkesini terk etmem»** demiş.

Batı düşünceli bir kimseye, bulutsuz gök altındaki güzel dağlar arasında uzanmış bu geniş, boş topraklar, öyle bir duygu veriyor ki, sanki uzun süre sessizliği bozmak özlemi doğuruyor. Bizim kalabalık şehirlerimizi biraz buraya boşaltmalıyız. Kadınlar ve yaşlılar tarlada çapalama, ekim, hasat işleriyle uğraşıyorlar, ağır emeklerinin karşılığı da çok azdır. Gençler memleketin savunmasına gönderilmiş.

Bizi taşıyanlara «bir gün barış gelecek» dedim. Onlar inşallah diye mırıldandılar, arzumu duaya çevirmek için tekrar ettim «barış gelecek.»

Onları dinlenmeye zorladığım her zaman fırsat buldukça İngiltere'den söz ediyorum. Onlara bizim büyük Müslüman kralımız George'dan söz açınca, onu Lloyd George'la karıştırıyorlardı. Ve sonra «eğer sizin kralınız Müslüman uyruklarını sizin ileri sürdüğünüz gibi seviyorsa, niçin o başbakanının kalmasına izin veriyor?» diyorlar. Ben de onlara, müsade etmeyeceğine teminat veriyorum, yüzleri neşeleniyor **«öyleyse barış olacak»** diyorlar.

Bir kilometre boyundaki tünele dalıyoruz. Adamlarımız tuhaf sesler çıkarınca, yankıları daha da tuhaf oluyor. İçimize kadar işleyen bir karanlıktayız, ters yönden yokuş aşağı habersiz gelen herkes bir çarpışmayı zor önler. Rastlantı bu ya bir makinist var, ters yönde. Adamlarımız onun küçük vagonunu kaldırıyorlar, bizim öbür yanımıza yeniden hattın üzerine koyuyorlar.

Şaşıyorum, yalnızca kahve ve ekmekle yaşayan bu insanların bu işi yapacak yeterli güçleri var. Bu sırada bizim el fenerimiz, tünelde yanımızda yürüyen ve ellerinde, kendilerine önderlik yapacak bir ışık bulunmayan kadınları ortaya

çıkarıyor, ellerinde sopalar tünel duvarlarına vura vura yollarını bulabiliyorlar.

Bu garip ülkede insan korkmuyor, İzmir'de yolculuğumun doğurduğu tehlikeyi düşünüyorum ve şimdi daha çok *inanıyorum ki bir çevirmene ihtiyacım varmış.* Türkçeyi bilseydim, yalnız gidebilirdim, hiç de korkmazdım. Türkiye'nin yerli halkı yüksek bir şerefe sahip. Bir kuruş çalmazlar. Benim kendilerine teklif ettiğim parayı bile almıyorlar. Ülkesinin düşmanlarını parça parça edebilirken Türk benimle tehlike arasında durabiliyor, çünkü biliyor ki ben onun dostuyum.

En sonunda tünelin dışına çıktık, bacaklarımızı uzatarak temiz bir hava aldık. Birden dağlardan sesler gelmeye başlıyor, durup dinliyoruz, birisi bize bağırıyor «durun, *daha ileri* gidemezsiniz» tamam işte galiba savaş başlıyor. Bir adam 800 metre kadar yüksek tepeden aşağı zıplayarak iniyor, meğer o bölgenin jandarma kumandanıymış. Bir gece önce kaldığımız çadıra geç varmış ve bana hoş geldiniz diye bir mektup *bırakmıştı. Acaba, şimdi savaşın başladığı haberini mi* getiriyordu? Hayır, bize yalnızca konukseverliğini sunuyor.

Bizim bu kadar erken yola çıkacağımızı ummamış. Alelacele pijamasıyle çıktığı için özür diliyor, öyle gelmeseymiş konuksever kapısından biz, geçip gidebilirmişiz. Ona bir fotoğrafını çekmem için yalvardım, her şeyimizi yolun kenarında bıraktık, tepeye tırmanmaya başladık. Bu arada o karısına hazırlanması ve eve doğru geldiğimizi öğrenmesi için bağırdı. Aslında tırmanış o kadar güçtü ki hazırlanmak için ona oldukça zaman bırakıyordu; ve en sonunda eve vardığımızda parlak güneşe rağmen soğuk, taze saf rüzgâr bize çok serinletici geldi.

Güneşin altında çok kaldığı için cildi bronzlaşmış kumandan, *tepelerin arasındaki iki odalı küçük evinden oldukça* memnundu. Ama insan kaçınılmaz alın yazının onların da

başına geldiğini duyabiliyor. Çocuklarından üçü, soğuktan ve zor hayat şartlarından ölmüşler geri kalan iki tanesinin sağlam yapılı yaratıklar olduğunu çabucak görüverdim. Mısır öğütmekle uğraşan kaynanasındaysa gizli dertlerin izleri saklıydı.

Hemen bana bir iskemle verdiler. Şeyh için bir şilte bulundu. Bir kere daha öğrendik ki bu ülkede bir bardak çaydan önce kahve ve ondan sonra da kızartılmış badem ve kavun çekirdeği ikramı âdettir. Her halde çocuklar, küçük kedinin kulaklarını pembe kurdeleyle bizim şerefimize hayvanın hoşuna gitmese bile süslemişler. Domuzda da süsleme vardı, ama bu domuzun hoşuna gitmiş görünüyor.

Biz gelir gelmez evin hanımı çekildi. Fakat çayı bitirince onun da bize katılmasını rica ettim. Peçeli ve utangaç geldi. Sonra da, o ve kocası utlarını getirdiler, hiç çekinmeden bize şarkılar okudular.

Onlarla o kadar uzun kaldık ki, en sonunda, ayrılmak için ilk teklifi benim yapmam gerektiğinden korkmaya başladım. Saat üçte Şeyhe yolculuğumuza ne zaman devam edeceğimizi sordum. O derhal cevap verdi. «Ne zaman istersiniz.» Şüphelerim doğru çıkmıştı.

Şimdi bize söylediklerine göre gündüz trenine erişmek için geç kalmışız. Yapacağımız şey, belki de katırların çektiği küçük vagonlarda saatlarca yolculuk etmeyi göze almakmış. Hiç biri bundan benim sorumlu olduğumu ima bile etmedi. Hiç biri de bu toplantıyı sona erdirmek için benim söz sahibi olduğumu bana bildirmek kabalığını akıllarından bile geçirmediler.

İzmir'den **Ankara**'ya giden hat **Günhani**'de kesilmiş. Aynı şekilde **Haydarpaşa**'dan kalkan hat da **Bilecik** ve **Karaköy**'de kesilmiş.

Günhani'den **Afyonkarahisar**'a elimize geçirebildiğimiz

ulaşım aracılığıyle gitmek zorundaydık. Kısmen dekoville sonra kağnı ve yük vagonlarıyle **Uşak**'a ve oradan **Afyon**'a gidecektik. **Günhani**'de tahrip edilen köprü dağların arasında 240 ya da 300 metre kadar yükseklikte Fransız mühendisliğinin başarılı bir yapıtıydı. Tekrar yapımı için yıllar gerekecek. Türkler yakınmıyor, yolculara ve yük nakline indirilen darbeyi, meşhur kader felsefeleriyle olağan karşılıyorlar. «Önemli bir demiryolunu tahrip etmek» diyorlar sakince «kurallara uygun bir savaş yöntemidir ve birinci sınıf bir strateji başarısıdır.»

Ama kumandanın sarp tepedeki küçük evinden hiç bir patika izlemeden inerken karşılaştığımız güçlük, bize bu felâketin neler ifade ettiğini idrak ettirdi. Yola çıkınca katırların çektiği bir kağnı bulduk. **Afyonkarahisar** yönünde, demiryoluna en yakın bir yere doğru gitmeye başladık. Şeyh ya da başka herhangi bir Doğulu gibi bağdaş kuramadığımdan, ayaklarımı kağnının kenarından aşağı sarkıtıyordum. Kumandanın evinden aşağı iniş pek kolay olmamıştı. Bizim korkusuz sürücümüz ve sağlam tabanlı mahlûkları, yaysız arabada bedenlerimizin bir yandan öbürüne sallanmasını önleyemiyorlardı. Bazen bir subay arkadan zıplayıp bizi arka üstü düşmekten koruyordu.

Tabiî, telgraf telleri de kesikti. Fakat habercilerin koşarak ve zıplayarak yaptıkları hız, bize en kısa ve çabuk bir şekilde tren bulma yolunu öğreten haberleri getirdi.

Tepenin üzerinde dinlenme yerimize varmayı büyük ve zor bir iş olarak görmüştüm. Kağnı ise dar ve kesik yolda o kadar sıkıntı çekmedi. Türk askerleri ağır toplarını bu korkunç geçitlerden geçirme gücünü ve yolunu bulabildiler. Burada bir küçük kayma, o anda ölüm demekti.

İstasyonda o gece geç saatlara kadar yapacak hiç bir şeyimiz yoktu. Karanlık saatları yük vagonunda geçirecektik.

Yola çıkmadan hemen önce Vali elinde sardalya, meyve ve ekmekle geldi. Kumandanın bademleri dışında o günkü ilk yemeğimizi bu yiyeceklerden hazırladık.

Boş vagonda bana bir iskemle buldular, ötekiler yerde oturmak zorunda kaldılar. Elimizde mumlar vardı. Bazı yollarla gelişimiz önceden bildirilmişti. Bana bunun kısa bir yolculuk olduğunu söylediler, ama kağnıyı aradım.

Bu tedirgin gece içinde bir gece önceki kadar soğuk olmamakla birlikte bir mil kadar uyumayı imkânsız hale getiren bir metal gürültüsü eşliğinde gitmek zorunda kaldık. Bir an için gözlerimi kapayacak gibi oldum. Şiddetli bir sarsılma oldu. Başım gövdemden ayrılacakmış sandım.

Her zamanki gibi, Şeyh beni oyalamak ve karanlık saatlarımı aydınlatmak için elinden gelen çabayı gösterdi. Ona İslâmlık hakkında sormayacağım bir soru yoktu. O gece yük vagonunda, iman ve felsefe konusunda bana öğretilen dersi en iyi şöyle tekrarlayabilirim:

«Boyun eğme kelimesinin kendisi, Bolşevik anlayışına tam aykırıdır. Bolşevikliğin kendisi de, Rusya'da Dehşet Saltanatı'nın aksi olmuştur. İslâmlık, mülkiyeti korumaktadır. Bolşeviklik ortadan kaldırmaktadır. Türkler çok acı ve yoksulluk çekmeden bugünkü Rusya'yla dost olmayı düşünemezler. Öbür yandan Rusya, bize gerek duyduğumuz sırada yardım etmiştir. Biz güvenimizi bu yardıma bağladık.»

Ben, Türklerle İngilizler arasındaki düşmanlığı sürdürmek için Rusların Abdülhamit'e çok para ödediğinden söz ettim. «Sizin geleneksel düşmanınızla, dost olmaya yaklaşmanız, Hindistan için ciddî bir tehlike teşkil etti,» dedim.

«Hepimiz öyle hissettik» diye karşılık verdi Şeyh. **«Fakat biz, İstanbul'un Halifeliğin merkezinin Ruslara verileceği dedikodusunun bütün İslâm dünyasında doğurduğu sarsıntıyı unutamayacağız. İngiltere sözünde durmadı. Bizim saygımızı**

ilelebet kaybetti. Bundan sonra artık aldatılmayacağız. Büyük devletlerin satranç tahtasında biz yalnızca piyon olarak kullanıldık. İslâm ülkeleri hiç tereddüt edilmeden tahrip edilmiş ve Türk yönetiminde hiç bir Hıristiyanın başına belâ gelmeden yaşayamayacağı ispata çalışılmıştır.»

«Nasıl olur da İngiltere, İslâmiyetin Hindistanda bütün dinlere son derece müsamahasını ve kendisine gösterilen ölçüsüz saygıyı göremeyecek kadar kör olur? Şimdi artık İngiltere, bunu hep değiştirdi. Yakın Doğu'daki savaş dinî bir savaş oldu.»

Ben İngiliz hükümetinin, Yunan taraftarı davranışına gerekçe bulmaya çalışırken o bana şunu hatırlattı. «Nerede sizin Müslümanlara bağlılığınızı gösteren eski gururunuz? Sizin imparatorluğunuz içinde Hıristiyan nüfusundan çok Müslüman var. Sizin başbakanınız Lloyd George bir demokrat değil mi? O Doğu'dan başka Müslüman yönetiminden başka nerede daha mükemmel demokrasiler bulabilir? Batı'da yeni bir ülkü var. Reisicumhur Wilson bu ülküyü ortaya koyduğu zaman ona «Utopian» başka bir deyimle «erişilmezi vaaz eden» bir adam olarak kabul ettiler. Çünkü o kendi zamanından üç yüzyıl ilerdeydi. Her müslüman daima kanunun önünde eşittir. Sultan da daima uyruk haklarını korur.»

«Fakat bu son söz Abdülhamit için doğru değildir» dedim.

«O bizim tekrarlayacağımız bir istisnadır. İstisnalara dayanarak da tartışma yapamayız. İslâmlığın değerlerini hiçe sayan İngilizlerdi. Kur'an bizde, başımızda olanlara baş eğmeyi emreder. Ayaklanmaktansa biz yurdu terk ederiz.»

«Peki ya M. Kemal Paşa? O baş kaldırmadı mı?»

«Hayır asla, o yalnızca ülkesini savundu, vatan haini Sultanı tahtından indirdi... M. Kemal Paşa. Kur'an'a dayanarak yönetimini kurmaktadır. O bizim hükümete baskıyla so-

kulan Bizans kötü âdetlerini bir yana itecek güce sahiptir. Kur'anın yirminci yüzyılın isteklerine cevap vermediğini söylemek saçmalıktır.»

«Burada korkarım ki sizinle aynı düşüncede olmamakla suçluyum.»

«Göreceksiniz, aramızda biraz daha uzun kalın, insanlığın şimdiki ihtiyaçlarına uygun olarak Kur'anın yorumlanabilir olduğunu anlayacaksınız.»

«Peki ya kadınların özgürlüğü?»

«Onların kapanmaları Bizans zamanından kalma. M. Kemal bunu değiştirecek. Tabiî eğer, kendisi bir hatalı evlenme yapmazsa.»

«Ne demek istiyorsunuz, hatalı evlenmeyle?»

«Bir prensesle... Biz **Enver Paşa**'nın gözden düşüşünü bir prensesle evlenmesine bağlıyoruz. Önce soylu bir evlilik istiyordu. Sonra paraya ihtiyacı oldu. Bu paranın nerden geldiğini biz sormadık. Eğer **M. Kemal Paşa** aynı yolu izlerse onun demokrasisine inancımız sarsılacak.»

«Peki ya bir yabancıyla evlenirse?»

«O daha kötü.» Bizim ona seçeceğimiz kimse öyle biri olmalı ki ülkenin, Doğu'lu göreneklere uygun gelişimine yardım etsin. Batılı olmasını istemiyoruz, bir yabancı, ya da bir prenses olmasından, bir köylü olması daha iyi.

«Umut ederim ki **Halide Hanım** gibi zeki ve kadınlık çekiciliği olan birini bulsun. Bana o tamamen uygun görünüyor. O kadın hem kültürlü, hem de bir kadın olarak çekici. Bizim Anglosakson reformcularımız, nadiren bunu başarıyorlar.»

«Göreceğiz, aynı hatayı tekrar yapmamalısınız, siz Doğu'da kadının göz önüne alınmadığını sanırsınız, ama inanın ki **M. Kemal Paşa**'nın hatalı bir evlilik yapması ulusal bir felâket olacaktır.»

«İngiltere'nin yönetimine bu kadar karşı olmamanızı isterdim.»

«Ben gerçekleri konuşuyorum. Son yirmi üç yıldır buralarda çok akıl almaz şeyler yapıyorsunuz. Buraların hâkimi olduğunuz için size itiraz etmiyoruz. Fakat hükmetme tarzınıza itirazımız var. İslâmiyette bütün dinler, birbirleriyle iyi geçinir. Bizim dinde Museviliğin bir yeri olduğu gibi, İsa'ya bizim peygamberimizden daha az saygı göstermeyiz. Aynı şey İngiltere'de de olmalı. Ama sizin, Londra'da iş başındaki adamlarınız Mısır ve Hindistan'dan «yerliler» olarak söz ediyorlar.»

«Bunu ben de anlamıyorum» dedim.

«Hayır, anlayamazsınız. Gerçeği cidden öğrenmek isterseniz o da bizim cesaretimizin kırıldığı ve incindiğidir. Nasıl olmuş da sizin imparatorluğunuz, eski başbakanınızın Yunan taraftarı kampanyasını, demokrasiyi destekleyici olarak kabul etmiştir.»

«Bunun üzerinde ne kadar çok düşünsem, o kadar az anlıyorum» dedim.

«Tabiî bizim için bunun sonuçları kötü olmuştur. Biz eskiden günlerimizi, İngiltere'yle aramızın iyiliğine güvenerek rahat geçiriyorduk. Şimdiyse İngiltere'yi telâşla gözlüyoruz. Yarını ise bütün iyi Müslümanlar gibi. M. Kemal Paşa'nın başarısıyle karşılamak için dua ediyoruz. Benim oğullarım var, hepsini asker yapacağım, sırf Batı'ya daha fazla güvenmediğimiz için.»

«İngiltere'de Oxford'da mı öğrenim görecekler?»

«Hayır, Almanyadalar. Onlar vatandaşlık sorumluluğunu spordan önce duymayı öğrenmeliler. Onlar, Mısır'a yerleşip de sonra yerli halka zenci diyen insanlarla ilgi kurmamalılar.»

Bunlar benim İngiltere'ye ait gururumu inciten acı ve gerçek sözlerdi.

Şeyh, Mısır'da doğmuştu ve tehlikeli bir Müslüman düşmanı kabul ediliyordu. Kendi ülkesinden bu sebepten mi sürgüne gönderildiğini merak ederdim.

Onun bana söylediğine göre **M. Kemal'in** zaferi hiç bir zaman bastırılamayacak olan milliyetçilik ruhunu ifade için yapılmış bir girişimin sonucudur. Tarihte ilk olarak Müslümanlar bir milliyetçilik çağrısına kendilerini uydurmuştur. Eğer bu başarılmazsa bu sefer, bütün İslâmlık baş kaldıracaktır. Bütün Müslümanların gözü Türkiye'dedir. **«Türkiye İslâmlığın başıdır. Bu başa bir vurun, bütün bacaklar kollar, protesto için havaya kalkacaktır.»**

Ben itiraz ettim. «Siz bir Tanrı'nın elçisi olarak savaştan söz etmemelisiniz, savaş olmamalı.»

«Sorumlu İngiliz bakanları Selânik'ten «Hıristiyanlığın Kapısı» diye konuştuğu süre biz daha fazla sessiz kalamayız...»

Vali ve **Uşak'ın** ileri gelenleri, bizim yük trenimiz vardığı zaman istasyondaydı. Bizi gece yatısı için davet ettiklerinde, derhal kabul ettim. Üç gün iki gece yolculuktan sonra bir banyo, bir elbise değiştirme lüksünü, ya da saçlarımı tarama şansını kaçıramazdım.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

UŞAK'TA BİR GENEL TOPLANTI - KONUKSEVERLİK BİR KUTSAL GÖRENEK

UŞAK'TA bir geceyi daha yük treninde geçirmekten açıkça kaçındım. Büyük ölçüde sınırlı seferlerinden en yüksek yararı sağlamak için Türklerin buluşuna hayran oldum... Kadınlar yük vagonunun içinde, erkekler de vagonun tepesinde yolculuk ediyor. Ankara'yı ziyaret eden Avrupalıların içinde, en çok rahatsız olan ben olduğumdan dolayı pişman değilim. Çünkü onlardan daha büyük şeyi başardım. Fakat şu an için durmak ve dinlenmek şarttı.

Bize dediklerine göre bozuk hattın bu tarafında, özel bir vagon varmış, o da belki yakında tanışacağımız Maliye Bakanına ayrılmış. Lokomotifler son derece azmış, vagonların çoğu da Yunanlılarca yakılmış.

Vali bizi, bir zamanlar **Kral Konstantin'in** Genel Karargâhı olan ve kasabanın en zengin adamlarından birinin evine götürdü. Ev sahibi meğer yirmi yaşında bir delikanlıymış. Yunanlıların tahribatından kısmen kurtulmuş, büyük bir halı fabrikasını aşırı bir yetenek ve ustalıkla çalıştırıyormuş.

Ziyaretimizin kendisine verdiği şerefe teşekkür ederek, kendisinin özel konuk odasına alınmamızı emretti. Yunanlılarca kurşunlanmış odaların çıplaklığından özür diledi. Ama benim gözümde zengin ve olağanüstü halılar yeterli bir döşeme sayılabilir. **M. Kemal Paşa** bu evi **Kral Konstantin**'den aldığı için ev sahibim, yarı şaka hangisinin yatağını seçeceğimi sordu! Tabiî ben derhal **M. Kemal**'inkini dedim.

«Hayır, durun» dedi o, «ikisini görmeden karar vermemelisiniz.»

Hava saldırılarından devamlı korkan Yunan büyükleri, bodrum katında kendilerine bir daire ayırmışlar ve büyük bir zevkle, insan rahatlığı için gerekli bütün ayrıntıları düşünerek döşemişlerdi. Elektrikle aydınlatılmış ve ısıtılmış bu daire, bir Alman sığınağını andırıyordu. **M. Kemal Paşa** ise birinci ya da en üst katta uyumuştu. Bizim ev sahibimiz için, benim **M. Kemal**'in şeref verdiği bir yatağı tercih etmem gurur vesilesi oluyordu.

Ben de ona nasıl bir zamanlar Gerbervilliers'te Mösyö Julie beni **Kardinal X**'un daha önce işgal ettiği bir yatakta uyumama izin verdiğini ve haşmetpenahın çarşaflarını kullanmakla ne büyük bir şeref sahibi olduğumu söyledim. Ev sahibim bu sonuncu şerefi bana veremeyeceği için özür diledi, yani **Paşa**'nın çarşafları orada yoktu.

Çok geçmeden Vali, Belediye reisi ve öbür ileri gelenler, ev sahibinin bizzat meşgûl olduğu, gayet mükemmel bir Türk sofrasına oturduk. Benim Türk yemeklerinden tek yakınmam, çok besleyici olmaları ve nefasetlerinden ötürü insanın fazla yemeğe eğilimi...

Öğleden sonraki kabul töreninde hepsi değişik ve güzel görünüşlü elbiseleriyle öteki ileri gelenleri gördük: Milletvekilleri, hocalar ve kadılar. Ah o kadıların mavi ipek elbiselerini bir gece kıyafeti olarak kiralamayı ne kadar ister-

dim. Biliyordum ki böyle bir hevesi söyleyecek olsam onlar bana hemen, o cüppelerini verirlerdi. Ama şerefim böyle bir istekten beni men ediyordu. Hepsi ayakkabılarını dışarıda bırakmışlar, çoraplı ayaklarıyle oturuyorlardı. Benim çamurlu çizmelerim utanılacak bir görünüştü.

Hepsi milliyetçilikten konuşuyordu, son zaferlerinden memnundu. İngiltere aleyhine de çok kötü duygularla doluydular. O gece gençlik kulübünde yapılacak büyük milliyetçilik toplantısına çağrıldım. Bana soracakları sorulara cevap verme imkânından memnundum. Bizi eleştirenlere dertlerini boşaltmak için cesaret vermek akıllıca bir şeydi. Gıcırdayan bir merdivenden, içi dumanla dolu büyük bir odaya girdik. Bütün erkekler kalpak giymişler, aralarında bir İngiliz kadını görmekle şaşkınlar, bazıları gülümsedi, bazıları açıkça şaşkınlık gösterdi, geri kalanları da yalnızca bakıştı.

Şeyh birkaç sözle toplantıyı açtı. Ev sahibi benim bulunuş nedenimi açıkladı. Onlara Ankara'ya tamamen kendi hesabıma geldiğimi ve her ne kadar yüksek makamlar, savaşın eşiğinde olduğumuzu söylüyorlarsa da, Türkleri savaşın olmayacağına inandırmak istediğimi anlattı.

Sonra, Vali benim konuşmalarımı tercüme ederken, onlara, **Lloyd George**'un politikasının, asıl İngiliz halkının politikası olmadığına inanmalarını söyledim. «Bu konuda **Lloyd George, Gladstone**'un yaptıklarını sürdürdü. Venizelos tarafından da yanlış yola saptırıldı. Hiç bir İngiliz vatandaşı Türkiye'ye savaş açılmasını istemez ve bu nedenle biz halk olarak, onun başbakanlıktan düşürülmesine kararlıydık.» diye devam ettim.

Hepsi «İnşallah» diye bağırdı.

Ondan sonra dedim ki; «İster bizim Muhafazakâr partimiz ya da İşçi partimiz **Lloyd George**'u desteklesin, bu hiç bir şeyi değiştirmez. Her iki parti de barış istemektedir. Ben

İngiltere'de Türkiye'nin tek dostu değildim. Bizim gibi işin aslını bilenler, barış için elimizden geleni yapıyoruz.»

Acayip bir toplantıydı bu. Öbür adamların her söylediğini Vali İngilizceye çevirdi mi? Bilmem. Bazıları müthiş öfkeliydi. **Lloyd George** ya da **«Savur, savur» (Gâvur, gâvur!)** kelimelerini yakalayabiliyordum. Valinin çevirisi: «Konuşucu **Lloyd George**'un politikasını beğenmiyor.»

«Ben de beğenmiyorum.» deyince hepsi yürekten güldü.

«Her neyse» dedim. «Savaş olmayacak, akla uygun değil bu. Yeterince birbirimize düşmanlık gösterdik. Şimdi büyük dost olacağız.»

Birçok soruları cevaplandırdım. Vali çoğunu benim duygularımı incitmesin diye çeviri sırasında yumuşatmıştı.

En sonunda, ev sahibim, dinleyicilerden, bütün güçlükleri yenerek ta İngiltere'den haber getiren bu kararlı İngiliz kadını için takdirlerini belirtmelerini istedi. O anda eski tahta çatı el çırpmasından ve bağırmadan sarsıldı.

Belki, İngiliz Hükümeti bu toplantıyı hoş görmeyecektir. Ama İngiltere'de ayrı görüşte olan birçok insan vardır. Dinleyicilere söylediğim gibi, Fransız cephesinde 7 yılımı (hayatımın önemli bir bölümünü) savaşta geçirmiştim. Savaşın ne demek olduğunu biliyordum. Bizim halkımızın savaşa sürüklenebileceğine inanmıyordum. Bizim politikacılarımız ne derse desin, basınımız ne yazarsa yazsın, dostluk için sağlam gerekçelerimiz var.

Toplantıdan sonra, rahat odalarımıza döndük, gece boyunca sigara ve çay içerek konuştuk. Uyumak için çok yorgundum. Ev sahibime bir kere gözlerimi kapatırsam, gözlerimi bir daha açmayacağımı, rüyalarımda Eski İngiltere'nin muhteşem günlerini, ırkımızın mükemmel geleneklerini gö-

receğimi söyledim. Bu konuda, yanımdakiler beni çok iyi anlıyorlardı.

Konu Amerika'ya, onların büyük basınına geldi. Amerikalılara göre, İngiliz gazeteciliği, içinde canlılık olmayan kuru gerçekleri yansıtır. Belki kendileri, yazdıkları, haber verdikleri insanların duygularını incitmeyecek yolları, biliyorlar.

Onlara, bir Amerika'lı gazetecinin **Kral Konstantin**'le yaptığı röportajdan nasıl övünme payı çıkardığını anlattım. Yazısında ondan, **«Haşmetli, bana oturmamı teklif etmeden, cebinden çok değerli bir tabaka çıkardı, bir sigara yaktı. Bana bir tane teklif etmedi.»** diye söz etmişti.

Konstantin bu sözlerin arkasındaki alaydan müthiş öfkelendi ve röportaj yaptığını tamamen inkâr etti. Bunun üzerine Amerika'lı hemen onun aleyhine bir kampanyaya başladı.

Başka bir Amerika'lı kadın gazeteci **M. Kemal Paşa**'yla röportaj yaptığını iddia etmişti. Yazısında **M. Kemal'in, Player** sigarası içtiğini bildirmişti. Bunun doğru olmadığını kendisine söylediğimde «ne çıkar, ona benzer bir sigaraydı» demişti.

Yine de **«Konstantin»** in bıraktığı bu izlenimin doğru olduğunu öğrenmek benim için sürpriz oldu. Bu ölü kral hakkında her türlü hikâyeler dolaşıyordu ortalıkta, ama Türklerin kanısı, her ne kadar başkumandan olarak yeraltında yaşıyor idiyse de, emrindeki orduyla daha fazla başarı kazanamayacağı yönündeydi. Korkusuz olmak, kumandanın ilk göreviydi. Bu bakımdan düşük **Cemal** ve **Enver Paşa, M. Kemal** gibi örnek sayılabilirdi. Bütün hataları bir yana, **Enver Paşa**'yı korkaklıkla kimse suçlayamaz.

Uşak'ta benim oda hizmetçim çok güzel genç bir kadındı. Çok parlak kumaştan elbisesi vardı. Cıvıl cıvıl renkli

bir eşarpla bağlanmış iki sıra örgü saçları vardı. Irkının tipik saygısıyla elime, güzel renkli testiden su döküyordu. Suyun çoğunu, daha ben elimi iyice temizlemeden bitiriyordu. Bu birkaç günün yüzümde bıraktığı izleri, kolonyam ve yüz kremim bile düzeltemiyordu. Türk banyosu gerekliydi. **Muzaffer** isimli küçük hizmetçim çok utangaçtı. Saçlarımı o taradı.

Uygarlığın bu lüksünün bana verdiği zevki anlatamam. Parlak bir odun ateşi, sıcak su şişeleri, beyaz saten yastıkların bolluğu yatağımın rahatlığını daha çok artırıyordu.

Keşke sokaktaki köpekler, sıkıntılarını, Doğunun sessiz soyluluğu içinde karşılayabilseler! Yarı yıkılmış şehre penceremden bakarken, bu acı çeken insanların felâket karşısında bir mırıldanma sesi bile çıkarmamalarına hayran oluyorum. Uğrunda ölmeye hazır insanlarla dolu bu parçalanmış ülkeden ne istiyoruz?

İşte size bir insanın hayalinin olamayacağı kadar büyük bir kahramanlık hikâyesi: Yalnızca aç bebeğini örtebilecek eski ve yırtık bir mantoya sahip çok fakir bir Türk kadını yakınında duran, açıkta bırakılmış cephaneye gözü ilişiyor. Bir an bile duraksamadan zavallı çocuğun biricik örtüsünü kaldırıp dikkatle bu savaş gerecini sarıyor. «Belki Tanrı bana başka bir çocuk verebilir» diye fısıldıyor, **«her ne pahasına olursa olsun vatanım kurtulmalı.»**

Özgürlüğünü bu kadar pahalıya satın alan bu insanları daha fazla bastırmaya nasıl cesaret edebiliriz? Elbette ki geleceği onlar istedikleri yönde şekillendireceklerdir.

Sabah ilerledikçe, güneş ışınları kırmızı dantel örtülerin arasından içeri süzüldükçe ben, yanan şehirler, savaş alarmları dolu rüyalarımdan uyanıyorum. Aşağıda kederli ve şaşkın yüzler beni neredeyse gerçek savaşların başladığına inandıracak. Fakat, şimdi ben tam uyanığım, hâlâ inanmak

GRACE M. ELLISON

Cumhuriyet'in ilânından sonra yurdumuzu ziyaret eden ilk yabancı yazardır. Ellison'un Türkiye ile ilgili çok sayıda kitabı vardır.

Rauf Bey (Orbay)

(Devrin Başbakanı)

General Muhiddin

(Mustafa Kemal'in askerlik öğretmenlerinden biri.)

Gerçek bir Türk dostu olan İngiliz kadın yazarı Grace M. Ellison yolculuğuna İzmir'den başlamıştı. Genç kadının gördüğü manzara, tamamen yanmış, yıkılmış perişan evler, aç fakat gözlerinde umut parıltıları olan insanlardı. Yukardaki resim düşmanın terk ettiği İzmir'de körfeze yakın mahallelerin perişan halini gösteriyor.

istemiyorum. «Tamamen saçma» diye ısrar ediyorum onlara, «benim memleketim sizin dostunuzdur.»

Fakat karamsar gazete haberlerini okudukça benim ev sahibimin iyimserliği bile sarsılıyor. Onların hepsi biliyor ki, savaş olursa ben onlarla kalacağım ve bana bizim kendi insanlarımızın yaralarını sarmama izin verecekler. Savaşı yapacak olanlar yürekli erkeklerdir. Türklerin mükemmel askerlik niteliklerine bir hayli övgü yazdım. Onlar bu yönden Almanlardan tamamen farklı.

□

BENİM ev sahibim sabah kahvaltımı özellikle hazırlattı. Yumurta, tereyağı, bal, reçel, meyve, peynir.

«Siz bana bakkal dükkânında ne varsa getirmişsiniz» deyince hiç önemsemeden «lütfen bu konuyu kapatın» dedi.

Ondan, eşini ve yavrusunu bana göstermesini istedim «Bizimle yemek yiyemez mi?» dedim. Yorgun olduğunu ve dinlenmeyi uygun bulduğunu söyledi. Acaba bu mazeret diplomatik miydi?

Bana anlattığına göre, evlenmelerinden hemen sonra (bir buçuk yıl önce, eşi o zaman on yedi yaşındaymış) birlikte Rodos'a kaçmışlar, böylece kısa evlilik hayatı bir kere daha savaşla bozulmuş. Eşi Fransızca bilmiyordu, fakat onun büyük, kederli, siyah gözlerinden, konukseverliğini eksik yapıyormuş gibi özür ifadesi okuyordum.

Kocasına en derin duygularımı anlatmaya çalıştım. «İkiniz de bizi mutlu etmeye çalışan, bir çift aziz çocuklarsınız» dedim.

O ciddî olarak **«her Türk erken evlenmelidir, yurdun çocuklara ihtiyacı vardır.»** dedi.

İngiltere'de pek çok kadın kendi işlerine ek, erkeklerin görevlerini de yapıyorlar. Buradaysa erkekler her iki cinsiyetin ödevini yapıyor. Hiç şüphem yok ki tatlı, küçük kadın, biz gelmeden çok önce her şeyi hazırlamış, biz görününce o kayboluvermişti. Yine öğle yemeğimizde ev sahibim, yemeği yönetiyordu.

Öğleden sonrayı yıkılmış şehirde dolaşmakla, ev sahibinin halı fabrikasını ve başka birkaç evdeki özel halı tezgâhlarını ziyaret etmekle geçirdik. Bu güzellik hazinelerinin insanın gözü önünde biçimlenmesi cidden görülmeye değer. Kafaları yorgun insanların bu tarz el işleriyle dinlenme imkânı bulacaklarını sanırım. Parmaklar çok geçmeden makineleşiyor, yün ipliği içeriye, dışarıya hareket ettiriyor, arta kalan parçaları kesiyor ve bütün bu işler hepimizin hayran olduğu olağanüstü Şark halılarını yaratıyor. Böyle yüksek sanat eserleri yapmak için insanın sinirleri sağlam olmalı. Örgü şişleriyle benim İskoç annem de böyleydi.

Uzakta mezarlık, haşhaş ve mısır çiçekleriyle dolu bir tarla gibi. Bu çiçekleri böyle soğuk bir iklimde bu kadar çok görmek insanı şaşırtıyor. Yanına yaklaştıkça bu çiçek diye gördüğümüz şeylerin, sarık şeklindeki tepeleriyle mezar taşlarının üzerlerine, korumak için bırakılmış boyalı yün iplikleri olduğunu anladık.

Pazar yerinde alışverişin nasıl çabucak, hemen hemen savaş öncesi düzeyine eriştiğini görmekle şaştık. Araç ve tahta bularak tezgâhlarını onarmışlar.

Bana yakılmış şehirlerin, vücutları parça parça edilmiş insanların resimlerini getirdiler. Gazeteye basmak için pek açık seçik olmamakla birlikte belge değeri bakımından önemsiz sayılmazdı. Bir insanın onlara bakıp rahat yaşaması olacak iş değildi.

Havaalanına gittik, burada Yunanlılar tarafından terk

edilmiş bir topun, bir Türk subayı tarafından nasıl tamir edildiğini gördük. Her ne kadar her şey parçalanmışsa da, Türkler şaşılacak bir inat ve sabırla bu parçaları bir araya getiriyorlar.

Tabiî eserinden memnun bize her şeyi nasıl becerdiğini anlatan subay, bereket versin benim İngiliz olduğumu unutmuştu. Bize birkaç tane Fransız silâhı bulduğunu, fakat silâhların çoğunun **Howitzer** mavzerleri olduğunu anlatıyordu. Birden ya ihtiyatlı olması gerektiğinden, ya da nezaketinden bağırdı: «**Top, Lloyd George**» hepimiz güldük. Özellikle onun Türk kadın havacılarından gururlandığından hoşlandım, kendi karısı da havacıymış. Hepsine saygı duydum. **Türkiye**'nin **Jeanne d'Arc**'ı, **Halide Hanım**'dan tutun, gemilerden silâhları boşaltan, fabrikalarda emeğini veren her kadına kadar saygı duydum.

O bize, kadınların cephane getiren gemileri, nasıl melekleri bekledikleri gibi gözlediklerini anlattı. Gemi yanaşınca nasıl yükü indirmek için içeriye daldıklarını ve yüklerini yakınıp sızlanmadan taşıdıklarını hikâye etti. Kadınların yapabileceği işlerde, erkekler bir tek parmaklarını oynatmamalılardır. **M. Kemal Paşa**'nın söylediği gibi «kadınlar, yurdun kurtarılmasında ellerinden geleni yapmışlardır, hükümetin yönetiminde de kendilerine pay düşmelidir.»

Herkes bu cephaneyi Fransızların verdiğini sanmaktadır. Fakat Türkler bize, İngiltereye, 5000 sterlin (bugünkü parayla) ödemişlerdir. Biz bu cephaneyi, Fransızlardan aldık, Türkler de İstanbul'daki İngiliz subaylarından almışlardı. Bir miktar cephane de Fransız, İtalyan ve Ruslardan, hatta inanmayacaksınız Yunanlıların kendilerinden alınmıştı. Türkiye, nereden bulabilmişse oradan silâh satın almıştı.

BU ARADA, Vali, bütün gün her yöne bizi götürecek bir trenin olup olmadığını öğrenmek için telgraflar çekiyordu. Tabiî bütün hizmetler bozulmuş, hatlar kesikti. İzmir'den kasabaya bir haber on iki günde gidiyordu. Ne telâş etmeliydik, ne de umut.

Saat dokuz otuzda bir başka yük vagonu geliyor. Uşak'tan, Afyonkarahisar uzak bir yol değil. Yanımıza yiyecek ve mum, benim için eski bir iskemle aldık, Şeyhin parlak konuşmaları bu geceyi yine tarih yapacak.

Evden ayrılmadan önce, ev sahibinin eşiyle birkaç kelime konuşabildim. Kocası tercüme etti. Eşi bana ziyaretim için tekrar tekrar teşekkür etti ve hasta olan kardeşini görmek için izin istedi, çocuğu kucağında uzaklaştı. Geriye dönüşünde bizi dış kapıda gülümseyerek karşılayınca, bu çocuk gibi küçük kadını öpmekten kendimi alamadım. Bu öpüş bütün dünyanın okul çağındaki kızlarına ve kucaklarındaki yapma bebeklere aitti. Akşama doğru ayrılmaya hazırlanırken ev sahibimin yanaklarında yuvarlanan birkaç göz yaşı damlası yakaladım. Bir İngiliz gibi, çabucak onları sildi ve gülümsedi. Sebep ben miydim?

Ne demiştim, ne yapmıştım? Daima aramızda aşırı bir resmîyet vardı. Ben, hiç bir zaman kasten başkasının duygularını incitemem, ama arada bir şaka yapmadan duramam. Yabancı dilde de daima yanlış anlaşılma tehlikesi vardır.

Bir fırsat buldum, Şeyh'e elimde olmadan birini incitip incitmediğimi, söylemesini istedim. Eğer böyle bir şey varsa, pişmanlığımı söylemeye içtenlikle özür dilemeye hazırdım. Fakat o açıkladı. Ev sahibimin kayınbiraderi dün gece ölmüş, bizim neşemizi bozmamak istediğinden karısı yalnız başına cenazeye gitmiş.

Bu kadar önemli, ailevî acı içinde bile bu insanlar bizim

rahatımızı bozmadılar. Bir düşman ülkeden gelen bilinmeyen bir kadın onlara bir sıkıntı olarak bile görünmemişti.

Ben Türkiye'de bir daha bu kadar mükemmel bir konukseverlik örneği görmedim. Göz yaşlarımı tutamadım. Burada bir saf, temiz çocuk başıma ateşler döküyordu, tekrar tekrar şu kelimeler beynimde yankı yaptı. **«Böyle şeyler asla olmamalıydı.»**

ON İKİNCİ BÖLÜM

BİR YÜK TRENİ - BÜTÜN YOLCULUĞUMUN EN KÖTÜ BÖLÜMÜ

BİR SAAT geciktik, yağmur kovadan boşanırcasına yağıyor. Türk'ün sırtını merdiven olarak kullanarak ancak vagonuna tırmanabiliyorum. İstasyon bizim ayrılışımızı görmek ve güle güle demek için arkadaşlarla dolu. Daha bir saat geçmeden yolculuğumun en kötü dönemi olacak bir yere geldik. Bu yük vagonlarına bağlı kalmaktansa yürümeyi tercih etmeliyim. Biliyorum bizim kompartımanımız rahatlık için seçilmemişti, daha iyisi yoktu ki. Ama tavanı akıyordu. Kapılar kapanmıyordu. Mumlarımızı yanıyor tutmak imkânsızdı.

Her birkaç kilometrede bir duruyoruz. Bir buçuk saat içinde Şeyh'in ve subayın söyleyeceği şeyler bitti. Soğuk ve sert taban üzerinde halılara sarılı olarak, çok geçmeden uyudular. Şimdi ise horluyorlar. Bizim sık sık duraklamalarımız ölüleri bile uyandıracak kadar şiddetli olmasına rağmen arkadaşlarım, arada sırada uzun, şekilsiz yün yığınlarının için-

de, bir yandan öbür yana dönseler de uyuyabiliyorlardı. Ben şemsiyemi başıma kaldırıyorum, üzerime yağmurluğumu koyuyorum, benim öteki yol arkadaşım orman müfettişi de benim gibi uykusuz. Ne zaman mum sönse hiç olmazsa tekdüzeliği gülümsemesiyle (çünkü konuşacak ortak dilimiz yok) bozuyor ve sabırla tekrar mumu yakıyor.

Her halde içimde bastırılmış duygular, uzun sessizliği birdenbire acayip bir gülme nöbetiyle bozmama sebep oldu. Öyle bir gülüştü ki bu, **Şeyh**'i bile uyandırdı ve şaşırttı.

Paris'ten ayrılışımdan bir gün önce, **Lord Robert Cecil**'e bir mektup yazarak, **Milletler Cemiyeti**'nin en kuvvetli destekleyicisi olan bu adama uluslararası bir kurulun, İslâmiyet aleyhindeki şüpheleri devam ettiği sürece yetkisini kullanamayacağını ileri sürmüştüm: Bu nedenle ona bizzat Ankara'ya giderek, bu tersliği ortadan kaldırmasını ilk ve son defa olarak rica etmiştim. Şimdi birdenbire kafamda **Lord Robert**'i canlandırıverdim. Ya benim öğütümü dinleyip Ankara'ya gitseydi... Bu vagonun içersinde, açık bir şemsiyenin altında, ıslak bir gecenin koyu karanlığı içinde, ağır bir yük vagonunun döşemesinde yanımda uzanır hayal ediverdim onu.

Ondan sonra hep birlikte bu olaya güldük. **Milletler Cemiyeti**'nin politikası, İslâm'a hiç yararlı olmamıştı. Ve bu konuda onun gereksiz hataları, tekrar tekrar ileri sürdüğüm gibi, başka sahalardaki doyurucu çalışmalarına ciddî bir darbe olacaktır.

Bu arada neşemiz birden sönüverdi. Anî çığlıklar geldi şimendiferden. O kadar çok gürültü ve patırtı oldu ki, gecenin bu kederli yalnızlığı içersinde bir çarpışma geldi aklıma. **Şeyh** ise benim heyecanıma katılmıyor, sakince cevap veriyor. «Kanıma göre, biz hat değiştiriyoruz.» Oysa bana yolculuğumun bir Anadolu çukuru içersinde, İngiliz bayra-

ğını üzerime örtme olanağını bulmadan sona ereceği korkusu gelmişti.

Anîden bağırdım, **«haydi uyanın, bana biriniz İslâmiyet hakkında konuşmalı.»** Ve ondan sonra bu zavallı insanları uykudan uyandırma bencilliğimi anlayarak, bir özür bulmak zorunda kalıyordum. **«Dininizle o kadar ilgiliyim ki.»**

«Çok memnun olduk. Doğu'daki din, gerçek bir yaşama gücü verir insana.» Bu sözler, gözüme dağda dua eden, yorgun, sıra halindeki askerleri getirdi.

«Duygularınızı incitmekten korkuyorum» diye konuşmamı sürdürdüm. «Sizin halkınızın sıkıntıları hakkında tekrar soru sormakta ısrar ediyorum... Oysa Tanrı biliyor ya merakım sonsuzdur.»

«Bizi yanlış anlamanız tehlikesiyle karşılaşmaktansa, duygularımızı incitmenizi ve gerçeği yazmanızı yeğ tutarım. Bize yapılan haksızlıkları belki düzeltebilirsiniz, çünkü İngiltere bilgisizliğiyle bize karşı suç işlemiştir.»

Benim **Lord Robert Cecil**'den söz açmam, konuyu Doğu'daki Hıristiyanlar sorununa getirdi. **Lord Cecil**'in Anglikan Kilisesiyle Rum Ortodoks Kilisesini birleştirmekte çaba göstermekle suçlanmasını kabul etmek zorunda kaldım. «O hareketli, sadık, kendini Anglikan Kilisesine adamış bir kimsedir, fakat öyle bir deliliği göze alabileceğine inanmak istemiyorum» dedim.

«O, gerçekten şerefli bir insan» dedi Şeyh. «Bu, yine dine politika karıştırmanın başka bir örneği. Politika, dine bağlılığı öldürüyor.»

«Peki, ama İslâmiyet bize politikayla dinin birlikte olduğunu öğretiyor mu?» diye sordum.

«Hayır, asla, bu, Batılıların **Kur'an**'ı yanlış tanımlamasıdır. Bizim bugün yapmaya çalıştığımız şey, dini, devletin kısıtlamalarına karşı özgür bırakmaktır.»

Burada, bugünkü bizim serbest kilisemizin güvensizliğinin hükümetlere karşı baskılarına bir fren yapmaları ve düşünce ya da gerçeği söyleme özgürlüğüne gem vurmaları gerekirken hiç bir kilisenin böyle akıllıca bir felsefeyi izlemeyeceğine olan inancımı söylemekten kendimi alamadım.

Konu yine Yunanlılara gelince, **Şeyh,** eğer Türkler **Yunan Patriğinin** İstanbul'da kalmasına izin verirlerse, bu hoşgörünün daha sonra bir zayıflık olarak kabul edileceğine inancını delilleriyle açıkladı.

«Yunanlıların bu, altın bir hayaliydi ve neredeyse gerçekleşiyordu. Bunu destekler gibi bir davranışta bulunmak bizim için doğru olmamalı» dedi ve devam etti. «Onların amaçları, bizi küçük Asya'nın diplerine itmek, beş yüz yıldır efendileri olan bizlere hükmetmek, **İncil**'de adı geçen şehirleri, **Haç uğruna** ellerine geçirmek, İstanbul ve Marmara kıyılarına oturup oradan Roma'ya doğru yola çıkmaktı.»

«Evet, hayalleri hep büyük şeylerle doluydu» dedim.

«Bir an için bu hayalleri gerçekleşir gibi oluyordu da... Fakat **Kral Konstantin**'in dönüşü **M. Briand**'a meşhur kasım 1920 notasını verdirince, bu rüya sona erdi.»

Burada ben «keşke Fransız politikasını izleseydik.» dedim. Gerçekten öyle yapsaydık, bu bizi şüphe ve kıskançlıklardan korumuş olacaktı.

Şeyh'e göre **M. Venizelos** öyle kolay ve çabuk yenilmeyi kabul edecek bir adam değildi. Bütün Avrupa politikasına girebilen büyük, bazılarına göre çok derin ve zeki bir insandı. kendi kişiliğiyle Yunanistan ve büyük devletler (özellikle İngiltere ve Amerika) arasında bir bağlantı kurabilmişti.

İngiltere'yle dostluğunu, Yunanistan'ın genişlemesi için kullanmıştı. Herhangi bir zorluk ya da cesaret kıran bir sıkıntı önünde kolay eğilecek bir adam değildi. **Lord Robert**

Cecil'e yakıştırılan iki kiliseyi birleştirmek düşüncesini Venizelos benimsemiş ve başka bir Girit'li, **Monsenyör Metaxatis**'in güçlü desteğini de kazanmıştı. Metaxatis, **Kral Konstantin**'in yeniden tahta dönüşünden önce, Atina'nın Metropolitiydi.

Şeyh devam etti. «**Metaxatis**'i Amerika açılmış kollarla karşıladı. Amerikan Ortodoks kilisesini o kurmuştu. Sizin **Canterbury «Archbishop»** unuza mezhep değiştirten, kendi tarafına çeken oydu. Böylece destek bulunca, Osmanlıların protestolarını hiçe saydırdı, kendini, «**Metelios IV**» adı altında İstanbul'un Patriği tayin ettirdi. Protestan-Anglikan (ya da Katolik) kilisesiyle Yunan kilisesinin birleştirilmesi nasıl gerçekleştirilebilirdi, anlayamam. Çünkü Yunanlılarda pek çok batıl itikatlar vardı. Yunanlılar, hataları ne olursa olsun, eski, klasik din ve inançlarına daima sadık kalmışlardır. Helenizmin eski parlaklığı değilse bile batıl itikatları bugüne kadar korunmuştur.»

Ben, **M. Kemal**'in zaferinde, Tanrı'nın haksızlığı düzeltmek için bir eli olacağına inandığını söyledim.

Daha sonra Ankara'da Patriğin, Yunanlılar adına işlediği sadakatsizlik suçunu öğrendiğimde, Türklerin dinî hoşgörürlüğü çok ileriye götürdükleri kanısına vardım. Bu şeytanî kilise adamı, Türkiyedeki Rumlardan, İstanbul'u zaptedecek Yunan ordusu için para toplamıştı. Açıkça, vatana ihaneti ve ayaklanmayı kışkırtmıştı. Buna rağmen, **General Trikopis Eskişehir**'de esir edildiğinde, o kutsal yer tarafından korunmuştu.

Bizim ulusal kilisemizle bile oynayan bu **Giritli**'ye ne diyebiliriz? Bu planı destekleyen, onun ruhanî liderlerine ne demeliyiz? Yunanistan için ne diyelim?

Hiç şüphe yok, kiliseler, ne tip olursa olsun, insanlar arasındaki şerefi ayakta tutmalıdırlar. Eğer günah çıkaran

insanlar üzerindeki egemen durumunu, bir papaz politikaya araç yaparsa, o din, ihanetten başka bir şey olmaz. Biz, sorumluluk ya da güven taşıyan kimselere saygı duyarız. Papazlar, avukatlar, doktorlar böyledir. Onlar bu güvene ihanet edince, bizim onlar hakkındaki ceza hükmümüz iki defa ağırlaşır.

□

TREN şimdi artık karanlığa alışmış gibi, fakat depreme tutulmuşcasma sarsılıyor: Ve yağmur kovalarla üzerimize boşalırken, lokomatif, karanlıklarda, öbür vagonlarla birlikte çığlıklar çıkartıyor. Her an bütün vagonların yerle bir olmasını bekliyorum. Bu korku bana, hava saldırıları sırasında, bodrumlardaki izlenimlerimden, kapalı yerlerde boğulup kalmaktan, ya da canlı gömülme korkusundan kalmış.

«Dışarı çıkmalıyım.»

«Çıkamazsınız, nereye gideceksiniz?»

«Yürüyeceğim.»

«Ya, sizi rüzgâr uçurur, ya da raylarda ölürsünüz.»

«Başka türlü yapamayacağım, dışarı çıkmalıyım, tren beni boğuyor.»

«Fakat her an tren kalkabilir. Siz hatların üzerinde yalnız kalacaksınız.»

Zavallı subay, hiç bir şey söylemedi, ödevini biliyordu. Ben ne yaparsam, bana uymalı ve başıma geleni paylaşmalıydı.

Müfettiş en sonunda dışarı atlıyor, **Şeyh** bağırıyor, «gitmeniz gerekirse gidin.» Beni bu güçlü ve sağlam adamın kollarına, yağmurda bir kediyi dışarı atar gibi atıyor. Şimdi fırtına ıslak saçlarımı başımdan koparırcasına eserken ben,

kalın çamurun içine ayak bileklerime kadar gömülüyorum. Fakat dışarıdaki hava iyi geldi. Yalnızca trenin dışında olmak, karanlığın içinde ölümle karşılaşmak korkusunu ortadan kaldırdı.

Türk kadınlarının da bu gibi zorluklara dayanmaları gerektiğini düşünerek, sinirlerimi güçlendirmeliydim.

Tren orada, burada, birkaç milde bir durakladıkça üç defa beni, boğucu vagona tekrar soktular ve ben üç defa tekrar fırtınanın içine salıverilmemi istedim. Sabahın saat ikisinde, hepimizde bir rahatlamayla hedefimize vardık.

Afyonkarahisar'da son defa olmak üzere treni boşaltıyoruz. Kalabalık, yıkıntı içindeki şehre daha çok keder ve acı eklemiş. Zaten şehrin büyük çoğunluğu, o berbat gecede, çamurun içinde uyumuştu.

Kasabanın dışında oldukça ilkel bir çatıyı kendimize barınak yapmak üzere götürüldük. Doğu'daki öbür hanlar gibi bunun da bir orta avlusu ve çevresinde kurulmuş hayvan ahırlarının yanında yatma yerleri var: Atlar iyi huylu ve sıcak komşulardır. Bir zamanlar, cephede böyle soğuk ve berbat bir günde, benim çılgın isteklerimi, omuzlarını silkerek kabul eden bir Fransız, büyük bir incelikle, atlarla yolculuk etmeme izin vermişti.

Sarsak merdivenleri tırmanıp tahta bir verandadan geçiyoruz, odalara bakıyoruz. Birisinde üç, ötekinde iki yatak var. İlki, **Şeyh**'in azla yetinme felsefesine çok gelmiş olacak ki avluda yatmaya karar veriyor. Her iki odadaki yatakların hiç biri temiz değil, ama hiç yoktan daha iyi. Ve **Şeyh**'in seccadesiyle yorganını kendimle, duvar arasına yerleştirip, üzerimi de iki kalın halıyla sardıktan sonra, hiç olmazsa birkaç saatlik hareketsiz kalma umuduyla yatağa çizmelerimle girmekten hoşnutluk duyuyorum.

Subay ise, bütün gece oturmak zorunda. Çünkü ona ayaklarını uzatacak yer yok.

Böyle bir gecede, tabandaki deliklerin daha küçük olmasını, çamurlu duvarların bu kadar çok onarıma ihtiyacı olmamasını isterdim. Yine de sabah çayımızdaki, adamların tarazlanmış, sökük elbiseleri gözüme kederli değil, güzel manzaralı göründü.

Şeyh, öbürleri gibi, ev kadınlığı da yapıyor. Temiz bir mendili tepsi olarak, bir teneke üzerine yayınca, ekmek, helva, fıstık ve meyveden kurulu sabah kahvaltımız iştah açıcı.

Doğu'nun tembelliği, yıkıntılar içersinde bu insanları çaresiz bırakan nedenlerden değildir. Bir gün yıkıntılardan arta kalan şeyler, büsbütün yıkılıp yakılacak ve bütünüyle yeniden yapılacak. Ama savaş tehlikesi varken, hiç bir şey yapılamaz.

□

BİZİM dönüş yolculuğumuzda, her handa bütün hizmetler erkeklere bırakılmıştı. Sıkıntıların çoğunu bu durum açıklıyor. Kadınlar tamamıyle saklı tutulmamalıdır.

Şeyh yeni kuşakların Avrupa'da eğitim görmekle birtakım yenilikleri de getireceğini umut ettiğini anlattı. Ve ekledi «eskiler için bu biraz güç olacak. Sözgelişi benim eşim Berlin'de evimize erkek konuk kabul etmemizden yakınırdı. Bunu, onur kırıcı sayıyordu.»

İnsan gerektikçe, bu yolculuğumda benim her zaman yaptığım gibi formaliteleri bir yana bırakmalı. Başkalarının duygularına da saygı göstermelidir.

Kendi göreneklerine uyuyor diye, bana eşlikte bulunanların Doğu'ya özgü «cinsiyetlerin ayırımı» ilkesini sürdürmelerine izin veremezdim. **Şeyh**'in söylediği gibi Londra'-

nın balo salonları nasıl eski kafalı Türk hanımları için sıkıntı vericiyse, toplum hayatının gerektirdiği aşırı yakınlaşma da sıkıntı vericidir.

Ayrı bölgelerde birbirine ters görenekler vardır. Doğu'daki camilerde erkekler ayakkabı çıkarır, şapkalarını başlarında bırakırlar. Avrupalılarda da durum tersinedir. Doğu'lu kadınlar kısa eteklere ve yabancılarla dans etmeye karşı çıkarlar ve bir zamanlar birinin bana söylediği gibi, tek başına dansı tercih ederler. Çünkü müzik birden durursa çift kendini, sarmaş dolaş hissedermiş.

□

SABAHIN onunda ayrılacak bir tren için İstasyona gittik. Tren akşam beşte yola çıktı. Önce, içinde bir Fransız Yarbayı, bir Türk subayı ve iki hizmetçinin oturduğu üçüncü sınıf bir kompartımanda yer bulmaya çalıştık. Fakat Avrupalılar Anadolu'da bile nadiren yardımcı oluyorlar. Ve benim müttefikim (!) olması gereken Fransız, diplomatik bir tarzda yalnız kalmak isteğinde direndi. «Siz daha az kalabalık bir vagonda daha çok rahat edeceksiniz, aziz madamım. Korkarım ki bu kadar subayın ve en aşağı elli kutunun arasında bir oturacak yer bile bulamayacaksınız.» Neyi ima ettiğini anlamakta gecikmedik.

Yine de istasyonu daha birkaç saat sonra bile terk edeceğimize ait bir belirti yoktu. Güneş dışarıda parlıyordu. Herkes peronda dolaşmayı tercih ediyordu. Benim Şeyh'le, ya da Türk subayıyla evli olmadığımı her nasılsa öğrenen Yarbay, bana artan bir ilgiyle yaklaşıyor. Ben ona İngiliz olduğumu söyleyince «Amerikalı demek istiyorsunuz» diyor. Ben de «bir Fransız erkeği ve bir İngiliz kadını Anadolu'da, bir tren istasyonunda, rastlantı sonucu karşılaşıyor ve siz

bana vagonunuza girme izni vermiyorsunuz. Siz gerçekten Fransız mısınız?» diyorum.

«Eğer gelir benimle konuşursanız şeref duyarım» oluyor karşılığı. «Fakat benim yirmi tane kasam var (otuz tanesini ne çabuk ortadan kaldırmıştı!) ilk bakışta sizi altmış yaşında bir hanım sanmıştım.»

«Onun için siz kutuların sayısını benim yaşıma göre artırarak söylediniz, anladım, ne de olsa bir Fransızsınız.»

□

ŞEYH, **Afyon** şehrinin ismini **«afyon»** bitkisinden aldığını ve bu ticaretin merkezi olduğunu söyledi. Şu anda afyon ticareti tamamen durmuştu. Cenova'da, **Milletler Cemiyeti**'nde **Dame Rachel Crowdaye** ile çay içerken Türkiye'nin uluslararası afyon toplantısına katılmak istediğini işitmiştim. Eline geçirebileceği her kuruşa büyük ihtiyacı olan bir memleket için, insanlığa verdiği değer yönünden büyük bir örnekti bu. Vatandaşlarının ahlâkî sağlamlığı devlete gelecek gelirden daha üstün tutuluyordu. M. Kemal Paşa alkolün satışını yasaklamakla buna eş bir akıllılık göstermiştir. İstanbul'da gerçek bir Batı'lı kızgınlıkla; **«Amerika'nın başaramadığı bir şeyi, Türkler, nasıl başarabileceklerini hayal ediyorlar»** demişti. Ben de karşılık olarak **«Bu sağlam bir iddia değildir. Amerika'nın bu yasaktan önceki durumuna gelme şansını vermek ne demektir? Amerikalılar içmeyi bilmiyorlar, korkarım ki Türkler de alkolü kullanmayı öğrenebilirler. Ara sıra içmek ve neş'elenmek için değil, sarhoş olmak için»** dedim.

Türk çocuklarının dayanıklılığı ve gücü ekmek ve suyla beslenmekle elde edildiğine göre bu, alkol yasağının yararlı olduğunu destekleyen en kuvvetli iddia olmalı. «Hatırlayın ki cephede Arapların yaraları ne kadar çabuk iyileşiyordu.

Alkol mikrop zehirlenmesine karşı ilk defa verildiğinde çok etkili oluyordu. Çünkü alkol onların vücutlarına daha önce girmemişti.»

İstanbul, benim millî gururuma, acı bir darbe gibi gelmişti. Fakat Napoli'de başka bir olay bu darbeyi daha çok artırdı. Mutlu çocukların oynadığı Napoli koyunda yürürken, çocukların sağa sola acayip bir biçimde yuvarlandıklarını yerlere yattıklarını görünce onlara yaklaştım, ne yaptıklarını sordum.

«Sarhoş İngiliz oyunu oynuyordu» dediler.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ SINIF BİR KOMPARTIMAN - YIKINTILAR ARASINDA BİR FRANSIZ

ARTIK alıştığımız bu tür yolculukla birkaç mil gittikten sonra vagonumu değiştirip Fransız Yarbaya bir ziyaret yapmaya karar verdim. Bu ziyaret niyet ettiğimden çok daha uzun sürdü. Vagonuna tırmanmayı becerdikten sonra sözünü ettiği kutulara rağmen yeterince boş yer buldum.

«*Buralarda ne arıyorsunuz*» oldu ilk sorum.

«Ben Suriye'deki Fransız ilişkilerini düzeltiyorum» öyle bir karşılık ki beni güldürdü.

«Bunu kaydetmek lâzım, benim Londra'dan Edinburgh'a Paris yoluyle gidişime benzer bir yolculuk! İngiliz Dışişleri Dairesi için iyi bir haber bu» dedim.

«Bu onları hangi yönden ilgilendirir» dedi sertçe. «**Bu bölgede İngilizlerin davranışları pek hazmedilir gibi değil.**»

«Unutmayın ki ben bir İngiliz kadınıyım. Sizin tekrarlamakta ısrar ettiğiniz gibi bir Amerikalı değil.»

«Pratik yönden ikisi de aynı değil mi? Aynı dili konuşuyorsunuz.»

Birden çok kızmıştım. «Bir daha böyle bir şey söylemeye kalkmayın. Ben de size Senegalli demeliyim. Diliniz nasıl olsa aynı. Amerikalıları, Amerika'nın bazı bölümlerini olağanüstü kabul edebilirim fakat yöneticilerini asla.»

«Acaba başka hükümetler aynı şekilde incelenseler daha iyi mi bulunacaklar?»

«Belki değil.»

«Siz Amerika'yı bir İngiliz kadınından beklediğim tarzda görüyorsunuz. Fakat ne de olsa İngiltere'nin Türkiye'de yaptıkları ve bizi tazminatlar konusunda yalnız bırakışları onlara 'sadakatsiz İngiliz' lakabının verilmesi için yeterli.»

Biraz konuyu değiştirdiğimi kabul ederek «saf olabilirim ama Suriye'yle M. Kemal Paşa arasındaki gerçek ilgi nedir?»

«Her şey ve hiç bir şey» gibi şaşırtıcı bir karşılık verdi.

«Bu cevabınızı kibar bir Fransızın 'kendi işinize bakın' demesi anlamına alıyorum. Sizin «**Pcurguoi - Parce que**» (Niçin - çünkü) deyiminiz gibi çekici bir karşılık.»

O benim Ankara'ya İngiliz hükümeti tarafından gönderildiğimi sandı ve ben de ona İzmir'deki makamlarla konuşmalarım hakkında notlar göndermeyi vaat ettim.

Yarbay direndi. «Tabiî onlar sizin burada yaptıklarınızla hiç ilgileri yokmuş gibi davranacaklar. Fakat sizin hükümet gerçekten sizin masraflarınızı ödemiyor mu?»

«Ben bizim hükümetin bir kadına bir şey ödediğini hiç işitmedim. Hatta bir kadına danışman olarak bile baş vurulduğunu duymadım. **Miss Bell** hariç, o da Yarbay **Lawrence'e** göre o kadar çekici ki herkes onu erkek yerine tutuyormuş.»

Yarbay güldü.

«Ben tamamen bağımsızım. Gazeteye bile istemezsem bir kelime göndermek zorunda değilim. Hükümet beni sürgü-

ne ya da hapishaneye gönderebilir, Türkler de aynı şeyi yapabilir. Fakat ben gördüklerimi gördüğüm şekilde anlatacağım. Eğer biri hatamı ispatlarsa, sözlerimi düzeltecek ve özür dileyeceğim. İçimizde çok az kimse gerçeğin bizi zorladığı biçimde gerçek bir serbestlik içinde bir başyazı ya da kitap yazma yürekliliğine sahip. Biz yazarlar, gazete sahiplerinin esiri olmamalıyız. Eğer onların politikaları bizim vicdanımızı ya da doğruluğumuzu incitecek biçimdeyse onlara saygı göstermek zorunda değiliz. Onlar bizim yolumuzu izlemeliler. Eğer böyle bir yol izlenseydi, İngiltere'nin bugün Anadolu'daki son derece kötü durumu var olmayacaktı. Gerçeği yansıttığım yazılar gazetede basılmıyorsa nedenlerini bileceksiniz. Gazete sahibinin kendi kanıları başkadır ve ben de benimkileri değiştirmek istemiyorum.»

«Peki İngiliz propagandasına ne dersiniz?»

«İngiliz propagandası diye bir şey yoktur.»

Yarbay uzun uzun sesli güldü «Hiç bir memleket» dedi **«İngiltere'nin casusluk için sarfettiği kadar para harcamamıştır. Bunun için kasalarından altınlar akıtmıştır. Karşılığında da hiç bir şey almamıştır.»**

«Tamamen aynı düşüncedeyim. Yakın Doğu'ya, Filistin'e Mezopotamya'ya milyonlar akıttık. Fakat kadınlara karşı hiç bir hükümet bizimki kadar kötü davranmamıştır. Bu bizim kendi kabahatimiz. Ucuz işçilik, kahramanlık kabul edilmişti. Ne de olsa hükümet, başka birisinin hakkını almadan bu kadar para akıtamaz.»

«Aziz genç bayan, İngilizler para içinde yüzüyorlar.»

«M. Briand da bir gün onu bir köşeye sıkıştırıncaya kadar aynı masalı söyledi. Ve ondan sonra dedi ki: 'Sizin memleketiniz öyle zengin ki bütün kadınlarına altından saç yaptırmaya muktedirdir.'»

«Eh» diye karşılık verdi. «Size böyle bir yolculuğu böy-

le bir zamanda hükümetinizin ve basınınızın desteği olmadan ve hiç bir maksat gütmeden göze aldığınız için hayranlık duymalıyım.»

«Oldukça samimisiniz» dedim gülümseyerek. «Sizin kadınlarınızın, hükümetinizden gördüğü malî yardımı ben de alabilseydim daha çok başarı göstereceğimi mi sanırdınız?»

«Sizin hükümetinizi anlayamıyorum.»

«Ben de... Onun için buradayım. Hatırlar mısınız İncil'deki hikâyeyi... Hudutları içinde bir tek doğru ve cesur adam bulunursa kurtuluşu sağlanacak şehir hikâyesini?.. Onun gibi Allah izin verirse ben bir İngiliz kadını ve bir dost olarak inşallah, Türkiye'de, Hindistan'da Mısır'da, İran'da ve Filistin'deki Müslümanlar arasında ülkeme duyulan saygı ve bağlılığın son artıklarını korumaya çalışacağım.»

Sanırım nezaket onu bir süre için sessiz durmaya zorladı. Çok geçmeden akşam yemeği hazırlıklarına başladık. Peçete olarak bir havlu, masa örtüsü olarak bir gazete parçası ve lüksün lüksü bir bıçak, bir çatal, iyi bir Fransız şarabını içinden içmekle hoşlanacağımız bir bardak çıkardı. Yemek listesi de değişikti: Karaciğer ezmesi, sardalye, badem, incir, elma ve reçel.

«Tekrar gelip sizinle yemek yiyeceğim» dedim.

Yarbay ve yanındakiler, kendi başlarından geçenlerden dolayı benim yük vagonundaki serüvenimi büyük ilgiyle dinlediler.

Eskişehir'e saat dokuzda vardık. **Yarbay**'a ulaşan bir telgraf, onun için özel bir arabanın gelmekte olduğunu bildirdi.

«Şimdi» dedi. «Yalnızca size değil arkadaşlarınıza da konukseverliğimi takdim edebilirdim.»

Çay için kahvehaneye gittik. Birkaç tane Türk, başlarında kalpak, vatan şarkıları söylüyorlar. Bitirince ellerimi çırp-

tım **«M. Kemal Paşa çok güzel»** dedim. Hoşlandıkları yüzlerinden belli oluyor.

Şimdi artık sempati duymaya başladığım **Yarbay «zavallılar memnun olmak için en ufak bir fırsat yetiyor. En küçük bir sevgi gösterisine hemen karşılık veriyorlar.»**

Bu küçük yıkık gibi duran kahvenin duvarları çamurlu müşterileri yoksul kılıklı olmasına rağmen pis görünmüyor. «Hiç olmazsa» dedim. Bu rahatsızlığın ve yıkıklığın bir artistik yanı var. Hangi artist lüks ve rahat olsa bile Amerikan gökdelenlerini resme geçirmeyi düşünür? Oysa burada insan bir günlük tecrübesinde gördükleriyle duvarları kaplayacak kadar resimler yapabilir. Güzel manzaralı su testileri, boyalı tepsiler, artistik çay ve kahve bardakları, renkli kostümler...

«Eğer Amerikalı Mr. Chester buraya bütün bunları silip süpürmek için gelmişse o bir sanat düşmanıdır.»

«Ben insanın ihtiyacı olan sıcaklık, banyo güzel kokular gibi rahatlıkları severim. Fakat içtenlikle inanıyorum ki hiç bir reform dalgası Türklerin doğal güzelliklerini bozmaya zorlamayacaktır, ondan da öte Türkler hiç bir zaman bir Amerikalı uzmanı, bina yapımını kendilerine öğretmek için çağırmayacaklardır. Bırakın, Türkler, Amerika'nın sağlık koruma yöntemlerini kendilerine uydursunlar, fakat Amerikan mimarisi mi Tanrı korusun. Takdir edilmesi gereken şeye hakkını vereceğim. **Florance Nightingale'e** eserini kolaylaştıranlar önünde diz çökerim. Amerika'nın yenilikleri Türkiye'ye ne yarar sağlayacaktır? New York'un doğu kesiminde, Amerikalıların ırkların karıştıklarını söylediği yerde, bir zamanlar tipik, yaşlı bir Yahudi'yi yol kenarında kendinden geçmiş olarak, Spinoza'yı aslından okurken gördüm. Kadife beresi, eski püsküydü. Uzun, sert sakalı tertemizdi. Fakat çok eski ırkının, ilkel kılığı içinde gerçek bir Doğulu olarak görünüyordu.

Birdenbire Amerikalı oğlu ortaya çıktı - dili Bowery aksanıydı. Birçok parlak yüzükler... Parlak renkli yeleğinde oldukça pahalı altın saat zinciri sarkıyordu. Tartışmacı ve açık sözlüydü. Yüzünde 'zaman paradır' ifadesi vardı. Siz hangi kuşağı seçersiniz? Eğer Türkler bizim öğütlerimizi isterlerse, ben samimi olarak Avrupa'dan gelecek tavsiyelerin Doğu'nun artistik göreneklerinin yerini almasını istemiyorum. **Avrupalılaşmış Türk muhakkak ki mükemmel Türk değildir.** Daha şimdiden İstanbul'un At meydanında bir zamanların kudretli imparatoru **Wilhelm**'in 'kardeşim' dediği **Abdülhamit**'i ziyareti dolayısıyle hatıra olarak bıraktığı Alman yapısı ucuz çeşme ucubesini görüyoruz. Nasıl olmuş da savaş bu çeşmeye dokunmamış?»

□

BU İNSANLARIN mutlu yüzlerini eski sultanların yönetimindekilerle karşılaştırmak insana garip bir rahatlık veriyor. Sultanlar zamanında kahvelerde yapılacak iki, üç toplantı hep şüpheli olarak yakalanmak korkusunu doğuruyordu. Meşrutiyet Anayasasının ilân olunduğu gece herkesin söylediği şarkıları hatırlıyorum. Bize göre bunlar cenaze marşı gibiydi. Fakat onların neşe şarkıları demek ki böyle.

O zamanlar neşelenmek için şarkı söylüyorlardı. Çünkü **«Özgürlük»** ciddî bir tatmin için çok yeni bir şeydi. Baskı henüz kaldırılmıştı, güvenlik duygusu henüz gelmemişti. Oysa şimdi Yunanlılardan ve saray yönetiminden kurtulduklarını tam bildikleri halde, sakin, tatmin olmuş tam bir güvenlik içinde oturuyorlar. Artık Sultan'ın esirleri değil, fakat özgür bir devletin vatandaşları olduklarını biliyorlar. Bu kadar kahramanca kazanılmış bağımsızlıklarından bir santim kay-

betmektense her birisinin ölümü yeğ tutacağını bilmek çok mu şaşırtıcıdır?

Subaya «lütfen onlara deyin ki» dedim. **«Yakın geçmişte her ilerleme atılımında Türkiye'de bulundum bunlardan hiç biri M. Kemal Paşa'nın zaferinin yarattığı gururlu bir zevkle beni doldurmadı. Ben bugün burada, ona tebriklerimi sunmak için bulunuyorum.»**

Yarbay nazikçe, bu yolculuğu kendi başıma yaptığım yerine İngiliz hükümetinin beni gönderdiğini ileri sürmenin saçma bir iddia olduğuna işaret etti.

Benim vatandaşlarımdan birkaçının öbür ülkelerde, benimkine benzer bir iş yapmalarının ne kadar iyi olacağını düşündüm. Bizim geleneklerimize aykırı olabilir, fakat asıl şimdi İngiltere'nin propagandaya ihtiyacı var. Burada savaşın eşiğinde bütün insanlar bize karşı haklı nefretle doluyken hiç olmazsa ben, yalnız başıma yol kıyısı kahvelerinde ve birçok Türk evinde ülkem için iyi izlenimler bırakmayı başardım.

Bunu yapmak için Türklerin ayaklarını yalamak zorunda değildim. Her yerde tam bir şövalyelik nezaketi gördüm. Acaba bu yaptığım iş kadınlar için yeni ve ilgi çekici bir mesleğin temelini attığımı ispat etmez mi? Her ülkede bütün kıskanç ya da düşman insanlara, İngiliz İmparatorluğunun gerçek büyüklüğünü anlatmak, boşuna bir iş sayılmasa gerek.

İngiltere'ye döndükten sonra sık sık benden, Fransız yarbayının, **Ankara**'daki rolünü açıklamamı istediler. Onun varlığının Britanya'ya bir sadakatsizlik belirtisi olduğunu sanmıyorum. Tekrar tekrar Fransa bizden, Yakın Doğu'daki politikamızı değiştirmemizi istedi. Fakat tehditlerinin ve yalvarmalarının bizi Yunanistan'ın aleti olmaktan kurtaramadığını gören Fransa, Türklerle ilişkilerini kendi başına yapmaya zorlandı.

Bununla Fransa'nın, **Adana** bölgesini sırf vicdanlı olmak

için bıraktığını, Türkiye'de bu zengin pamuk bölgesini sırf adalet yüzünden geri verdiğini iddia etmiyorum. Aksine Fransa'yı dışarı sürülmeyi beklemeden kendi kendine çekilmek akıllılığını gösterdiği için kutlamaya hazırım. Şunu bilmeliyiz ki **Ankara, Suriye**'ye giden anayolun üstünde değildir. **Yarbay** bu yollarda birçok aylar oyalandı. Yine de bu onun kendi bileceği iştir. Unutmadığım şey, bir zamanlar benim de altı haftalık için Türkiye'ye gidip altı ay kaldığımdır. Hiç şüphe yok ki, ben başvezirin kızı tarafından iyi karşılanmışsam, o da **M. Kemal Paşa** tarafından aynı şekilde karşılanmıştır.

Sonradan **Yarbay** paha biçilmez bir haber kaynağı olduğunu ispatlamıştır. Ona da söylediğim gibi paşanın her aksırışını kendi hükümetine telgrafla bildirmiş olmalıydı. Çok iyi bir iş yapmıştı, namuslu içten ve açık sözlü bir insan olarak Türklere birçok şeyi anlatmış, onlara akıllıca öğütlerle yardım etmiştir. En olumsuz bir düşünüşle hiç olmazsa o İstanbul'daki diplomatların hepsi için söylenemeyecek bir şeyi yapmıştır. O da kimseye zarar vermemiş olmaktır.

Ben şahsen, aynı düşüncede olmadıklarıma ve kendi ülkeleri yararına, benim ülkemi sevmeyenlere saygı duyarım. Hiç olmazsa Fransızları örnek tutarak Ankara'ya bir temsilci gönderip, ondan sonra onları eleştirmek daha akıllıca bir iş olurdu. Şüphe insanı hiç bir yere götürmez. **General Harrington** gibi adamlar, barışı çabuklaştırmak için pek çok şey yapabilirdi. Fransa bizim Doğu'daki etkilerimizi azaltmak için ne bir kampanya, ne de bir istek göstermişti. Yarbayın bizzat kendisi Türkiye, Fransa'ya ne kadar minnet borçlu olsa bile, İngiltere'nin çok geçmeden Türkiye'nin hayatında ilk sırayı alacağına inanıyordu. Ancak böylece bu son yılların doğurduğu dehşet ve acılar unutulmuş olacaktı. Bana bizzat Fransızlar, **Franklin - Bouillon**'un Türklere, İngilizlerle iyi ilişkiler kurmayı öğütlediğini söylediler

TREN saat on birde vardı. Geceyi **Haydarpaşa, Ankara** ve **İzmir'den** gelen hatların kavşağındaki istasyonda geçirmek zorunda oluşumuza dövücü yağmurla birlikte esen fırtınaya ve uzaktaki tren çığlıklarına rağmen, bir gece önceki durumla, şimdi yeni bir vagonun lüks kanepesindeki rahatlığın karşılaştırılması insana rahatsızlığın bile bir değeri olduğu duygusunu veriyor.

Yarbay, Şeyh ve subaylar sırayla çay sunarlarken her birine «burada bulunmak ne kadar iyi diyorum.»

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LÜKS TRENDE - İNGİLİZ KAHKAHASININ EŞLİĞİ - YENİ TÜRKİYE'NİN BEŞİĞİNE DOĞRU YOLCULUK

ERTESİ GÜNÜ uyandığımda saat onu geçiyordu Güneş perdesiz pencerelerde parlamasına rağmen, rahatsızlık duymadan uyumuştum.

Tabiî, gece, elbiselerimi çıkarmak imkânı yoktu. Ama hiç olmazsa potinlerimi çıkarabilmiştim ve bütün kompartımanda yalnız olduğumdan birbirine karışmış tozlu saçlarımı bir tel fırçayla taramak lüksüne sahip olmuştum.

Hâlâ yarı uyanık ve yarın üzerinde düşünmeye vakit bulamamış, ellerini, yüzlerini heyecanla hareket ettiren, gülümseyen Türk kalabalığı istasyonda görüldü. Doğruyu söylemek gerekirse altı gün ve beş gecelik yolculuk bana sonsuz gibi gelmişti. İzmir'i unutmuştum, hatta savaşı bile unutmuştum. Bu mutlu çocuklar benim ülkemin düşmanları mıydı?

Akıllı bir küçük kuş, şimdi bana Türklerin kadınları süslenirken görmeye alışık olmadıklarını hatırlattı. Belki bu nedenle benim lastikten tabağımı Yarbayın Evian şişesindeki suyla doldurup masanın altında ellerimi yıkadım.

Tereddütlerime rağmen şimdi kendimi temiz ve iyi giyimli hissettim ve gün ışığında **Eskişehir**'i tanımak için vagondan dışarı çıktım. İstasyonda Yarbayı, yakışıklı bir Türk **Generali**'yle konuşurken buldum. **Generalin** bir kahvehanesi varmış, üçümüz orada kahve içmek ve konuşmak için oturduk. **General** de benim İngiliz olduğuma inanamıyordu. Şüphesinin gerekçesini de «bir İngiliz kadınının bu kadar kalpten güleceğini bilmezdim» sözüyle açıkladı.

«Aziz beyim» dedim. «Ben gülerek doğmuşum, acılı hayatımın sonuna kadar da gülmeye devam edeceğim. Allah bana birkaç yetenek (çok değil ya) nasip etmiş... Fakat en çok kendine teşekkür borçlu olduğum nokta bana şakacı olmahünerini vermesidir.»

Ondan sonra da yolculuğumda başımdan geçenleri birbir anlattım. Atina'da silkelediğim Rum'u karakoldaki Fransız'ı unutmayarak hikâye ettim. Gülmekten kırılarak hepsi birden bağırdı: **«Muhakkak bu kadın İngiliz değil.»**

□

PEK AZ millet kendilerinin aleyhindeki şakalardan hoşlanır. On yıl önce **«Türk kadınının Avrupa izlenimleri»**ni bastırdığım zaman, Batılı uygarlığımızın zayıflığına dikkati çektiğim için bütün Avrupa ayaklanmıştı. Bir İngiliz eleştiricisi böylesine bir saldırıya çok içten teşekkürlerini bildirmişti. Amerika'da hiç bir basımevi kendi duygulu ve vatanperver okuyucularından korktuğu için, Amerikalıları bu uygarlığın kurbanı gösteren bir kitabı basmaz.

İstasyonun yakınında yarı yıkık bir lokantada, böyle sefil bir ortam içinde olağanüstü nefis bir yemek yerken general **Muhittin Paşa** ve iki oğluyla, politika ve ingiltere hakkında duydukları hikâyeler üzerinde uzun konuşmalar yaptık.

Bu kimselerin başka bir konuyla ilgilenmemeleri olağan sayılmalı. **General** son on beş yıl içinde birçok kere hapse girmiş çıkmış **Abdülhamit** tarafından sürgün edilmiş, kaçmış, yeniden yakalanmış. Silâhlar bırakıldıktan sonra büyük bir tehlikeyi göze alarak İstanbul'dan ayrılmış, **M. Kemal Paşa**'ya katılmış. Bir süre için Adana valiliği yapmış, şimdi de **Tahran** elçiliği görevine başlayacakmış. Birçok ileri gelen asker milliyetçiler **M. Kemal Paşa** ve **Fethi Bey** dahil, onun talebelerindenmiş. Dolayısıyle bugünün en gurur duyan insanı da o...

Lozan'daki makamlar son üç yıl içinde **Ankara**'daki hayatı bilebilselerdi ya da hayal edebilselerdi! En iyi kişiler sürgün edilmiş, hapsedilmiş ve cezalandırılmışlardı. Tevekkeli değil Milliyetçilik bir dine dönmüş burada.

Fransız subaylarının ya da İngiliz strateji uzmanlarının Türk ordusu için gerekli olduğu düşüncesini hiç sevmemiştim. «Benim öğrencilerim» dedi. «Buyruk almaktan çok vermeye daha yatkındırlar. Silâhların alım satımı ve ordunun içine girmiş alışveriş, pazarlık gibi konuların hepsi Almanya'dan gelmiştir.»

Eskişehir, Anadolu'da en hızlı gelişen kasabalardan biriydi. **Ankara** ve **Bağdat** gibi iki büyük demiryolu kavşağındaki konumundan dolayı her yıl daha zenginleşmeye elverişli bir şehirdi. Her şehrin kendine özgü yangın, soygunculuk ve kadınların şerefine saldırı hikâyesi vardır. Fakat bir ziyaretçi için şimdi hepsi birbirinin aynıydı. Yalnız bu şehirde göze çarpan şey, bu yoksulluktan kurtulmak için gösterilen şaşırtıcı hızdı.

Birtakım gezgin satıcıların acayip mallarla ortaya çıkması beni şaşırttı: Sedeften ikonlar (kutsal resimler) ve biblolar eski kahve el değirmenleri, değişik renkli kabartmalar... Ticaret canlıydı. Ufak bir kârla sürüm yapmak esası vardı. Fiyatlar uygun ve alışveriş namusluydu.

İstanbul'un meşhur Kapalıçarşısında pek çok mal vardı. Fiyatlar üzerinde fazla pazarlık yoktu. İstanbul'da iki tip tüccar hatırlıyorum. Birisi mangalının başına bağdaş kurarak oturmuş kendine kahve pişiren uzun beyaz sakallı müşfik bakışlı bir ihtiyar... Kendisine ilgimi çeken mükemmel Acem kıyafetinin fiyatını sorduğumda yalnızca «bu sana çok fazla gelir» diyerek beni savmıştı. Öteki tip ise sonunda ineceği fiyatın üç mislini isteyen tipti. Çok rahatsız edici bir tip. Kapalıçarşıyı bir Türk arkadaşımla, Türk kıyafeti içinde ziyaret ettiğimde arkadaşım, bu tip bir dükkân sahibine, bu yolla kazıklanabilecek bir insan bulup bulmadığını sordu. Karşılığı «ben Türkleri soymam, yalnızca İngiliz ve Amerikalıları soyarım» oldu. Milliyetimi açıklamak isteği içimde kabarmıştı, ama o baskılı devrede bu, arkadaşımın başına iş açmak olurdu.

Eskişehir'de yangından önce bütün değerli eserleri silâh karşılığı elden çıkarılmıştı. Fabrikalar gece gündüz durmamış toplar ve arabalar çalışır duruma getirilmişti. Bir gün zaferin nasıl hiç bir şey yokken tükenmez çabalarla kazanıldığını öğreneceğiz.

Geceleyin saat onda şehirden ayrıldık. En sonunda **Ankara**'ya doğru yoldayız. «Gerçekten yola çıktığımıza ve oraya varacağımıza bir türlü inanamıyordum» dedim. Bazı Amerikalı kadınların **İzmit**'e kadar varıp daha ileriye gidemediklerini duymuştum.

Gerçekten işler ağır gidiyordu. Ve inanıyorum ki Yarbayın vagonu tam zamanında imdadıma yetişmişti. **Jean Louis Faure**'nin bana söylediğine göre, eğer bu yolculuktan canlı dönersem, tam ve sürekli kötürüm olarak kalacaktım. O zamandan beri birçok dayanıklı kimsenin göze alacağından daha büyük zorluklarla karşılaştım.

Hatırlayınız ki bir yaylıya (yerli araba) sahip olamayan

Türkler sıkıntıyı iki misli artıran bir iklimde Ankara'ya doğru sekiz yüz mil yürümek zorunda bırakılmıştı.

□

YENİ SİMALARLA tanıştıkça **Lloyd George** hakkındaki sorular tekrar başlıyor.

«Sefiller» hikâyesini anlattım. Hırslı bir İrlandalı çocuğun köy ayakkabı tamircisi amcasıyle nasıl Fransızca çalıştığını, birinin sözlükte bir kelimenin manasını ararken, ötekinin o kelimenin nasıl söyleneceğini bulmaya uğraştığını vs. vs. **Lloyd George** sık sık kendi hayatının ilkelerini bu ölümsüz klasik eserden aldığını ve hayatını baskı altında olanlara yardıma adadığını ilân etmişti.

Belki de o sürekli olarak yanında taşıdığı Sefiller kitabını kaybetmişti. Çünkü böyle bir ideale giden yolu şaşırmıştı. Benim Türk dinleyicilerim onu öyle görüyorlardı. **«Bizim özgürlük mücadelemizi anlaması ve takdir etmesi gereken bu demokratik adamı bizden nefrete iten ne olmuştur?»** diyorlardı.

Daha önce dağdaki vatandaşlara verdiğim bilgileri bunlara da veriyordum.

Yarbay bir yıl önce burada olsaydım İngiltere'yi ne ölçüde hataya düşmekten koruyacağımı soruyordu.

«O zaman bile herhangi bir işe yarayacağım şüpheliydi. Bizim hükümetimiz dış haberleri dinlemeden kararını vermektedir. Aslında Yakın Doğu'nun tanınmış otoritesi **Yarbay Aubrey Herbert,** 10 Downing sokağına, Başbakanın özel sekreteri **Philip Kerr**e iki kere benim yapmak istediğimi, telefonla bildirdi, fakat onlar beni İngiltere'de tutmayı uygun buldular» diye karşılık verdim. **«Fakat sizin casusluk teşkilâtınız niçin bu kadar kötü yönetiliyor?»**

«Böyle bir iddia için elinizdeki deliliniz nedir?» diye sordum.

«Yunanlıları desteksiz bırakmanız için başka bir açıklama şekli yoktur. Olmaya ki **Lloyd George**'un gerçekte, düşman iki ordunun birbirini ortadan kaldırmasını istediğini fısıldayanlar haklı çıksın. Onun davranışı, bu suçlamaları doğruluyor gibi.»

Yenilgiyi kabul etmedim «gizli haberler teşkilâtı benim saham değildir. Bu yönden Türkler daha iyi bir durumda değillerdi. Ama onlar imanlarından ötürü kazandılar. Biz Batılılar bu imana 'itikat' diyoruz» dedim.

Sèvres Antlaşması'ndan hemen sonra tanınmış bir Türk kadın yazarın **Paris**'te okuyan oğluna göz kulak oluyordum. Son Osmanlı yönetiminde önemli bir valilik görevi yapan babası **M. Kemal Paşa**'ya katılmak için her şeyini feda etmişti. Çocuğa başarı için ümitleri olup olmadığını sorduğumda, **«muhakkak başaracaklardır. Kemal Paşa iyi günde doğmuştur. Yenilgiye uğrayamaz»** diye karşılık vermişti.

Oysa Türk diplomatları hepsi bir ağızdan, başaramayacağını ilân etmişlerdi. **«Böyle muazzam bir çaba boşa gider mi? Biraz umut verecek şartlar yok mudur?»** dediğimde **«Aziz Kadınım, sizin gibi biz de başarı dileriz onun için. Fakat siz, peri masallarına inanacak kadar iyi niyetlisiniz. Paşa'nın ne parası, ne de silâhı vardır. Kuzeyde Müttefikler ve Sultan'ın desteklediği Yunanlılar, Doğu'da Ermeniler, Güney'de de Fransızlar bulunuyor. Gözü pek bir tarzda dövüşecek, fakat sonunda yok olacaktır. Mucize doğacak günler geçmiştir»** gibi nazikâne fakat oldukça acı bir karşılık almıştım. Ama işte mucize olmuştu.

□

VE ŞİMDİ, trenimiz muzaffer ordu hatlarından geçerken

bizimle giden gençler haritalarını açmışlar bize neredeyse kutsallaşmış önemli yerleri gösteriyorlar. Aynı anda babaları da birçok teknik ayrıntıları anlatıyorlar: Niçin, şu ya da bu yerler tutulamamış, Yunan stratejisi nerede başarısızlığa uğramış,**General Trikopis** (şimdi Eskişehir'de Türklerin elinde esir bulunmaktan şüphesiz memnun) bir teğmene nasıl teslim olmuş v.s. gibi.

Bu küçük hikâyelerin karşılığında ben de onlara İngiltere'de Kral ailesine ait hatıralar anlatıyordum. Bizim **VII. Edward**'ın **Marienbad**'da yalnızca bir kişiden hizmet isteyişini buna karşılık, Bulagristan'ın Çarı **Ferdinand**'ın her gittiği yere sekiz ya da dokuz kişi götürüşünü dinlemekten yorulmuyorlardı. **Sir Edward Goschen,** Kral efendisi gibi küçük kuş tüyüyle bezenmiş yeşil Tyrol şapka giyme buyruğunu almıştı. Kral'ın iskemlesine oturup kalabalık kendisini doya doya kral diye seyrettikten sonra sabah kahvaltısına gönderilmişti. Ondan sonra da **Edward VII** gelmişti.

Onlara Wagner'in konserini anlatıyordum. O kadar kalabalıktı ki yetmiş yaşlarında bir küçük Amerikalı kadın yer bulamayınca, biraz önce Kral'ın adamlarından birinin boşalttığı tek koltuğa oturuvermişti. Sonradan kendisine İngiltere kralının dibinde oturduğu söylendiğinde buna bir türlü inanamamıştı. **Edward** bu şakadan hoşlanmış, konser arkadaşının rahatsız edilmesine izin vermemiş ve konser arasında programın sonuna kadar neşe içinde onunla çene çalmıştı.

Oysa bu kadının memleketlileri Ascot kıyafetleri içinde dört atlı arabalarını, Marienbad'taki golf sahasına sürerek kralla tanıştırılma fırsatı kollamışlar, fakat bir türlü krala yaklaşmak olanağını bulamamışlardı. Hatta onların en cesurları paranın satın alamayacağı bir durumla karşı karşıya olduğu için makasını çıkarıp kralın köpeğinin kuyruğundan birkaç kıl kesmekle yetinmişti. «Hiç olmazsa İngiltere kralından bir

Kurtuluş Savaşından hemen sonra, Cumhuriyetin ilk günlerinde Büyük Millet Meclisi Ankara'da, bu binada toplantılarını yapıyordu.

1924'lerde İngiliz yazar G. M. Ellison Bursa'ya da uğramış ve onu "Cazip bir Asya şehri" olarak beğenmişti.

Kitabın yazarı Grace M. Ellison yurdumuzu ziyarete gel - diğinde Ankara'da Osmanlı Bankasında bir öğlen yeme- ğine davet edilmişti. Resim bu yemekte çekilmiştir. Sol- dan sağa doğru M. Boghetti (Osmanlı Bankası Direktörü) Bnb. Oeillet (Yarbay Mougin'in sekreteri) Bayan Grace M. Ellison, Haydar Bey (Van milletvekili) ve Yb. Mougin.

hatıram yoksa, onun köpeğinden bir parçam olmalı,» demişti. Ve kılları madalyonun içine yerleştirmiş ve ölünceye kadar taşımıştı.

«Görüyormusunuz» diye sonlandırdım. «Bu demokratlar ne kadar krallarına hayrandırlar. Acaba aynı heyecan Doğu'da da kök salar mı?»

□

SAKARYA'YA vardığımızda, General'in gözleri yaşlarla doldu. Konuşmaya muktedir olmadan önce bir hayli durakladı. İnsanın inanamayacağı kadar bir gerçekti bu. Yunanlılar ta **Sakarya**'ya kadar gelmişler ve şimdi bütün Anadolu'dan sürülmüşlerdi.

General «eğer **Paşa**'mız olmasaydı hâlâ köle olacaktık. Bu gün hiç kimse Anavatana görevden kaçınmaya cesaret edemez» dedi.

Bunların hepsi hep **Atatürk**'ün öğrencileri Milliyetçi liderlerdi. **Atatürk**'ün mükemmel ve doğru karakteri büyük bir övünme duygusuyle bu kimseler tarafından örnek alınmıştı. **Generalin** oğullarının bana söylediğine göre **General** altı yıl sürgündeyken babalarının nerede olduğunu bilmiyorlarmış. Ona nasıl hayran olduklarını ve onun da çocuklarına bağlılığını insan çabucak görebiliyordu. Şimdi **Tahran**'daki görevi kolay olmayacaktı. Bu türlü insanlar tüm hayatlarını hizmet etmeye vermişlerdir.

Bu beş ülkede rahat ve çabuk yolculuk ettik. Odunla çalışan küçük şimendifer, uzun yükünü tepelere çekmeye çalışıyor.

«Bak» dedi **Yarbay** «İşte **Ankara**.»

«Şu tepedeki küçük köy mü?»

« O köy değildir, şehirdir» diye düzeltti.

Ama yine de beklediğimin bu olmadığını düşündüm. «Böyle ufacık bir yer bu kadar büyük bir ad taşısın.»

Bu kadar uzak yoldan görmek için geldiğim yeni Türkiye'nin kalbiyle ilk tanışmam böyle oldu. Yakında milliyetçilerin kahramanıyla da tanışacağım.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

ANKARA I. - KARDEŞLİK HAVASINA GİRİŞ - BERABERLİK ATMOSFERİ

«PEKİ neyi görmeyi umuyordunuz?» diye Yarbay sordu. «Tam anlamıyle bilemiyorum. Ama değişik bir şey umuyordum. Galiba bizim Batı şehirlerimize bir benzerlik aramak budalalığını gösteriyorum. Belki kısmen Rhondda vadisindeki bir kasabaya benziyor. Yalnız İskoçların maden bölgeleri tekdüze ve can sıkıcı. Burası ise daha manzaralı» dedim.

Yarbay «niçin burasını belirli bir yere benzetmeye çalışmadan kendi haline bırakmıyorsunuz? İlk araştırmalarınıza benim evimden bir bardak çayla başlayabilirsiniz.» dedi.

Gerçekten de **Ankara**'da ilk girdiğim ve son ayrıldığım yer bu ev oldu.

Kalabalık peronda (trenin gelişi burada büyük bir olay) Dışişleri Bakanlığından bir şef ve öteki memurlar duruyorlardı. Başbakan eski arkadaşı Şeyh'i kucakladı ve onu kendisinin basit iki odalı evine götürdü.

Fethi Bey'le Londra'da tanıştığımız zaman onun bir vatan haini olarak muamele görüp Maltaya sürüleceğine kimse inanmazdı. Şimdi Rauf Bey'i tanıyınca aynı şeyi düşünmemek imkânsızdı. Burada bu uzak dağlarda, aksanı bile belli olmadan en mükemmel İngilizceyle konuşuyor.

İzmir'den bir yabancı tüccar hatırlıyorum. Bana «bu çekilmez insanlar bizim kendi dillerini konuşmamızı ve yazmamızı umut ediyorlar» diye yakınmıştı. Ben de «Niçin olmasın? Onlar bizimkini öğreniyorlar ya» demiştim. «Bu tamamen başka bir şey. Ayrıca Türkçe öğrenilmesi çok güç bir dil.» Ona Bayan John Burns'u hatırlattım. Kocası İngiliz kabinesine atandığı zaman, bir başka kadın, onu çaya çağırmakla kendini eğlendirmek istedi. Davetiye kartına şunu yazmıştı. «Benim size daha önce bir ziyaret yapamamamın kusuruna bakmayın. Benim Mayfair'den, Battersea'ye gelmem için yol çok uzaktı.» Bayan Burns hemen cevap vermişti «Battersea'dan Mayfair'e uzaklık da aynı.»

«Güzel bir hikâye ama, beni Türkçe öğrenmeye ikna edemeyecektir» dedi.

Başbakan, nedense, daha güzel duran kalpak yerine başında fesle gelmişti. Fethi bey orada bulunamadığı için özür diledi. «Bugün cuma. Dairesine hiç gelmedi.» Hepimiz o günün Müslüman tatili olduğunu unutmuştuk.

Daha sonra **Rauf Bey**'e «şimdi artık dost oluyoruz, barış için dualarımızı yapmaya aynı günü ayırmalıyız.» dedim. Bana «değişmesi gereken siz olacaksınız, artık bizim yönümüzde değişmeyi siz öğrenmelisiniz» diye cevap verdi.

Burada, bu uzak ülkenin küçük istasyonunda, insan bir kardeşlik havasına girdiğini hissediyor. Herkes, Yarbay'ın elini sıkıyor, General'le Şeyh'i kucaklıyorlardı. Benim yol arkadaşlarım onlara tanıştırmak istedikleri yeni bir üyeden söz ettiler galiba. «O çok yakından bizim kulübümüzün bü-

tün kurallarını öğrenecek» dediler. Burada herkes aynı ülküyle doluydu. Tanışmak formalitelerine baş vurmadan, eski arkadaşımız gibi konuşuyoruz. Hepimiz belli, iyi tarif edilmiş bir amaç için çalışıyoruz. Böyle bir arkadaşlık havası içinde, konukseverlik için evlere gerek bile olmuyor.

Kendimi, sanki kulübün eski bir üyesi gibi hissederek Başbakanla konuşmaya başladım. Birkaç dakika sonra, farkında olmadan yaptıklarımı, Yarbaya söylediğimde «görüyor musunuz bu sevimli yerin havasına kendini ne çabuk uydurdu» dedi çevresindekilere.

Burada, her insanın, Türkiye'nin hürriyet uğrundaki mücadelesine duyduğu sempati, bu cemiyete girme hakkını vermektedir. Londra'da birinin bir kulübe girişi gibi. Benim durumumda yazarlar kulübüne girmem gibi... Hiç kimsede sizden şüphe yok. Burada her zaman bulunma hakkına sahipsiniz gibi hissediyorsunuz. Eğer size güvenmezlerse, eşiğe bile basmanıza izin vermezler.

Askerler, evsiz barksız göçmenler, subaylar, milletvekilleri hepsi peronda... Herkes bizi gördü, herkes bizi selâmladı. Ertesi gün gazetelerde bize «hoş geldin» diyen küçük bir paragraf var. Savaşı tamamen unutmuşum.

Yarbay, o günlerde **İstasyon Oteli** diye bilinen bir otelin, ilk katında yaşıyordu. **M. Kemal Paşa** bile orada bir süre kalmıştı. Şimdi ise Fransız elçiliği... Bereket Yarbay, ısısı ne olursa olsun bir evi daima sıcak hissetmeye kendini alıştırmış. Ben onu oldukça temiz hava ve açık manzaralı bir yere yerleşmiş buldum. Kendi çalışma odası dışında, odalarda hiç bir halı yoktu.

Avrupa banyosu lüksünü elde etmek için geceyi istasyonda geçirmeye karar verdim. Genç sekreter kendi odasından memnuniyetle vazgeçmiş, bürosunu kendisi ve Yarbayın emir subayı **Yüzbaşı Hikmet Bey** için yatak haline ge-

tirmisti kendi odasını bana vermişti. O gece çok iştahlı bir yemek yedik

Bize ev işlerinde hizmet eden Katolik hizmetçi, bir İngiliz kadının işlerini görmekten açıkça hoşnutsuzluk gösteriyordu. Beni, kocasını öldüren o nefret edilen, kurnaz ırkın bir mensubu kabul ediyordu. Gerçekten kocası Yunanlılar tarafından öldürülmüştü, fakat biz sorumlu tutuluyorduk. Bir kere daha burada Hıristiyanlar arasında ne kadar az kardeşlik duygusunun bulunduğunu anladım. İtiraf etmeliyim ki Ermenileri Hıristiyan olarak kabul etmek benim için zor bir iş Yine de sonunda bu hizmetçi, Marie, benim gerçek bir İngiliz olmadığımı kabul etti ve iyi arkadaş olduk. Ankara'dan ayrılırken göz yaşları içersinde elimi buranın güzel âdetlerine göre öpüp alnına koydu ve bana yakında dönmem için yalvardı

Benim lastik sıcak su şişesini ona verdiğim zaman o, masanın üzerinde duran sürahiyi kullanmak istemediğimi sandı O nedenle sıcak su şişesini soğuk suyla doldurdu. Suyun sıcak olması gerektiğini anlayınca onu doldurup getirdi ve ne yapacağımı gözlemek için bekledi. Sıcak su şişesini yatağıma koyduğumu görünce güldü. Ondan sonra da neler olacağını görmek için oturmaya karar verdi.

Fakat ben yorgundum dil bilmediğim için, onu nasıl evden uzaklaştıracağımı düşünmeye başladım. Benim sözlüğüm her zamanki gibi imdada yetişmedi, yalnızca kapıyı göstererek Türkçe «kapı» dedim. Bereket versin bu istediğim sonucu doğurdu Fakat sabahleyin cesaret edebildiği kadar erken geriye gelerek yatağımdaki sıcak su şişesi karşısında gülmesini tekrarladı.

İstasyondan «kutsal Ankara'ya giden anayol üç ya da dört at arabasının geçeceği kadar geniş.»

Burada iki atlı arabalar atların üzerinde mavi renkli

boncuklarla süslenmiş çekim takımlarıyle renk renk sarık kullanan biraz eski giyimli, fakat göze hoş gelen arabacılar tarafından sürülüyor. Aynı şekilde, yaylarından ötürü yaylı denen arabalar ve ünlü Anadolu kağnıları öküzler tarafından çekiliyor. Yolun kıyısında kar ve çamur içine gömülmüş mandaların çektiği kadınların sürdüğü ağır arabalar var. Kadınlar büyük, altı torba biçiminde Anadolu pantolonları giyiyorlar, saçlarını da bir başörtüsü içinde gizliyorlar Elbiseleri, o kadar çok yamayla kaplı ki bazıları yamadan ibaretmiş gibi görünüyor. Erkekler kalpak giyiyorlar. Köylüleri kadın ya da erkek yüklü eşeklerinin sırtında ve hayvanlarının yanında onlar kadar sabırlı bir şekilde yürürken görüyoruz. Sanki İncil'de tarif edilen bir hikâyenin kahramanları sokağa çıkmış yürüyor.

Anayol birkaç dükkândan sonra Büyük Millet Meclisinin önünden geçiyor. Lokantalar Türk tatlılarını, kebaplarını vitrinlerine koymuşlar. Yolun üzerinde, çamurdan yapılı duvarlarında büyük delikler bulunan iki tane han var. Yaylıların, develerin, eşeklerin üstünde alışveriş yapmak burada alışılmış. Şehrin her yanında **Gazi Paşa**'nın resimleri asılı. Birkaç kitapçı dükkânında **Gazi**'nin, arkadaşlarının resimlerini, kahramanlık ifade eden posta kartlarını ve renkli milliyetçilik kartlarını satın almak mümkün. Pazar yerinde küçük tahta tezgâhlar üzerinde meyve, sebze, et, ekmek, peynir, üzüm, fıstık ve ayakkabı alışverişi yapılıyor.

Ve en sonunda plana göre yapılmadığı belli taş, tahta ve kerpiçten inşa edilmiş birkaç eve varıyoruz. Bu evler büyük yangının bıraktığı büyük boşluktan ötürü büsbütün düzensiz görünüyor.

Yağmurdan kısmen yıkılmış kerpiç ve tahta evlerin içten beyaza boyanmış; büyük kilit ve kapı tokmağıyle bezen-

miş tahta kapıları var. Çoğu zehirli dumanlar çıkaran kömürleri mangallarda yakarak evi ısıtıyorlar.

Bununla birlikte, odun yakan sobalar daha iyi değil. Çünkü sıcaklığı çabuk gelip geçiyor, evi yakmak sakıncası da ayrı bir dert. İnsan Ankara'da kolay kolay yolunu bulamıyor. Fakat faytoncular fevkalâde. Yolları boyunca her şeyi arabaya alıyorlar, araba sarp yokuşlarda aşağı yukarı bir yandan öbür yana sallanırken insan oturduğu koltukta yerinden oynuyor.

Osmanlı Bankasından yağmurlu bir günde yola çıkmak ölümü iki kere göze almayı gerektiriyor.

İsmet Paşa'ya böyle bir araba gezisine çıkmazdan önce dualarımı okuduğumu ve yolda her beş dakikada bir dua sözleri mırıldandığımı anlattığımda çok hoşuna gitmişti. Hatta **M. Kemal Paşa**'nın güzel arabası bile Shakespeare'nin şeytanları gibi dans ediyor. «Tepelerden, vadilerden, çalılardan, ormanlardan.» Ankara'da size şoförlük yapabilecek herhangi bir kimse yeryüzünde herhangi bir memlekette rahatlıkla araba sürebilir.

Belki de bu sebepten beni davet eden Fevzi Bey evine gitmek için karanlığı seçmişti, çünkü karanlık çukurları örtebiliyordu.

Fevzi Bey halk işleri bakanı, o sırada da saltanatın kaldırılması hakkındaki Meclis konuşmalarına katılıyordu. Fransızca konuşmadığı için Osmanlı Bankasından **Osman Nuri Bey** bana refakat ediyordu. Oraya vardığımızda hepsini iki duvarında, iki penceresi olan bir oturma odasında halka olmuş otururken bulduk. Ortalarında büyük bir ateş var. Gece yolculuktan sonra sıcaklık fazla geliyor.

Osman Nuri Bey beni bir oda kapısı eşiğinde bırakmak zorunda kaldı. Çünkü kadınlar bölümüne o giremezdi. Her ne kadar harem ve kadın erkek ayrılığı şimdi çoğunluk eği-

tim görmüş Türkler tarafından sıkı uygulanmıyorsa da, hâlâ daha birçok yerde bu âdet kaybolmamıştı. Burada kadınların sorunlarının Anadolu'da da öbür ülkelerdekinin aynı olduğunu öğrendim. Özgürlük, eğitim, çevre, büyütülme tarzlarına göre değişiyor. Bu evde kadınların hepsi peçeli. Arkadaşlık ve çene çalmak için kendi cinslerine bağlılar. **Osman Bey**'in kendisi özgür düşünceli. Karısına da bu tam özgürlüğü tanıyor. Yalnızca saçı örtülü olsun. Ama kadın çok az dışarı çıkıyor ve açıkça eski âdetleri tercih ediyor

Halbuki eski Maliye Bakanı **Cavit Bey**'in karısı özel danslara gidiyor. Halide Hanım ise her yere gidiyor ve yıllardır erkeklerle serbestçe toplanıyor. Ama yine de ben, bir kadın olarak, onu başı açık görmedim.

Ev sahibimizin dönmesini beklerken, işaret ve jestlerle kadınlarla konuşmaya çalıştım. Başarıma kendim de şaştım. Karşınızdakini, sizi anlamaya hedef edindiniz mi, tahmininizden çok daha fazla şeyleri anlatabiliyorsunuz. Elimde, **«Türkçe Konuşma»** kitabı da vardı. Şunları söylemeyi becerdim. «Ev büyük, ateş ısıtıyor, ben sıcak havayı severim.» Eğer Türk kadınlarına biraz daha sokulsaydım, dillerinden pek çok şey öğrenebilecektim.

Ev sahibimiz geliyor. İncelik ve şefkat örneği.

Saat 9.30 da, ekselans, benim ne zaman yemek yemek istediğimi sordu.

«Ne zaman siz hazırsanız» dedim.

«Hayır, siz ne zaman hazırsanız. Vous maitre maison, moi votre service» oldu cevap. Dilin doğruluğunu incelemek düşüncesi insana çekici geliyor.

Ben sözlüğümü ararken bu durum onun hoşuna gidiyordu. Sondan başlayıp tersine doğru okumaya bir türlü alışamadığımdan, benim çok yorucu aramalarım garip sonuçlar doğuruyordu.

Öteki milliyetçi bakanlar gibi **Fevzi Bey,** kırk yaşlarında, esmer, iri siyah gözlü, uzun boylu... **Küçük Asya**'da, en zengin kimselerden biri... **Diyarbakır**'da aşağı yukarı on sekiz köyün sahibi. Oğullarıyle övünüyor. İstanbul'daki evi İngiliz subaylar tarafından işgal edilmiş, sonra virane halinde bırakılmıştı. Fakat kendi yerli topraklarında büyük arazisi ve birçok evleri vardı. Burada Ankara'da, bu evdeki rahatsızlığa ev döşemesi yokluğuna rağmen barınabilecek başka bir yer olmadığı için çok fazla kira ödüyordu.

Zemin katta mutfak ve içinde atlarını barındırdığı bir başka oda vardı. Arabası dışarıda kar ve yağmur altında bırakılmıştı. Her ne kadar aşağısı ahır gibi değilse bile, hayvanlara iyi bakılıyordu. Çok dik, kadınların yüksek topukları için inşa edilmediği belli bir tahta merdivenle merkezi bir odaya çıkılıyor. Bu odadan öbür dört odaya giriş var. Mumlarla aydınlatılmış ortalık, Savaş günlerinde petrol, altın kadar pahalıydı, litresi iki yüz frank. O günlerden kalma mum yakma alışkanlığı..

Fevzi bey, hareketin başlangıcından beri Ankara'da. Arkadaşlarının hepsinin yüzünde dikkat ettiğim sert ve göze çarpan anlam onda da var. Ona, uygarlık ve refahtan uzak bu çıplak ve sert Asya kalesinde sürekli yaşamaktan bazen yorulup yorulmadığını sordum.

«Bizim işimiz o kadar önemli, bizi o kadar çok uğraştırıyor ki yakınmaya zamanımız kalmıyor. Biz rahatlığı aramak için vakit bile bulamıyoruz. Bir ya da iki saattan fazla uykuya bile ihtiyacımız yok. Ülke için planlanacak o kadar çok şey var ki gece ve gündüz, yeterince uzun değil bunun için» dedi. Burada insan kendini İzmir'den daha çok «Yeni Türkiye»nin içinde hissediyor. Bu duyarı günden güne artıyor. **Lozan**'da ölü saydıkları. Türkiye üzerinde hâlâ uğraşırlarken onlardan şunu anlamalarını istedim: «Bu insanla-

ra Sultanlar zamanında konuştuğunuz gibi konuşamazsınız artık, sizi anlamayacaklardır.»

Bana duygularına yenilmiş bir kadın gibi gülümsediler. Fakat bunda hatalıydılar. Bu iş cinsiyet meselesi değildi. Uzakta dev bir jilet bıçağı gibi keskin görünen şu kaleler, şu Roma yıkıntıları hatta Selçuk ve Osmanlıların artıkları şu tepeler arasında bir süre için duralamış uygarlık, yeni bir ulusun doğuşuna tanıklık etmektedir. «Buradaki haşmet hiç bir zaman ortadan kalkmayacaktır. Dünyanın ilk çocukluk devresinin uygarlıkları burada gelişmiştir. Eski çağların büyük imparatorlukları burada son bulmuştur. **Burada bir Yeni Türkiye, demokrasilerin demokrasisi başlamıştır.»**

ON ALTINCI BÖLÜM

ANKARA II. - BENİM NAZİK EV SAHİBİMİN EVİNDE

ERTESİ sabah, saat 8.30 da sabah kahvaltısı ettik. Ev sahibimin yüzü neşeden aydınlık... Cömert yemek listesi de konuğunu neşelendiriyor. Kızarmış ekmek, kaynamış yumurta (benim hakkım günde yarım düzine) bisküvi, peynir, zeytin ve çay.

Milliyetçilerin evinde gazete okumak, dışarıdan gelen telgrafları konuşmak, neredeyse dinî bir uğraş gibi olmuş. Bu sabah belli ki iyi haberler var. Nefes aldığımız hava daha hafif, yüzler daha az endişeli, erkekler birbirlerini daha umutlu bir ses tonuyla selâmlıyorlar. Acaba ne var?

Tabiî uzun süre beklemem gerekmedi, nedenini öğrenmem için. **«Mr. Lloyd George kabinesi düşmüş.»** Eh bunun için yas tutacak değilim. Yalnız insan burada kendi ülkesine böyle bir durumda gösterilen açık düşmanlığı görünce üzülüyor.

Doğuştan bir incelikle arkadaşlarım, hep birlikte **Paşa'-**

ya gidip «kayıp liderin» düşüşünü değil, fakat muhafazakârların iktidara dönmesi ihtimalini kutlamamızı öğütlediler.

Onlar için, İngiltere'de olduğu gibi bu değişiklik, hazırladığı imkânlar yönünden burada da iyi karşılanmalıydı. **Gladstone**'nun duygusallığı olmadan **Beconsfield**'in âdetlerine dönmeli miyiz? Acaba **Mr. Bonar Law** bizim imanımızı tazelemek imkânlarına sahip mi? Şimdiden, gelecekten güven duymak için günler çok erken.

Ama **Lloyd George**'un düşüşü, Avrupa'yı ve Yakın Doğu'yu memnun etmişse (sanki modern bir Neron suikasta uğramış gibi) ben kendi adıma onun ne büyük bir fırsat kaçırdığını kederlerle düşünürüm. Dünya doğalıdan beri hiç bir kimse, İngiltere'nin ve öteki ulusların iyiliğini sağlayacak böyle bir gücü elinde bulunduramamıştır. O imparatorluğun onurunu daha yükseklere çıkartabilir, öbür ulusları barışa zorlayabilirdi.

Tamamen tersi oldu. Bugün bizim inancımız, bizim verdiğimiz sözler, bizim adaletimiz ve bizim iyi niyetlerimiz (ki bunlarsız İngiltere, İngiltere sayılmaz) her yerde şüphe ve güvensizlikle karşılanıyor.

Türkler bana, öteki uluslardan olduğu gibi bizden de subayları parayla kolayca satın alabileceklerini, bunu defalarca İstanbul'da yaptıklarını söylüyorlar. Ben bunun olamayacağını ileri sürüyorum. Benim ev sahibim bana, Malta'dan bir kayık kiralayıp kaçmak için, bizim adamlarımızın yardımını, altı bin sterline satın aldıklarını söylediğinde, sessizlik içinde onların kaçabildiklerini kabul etmek zorunda kalıyorum. Ama ne zaman ki İstanbul'da her gazete muhabirinin Yunanlılar tarafından para desteği gördüğünü öğreniyorum, artık dayanamıyorum. Ne zamandan beri rüşvet ve para için ahlâk düşüklüğü, asırlarca süren geleneklerimi-

zi ortadan kaldırarak bizim ülkemizi kaplamıştır? Onlara, «kükreyen ve taşkın dalgaların ortasında bir kayaya oturmuşum, altımdaki kaya bile batıyor,» diye hisler duyduğumu söyledim.

Takdir edilmesi gerektiği için Bakana, her iki gazetesindeki (Tanin ve Vakit) dış haberlerin mükemmelliğini beğendiğimi söylüyorum. **Hüseyin Cahit** (Yalçın) ve **Ahmet Emin**'in (Yalman- başyazılarının çok güzel yazıldığını ve tam sağduyuya seslendiklerini çevirilerinden anlıyorum. Arada bir acı yazsalar bile bizim basınımızın son zamanlarda, Amerika'dan aldığı sansasyon hevesi bunlarda yok.

Benim ev sahibim dairesine 9.30 da gitmeli. Ama saatına baktığı halde konuşma sürüp gidiyor. 10.30 sıralarında ben soruyorum «daireye bugün gitmiyor musunuz?» şaşırtıcı cevap: «Siz izin verdiğiniz zaman.»

Elbette ki sorumlu bir bakan için çok önemlidir, ama o yine de uykusundan bir saat kaybedecek, onu benim eğlenmeme harcayacak. Çünkü ben görevimi unuttum. «Bana, özellikle tanışmayı istediğiniz biri varsa, kadın ya da erkek olsun, çekinmeden söyleyin. Bu, yerine getirilecektir. **Fethi Bey** bugün sizinle öğle yemeği yiyecek. Başka kimi çağırmalıyım?» dedi.

Bir gün. **Yenigün** gazetesinin yazılışleri müdürü ve Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Komisyon Başkanı **Yunus Nadi Bey**'i görmek istediğimi söyledim. «Onu görmeniz ilgi çekici olacak, çünkü bizim basınımız onu kurşuna dizilecek adam diye tarif ediyor» dedi.

Bu adamı, tanışılması insana bir şeyler veren biri olarak kabul ediyorum. **Hüseyin Cahit** beyin inceliği onda yok ama **Yunus Nadi** yanlışlığı, doğruluğu konusunda bir düşüncede karar sahibi olduktan sonra, harekete geçmekte hiç duraksamıyor. Ne olursa olsun kurşunlanıncaya kadar,

hükümetin uyumasına ya da yeter garanti sağlanmadan Avrupa'ya güvenilmesine izin vermeyecek. Yenigün gazetesine, bizim politikamız hakkında çok değerli bilgi verdiğimi yazdı. Ben **Lord Curzon'**un durumunu açıklamak için elimden geleni yaptım. Ne o, ne de **Fethi Bey,** onun yeni kabinede kalmasını anlayabiliyorlardı. Ben, İngiltere'nin, bütün hükümet mekanizmasını, bir tek adamın tartışılamayan denetimi altına koyma konusundaki tutkusunu, onların ya da herhangi bir yabancının anlayabilmesini bekleyemezdim. Kudret mevkiinde göstermelik herkes gibi, Dış İşleri Bakanı bir hiç durumundaydı:

«Niye buna dayanıyor» diye sordular.

«Bu an için, protestoların hiç etkisi olmayacak. İstifası ise daha büyük bir çöküntü doğurabiliyor. Belki, Muhafazakârların çıkarları onun kabinede kalmasını gerektiriyor. **Lord Curzon** Doğu'yu biliyor, ne yapılması gerektiğinde bilgili Goethe'nin dediği gibi «Kurnazla aptalın arasında seçim yapılırsa daima kurnazı seçmeli; **'Gegen die Dumheit, kämpfen die Götte selbst vergebens',** (Tanrılar bile aptallara karşı boşuna dövüşüyorlar.)»

Tekrar tekrar, onlara bizim Türkiye'deki politikamızın doğru bir yola gireceğine teminat veriyorum. Bana, buna dair belirtilerin henüz ortada görünmediğini söylediklerinde: «İmparatorluklar, balinalar gibidir, yönlerini çabuk değiştiremezler» diyordum.

Yunus Nadi Bey'in konuşması çok ilgi çekici... Birçok milliyetçi gibi, o da Malta'dan gelme... Ötekiler gibi o da memleketini çok seviyor, onu korumaya azimli... Daha üç ay önce kendilerini yok etmek için elinden geleni ardına koymayan bir devlete inanmayı bu insanlardan nasıl bekleriz? Benim yönümden, onlara, düşüncelerini değiştirmek için, çabuk ve sağlam deliller göstermeliyiz.

Daha sonra, **Yunus Nadi**'yi **Yenigün** yazıhanesinde ziyaret ettim. Onun basın odasında bir kahve içtikten sonra, çalışma biçimini gördüm. Resimler, elle işleyen makinede hazırlanıyordu. Bana okul yıllarımdaki duvar gazetesini hazırlayışımızı hatırlattı. Fakat elde ettikleri sonuçlar bizim günlük gazetelerimizdeki kadar başarılıydı. Dizgi makinelerini yöneten kişi, yatağını makineler üzerine sermişti. Hem, zaman kazanmak için, hem, şüphesiz, hazinesini daha iyi korumak için. Yazılişleri müdürü, bizim modern baskı şartlarımıza sahip olmadığı için özür diledi. Asıl ben, zorlukları yendiği için kendini kutladım.

Gerçekten, bu Anadolu makinelerinde, haberleri basmak bir zorlama, bir çaba işi... Anadolu'da 60 kadar gazete var.

□

BİZ, ANKARA'NIN **Hacı Bayram** kesiminde kalıyorduk. Bu ad evliya için kurulmuş cami ve türbeden geliyordu. Ev sahibimin evi, bir küçük tepenin kıyısında, her yönden yağmura, rüzgâra, kara açık... Kapısının önüne kadar araba yanaşamıyor ve çoğunlukla son yüz metrelik yürüyüş insanın derisine kadar ıslanmasına yol açıyor. Birçok başıboş köpek ve kedi kapılarının eşiğinde, bütün gece boyunca havlayarak ve miyavlayarak korunmaya çalışıyorlar.

Rehberimin bu sabah saat onda bana telefon etmesi gerekiyordu. Fakat çoğunlukla onun saata kulak asmamasına o kadar alışığım ki... Bizim kapı önünden karakalemle çizilecek çok şeyler var. Kullanılmayan bir mezarlık, içinde birbirlerinin üzerine yığılmış yosun kaplı mezar taşları;

yıkılmış bir çoban kulübesi; eski bir kilise, onarımı gereken kerpiç evler; bunların arkasında da sarp bir tepe.

Resmi yaparken dört yolcu saydım. Meyve yüklü eşeklerinin önünde iki adam ve eşeklerini sulamaya getiren iki kadın. Hiç bir artist Doğu'nun arazi güzelliğine dayanamaz.

Çevreyi dolaşma, ne kadar uzak olursa olsun, daima saat beşten önce bitirilmeli. Çünkü Doğu'nun güneşi bütün haşmeti ile battıktan sonra, hepimiz evlerimize gidiyoruz - bakanlar ve milletvekilleri çalışmak ve planlamak, halkın geri kalanı da konuşmak ve büyük adamlar ne yapıyor diye merak etmek için.

Bu kadar az eve, halkın çoğunun nasıl sığdığını bir türlü anlayamadım. Türkler, hepimiz biliyoruz ki, şilteler ve divanlarla mucizeler yaratırlar. Fakat bu mucizeler bile Ankara'nın resmî ve sivil halkının karşılaştığı bu güç sorunun üstesinden gelemiyor.

Şüphe yok ki barınak sorunu mevcut... Binalar henüz inşa edilmemiş. Ankara, hükümetin kalıcı merkezi olduğuna göre, yabancı elçiliklere bir yer sağlanması için daha fazla gecikmeyeceklerdir. Daha biraz önce Büyük Millet Meclisinin önünden geçtim. (Burası bizim şehir kulüplerine çok benziyor.) Çok güzel bakılmış çiçek parkını gördüm, bandosunu dinledim. Yarın ilk defa milliyetçilerin parlamentosuna gireceğim.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

ANKARA III. - BÜYÜK BİR DOĞUŞUN OLAĞANÜSTÜ ATMOSFERİ

DOĞU'DA ve Batı'da, Avrupa'da ve Amerika'da olsun bütün gezilerimde hiç bir yerde Ankara'da olduğu kadar gerçek bir çabanın hâkim olduğunu duyduğum ölçüde heyecanlanmadım. Tarih öncesi bir uygarlığı arkalarına almış, insan biçiminde arılar, parlamentolarından içeriye ve dışarıya üşüşüyorlar. Gece ve gündüz vızıldıyorlar. Özgür ve bağımsız bir Türkiye için.

Lozan'daki delegeleri acaba ne yapacak. Savaş yalnızca geri mi bırakıldı, yoksa barış olacak mı? Bir an için yüreklerimiz büyük umutlar için çarpıyor. Kendimizi İstanbul'a yürürken görüyoruz. Başka bir an ise **Yunus Nadi Bey** dışarıdan gelen kötü haberleri rapor ediyor ve savaş hazırlıkları hızlandırılıyor.

Yarbay, İngiltere'ye karşı kuşkularında direniyor. «Biliyor musunuz, ben kendi üstünlüğüme şaşıyorum» dedim. O hâlâ kanaat getirmemişti, daha çok delil istiyordu. Dedim

ki «ikimiz de Türkiye'yi seviyoruz. Ayrıca ben sizin ülkenizi de seviyorum. Siz ise benimkinden hoşlanmıyorsunuz. Bundan dolayı ben sizden üstün değil miyim?»

□

BİR BAKIMA şüphe yok ki biz burada, Ankara'da her şeyi büyütüyoruz. Eğer Avrupa, «Özgür ve bağımsız bir Türkiye»nin kendi halkına ne anlattığını bir öğrenebilse, bu, dünyanın çıkarına olacaktı. Yine de bazen **Kardinal Gasparri**'nin sözleri üzerinde düşünüyorum: **«Türkiye yalnız İngiltere'ye değil Fransa ve İtalya'ya bile hükmetmiştir.»**

Ve şimdi burada,Ankara'da onları bir tek ülkünün ardınca giderken görüyorum. Sınıf farklılaşmasını düşünmeden hepsi karışmış, hepsi ülkelerinin özgürlüğü için aynı amaca yönelmiş, hepsi - subaylar, milletvekilleri, bakanlar, memurlar, askerler, köylüler ve kervan sürücüleri ödedikleri değerden eşit oranda gururlu. Eh, bu dünyanın gerçek bir demokrasisi değildir de nedir?

□

ORİJİNAL «Bungalow» mimarîsiyle Büyük Millet Meclisi, hâlâ kulüp - pavyona benzerliğini koruyor. Fakat sıfırın altında on ile on beş dereceler arasında değişen Ankara ikliminin elverdiği hızda, birçok ek binalar yapılıyor. Öte yandan da hâkim durumu, girişine ve çevresine harcanan büyük dikkat, tepede dalgalanan milliyetçi bayrağın şerefini ve soyluluğunu artırıyor. Kapıdan girdiğinizde, hemen solda büyük bir giriş odası var. Meclise ilk ziyaretimde günümün büyük bir bölümünü burada geçirdim. Arada bir konuşmalara katılmak için buradan geçerdim, bu odada daima kahve

ve sigara bulunur. Burada hemen hemen bütün bakan ve milletvekilleriyle tanıştım. Burada hemen hepsini idealleri ve uğraşları yönünden akla gelebilecek her türlü sonu gelmeyen sorularla, yorardım. Yarı ciddî bir özür dilemeyle onlara «beni kendi kendini atamış günah çıkartan bir papaz kabul etmelisiniz. Sevdiğim ve hayran olduğum bir ulus için bunu yapıyorum» derdim. Koridorun öbür yanında da bazen, Reisicumhurluk odasında **Paşa**'ya (burada M. Kemal olarak biliniyor) bir kahve arasında «tünaydın» demeye izin verildim.

Doğrusu, yersiz bile olsa bütün sorularımı bu insanlar anladılar ve hiç birinden incinmediler. Benim herkesle tanışmamı ve her şeyi öğrenmemi istiyor göründüler.

Bu hevesim çok hoş sonuçlar da verdi. Birçok parlak zekâlı insan, kendilerini anlatmak ve hayallerini istekli bir dinleyiciye açıklamak olanağını buldular.

Başka sorunların yanında Ankara'nın mı yoksa İstanbul'un mu yeni devletin başşehri olacağını öğrenmek ve bu seçime karar verdirici nedenleri anlamak istiyordum.

İstanbul'un her köşesini severim. Camileri ve genel binalarıyla dinî ve tarihî geçmişleri arasında yakın bir ilişki var. Rahatlık ve soyluluk, güzellik ve büyüklük bu binalarda birleşmiş. Acayip ama, bir insanın Ankara'da gözüne çarpan **«Büyük Doğuş»** havası İstanbul'da yok. Türkler aynı düşüncede birleşmişler ve bu seçimleri için tam ve pratik sebepler ileri sürmüşler. İstanbul'da insan geçici bir süre için kalabilir.

Fakat onlar Asya'lı bir başkent istiyorlar. Onlar kendi ülkelerini savaş gemilerinin muhtemel saldırılarından uzak bir yerden yönetmek istiyorlar. Eylemin beşiğiyle bağlılıklarını bu yeri seçmekle sürdürebilecekler. Bundan başka Ankara'da ilkel ve Asya'lı bir çekicilik var. Böylece kendilerini

Batının ticaret üstüne kurulu imparatorluklarının entrika ve maddeciliğinden korumuş olacaklar.

Burada hepimiz kardeşiz, aynı ülküyü taşıyan, işçi arkadaşlarız. Burada herkes, Malta'dan, Mısır'dan, bozuk Osmanlı imparatorluk hükümetinden acı çekmiş. Böyle bir birlik ve doğal yakınlık başka yerde bulunabilir mi?

Doğu'nun kardeşliği bizim değişik sosyalizm şekillerimize benzemez. Demokrasi ya da sınıf farkını hemen bütünüyle yok saymak, cahil köylülerin zekâ otorite ve askerî güç bakımından kendilerinden üstün olanlara doğuştan gelen saygılı boyun eğişlerini ne değiştiriyor, ne de ortadan kaldırıyor. Onların dini, baş eğmeyi öğretiyor.

Bu demektir ki çıkarların gerektirdiğini herkes tanıyor. Herkesin iyiliği, her kişinin iyiliği ve her kişinin sorumluluğu demektir. Herkesin devlet tarafından kendilerine ne yapılabileceğini bilmekte, düşüncelerini söylemekte, istek ve şikâyetlerini belirtmekte, nezaketli bir dikkatle dinlenmekte eşit hakları vardır. Bütün millet kendi geleceği ve umutları üzerinde çalışıyor gibi bir duyguya sahip oluyorsunuz.

Oysa bizdeki düzende böyle bir eşitliği, geçmişin köleliğine karşı bağırıp çağırmadan ve direnmeler olmaksızın sağlayamazsınız.

Her Türk kendi düzeyine göre pek az bir şeyle yetinmektedir. Kişilik yapısı, mükemmel bir iyilik duygusundan dolayı şikâyetten uzaktır. Bu bizce belki cesaret noksanlığı diye yorumlanabilir. Onların büyük gücü ve büyük zayıflığı buradan gelmektedir. Hatta yeni «atak» Türk bile yakınmıyor. Buna niyeti olabilir. Ve yakınabileceğini de bize söyleyebilir. Batılı dostları belki onun biraz daha gürültücü ve biraz daha itici olmasını isteyebilir. Fakat onun biraz daha içine girin, onu daha anlamaya çabalayın. Hatamızı kendimize gösterecektir. Eğer o her zaman böyle duygusal olmasa bi-

zim hızlı ilerleme yöntemlerimizi kullanmayı denese, o zaman kendisi olmaktan çıkacak, uğrunda ne kadar yokluğa katlansa az gelecek, uğrunda ne kadar beklese ve çalışsa yeterli olmayacak, mükemmel mistik idealizmini kaybedecektir.

Bizim anladığımız biçimde bir cumhuriyeti henüz kurmamışlar. Dünyada hiç bir ulus bolşevizme eğilimi bakımından bu kadar isteksiz olamaz. Hiç bir zaman, Lenin ve Trotsky'nin ilkeleriyle onların inançları arasında bir beraberlik bulunamaz. İnsan, milliyetçilerin isteklerinin arkasında, Kızılların etkisi olduğunu o kadar çok işitiyor ki... Bu suçlamaların bütünüyle uydurma olduğunu anlamak ve görmek için bu insanlarla kendi evlerinde tanışmak gerek. Sovyet Rusya Türklere ihtiyaç anında dost olmuştur. Belki de tekrar dost olabilir. Fakat bundan fazla bir şey beklenmemelidir.

Bolşevik Elçiliğinin büyüklüğü kendi mimarilerinin bir ölçüsü olabilir. Ama onların başarılarının bir belirtisi değildir. **Fethi Bey** ve **Rauf Bey** gibi kişilerin biraz döşenmiş köy odasından daha iyi olmayan küçücük iş yerlerinde çalıştıklarını görünce insan Sovyetlerin böyle büyük ve şehrin en göze çarpan binasına sahip olmasını yadırgıyor. İçlerinde bir ordu kadar daktiloyla birlikte yetmiş kişilik kadroya sahip. Ataşelerin otomobilleri, at arabaları ve borçlarını altın **Rus Ruble**'siyle ödemek gibi Batılı lüksleri var.

Onlara Kızıl edebiyat eserlerini dağıtmaya izin vermişler. Ama aslında Türkiye'de kimse onları okumuyor.

Milletvekillerinden birine Türkiye'nin Bolşeviklerden ne kazandığını sordum. Bir yabancı temsilci Türkiye gibi dostsuz bir ülkeyi ziyaret eder de; «biz sizin düşünce ve ilkelerinizi tümüyle destekliyoruz. Sizin övdüğünüz özgürlük ve bağımsızlık doktrinine inandığımızı dünyaya göstermek

istiyoruz» derse bize gösterilen bu biricik yakınlığı biz yüz geri mi etmeliyiz? «Bundan başka korumamız gereken bir çok sınırlarımız var. Hiç olmazsa Sovyetlerle el sıkışmak suretiyle bir sınırımızı güvenlik altına aldık. Biliyorum ki bu minnete dayanan dostluk hareketi üzerinde çok konuşulmuş ve Avrupa'da şiddetle eleştirilmiştir. Belki bunun bize büyük bir zararı olabilirdi. Ama seçme hakkına sahip değiliz. Başka kim dostluk elini bize uzatmıştır?» dedi.

«Benim kabalığımı bağışlayın ama ya altınlar ve silâhlar?» diye sordum.

«Çok az altın... İki milyon Türk lirasından bir kuruş fazla değil. Silâhları ise her memleketten aldık. Rusya'dan aldığımız, Çekoslovakya'dan aldığımızdan çok değil. Silâhların çoğunun İngiltere ve Yunanistan'dan alındığını söylesem şaşırırsınız,» diye karşılık verdi.

Ondan sonraki sorum «parayı nereden buldunuz» oldu.

«Anadolu halkımızdan başka hiç bir ülkede halk, topraklarına, davarlarına ve mısırlarına konmuş bu kadar ağır vergiyi kabul etmezdi. Başka hiç bir ülke varlığını korumak için bütün dünyaya karşı dayanmaya zorlanmamıştır. Vergilerimiz belki yüzde yetmiş beşe kadar çıktı. Böylece görüyorsunuz ki Avrupa bize yardım etmezse biz kendi kendimize yetiyoruz. Ve onların aldırmazlığı için boşu boşuna göz yaşı dökmüyoruz.»

□

BAZI Avrupa gazeteleri yoldaş Araloff'un (Rus Büyükelçisi) Yeni Türkiye'nin bakanlar kuruluna kabul edildiği yolunda haberler bastılar. Ankara'daki elçilerden birine niçin kendi hükümetinin böyle apaçık yalanları tekzip etmediği sorulduğunda **«eğer herhangi bir ülkedeki herhangi bir**

gazete, sizin İngiliz elçisinin, Fransız bakanlar kurulunda görev aldığını yazarsa, sizin hükümetiniz bunu protesto eder mi?»

□

BİR ÖĞLEDEN sonra Meclise geldiğimde bahçesinde bando çalıyordu. Kendi kendime parlamentonun ciddî meşgalesine çok acayip giden bir âdet diye, düşündüm.

Benden nezaketen, bandodan, çalması için bir parça seçmemi istediler. Ben de Türk müziği rica ettim. Milletvekillerinden birisi bir opera yazmış. Onun eserinden birkaç seçmeyi büyük bir zevkle dinledikten sonra bestecisiyle tanıştırıldım. Opera, tabiî, günün şartlarına uygun yazılmış. Heyecanlı ezgilerle dolu. Anlayan dinleyicilerin gözlerinden yaşlar getiriyor. Bana bir de halk aşk türküsü çaldılar. İki âşığın (Anadolu ve Rumeli) uzun yıllar ayrılıktan sonra bir leşmeleri şarkısı... Yeniden dinlemeyi ve yanımda getirmeyi çok isterdim. İlk dinleyişte izlemek pek kolay olmamakla birlikte güzelliği büyüleyiciydi.

Rumeli'nin savaşın getirdiği dehşetten aldığı pay bitmişti. Şimdi Anadolu acı çekiyordu. Kabileler arasında ayrılıklar alevleniyordu. Önce, özel bağımsızlıklarını istemeye kışkırtılan Rumların baş kaldırması vardı. Sonra Alevilerin çıkardığı karışıklıklar, Adana'daki Ermenilerin ayaklanması daha sonra da Düzce, Hendek ve Adapazarı'ndaki mücadeleler... **Abdülmecit**'in 1864 katliamından sonra Sıvas vilâyetini verdiği insanlar, tabiî ki Halifenin adamlarıydılar ve milliyetçilerin davranışlarına içerliyorlardı.

Bu iki «âşığın» birbirine sevgisi gürültüsüz devam etmemişti. Tevekkeli değil bu birleşmeyi böyle bir heyecanla kutluyorlardı.

KUVA-İ MİLLİYE ANKARASI

MECLİS BAŞKANI **Mustafa Kemal Paşa** bir gün bana Fransız Devriminden söz ediyordu. Kendi başlangıcını, **Michelet**'nin tek masa ve iki sandalyeden kurulu küçük, fakir meclisiyle karşılaştırıyordu.

Burada, giriş odası ve **M. Kemal**'in bürosundan başka. **Halide Edip Hanımın** kocası Başkan muavini **Adnan Bey**'in (Adıvar) bürosu da var. Esas Meclis salonu (konser salonu olarak yapılmış) Yabancılara ve basına ayrılmış galerileri, sahnesi ve sözcülerin kürsüsü ile mükemmel bir salon.

Sözcü (ben oradayken Başkan yardımcısı) sessizliği sağlamak için daima zil çalıyordu. Bütün sahne, Fransız Millet Meclisini andırıyordu. Burada da herkes aynı anda konuşuyor, birbirlerinin sözlerini izinsiz kesiyorlar.

Paşa'ya Parlamentonun gürültüsünün bana tuhaf geldiğini söylerken, **Fethi Bey**, bizim Westminster Parlamentomuzda toplantıların sessizliğinden ve soyluluğundan söz etti. (Tabiî o bizim iyi zamanımızda orada bulunmuştu) **Fethi Bey**, bir defa daha çok mükemmel bir gözleyici, az konuştuğu halde anî karar verip uygulayan bir kimse olduğunu göstermişti. Onun Londra'da soğuk karşılanması, bizim uygarlığımıza duyduğu ilgiyi azaltmamıştı. Her zaman gördüklerini de takdirle anlatmıştı. Bana, İngiltere'ye, bu defa isimsiz olarak yeniden gitmek ve halkına davalarını daha iyi anlatabilmek için İngiltere'nin enstitülerini, politikasını incelemek istediğini söyledi.

Böyle bir emele ulaşmasını candan diledim. Avrupa'nın propagandası Türk milliyetçiliğini çok duygusal duruma getirdi. Onların bu şüpheciliğini ve çabucak incinmelerini insan kusurlu bulamaz. Kendilerinin çağırmadıkları ya da baş vurmadıkları, en iyi yabancı uzmanların yardım tekliflerine kulak asmamalarına şaşmamalı. Özgürlük için mücade-

le çok zor olmuştu. En küçük bir tehlikeyi göze alarak büyük bir fiyat ödemek istemiyorlardı.

Bu meclis salonunda demokrasinin bir belirtisi daha gözüme çarptı. Oturma yönünden, rütbe ve makam ayrımı gözetilmemiş. Milletvekilleri okul sıralarından ibaret iskemlelere nerede olsa oturuyorlar. Reisicumhur tartışmaları dinlemek için geldiğinde, şöyle bir çevresine bakıyor, ilk boş sıraya oturuveriyor. Sözcünün masasının önünde, konuşmalar için bir kürsü bulunuyor. Buradan pek akıcı ve canlı konuşmalar dinledim. Türklerin çoğu ellerinde not olmaksızın konuşuyor, sürekli el ve kol sallamaları Fransızlara benziyor.

Meclis hiç kapanmıyor. Her üyenin yıllık üç ay dinlenmeye hakkı var. Ben oradayken iki yüzden fazla üye bulunuyordu. Tüm üye sayısı üç yüz kırk kadardı.

Benim, Milliyetçi Meclisin doğmasına yol açan 16 mart 1920 tarihini, İngilizlerin yarattığını unutmamama özellikle dikkat ediyorlar. O gün biz, yani İngilizler İstanbul'daki Türk parlamentosunu ele geçirmiş ve iki yüz elli kadar aydın vatandaşı Malta'ya sürmüştük. Ancak ondan sonradır ki milliyetçiler kendi meclislerini kurmaya karar vermişlerdir. Malta'dan gelenler ve İstanbul'dan kaçan öbür milletvekilleri bugünkü parlamentonun üçte ikisini teşkil ediyorlar. Geri kalan üçte biri Anadolu'dan gelme.

Bu mecliste, her sınıf insanı temsil eden, yaş ve toplumsal durumu değişik, her anlayışa uygun giyinen her türden insan var. Galeriden aşağıya, bu hevesli insan grubuna baktığımda gözüm eski günlerin göze hoş gelen kişisi Dersim milletvekiline ilişiyor. **Diab (Ağa)**, doksan yaşında, Türkçeyi güçlükle konuşan birisidir. Uzun, dik, yaşlı bir adam,.. Uzun beyaz sakallı, büyük delici mavi gözleri, gözlüğe hiç gerek duyurmuyor. Kabilesinin büyüklerine has başlık

ve elbiselerini giyiyor. Amberden yapılma bir tespihi de boynuna geçirmiş. Okuyup yazma bilmeyen tek milletvekili olmasına rağmen kendi bölgesinde önemli bir kabilenin şefi ve ileri geleni sayılıyor. Mecliste yalnızca iki kere konuştuğuna göre, dağ halkının kendi sorunlarını Ankara'nın dışında çözümleyebildiklerini düşünebiliriz. Bana söylediğine göre kendi adamları gibi o da yalnız keçi sütü ve ekmekle beslenirmiş. Çoğu da iki yüz yirmi yaşına geldiğinde kendisi gibi genç kalırmış.

Tuhaf ama Meclis, Mevleviler en ileri görüşlü birini göndermişler kahverengi silindir şapkası ve dinî kıyafetiyle büyük Çelebi de göze çarpan bir kişi. İmparatorluğun kurucusu Osman'dan da eski bir aileden gelen Çelebi, hocalarla birlikte eski halifenin mevkiinden indirilmesi için rey vermiştir.

Birçok milletvekilinin hocalara karşı nefreti insanı şaşırtıyor. Fakat bana «onlar bizim gibi düşünmezler» diyen gazeteci haklı olabilir. Ona göre «İngiltere dışında her büyük ülke dinle devlet işlerini ayırmak akıllılığını göstermiştir. Oysa biz aynı şeyi öğütleyince kötü gözle bakıyorlar». Yine dediklerine göre hocalar en ilerici önderlere ayak uyduramıyorlar. Bu nedenle çeşitli kurulların dışında kalmayı uygun görüyorlar. Meclis hiç şüphe yok ki yeni kazanılan özgürlük ve bağımsızlıkla bağdaşmayacak, ilerlemeyi köstekleyecek dinî etkilere izin vermeyecektir.

Askerî üniformaların Meclise egemen oluşu Batılı bir gözlemcinin ilgisini çeker. Fakat şunu hatırlamalı ki ülke hâlâ savaş durumundadır. Birkaçı hâlâ fes giyiyor, ama büyük bir çoğunluk daha güzel olan kalpağa alışmış. Gri renkten kahverengi ve siyaha kadar her renkte olan kalpak rahat ve kışın da sıcak tutuyor.

Tabiî ki bu Meclis'te her ileri atılımın başlangıcında ol-

duğu gibi birçok güçlükler kendini duyuruyor. Hele kendi kendini yönetme deney ve alışkanlığı olmayınca bu daha da güç oluyor. Örneğin okuma yazma bilmeyen milletvekilleri Avrupa hakkında hiç bir şey bilmiyorlar. Batı'ya ait her şeyi aşırı bir güvensizlik ve nefretle karşılıyorlar. Öte yandan bir gün çok zeki bir işçiyle tanıştım. Türkiye'de tamamen İngilizlerinkine benzer işçi sendikaları kurmayı istiyormuş. Bunlar dışında Meclis'te bazı basit toprak işçileri, dükkâncılar avukatlar, Paris'te öğrenim görmüş doktorlar, gazete yazarları, üniversite profesörleri ve valiler var. En okumuş olanları Avrupadaki her dili konuşuyorlar ve oradaki yaşayış biçiminden bilgileri mükemmel. Kadınların özgürlüğünü savunuyorlar. Ve **Halide Hanım**'ın Meclis'e bir üye olarak girmesi için ellerinden geleni yapıyorlar. Onlar bizim kabine çevresinde hiç yabancılık çekmeyeceklerdir. Kendi ülkelerinden başka bir ülkeden bütünüyle habersiz olan kişilerle kabine çok iyi çalışıyor. Bana söylediklerine göre «sosyal ya da sınıf ayrılıklarına herhangi bir parlamentoda yer yoktur. Bunları dışarıda sosyete kadınları yaratmaktadır.»

□

LOZAN'DAKİ konferans sırasında gazeteler, skandal yaratan bir haber yaydılar. «Bir milletvekili, on altın Türk lirasına meclisten bir koltuk satın alabilir» miş. Aslında bütün Türk seçimleri hükümetin temsilcileriyle çok sıkı denetlenmektedir. **M. Kemal** ve arkadaşları hakkında birazcık bir şey bilen, bu tür bir rüşvet ya da alım satıma izin verileceğini hayal bile edemez.

□

MALTA politikasından akıllanmış olarak (keçisini bir odaya kitleyip odanın penceresini kapatmayı unutan Dau-

det'nin kahramanının tersine) Büyük Millî Meclis gerçek özgürlük ile bağdaşamayacak her şeye karşı gelmekle adına lâyık bir kimlik taşıyor. Anlatılamayacak zorluklar ve fedakârlıklarla dolu üç buçuk yıl, milliyetçileri çok iyi eğitmişe benziyor. Milliyetçilerin bu inanışları, bu gün Paşa'nın kendisinden tutun en basit dağ çobanına kadar herkesin dinî olmuş. Ankara'da her gün gazete okuruz ve politika konuşuruz. Herkes yabancı telgrafları gözlüyor. Hepimiz meclise gidiyoruz. Devlet adamları yirmi dört saat durmadan çalışıyorlar. M. Kemal'in askerî önder ve sivil düzenleyici olarak dehasının bir eşi daha yok.

Pekiyi, uluslar hâlâ niçin şüphe içindedirler? Bu gün Türkler kendi ülkelerini kendileri yönetmeye kesinlikle kararlılar. Bunun için gereken yeteneğe sahiptirler. Avrupa onları dinlemeden suçladı ve onlara eşit bir antlaşma hakkını reddetti. Biz bunu değiştirmeli, Doğu'ya bir şans tanımalıyız. Millî Meclisi ne ölçüde yakından incelediysem, onlara duyduğum güven o kadar çok arttı.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA - BU GÜN TÜRKİYE'NİN EN BÜYÜK ADAMI

ŞIMDİ artık Ankara'yı bildiğime göre milliyetçilerin kahramanını da tanımalıyım. **Fethi Bey** beni bu öğleden sonra Meclis başkanıyle tanıştırmaya çağırdı. **Lozan Konferansı** başlıyor. Belki bana izlenimlerini bildirecek. Bekleme odasının penceresinden Paşa'nın geldiğini gördüm. Yanında yalnızca bir emir subayı var. Tabiî onun kendisini seven ve ona güvenen insanlar arasında, **Lenin**'den daha sıkı bir biçimde, muhafızlar tarafından çevrildiğini ileri süren dedikoduların hiç aslı yoktur. **M. Kemal Paşa**'nın bugün Türkiyede en büyük insan olduğunu anlamak için gerçek başarılarının dışında onu görmek gerekli değildir. Gerçekten o, büyük mucizeler başarmıştır. Fakat diğer insanların ona davranışından, bir insan onun büyüklüğünü ölçebilir. Ben **M. Kemal**'le öğle yemeğine oturduktan sonra ev sahibimin bana saygısı çok daha fazla artmıştı. Her yanda herkes **«Paşa»**, **«Paşa!»** diyor. Bundan daha açık bir duygu olamaz.

Onun bir asker, bir devlet adamı ya da bir konuşmacı olarak mı daha büyük olduğunu insan merak ediyor. Oysa o, onların her üçünü de mükemmelen başarıyor. Bense ona, bir fatih olarak değil, savaşı önleyen bir insan olarak şükran borçluyum. Onu ilk defa bir devlet adamı olarak tanıdım, bu yüzden onun politik amaçlarını ve çalışmalarını ele almalıyım.

Büyük olaylar, büyük adamlar yaratırlar. Bir ulusun hayatında, M. Kemal'in bulduğu gibi çok feci bir durum ancak bir kere ortaya çıkabilir. O Hamit rejiminin dehşetinden çıkıp, ondan sonraki yıllarda İzmir'in işgali gibi çok acı bir devreye geldi. Bütün reformcuların karakter yapılarını sağlamlaştırmak ve bugünkü duruma getirmek için gerekli çıraklık dönemlerini acı ve keder içersinde geçirmesi şarttı.

Onu, rahmetli annesinin yüzünde gördüğü uzun, ıstıraplı fedakârlık bazı şeyler yapması gerektiğine inandırdı. Ve bu amaçtan hiç bir zaman şaşmadı.

Ancak burada, onların yanında insan hükümetin neden Ankara'da olduğunu anlıyor. Ve bu büyük kalabalık insan topluluğunun cesaret ve ilham için bu bir tek adama baktığını görüyor. Eğer o kendi ülküsüne inancını kaybetseydi her şey kaybedilmiş olacaktı. Bütün yıllar boyunca, onun başlıca sözü «Türkiye için ya özgürlük ya ölüm.» olmuştur. Bunu işiten herkes, görmedikçe dünyaya yeni bir Türkiye'nin doğduğuna inanmaz. Gerçekte ölmüş ve kaybolmuş günler için ağlamak boş, çünkü Türkler kendi ülkelerinde adam yerine sayılmamışlardı. Yabancılar üstün, yabancı elçiler prenstiler. Yeni Türk, yeni bir ulusun üyesi olarak ortaya çıktı. Türkiye'nin Lozan'da ileriye sürdüğü tek bir istek bile kendine saygısı olan insanların boş vereceği bir istek sayılmazdı.

Ama yine de büyük devletler, Türkiye'ye eski Türkiye gibi davranmaya çalışıyorlardı. Yönetime olan bağlılıklarını kaybetmiş azınlık adına, onların içişlerine karışmaya hakkı-

mız yok. Sözgelişi Hıristiyanların askere alınmamasında direnişimiz gibi. Oysa Amerika, zencileri askerlikten muaf tutmamıştır.

M. Kemal'in, **Fener Patriği**'nin İstanbul'daki entrikalarından sonra, dini olduğu gibi kaldırmak istemesine şaşmamalı. Fransa ve İtalya devlet işlerine karışmış kilisenin her an kendi kanlarını emmeye hazır bir asalak bir kene haline geldiğini görünce kiliseyi bir yana ittiler. Daha başlangıçta aynı tehlikeyle karşılaşan **M. Kemal,** halifeliği meclisten ayırmış ve hocaların güçlerini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Fransızlara göre daha güç yapılabilecek bir işlem.

Gerçekte o, Yunan ve Ermenilere karşı öteki Türk devlet adamlarına göre, çok daha hoşgörü sahibi. Hatta o, onların Anadolu'yu baştan aşağı yakıp yıkmalarını büyük entrikacı devletlerin kurbanı olmaya yanlış yollara sokulmuş insanların kendini bilmezliğine veriyor. O, onların ticaretteki yerlerini Yahudilere vermektense, Türkiye'ye bağlılıklarını ispat ettikleri sürece, geriye dönmelerini uygun görüyor. Çünkü inanıyor ki, Türkiye'nin dışında onların yurtları yoktur.

□

M. KEMAL'İN ev hayatı, kendini tamamen ülkesine adadığı için birçok fedakârlıklarla dolu. Aylar geçer ki dünya kültürüyle ilişki kuramaz, eğlenemez ve tekdüze hayatını değiştiremez. Bu yapayalnız dağların arasında yeknesaklığı bir tiyatro ya da konsere gitmekle bozamaz. Avcılık ya da başka bir spor yapamaz. Zaten tabiat da, kışın böyle bir spora izin vermez.

Hayatı sürekli kafa ve vücut çalışmalarıyle doludur: Okuma, çalışma, planlama, herkesi görme... Çünkü herkes **Paşa**'yı görmek ister. Kumanda bakımından ikinci planda

alanları değil. Bana göre o, kendi halkına milliyetçiliğin ne anlama geldiğini açıklayan bir profesöre benzer. Belki de onun kişiliğine tarihte en yakın kişi Julius Caesar olabilir. Belki bir gün bize hatıralarını bırakacak zaman bulabilir. Böylece dünya Türklerin neyi tarih için değerlendirdiklerini öğrenecek. Onun, Kur'anı günümüzün şartlarına göre yorumlayabilen uyanık aklı ve keskin görüşü buna yeterlidir. Türklerin kaybettikleri birçok yüzyılları telafi etmeleri gerekir. Bereket versin ki özgürlüğün gelişmesini önlemiş, zorba, dinsel ya da tarihsel geleneklerin körükörüne izleyicisi değildir o. Onun düşündürücü ve insanı ateşleyici nutuklarından derlenmiş bir kitap çok değerli olacaktır.

Nasıl san'atta en yüksek biçim en yalın olanıysa belki de Doğu'daki en mükemmel demokrasiyi burada görebileceğiz. **Başkan Wilson**'un ilkeleri imkânsız diye bir yana bırakılmış, Rusya **Karl Marx**'ın öğretimini izlemekten vazgeçmiştir. **M. Kemal Paşa** hiç olmazsa kendi doktrinini ıstırap çamuru içersindeki bir ülkede ortaya koymuştur. Bugünkü Türk devlet adamları ne biçimde olursa olsun ikinci meclisi (senato) eski imparatorlukların ve krallıkların artığı olarak uygunsuz buluyorlar. Tek meclisin gecikmeyi ve sürtüşmeleri önleyen en iyi hükümet biçimi olduğunu ileri sürüyorlar.

Zaman bunu ispat edecek.

□

BENİM **Paşa**'yla ilk röportajımda o büyük bir astragan kalpak giyiyordu. Kalpak alnın üzerine düşürülmüştü, sigara üzerine sigara içiyordu. Reisicumhurluk makamında bakanları ve milletvekillerini kabul etmekle meşgulken aynı zamanda da tek ve kararlı bir cevapla bütün durumu özetlemek için uygun anın gelmesini bekliyor. Bir konu üzerinde ısrarla dur-

mak, derinliğine kolaylıkla inebilmek onun özel karakterlerinden biridir.

Benimle bir bardak kahve içmeye hazırdı ve derhal İngiltere haberlerini sordu. **Fethi Bey** ona kendisini Londrada temas ettirdiğim hayattan birkaç hatırayı anlattı. Kadınlar kulübündeki yemek de dahil... Kadınların çoğu **Paşa**'nın hava şartıyle yoğrulmuş mükemmel yüz hatlarına hayran olabilir. Bunun yanında onun delici ciddî bakışları size söyleyeceğiniz neyiniz varsa, bir an önce açık ve sakince söyleyip ayrılmanızı hatırlatır. Sesinde, işadamlarının ve enerjik kişilerin sesine has bir özellik varsa da ses tonu çok güzel. Fransızcası çok mükemmel, Türkçe'de ise tam bir hatiptir. Yüz ve ifadesi bir fatihinki, fakat sesi kültürlü bir adamınki.

Ertesi sabah **M. Kemal** kendisine İzmir halkının armağan ettiği arabasının, Ankara'dan hemen yirmi dakikalık bir uzaklıkta, Çankaya'daki köşküne gidebilmem için gönderdi. Bu yol bölgenin en iyi yolu. Ötekiler sıra sıra çukurlar ve yokuşlarla dolu. Çukurlara bazıları ufak taşlar doldurmuş. Her ne kadar Çankaya, ona halk tarafından verilmişse de o bu araziyi orduya bağışlamış, orada onların misafiri olarak yaşıyor. Kardeşçe sevginin rastlanılmayan çekici bir örneğiydi bu. Merak ettim, **Paşa** kendine hediye edilen İstanbul'dan bir mimar ile tarihçinin dekorasyon için getirildiği Bursa'daki eve de aynı şeyi mi yapacak.

Çankaya'dan insan Ankara'yı kuşbakışı görebiliyor. İster öğlen, ister akşam olsun, daima kara gömülü olarak güzel manzaralı. Yılın sonuna kadar her sabah birkaç saat güneş ışığı alıyoruz. Müezzinin günde beş vakit ezan okuduğu her Doğu'lu kasabanın özelliği güzel beyaz minareler burada da göze çarpıyor. Çankaya'nın tepelerine yayılmış, Paşa'nın özel koruyucuları Karadenizliler, bizim kadınlarımızın kadife ya da satenle kopya etmekten hoşlanacakları bir üniforma

giymiş halde görüyoruz. Yine de bu moda **Trabzon**'dan gelen askerler gibi, uzun ve iri yapılılara uymaktadır.

Kapıda kahverengi iri bir köpekle karşılaşıyorsunuz. Ondan sonra Muhafız Başkanı **Mahmut Bey**, efendisinin konukları için sakladığı neşeli gülümsemesi ile bize, eve doğru yol gösteriyor.

Köşk büyük ve iyi yapılmış. Salon ve giriş odasının birleştiği yerde, beyaz bir mermer havuz fiskiyeleriyle göze çarpıyor. Ankara'nın iki piyanosundan biri, bir köşede duruyor. Bu piyanolar galiba milâttan önce elli beş yılında yapılmış, çalmaktan çok süs için oraya konmuş. Büyük bir masa, birkaç mükemmel bitki ve alışılmış Türk ya da İran halıları salonun iç döşemesini teşkil ediyor. Bir oda Paşa'nın annesinin dairesine, öbürü kendi oturma odasına açılıyor.

Ev sahibim, Batı'da yapılmış kırmızı maroken koltuğundan, beni karşılamak için kalkarken, bir kanun yapıcısıyle konuştuğuma zor inanabilirdim. Başında kalpak yokken, açık renk arkaya taranmış saçları, sık bıyıkları, çok iyi ütülenmiş ve iyi dikilmiş elbisesiyle ona, Londra'nın parlamentosunda, İngiliz olduğuna ya da kuzeyden geldiğine hiç şüphe duymadan rastlayabilirdiniz. Onun keskin zekâsına Türkler arasında pek sık rastlayamazsınız. Anlattığı hikâyelere nasıl yürekten güldüğünü görmek çok hoştu.

Bana söylediklerine göre,**Paşa**'nın tipi ve cilt rengi, kendi halkı Rumelilerinkine benziyor. Rumelinin kuzeyi açık cilt renkli insanlarla doluymuş. Onun yazı masalarının birinin üzerinde Napolyon'a ait birkaç kitap görünce, kendisine olağanüstü zaferi için tebriklerimi belirtmektense, bu küçük Korsika'lı Napolyon hakkında bir kitap getirmeyi niçin düşünmediğini özür dileyerek söyledim.

Cevap olarak «Lütfen böyle bir şey düşünmeyin.. O beni bir büyük General olarak ilgilendiriyor.» dedi.

«Anladığıma göre, sizin ilginiz hayranlığa kadar varıyormuş» dedim.

«Ne saçma bir dedikodu! Tabiî ki büyük strateji dehalı kumandanları inceliyorum. Fakat **Sakarya**'yı **Austerlitz**'le karşılaştırmak büyük bir kompliman sayılmaz» dedi. Her ne kadar, onun bu sözlerinin beni şaşırttığını itiraf etmeliyim.

Odunla yakılan şöminede donmuş ayak ve ellerimi ısıtmam için yaptığı tekliften yararlanırken **M. Kemal**'i dinliyorum ve birçok tanınmış askerin benim yerime onu dinlemek isteyeceğini merak ediyorum. Dünyanın büyük generali ve henüz kırkına gelmemiş bir insandan böyle özel bir konuşmayı dinlemek şansını kim istemezdi?

«Başarı kazanacağınızdan hiç şüpheniz oldu mu» diye sordum.

«Hayır asla» diye karşılık verdi. «Ben bütün geleceği ilk anda gördüm (hatta silâhımız olmadığı zaman bile) ve en sonunda da öyle oldu. Kan dökümünü ve yıkımı önlemek için geciktik. Fethi bey son bir çare olarak Londra'ya gitti. Çünkü biz kanla değil, mürekkeple yazılmış bir antlaşma istedik.»

Bu büyük adamın bu mükemmel davranışı savaşta perişan olmuş nesli için barış isteme konusunda son bir çabası sayılmaz mıydı? Kudretinden emin, kendisi için kazanacağı şerefi bildiği halde bu insan Yunanlıların barış içersinde geri çekilmelerini zorlasınlar diye büyük devletleri ikna için üç ayrı girişimde bulunmuştu. Hazırlıklara ara verilmemişti, hiç bir ayrıntı unutulmamıştı. Anadolu'da hazır köylü orduları, barış için çabalar devam ederken, büyük şef niçin dövüşmüyor diye soruyorlardı.

Onun generallerinden birisi, daha sonra bana şunu söyledi: «**Paşa** hakkında, onu ordusuna kumanda ederken görmeden hüküm veremezsiniz. Hiç bir kimse onun kadar kor-

kusuz, onun kadar kendisini hiçe sayan, ama yine de adamlarına onun kadar **müşfik** olamaz. Ciğerlerine kaburgası çöksе bile o ağrıya aldırmaz. Ve onların başındayken askerler inanırlarki her şey uygun gitmektedir. **Diyorlar ki, o iyi günde doğmuştur. Kötü günde doğmuş generallere Doğu'da iş yoktur.** Ve zekâsı açık ve seçik kararlar için çok hızlı çalışır, her şeyin üstünde o soğukkanlılığını hiç kaybetmez, muhakemesi daima yerindedir.

Gerek subaylarından ve gerekse askerlerinden bu yenilmez ilgi ve değeri kazanmasaydı **M. Kemal** hiç bir zaman bu meclisi kuramaz ve yeni Türkiye'yi yaratamazdı. Gençlik yıllarını sürgün, isyan ve rütbeden düşürülme olaylarıyla geçirdiği halde, şimdi kendisini diktatör ilân etme fırsatı eline geçmişken, halkın temsilcilerinden bu hakkı çalmamıştır. Diyor ki **«Meclis, bir tek adam değildir. Ben yalnızca meclisin başkanıyım.»**

O **«Kemalist»** kelimesini işitmekten hoşlanmıyor. «Bu kelime hareketin ruhunu anlatmıyor. Ben ölsem de, canlı da kalsam hareket devam edecektir.»

Eğer, herhangi bir kimse ona eserinden söz etse o, ya «ben görevimi yaptım» diyecek ya da bütün şerefi meclise yükleyecektir.

Ben birçok büyük Avrupa devlet adamlarıyle konuştum, fakat hiç birini ondan daha alçak gönüllü bulmadım. **Acaba bu Avrupalı devlet adamlarından hangisi şartlar bu kadar aleyhineyken böyle büyük zafer kazanmıştır?**

Bu küçük odanın döşentisi tabii ki hep yerli malı. Yemek masasındaki tabaklar Kütahya malı, halılar Anadolu halısı, duvarlarda taşlarla süslenmiş kılıçlar, hatıra ve ödüller asılı. Çoğu başarısı için Müslüman önderler tarafından gönderilmiş. O, basitlik içinde, şandan şereften uzak gerçek bir demokrasi kurmuş. Fakat onun kişiliğinin damgası bütün Müslüman

dünyasında mevcut... Elinde İsiâmiyetin anahtarları var. Milliyetçilik, derin dinî bir anlam kazanmış şimdi.

İyi tanınmış bir Türk yazarı, biraz cesurane, Türklerin hareketini Hıristiyanlıkla eş tutmuş. Hıristiyanlık gibi çok alçak gönüllü doğmuş herkese ıstırap birçoklarına ölüm ve şehitlik getirmiş, sonunda hiç bir düşmanın mahvedemeyeceği bir ruh ideali aşılamış.

Türkiye'ye kim dokunursa, bütün İslâmlık alevlenecek ve en kuvvetlinin hakkından gelecektir.

Mısır'da Ankara'dan kutsal Ankara diye söz ediyorlar. Gelecekte nerede meclisler toplanırsa, orası kutsal olacaktır. Bir mısırlı prenses **Gazi Paşa**'dan bahsederken hep «O» nu büyük harflerle yazıyor. **Lozan**'daki delegeler, Ankara'da olan bitenleri şöyle perde arkasından bir gözetleme imkânı bulsalardı! Ondan sonra da hâlâ milliyetçilerin isteklerini 'yerine getirilemez' diye kabul ederlerse, kendilerinin sebep oldukları derin, köklü nefreti durdurmayı başaramazlardı.

□

PAŞA açık ve samimî değilse başka hiç bir şey olamaz. Blöf için zamanı yoktur. Bizim eski Başbakanımızın körü körüne övündüğü şu sözler onun gururunu incitmiştir: **«Bu insanlara silâhlar konuşur.»**

M. Kemal'in yoldaş **Araloff**'un etkisi altında kaldığını söylemek kadar gülünç ya da yalan bir suçlama olamaz. **Paşa**, Rusya gibi bir memleketten gelen yüksek rütbeli bir temsilciyle konuşma çağrısını hiç reddetmek istemez. Bu temsilcinin sözleri. **M. Kemal**'in kendi muhakemesini kullanmak ve karar vermek âdetini değiştirmez.

O pratik bir amacı yoksa nadiren konuştuğu halde bana eski bir okul arkadaşı seviyesine inecek kadar yakınlık gös-

tererek şeref verdi. Yine de beni şaşırtacak kadar değişmeleri ve bazen de çok soğuk nezaket seviyesine gelmeleri olmuştur. Bunun benim milliyetimle ilgili olduğunu sanmıyorum. O yalnız kime değil, kime, ne zaman güvenebilineceğini biliyor ve sanırım ben, düşünmeden, tehlikeli bir konu açmıştım.

İnsan onun böyle bir dövüşün ortasında devamlı yaşamamasını istiyor. Bazen aşırı bir zekâ, ya da koyu bir sertlikle halka uygun olmayan bir olaya kızdığı zaman, kendine hâkimiyetini kaybediyor. Hiç olmazsa kendini tutamıyor. Yeni ülke onun yönetici otoritesinin biraz zayıflamasından hâlâ zarar görebilir. Meclis'te çok aşırı uçta üyeler var. Onlar **M. Kemal**'den de aşırı. Onların kontrol edilmeyen konuşmaları felâket getirebilir. Ben gerçekten çok işittiğim muhalefeti yokladım yalnızca halen güç bakımından zayıf, oldukça basit düşünceli küçük bir grup insan buldum.

Her neyse ciddî bir tehlike olabilecek bazı saçma tedbirler, hakiki özgürlüğe aykırı düşecek düşünceler meclise getirilmiş ve konuşulmuştu. Arnavutların ve Arapların meclisten çıkarılması ve seçim için bir yerde beş sene oturmuş olmak mecburiyeti gibi oyunlar bilhassa Paşa'yı vurmuştu. Kızgın protesto telgrafları her yerden gelmiş ve Paşa bu oyunu durdurmuştu. Yine de öteki oyunları durdurmak daha güç olabilir. Muhalefet bana milliyetçilikte Fransızların dediği gibi «on dördüncü saatı» arıyor gibi geliyor.

Şimdi O, kendine güvenenler ve her şeyi onun için feda edenler tarafından tapılmıyor, aynı zamanda son zamanlara kadar Sultanın emrinde olup doğrunun galebe çalacağını ve gerçeğin hâkim olacağına inanmaya cesaret edemeyenler tarafından saygı ve hayranlık görüyor.

Onun kişiliğinin Ankara'daki meclise daima egemen olacağına inanıyorum. **Kâzım Karabekir**'le arasında rekabet ol-

duğu sözleri bir gerçeğe dayanmamaktadır. Onlar çok iyi iki arkadaştırlar. Biri öbürüne sadıktır. **Kâzım Karabekir** önderinin yerinde gözü olmayacak kadar onunla övünmektedir.

Yine de onun en açık talimatı bile bazen kötü yorumlanabilir. Yapmadığı ya da yapmaya niyetlenmediği şeyler için suçlanabilir. Dışişlerinde bazı güçlükler ortaya çıkacaktır. Çünkü en sadık milliyetçiler Avrupa'da bulunan diplomatların yerini pek dolduramayacaklardır.

□

HER NE KADAR davranışlarından insan anlayamazsa da, benim Ankara'da evinde kaldığım kimse, evine bir İngiliz kadının geleceği fikrinden epeyce telâşa düştüğünü sonradan öğrenmiştim. Onun ilk izlenimi benim lehimde olmuştu. Kadınların düşüncesi ise (benim hakkımda) **«Siz tam bizim Paşa'mız gibisiniz açık renk saçlı, mavi gözlü... Onun kız kardeşi olabilirsiniz»** Bu benim için en yüksek bir kompliman, en mükemmel kapı açacak bir paso olmuştu.

Mustafa Kemal, ev sahipliği yapmak yönünden hiç zaman kaybetmedi. Utun refakatinde söylenen Anadolu şarkıları konserine beni sık sık davet ederdi. Onun evinde türk yemeklerinin en nefisini yedim: **«poulet à la Circassienne»** (Çerkes tavuğu) Fıstık suyunda Piliç... Konserden sonra hep bunu takdim ederlerdi. Bütün öteki Türk yemekleri gibi, sözgelişi börek gibi iştah açıcı ve şişmanlatıcıydı benim için.

Bir öğleden sonra **Paşa** köşkünün çevresindeki evlere bir ziyaret için bize katıldı. Acayip bir gruptuk: **Gazi Paşa**, emir subayı İngiliz kadını ve bir büyük beyaz araba. Anadolu keçileri, bizim okşamalarımızdan hoşlanıyorlar önümüzde birbirlerini takip ediyorlar. Ermeniler, ipek gibi keçi kıllarından

çok güzel şallar örüyorlar. Ankara aynı zamanda kediler ve tavşanlarıyle ünlü.

Tabiî, peçeli ev sahipleri, **Paşa**'larıyle konuşma cesaretini bulmadan ayakta duruyorlar. Biz de köpeklerin durduğu bir köşeye, sonra da kazların ve tavukların durduğu başka bir köşeye yürüdük. Birçok Doğulu gibi **M. Kemal** hayvanlara çok merhametli, onlar da fazla hareket yapmadıklarından çok şişmanlıyorlar.

M. Kemal, herkesin gelip kendini görme hakkına sahip olduğunu söylüyor. Köylülerle konuşmaktan hoşlanıyor. Onların saf değerine çok inanıyor. Türkiye'de doğuştan gelen bir âdet var. Bu kültürsüz insanlar kendilerine uzanan dostluk eline ne kadar inansalar da kendi üstlerinin hayatlarına girmekten çekiniyorlar. Yine de bizim ülkeyle karşılaştırmam imkânsız. Çünkü Müslümanların büyüklere saygısı her ne şekilde olursa olsun rütbe ve aile soyluluğu bizim kadar ona önemli değildir. Derebeylik görenekleri bu insanlara bütünüyle yabancı.

□

PAŞA'YI birkaç defa yarattığı yeni Türkiye hakkında düşüncelerini, umutlarını, korkularını, kaygılarını anlatırken dinlemek şansına erdim. Ülkesinin özgürlük ve bağımsızlık durumu yeni başlamıştı. **M. Kemal**'in gayeleri de en yüksek düzeyine varmıştı.

Bu insanın karakter ve politik başarılarını anlatmadan ya da incelemeden, zekâsının gücünü ve derinliğini size aktarmakta tereddüt ediyorum. Doğulunun karakterine has zıtlıklar ve güç anlaşılma Batılıyı hep şaşırtmıştır. **Paşa** kendi değerinden o kadar emin ki, kendini o derece kabul ettirmiş ki, kendi kişiliğinin eleştirilmesinde herkesi yüreklendiriyor hatta

yardım ediyor. Samimiyet adalet ve doğruluğu sevme kurallarına kalmak şartıyle bütün büyük adamlar, biz gazetecilerin yargılarına, hoşgörürlük göstermişlerdir. Eski, Japon atasözlerinden biri gibi: «Eğer yargılarınızda doğruluk uğrunda yanılmışsanız, Tanrı sizi koruyacaktır. Bunun için Allah'a dua etmeniz bile gerekmez.»

□

HİÇ YOKTAN ortaya çıkmış Yeni Türkiye karşısında tabiî hepimiz heyecanlıyız. Elbette bu insanlar bunu devam ettirmekte güçlüdür. Eğer biri sorarsa **«Bu adam soğukkanlılığını koruyacak mıdır?» «En mükemmel imkânları varken bunu yapmadığına göre... Neden korkmalıyız? O kendini Diktatör ilân etmemiştir. Servet ve şerefe yüz vermemiştir. Rütbe farklarını ortadan kaldırmıştır,»** diye karşılık veriyoruz.

Ülkede yeni bir silkinişle inşaat başlayınca zengin maden ve toprakları işletilmeye açılınca o zaman ben, onu şimdiden bildiğim için, **Paşa**'nın anavatanını yalnızca zorbaların ve yabancıların elinden kurtarılmasında değil aynı zamanda vatandaşlarını ülkeyi inşa gibi ortak bir amaç çevresinde toplamasında başarı gösterdiğini ispat ettiğine inanacağım.

Milliyetçiler,**İttihat ve Terakki**'cilerin yaptığı bir hataya düşmediler. Yani halklarına yürümeyi öğrenmeden koşmayı öğretmeye kalkmadılar. Bu onlar için gerçek bir tehlikeydi.

Güçlü ve iyi yönetilecek yeni Türkiye hayalini daha başlangıçtan görebilen bütün kişilere tek sözüm «Paşa'nıza iyi bakın. Çünkü o yakuttan da kıymetlidir.»

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'YLA KONUŞMA

LOZAN'DA konferans toplandıktan hemen sonra **Gazi M. Kemal Paşa** bana şu konuşmayı lütfetti:

Benim sorularım şöyle başladı: «Genel havanın Türklerin aleyhine dönmesinde Büyük Millet Meclisinin rolü ne kadar geniş olmuştur?»

«Bizim tutumumuz hiç değişmemiştir. Bizim birbirini tutmaz kararlar verdiğimize dair söylentiler yalandır, düşmanlarımızın akıllı propagandası bu yalanları ortalıkta dolaştırmaktadır. Hükümet yalnızca Milletvekillerine değil Tarihe de sorumludur. Basının ileri sürdüğü konularda hiç bir sorumlu ve kendine saygısı olan bakan, varlığını borçlu olduğu ilkelere bağlılıktan ayrılamaz. Bütün bu yanlış haberler bazıları resmî makamlarda çalışan İngilizlerden çıkıyor. Bunlar bizim sorumlu olmadığımız savaşı uzatmaya çalışıyorlar. Bizim barış için yaptığımız yorulmaz çabaları ve onun sonuç-

larını hep biliyorsunuz. Her ne kadar şahsen ben suçlanıyorsam da bundan ben sorumlu değilim. Ben yalnızca Meclisin Başkanıyım. Meclis demek tek adam demek değildir.»

«Türkiye'yle Büyük Britanya arasında samimi bir anlaşmaya varılacağına inanıyor musunuz?»

«Bizim eski geleneksel dostluğumuzun geriye geleceğinden şüpheli değil, eminim. Olmaması için bir neden yok. Lehinde de pek çok sebepler var. Bizim özgürlüğümüz uğruna şeref ve namus dışında istediğimiz bir şey yok. Biz Sultanı, daha çok özgürlük temini uğrunda uzaklaştırdık.»

«**Lozan Konferansı**'ndan iyi sonuçlar çıkacağını düşünüyor musunuz?»

«Tartışmalar ne kadar uzun ve ne ölçüde gecikmeli olursa olsun barış getireceğinde hiç şüphe yoktur. Ne var ki daha uzun bekleyemeyiz. **Büyük devletler, sonradan kabul etmek zorunda kalacakları gerçeği, yani uğrunda o kadar fedakârlık yaptığımız, son kanımıza kadar dövüştüğümüz özgürlüğümüzü bize tanımayan şartları kabullenmeyeceğimiz gerçeğini şimdiden anlamalılar.** Her yönden biz barış istiyoruz. Böylelikle, memleketi yeniden inşa için zaman bulmuş olacağız. Ayrıntılar belki şimdi zaman alıyor. Fakat ana sorunlar hemen çözümlenmelidir.»

«Gazeteler Ankara'yı, yabancılardan çekinmek ve kaba davranmakla suçluyorlar,» dedim.

«Bu suçlama, propaganda amacıyle ortaya atılmıştır. Biz haklı ve akla uygun isteklerimiz için direniyorsak bu kabalık mı sayılmalıdır? Bizim yabancıları sevmeme suçlamasına verecek cevabımız yok. Benim bütün hayatım ve her yaptığım hareket Avrupa'dan nefret etmediğimin bir delilidir. Ben hiç bir zaman nefretler esasına dayanarak dövüşmedim. Yalnızca gerçeği korumak için savaştım. Aynı ilham, politikamıza önderlik yapmaktadır. Ben hiç bir ulustan, hükümetinin hata-

larından dolayı nefret etmekte devam etmedim. **Ben Bulgarlarla dövüştüğüm halde bugün onlarla dostum. Yunanlılara aynı duygularla doluyum. Çok geçmeden sizinle de öbür büyük devletlerin karışmasından önce nasılsa yine öyle dost olacağız.** İngilizler kendileri önce doğru yoldan çıktıkları için, hatalarını görüp pişmanlıklarını belirtmelidirler.»

«Hıristiyanları siz mi sürüyorsunuz yoksa Anadolu'yu panik içinde kendileri mi terk ediyorlar?»

«Bu konuda hiç bir tedbir almış değiliz. Onları kalmak ya da gitmek konusunda tamamen serbest bıraktık. **Onlar özellikle Amerikalıların dinsel ayrılık konusunda yaptıkları propagandadan dehşete düşmüşlerdir.** Onlar Yunan ordusunu takip eder ve kaçmaya çalışırken birçokları da geriye gelmektedir. Bugün aramızda iki göç biçimi görebilirsiniz. Birisi ayrılanlar öbürü de dönenlerdir. Hepsi biliyor ki Hıristiyanlar ister yabancı, ister bizim uyruktan olsunlar, her özgür memlekette kendilerine verilen tam özgürlükten, her zamanki gibi şimdi de yararlanacaklardır.»

«İstanbul'daki durum sizin için tatmin edici mi?»

«Biz **Mudanya**'da yaptığımız vaatleri tutacağız. İstanbul'da yabancı askerleri görmek normal değildir. Mümkün olan en kısa zamanda onlar ayrılmalıdır. Onların varlığı anormal bir durum yaratıyor. Bu nedenle biz meclisi Ankara'da kurmak zorunda kaldık. Bu durum daha çok uzamasına izin verilmemesi gereken bir şerefsizlik hali yaratıyor. **Lozan**'da, konuşmalar devam ederken, bizim İstanbul'u elimizde bulundurmamızı, herkes istediğine göre, büyük kuvvetler silâhlı bir garantide direnmelidir.»

«Bizde muhafazakâr hükümetin iş başına geçmesini kutlanacak bir konu olarak buluyor musunuz?»

«Bu konuda konuşmak için henüz zaman erken. Bizi İngiliz ve öteki devletlerle dostça ilişkilerimizin kurulmasında

yardımcı olunmasını istiyoruz. Sizin partileriniz bizi ilgilendirmez. Biz genel olarak her türlü yayılma politikasının karşısındayız. Çünkü ulusları çıkmaza sokan bu politikalarıdır ve bizim görüşümüze göre bu politikalar hiç de politik değildir.»

«Boğazların serbestliği konusunda ne dersiniz?»

«Lozan'daki delegelerin söylediği gibi biz bir büyük devletin emrinde bağımsızlık değil, tam bir bağımsızlık istiyoruz. Bu bölgede çıkarları olan bütün devletlerle konuyu konuşmaya hazırız. İstanbul ve Marmara denizi bize verilmedikçe böyle bir bağımsızlıktan söz edilemez. Bizim ulusal sınırlarımız olmalıdır. Yani Türklerin işgal ettiği bölgelerin sınırları... Pakt imzalandığı zaman sınırlarımız ve düşman hatları neyse kabul ediyoruz. Eski Osmanlı imparatorluğundan vazgeçtiğimiz yerlere karşılık bu akıl dışı bir istek midir? Azınlıklar konusunda Fransa'yla yapılan antlaşmanın desteklediği ve Ankara'da imzalanan ulusal paktın esaslarına bağlıyız. Savaştan beri büyük devletler arasında yapılmış antlaşmaların azınlıklara verdiği bütün hakları tanımaya hazırız. Yalnız şu açıkça anlaşılsın ki istediğimiz kesin bağımsızlıkla uyuşmayacak her türlü yabancı denetim imkânsızdır. Türkiye'de yaşayan başka devlet mensuplarına, kapitülasyonlar gibi özel hakların verilmesine de tamamen karşıyız. Bizim halkımızın sahip olduğu bütün haklara onlar da sahip olabilirler. Fakat Fransa, İngiltere ya da Amerika'da yabancılara tanınmayan özel hakları biz de hiç bir zaman tanımayacağız. **Bizim elde etmeye kararlı olduğumuz tam bağımsızlık idealimize meydan okuyacak kimse varsa o kimse bu ülkümüzden ilham almış bütün Türkleri ortadan kaldırmak imkânlarını arayıp bulmalıdır.** Eminim böyle bir ortadan kaldırmaya, uygar dünya izin vermeyecektir. Aksine dünya uygarlığı Türkiye'mizin de gelecekte bir yeri olduğunu çok geçmeden öğrenecektir.

Türkiye, uygarlığı kösteklemek değil, geliştirecektir. Bu yönden uygar ülkeler onun bağımsızlığını desteklemelidir.»

Aralık yirmi iki tarihinde «**Morning Post**» gazetesi bu konuşma hakkında şu başyazıyı yayınladı: «**M. Kemal Paşa**'nın bizim muhabirimize verdiği röportaj Lozan'da varılan bir ana anlaşmayı destekliyor. O da, Türkiye'nin yeni yöneticilerinin bu ülkeyle dostluk ilişkilerini sürdürmeye istekli olduklarıdır. **Lozan**'da Boğazlar ve askerden arınmış bölgeler konusunda sonuçlanmak üzere bulunan antlaşma, belki de gerçeklerin ve savaşın eşiğinde pek uzun ömürlü olmayacaktır. Fakat bu, böyle bir antlaşmayı kötülememiz için bir neden olmamalıdır. Çünkü hiç olmazsa bu Türklerin Batılı devletlerle bir anlaşmaya varmak için gösterdikleri bir iyi niyet belirtisidir. Oysa bu devletler kaderin garip bir rastlantısı, Türkiye'nin en gerçek dostuyken Dünya Savaşı'nda kendilerini onun düşmanı olarak ilân etmişlerdir. Lozan Konferansı, Trakya sınırları üzerinde tartışmış ve belki de azınlıkların korunması, Boğazların emniyete alınması konularını çözümlemiştir Şimdiyse kapitülasyonlar, kilise, Musul'un geleceği konusunda bir anlaşmaya varmalıdır. **Lozan**'ın en büyük önemi, dünyaya **Kemalist Türkiye**'nin Bolşevik Rusya'nın pençesinde olmadığını, Türk milliyetçilerinin bir saldırganı kovup ötekinin emrine girmeyeceğini, İngilizlerin doğudaki dominyonlarını parçalama oyununda Türkiye'yi bir satranç piyonu olarak kullanmayı hesaplayan Moskova'nın hırslı planının bütün ihtimalleriyle suya düştüğünü ortaya çıkarmasındadır. Bolşeviklerin tamamen aldatıldıklarını söylemek için henüz vakit erkendir. Fakat onların konuşmalarında ve sesizliklerinde bunun ifadesi gizlidir. Onlar **Lozan**'ın bir **Cenova** olmadığını, özgür **Curzon**'un, zincirli **Curzon**'dan bütünüyle değişik bir insan olduğunu anladılar. Chicher'in kendi Rapollo'su vardı. Belki de bu onun son zaferiydi.

M. Kemal kendisiyle yapılan konuşmada dedi ki: «Eminim ki, Türkiye ve Britanya arasındaki geleneksel dostluğa sonunda döneceğiz. Bunun için bir güçlük görmüyorum.» Koalisyon hükümetinin düşüşüyle bu son güçlük de ortadan kalkmıştır. **Lord Curzon,** Türklere oldukça sert fakat kötü niyetli değildi. Açık fakat incitici değildi. O şimdi **Algeciras**'ta (Elcezire) toplanmakta olan düşük meleklerin kongresine yönelmiş tahrik edici tehditleri bırakmıştır. Gerçekten Dışişlerinin beyanları gösteriyor ki **Lord Curzon,** Ankara'nın delegeleriyle sürekli ve dostça bir anlaşmaya varmak için samimî olarak endişe etmektedir. Eğer o Britanya'nın haklarını korumayı düşünüyorsa o ölçüde Türk devletinin bağımsızlığını tanımaya hazırdır. **Kemal**'in aynı şartları kabul etmeye hazır olduğunu görmek de bizi memnun ediyor. Böylece o kendinin yalnızca bir asker değil, bir devlet adamı da olduğunu göstermiş oluyor. Onun ödevi henüz bitmemiştir. Aksine yeni başlamaktadır. O ülkesini Yunanlılardan kurtarmıştır. Şimdi aynı ülkeyi ekonomik çürümenin etkisinden kurtarmak zorundadır. Bu büyük ödevde, İngiltere'yi en yakın yardımcı olarak bulacaktır. **Fethi Bey,** ona açıkça, Avrupa'nın, Türkiye'nin ekonomik yönden yeniden kalkınması için ne kadar yararlı olabileceğini belirtmiştir. **Mr. Margenthau**'nun son demeci de Birleşik Amerika'nın borç vermede güçlük çıkaracağına onu inandırmıştır. İleri bir gelecekte Büyük Britanya'nın işbirliğiyle Bolşevik Rusyanın köleliği arasında bir seçim yapması gerekecektir. O şimdiden doğru yolu seçmiş gibidir. Hem kendi memleketi, hem de bizim için bu yolda devam edeceğine inanıyor ve umuyoruz.

YİRMİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA - KADERİNE HÜKMEDEN İNSAN

GÖZLERİM Paşa'nın yazı masasının üzerinde asılı güzel bir Türk kadınının portresine ilişti.

«Ne sevimli bir yüzl» dedim.

«Annem» dedi Paşa açık bir gururla.

«Acaba onu görme şerefini sizden rica etsem çok mu kaba olurum?» dedim.

«Çok hastadır, gece gündüz doktorlar başında. Korkarım ki hiç iyileşmeyecek. »

Bundan sonra hastanın apartmanına giden merdivenlere tırmandık. Onu geniş bir divanın üstünde yastıklarla desteklenmiş olarak otururken bulduk. İlk bakışta onun ölümün eşiğinde olduğuna inanmak güçtü.

M. Kemal «onun bütün ıstırapları benden gelmektedir. Sürgünde benimle birlikte geçirdiği zaman döktüğü göz yaşlarının ve çektiği sıkıntıların sonucudur bu». Sesinde keder sözlerindeyse bir acılık vardı.

«Şimdi oğlunuzun zaferinde size ait olan yeri alabilirsiniz,» dedim. «Oğlunuzla kim bilir ne kadar övünüyorsunuz. Oğlunuzun hayatı olağanüstü bir hikâyedir. Onunla konuşmaktan ve eserini görmekten şeref duydum.»

O, bana büyük bir heyecanla teşekkür etti ve dedi ki; «Tanrı'nın, oğlumu anavatanı kurtarmak için gönderdiğine inanıyorum. Oğlum, bana daima şefkatli olmuştur.» Bana sevdiği bir esansla kokulandırılmış ipek bir mendil verirken, beni daha önce daha doğrusu, on yıl önce İstanbul'da görüp görmediğini sordu.

«Olağanüstü bir belleği var,» diye **Paşa** fısıldadı. Birkaç gün sonra bizim için bu aziz kadını bir daha görmek fırsatı bütünüyle ortadan kalkacaktı.

Daha sonra İstanbul'da iken **M. Kemal**'in annesinin gösterdiği büyük düşkünlüğü üzerinde konuşurken bir Türk: «Bu oldukça tabiîdir. Doğu'ya özgü bir özellik. Elleri kanda, ruhu cürüm ve suçla kararmış bir insan bile annesinin önünde saygıyla eğilir. Güneşin parlamasına ne kadar şaşarsanız buna da o kadar şaşın» dedi.

□

M. KEMAL'İN gençliği ve parlak geçmişinin öyküsü Anadolu'da tabiî çok iyi bilinmektedir. Bin sekiz yüz seksen bir de Selânik'te doğmuştu. Ve efsaneye göre onu çocuk iken oyunlarda görenler «şu ufak çocuğa iyi bakın bir gün o ülkesini kurtaracak» derlermiş. Cildinin rengi bir mısır kadar açıkmış.

Jeanne d'Arc'ın hayatını okuyanlar hatırlayacaklardır; doğum gecesi, doğum yerinin tarifiyle başlamaktadır . **«bütün hayvanlar tuhaf bir tarzda heyecanlanmışlardı. Tavuklar, kazlar ve domuzlar kutlayıcı korolarına devam ediyorlardı.»**

Bu bölüm üzerinde yorum yapan bir arkadaş «muhtemelen her birimizin doğduğu gece, aynı şeyler olmuştur, fakat hiç kimse buna dikkat etmemiştir,» demişti.

Şimdi burada gerçekleri konuşacağım. Bir yıl önce çok azımız onun adını duymuştuk. Umutların kaybolduğu bir anda ülkesini kurtarmak için bilinmeyen bir kişinin ortaya çıkışı ne kadar sık olan bir şeydir.

M. Kemal'in babası daha o çocuk yaşta Şemsiefendi okuluna devam ederken ölmüştü. Sonra birkaç yıl için annesi onu amcasının çiftliğine götürmüştü. Hayatı güneşli tarlalar içinde kargaları öldürmekle geçiyordu. Doğa'nın sırlarını çalıyor kendisine karışan olmadığı için özgür yetişmenin zevklerini tadıyordu.

Annesi, genç beyinlerin uzun süre disiplinsiz kalmasından yarar görmeyeceğine inandığı için, çocuğu Selânik'e geri getirtmişti. Bu deney başarılı olmamıştı. Sıradan olmayan çocuklar gibi, o da daima başını derde sokuyordu. Sonunda eve gelip askerlik oyunu oynamasına izin verilmişti.

Edison'un sempatik olmayan okul öğretmeni, annesine «bu oğlanın aklı bozulmuştur. Onunla hiç bir şey yapamayız,» demişti. Böyle söylemesinin sebebi, arkadaşlarından birine soda içirmek, onun yapacağı gazın hastayı havaya kaldırıp kaldırmayacağını görmesini istemesiydi. Bayan Edison oğlunun eğitimini kendi üzerine almıştı. Böylece Edison'un sonradan yazdığına göre annesi, «Tanrı'nın yeryüzünde en sevimli ve mükemmel bir öğretmeni» olduğunu göstermişti.

Paşa'nın annesi onun asker olmasını istemediği için, çocuk ondan habersiz askerî bir okulun sınavlarını başarıyle geçmiş sonradan annesine sonucu bildirmişti. Okulda çok zeki ve çalışkandı. Fransızca ve matematiğe kendini vermişti.

Fakat bir okul öğrencisiyken bile, ülkesinin acıları bütün

hayallerini yitirmişti. **Abdülhamit**'in zorbalığı aleyhine komiteler düzenlemiş, konuşmalar yapmıştı. Ülkeyi kurtarmak için yalnızca ordunun yeterli olmadığını anlamıştı. Okul arkadaşlarından bazılarını politika üzerinde çalışmalarının gereğine inandırmış, geleceğin tohumlarını o zaman atmıştı.

Daha başlangıçta, her şeyden önce, Fransız ihtilâlinin bütün inceliklerini öğrenmeye vermişti kendini. Niçin olmuştu, nasıl olmuştu, ne hatalar yapılmıştı? Fedakârlık ruhunu doğuran hangi idealler olmuştu? Fransa'ya ve İnsanlığa ne kazanç getirmişti? Bunların hepsini anlamak istiyordu.

Bütün arkadaşları uyuduktan sonra genç **Mustafa**, eline geçirdiği her kitaba dalıyor her heyecanlı konuyu bitirmeden bırakmıyordu. Ertesi sabah öğrendiklerini bir araya getiriyor bir günlük gazete çıkarıyor, bunu arkadaşları arasında dolaştırıyordu.

Bu sırada askerlik çalışmalarını da boşlamıyordu. Yüzbaşılık rütbesine çıktığında Abdülhamit onu hemen Suriye'ye sürmüştü.

Şam, Beyrut ve **Yafa**'da devrim planlarını daha çok olgunlaştırmıştı. En sonunda **Meşrutiyet** ilân edilmiş, annesine Selânik'te kavuşmak imkânını bulmuştu. Bu hâlâ sakin, bir aile hayatı demek değildi.

İstanbul'u isyancıların elinden kurtarmak için askerler yürürken, **Mahmut Şevket Paşa**'nın kadro kumandanlığına atanmıştı. **Trablus** Savaşından önce Syrenaique'de, sonra da Bingazi'de bulunmuştu.

Dünya savaşı patlayınca **Sofya**'da askerî ateşe olarak bulunuyordu. Fakat derhal Çanakkale'de bir tümen kumandanlığına atanmıştı. Tümenini hazırlayıp düzenleyince **Gelibolu**'ya yürümüştü. İngiliz ordularını, yalnız **Gelibolu**'da değil **Anafarta**'da da yenen oydu.

Bizi **Çanakkale**'den dışarı sürdükten sonra, **Kafkasya**'ya

15 inci Ordu kumandanı olarak gitmiş, **Bitlis** ve **Muş**'u Ruslardan geri almıştı. Bir süre 6'ncı orduya Alman generali **Falkenhayn** emrinde kumanda etmişti. Kumandanının yöntemlerini insanların hayatını dikkatsizce harcamasını hiç sevmemişti. Bu nedenle istifa etmiş, İstanbul'a dönmüştü.

Halife'yle birlikte **Hindenburg**'u ve **Ludendorf**'u ziyaret ettiğinde, bana söylediğine göre, savaşın doğuracağı büyük zararları orada ilk defa açıkça görmüştü. Yine orada ilk defa Türkiye'nin kendi planlarını yapması gerektiğini hissetmişti. Savaş bitip silâh bırakışması imzalandığında Suriye'deydi. İstanbul'a büyük umutlarla dönerken **Mondros** kalleşliğiyle yüreği burkulmuştu.

Güçlü adam keder içinde uzun süre kalamaz. Çabucak ülkesinin çağrısına karşılık verdi. Doğu'da müfettişlik görevi teklifini hemen kabul etti. Anadolu'da, isyanı hazırlamak için yola çıktı. Samsun'a ayak bastığı andan itibaren eylem başlamıştı.

«**Baştaki adama**» ne demeliyiz. «**Kahraman mı? Dahi mi?**» Onun Kaderi «göklerin kitaplarında mı yazılıydı,» yoksa şöyle söylenebilir miydi:

«Ben kaderimin efendisi
Kendi ruhumun kaptanıyım.»

□

YAPILACAK işin bütün ayrıntıları hazırlanmalıydı. Herhangi bir yerden, hiç yoktan bir ordu bulmak gerekiyordu. Bütün zorluklara rağmen bu ordu bulunmuş, öyle bir eğitilmişti ki, **Yarbay Mougin**'nin, bana söylediğine göre, dünyanın en iyi disiplinli ve en iyi subaylarına sahip bir ordusu meydana gelmişti.

Belki de on beş gün aralıksız süren Sakarya savaşı bü-

yük bir zafer olarak kaydedilebilir. Bu yüzyılın önemli savaşlarından biriydi o. Binbaşılardan biri talimat alırken çekilme hattının neresi olacağını sorduğunda «çekilme diye bir şey yoktur. Daima ilerleme vardır. Yoksa siperler için kazdığınız hendeklerde ölmek göze alınmalıdır» demişti.

İnönü zaferinin yıldönümünde, **İsmet Paşa**, zaferi ve anlamı hakkında bana bir şeyler anlattı. Elinizde zafer kazanacak araç yokken zafer kazanmanın anlamı nedir? Askerî uzmanlar ilerleyiş ve zafer konusunda pek çok sayfalar yazmışlardır. Bir gün umarız ki **Paşa** kendi görüşüyle bize bu sayfaları verecektir.

Uzun yıllar sessizlik ve yalnızlık içinde acı çeken insanların direnişi hakkında ne söylemeliyiz? Bizim için uzaktan bakıp yalnızca acımak ve hayran olmak yeterli değildir. Hiç olmazsa birimiz çıkıp dostluk elini uzatmalı ve yürekten gelen sempati duygularını belirtmeli. Ben bunu denedim, fakat yapamadım. Şimdi bile Ankara'ya gitmenin bana neye mal olduğunu söyleyemem.

M. Kemal bir ulusun doğuşunu yazıya geçirmelidir. Halide Hanım'dan ise zavallı halkın ıstıraplarını dile getiren bir-bir fotoğraf istiyoruz. - **yıkılmış köy evleri, ağlayan ve çalışan kadınlar, «anne ne var?»** diye ağlayan küçükler. Savaşın erkeklere neye mal olduğu, özgürlük ve doğruluk savunmasında erkeklerin çektiklerini...

Onun bir yazısında **«Bize dünya, parya demektedir. Bu kimin umurundadır? Biz şeref içersinde öleceğiz. Komşularımız bize yiyecek vermemiş, bu kimin umurunda? Bizim kendi topraklarımız bizi canlı tutmaya yeterlidir. Üstümüze giyecek birkaç çul bulabiliriz.»** sözleri vardı.

Lozan'da «vatandaşlık heyecanı» başkaları tarafından kabalık diye nitelendirilmiştir. Kendilerini yaratan milletler, kendi kendini yapan insanlar gibi, eğer şerefliyseler en çalış-

kan atalarının kendilerine veremeyeceği kadar görev ve hak duygularıyle doludur. Bundan başka yüzyıllar boyunca bize miras bırakılanları kolaylıkla kullanabiliriz. Uğrunda dövüştüğümüz ve acı çektiğimiz idealler bizi bar bar bağırtıyor. **«Ellerinizi lütfen bizden çekin».** Türkiye'de olup onun halkının kahramanlığını öğrenmek demek oniarın ne kadar aklı başında ve ılımlı olduklarını anlamak demektir.

Paşa'nın kadınlar hakkındaki görüşüyle tabiî ilgiliydim. Ben Ankara'ya geldiğimden beri onun düşüncelerini günlük hayata ne derece uyguladığını öğrenmek istiyordum.

Amerika'da ya da İngiltere'de tek bir konuşma yapmadım ki sonunda harem hayatı hakkında birkaç saçma soruyla karşılaşmayayım. Bu sefer Londra'da bu eski saçmalık yine ortaya çıktı. Benim verdiğim karşılıklar ya uydurulmuş ya da biçim değiştirilmiş.

Bizim kadın hakları için gösterilerimiz sırasında benimle bir konuşma yapılmıştı. O zaman «kadınların ya herhangi bir meslekte hayatlarını kazanmakta bağımsız bırakılmalarını ya da Türk kadınlarının barındırılması ve korunmasına benzer bir biçimde davranılması»nı önermiştim. Ertesi günü büyük bir gazete, üstte benim resmim altında şu yazıyla çıkmıştı: «İngiliz yazarı çok kadınla evlenmeyi öğütlüyor.» Gazete daha sonra benim yalanlamamı bastı. Fakat bir gün önceki yazıyı okuyan binlerce insan bir gün sonraki benim yalanlamamı okuyamamıştı. Bir Glasgow gazetesi hiç olmazsa şunları yazmakla hatır saymıştı. Benim halkımın presbiteryan olduğunu bildiğime göre benim sözlerimin en iyi yorumu delilik olacakmış.

Amerikan basını, benim, Türkiye'de çok kadınla evlenmenin bulunmadığını hiç bir Türk kadınının Avrupa sistemine dayanamayacağını yazmamdan son derece tedirgin olmuştu. Onlar Türklerin birden fazla kadınla evlendiklerinde dire-

nirlerken ben de karşılık olarak «Birçok insan evlenmek yürekliliğine bile sahip değilken nasıl olur da Doğu'nun erkeklerinin her biri dört taneye sahip olabilir?» sorusunu sormuştum.

Benim yargıma göre kadınların haklarının gelişmesi Türkiye'de başka yerde olduğundan daha sağlam esaslarla başlamıştır. Böyle bir durum onlara yardım da etmiştir ve bu uğurda ilerleme devam edecektir. Bugün ülkede yapılacak o kadar çok şey var ki, pek az kadın, bu büyük işin yapılmasında ileri çıkıp, kocalarının yanında yer almakta duraksamayacaktır. Rekabet ve kıskançlığa burada hiç yer yoktur.

On yıl önce olağanüstü akıcılıktaki konuşmasıyle hatip, **Hamdullah Suphi (Tanrıöver)** kadınların özgürlüğünü savunuyor, onlar çarşaflarını bir yana bırakıp ülkenin yönetiminde yardımcı olmaya çağırıyordu. Bugün **M. Kemal**'in bizzat kendisi, her zaman onlara seslenerek harem usulünden ayrılmalarını, kocalarına yardımcı olmayı öğrenmelerini öğütlüyor. Ben tekrar tekrar yazdım ve söyledim ki kadınlar erkeklerle rekabet etmemelidirler. Özgürlüğe giden yol, bu yol değildir. Hürriyet arkadaşlar arasında gelişir, birbirine karşı insanlardan kaçar.

M. Kemal «Gelecek yıl bu zaman, kadınlar özgür olmalıdır, yüzünü açmalı, erkeklerle bir araya gelebilmelidir», demişti.

«Erkekler bunu nasıl karşılayacaklar?» dedim.

«İster sevsinler, isterse sevmesinler, bu önemli değil. Özgürlük muhakkak gelmeli.»

Erkeklerin giyinişindeki âdetlere de fazla sabırlı görünmüyor. «Yaz geldiği zaman bizim kalpaklarımız çok sıcak gelecektir. O zaman bizi güneşten koruması için kenarlı şapka giyeceğiz. Irka özel kıyafetler giymek zamanı geçmişte kalmıştır. Rahatlık için giyinmeliyiz.»

Hamit Bey ve **Lozan**'daki öteki delegeler aynı düşünce-

dedir. Onlara göre eski geleneksel giyiniş Avrupa'da Türk'lere aşağılık bir ırkın üyesi damgasını vurdurmaktadır.

□

CESARETİ elime alarak ona, arkadaşlarının bir prensesle evlenmesinden korktuklarını söyledim.

«Bu hiç bir zaman acele olmayacaktır» diye cevap verdi. Ben, kendi halkımın arasından, karakteri yönünden bütün işlerimde bana aynı ölçüde eşlik yapabilecek, eğitim ve öğrenim görmüş bir kadını seçtim bile. Yarım karakterli birisiyle tam bir karakterin birleşiminden mutluluk doğmaz. Fakat ben demokrasiyi temsil ediyorum. Rütbe beni ilgilendirmez.»

Şimdi herkes **M. Kemal**'in gelecekteki karısından konuşmaktadır. **Lozan**'daki delegeler bir okul çocuğunun heyecanını duyarak ona bir yüzük satın almışlar. Komşuları, tatlı, küçük bayan **Ruşen Eşref** ve kabiliyetli kocası, Çankaya'daki böyle mutlu bir rastlantıyı gerçekleştirmek uğrunda çalışmaktadırlar. Bayan **Ruşen Eşref** bana, **Mudanya Konferansı** sırasında **Paşa**'nın müstakbel kayınpederinin evinde kaldığını ve **Latife Hanım**'ın yabancı ülkelere gönderilen mesajlarda, İngilizceyi ve Fransızcayı çok iyi yazıp, konuştuğu için çok yararlı olduğunu söylemişti.

Müstakbel bir eş için Bayan **Ruşen Eşref**'ten daha iyi bir destekleyici olamazdı. O ve kocası, **Adnan Bey** ve **Halide Hanım** gibi **Paşa**'nın izinde her şeyden vazgeçmişlerdi. Buna rağmen, yaptıkları fedakârlıkları anlatmamı ve Türkiye'nin her yanında, çektikleri sıkıntıları belirtmemi istemiyorlardı. Şimdi kendi küçük iki odalı evleri, güzel resimlerle o kadar güzel süslenmişti ki «bir kulübede aşk» tarifine çok iyi uyabilirdi. Anadolu'daki göçmenlere yardımda çalı-

şan kadınlarla birlikte Kızılay görevi yapmaktadır **Ruşen Eşref** hanım...

İnsanın, İstanbul'da başlatılmış öteki toplumsal reformlara bu kadar uzun süre ara verilmesine gönlü razı olmuyor. Fakat eğitim ve bütün öbür gerçek ilerlemeler gibi bu reformlar da uzun süreli savaşlara dayanamıyorlar. Bu insanlık için ne büyük caniyane kayıptır.

Birçok Türk gelinleriyle tanıştım, birçoklarının özelliklerine girdim. Türkiye'deki evlilik konusu beni son derece ilgilendirdi.

Yıllarca önce bir Türk geliniyle tanışmıştım. Evlenmezden önce kocasını hiç görmemişti ve evlendikten sonra ise ondan nefret etmişti. «Onun bir kusuru yok, ama ben onu sevemiyorum» demişti. En sonunda evden kaçmış, kendisinin seçtiği biriyle evlenmiş, bu defa ise yirmi misli mutsuz olmuştu.

Başka bir geline ise, kendisine iyilik olsun diye evlenmeden önce gelecekteki kocasını görmesine izin verilmiş, fakat ondan sonra, buna çok pişman olmuştu. «Bu davranış hayatından bütün romantizmi alıp götürmüştü.» Bir de şunu açıklamıştı. «Yan pencereden onun geçişini görmek için gözümü dayamıştım. Oldukça ilgisiz küçük bir adam, fakat kaderimde bu vardı. Belki daha kötüsü de olabilirdi.» Fakat bu kadının düğününe gittiğimde uzun boylu, oldukça yakışıklı güveyle karşılaşınca «bu ne demek? Ne oldu?» diye sorunca o çok sakin bir biçimde **«Her halde ben yanlış adama bakmışım»** demişti.

□

TEVFİK RÜŞTÜ Bey'in söylediğine göre Türkiye'de boşanmalar çok kolaymış. Böylece evlilikler daha mutlu ve

uzun süreli oluyormuş. Bu bilgiyi İngiltere'de evlilik reformu heveslilerine sunarım. Yalnız onlara Türk kocalarının başlangıçta büyük şansa sahip olduklarını hatırlatmak isterim. Türk kocaları hayat yarışında kendilerine ayak uyduracak birini seçmek için annelerine itimat etmektedirler. Batı'da gençler kendi seçtiklerini, annelerininkine üstün tuttuklarından Doğu'nun bu akıllı davranışına ilgisiz kalabilirler.

Avrupalı gelinler kendi düğünlerinde biraz yabancılık duysalar bile, onların orada bulunmalarını en azından zorunlu bir şart olarak bekliyoruz. Türkiye'deyse gelin ya da güveyin imzaları evlenme kâğıtlarına birbirlerinin önünde atılmıyor. Hatta aynı günde bile değil. Konuklar gelinin evindeyse gelin tarafından eğlendiriliyor. Bize acayip gelen başka bir nokta, imamın ortada olmayan, şimdiye kadar hiç görmediği bir koca için geline çok ciddî sorular sormasını işitmektir. Beyaz saten brokardan yapılmış, gümüş yıldızlarla işlenmiş üzerlerinde büyük elmasların parladığı güzel bir gelinliği hâlâ hatırlarım. Bütün gelinler boyunlarında gümüş ipliklerden yapılı halkalar taşırlar. Bu iplikleri arkadaşlarına iyi şans dilemek için verirler.

Düğünde iyi şans demek, iyi bir koca demektir. Ve bana verilen iplik sayısından, benim için bir yerlerde en azından elli kadar uygun evlenme adayı bekliyor sayılır.

Bunun karşılığında bizler gelin tahtında oturmuş gelinin önünden ciddî bir törenle geçerken ona mutluluklar diliyoruz. En sonra kadınlar için yalnızca bir ziyafet veriliyor, ondan sonra da mutlu çift birbirleriyle tanıştırılıyor. Gerçek demokrasinin mükemmel bir örneğine Doğu'da bulunduğum bir düğünde tanık oldum. Portakal çiçekleriyle bezeli, şık düğün elbiselerini giymiş konuklar arasında başvezirin karısı gözüme çarptı. Sonra da oldukça değişik tarzda, solmuş ve eskimiş çarşaf ve feraceler giyinmiş bir grup kadına

gözüm ilişince, ailenin hamamcı kadınlarının bu ziyafete çağrısız geldiklerini anladım. Haremin kapısıysa tamamen açıktı. Bu demektir ki herkes hediyeleri görmek, elbiselere ve öbür kadınlara ait özel eşyaya hayran olmak için haremi gezebilir.

Gerçekten **Zeynep**'in bana söylediğine göre herhangi bir kadın, herhangi bir Türk düğününe çağrısız gidebilirmiş. «Siz İngiltere'de yalnız çok yakın arkadaşlarınızı çağırırsınız, ama yine de gelen hediyeleri gözlemek için gözcüler kullanmak zorunda kalırsınız.»

Benim oda hizmetçim **Hayriye Kadın** (renginden ötürü ben ona çikolata kadın derdim) koyu renkli demiryolu bekçisiyle nişanlandığı zaman, **Paşa**'nın ailesi tarafından aileden biriymiş gibi davranılmıştı. **Fatma** ve ben onun kuşağını satın aldık, fotoğraf çekilmesini ve aynı zamanda düğün eğlencesi olarak karagözün getirilmesini sağladık.

Saray hareminin içinde ve dışında öyle özel ilişkiler, o kadar çok romantizm ve aşk öyküleri var ki... Bunların hepsi ciltler doldurur.

Türkiye'de hiç evde kalmış bir kadına rastlamadım. Başkasının da böyle birini bulabileceği şüpheli. Yirmi sekiz yaşında henüz evlenmemiş kızından ötürü telâş ve sıkıntı içinde olan bir kadını hatırlıyorum. Kız bütün isteklileri reddetmişti. Ve zavallı annesi kızın büyülenmiş olduğunu sanıyordu. Sonra bir gün bir koca ortaya çıktı ve böylece hikâye mutlu bir biçimde sonuçlandı.

Şu anda insan, **Paşa**'nın kendi örneğinden öte bir ilerlemeyi umut etmiyor. O, yalnızca kendi eşini kendi seçmedi, aynı zamanda imamsız evlendi. Bir evlenme dairesinde ilk defa kaydını yaptırmaya cesaret eden İngiliz gibi. Ben daima, bu adamın bir kere barış imzalandıktan sonra birçok devrimler yapacağını söylemiştim. Söz konusu davranışı

yapması için ise barışı beklememişti. Karısına verdiği hediyelerin orijinalliği İslam peygamberini hatırlatıyor. **Hz. Muhammet** kendi kızına bir **Kur'an,** bir namaz halısı ve bir kahve değirmeni vermişti. **M. Kemal** ise gelecekteki karısına **Generai Trikopis**'in tabancasını ve bir Arap atı verdi. Karısı mükemmel bir biniciydi. Çarşafı, saçını örtecek kadardı. Bu kadınla tanışmak imkânını bulamadığım için çok üzgünüm. Özellikle onun, benim okuduğum Rochester'e çok yakın Chislehurst'te eğitimini yaptığını öğrenince daha da üzüldüm.

Paşa'nın evlenmeye karşı bu özgür davranışları eleştirilmiş ve İslâmiyet ilkeleriyle tamamen zıt olduğu ileri sürülmüştü. O, bu suçlamaları kabul etmemiştir.

Şurası bir gerçektir ki Avrupa'nın hemen bitişiğinde, olduğu halde, kadınlar burada çağlar boyunca rahat bir maddî güvenlik içinde, hayat gerçeklerinden bağları kesilmiş, varlığın gerektirdiği, ciddî üzüntü ve neşeden bütünüyle uzak yaşamaktan yakınmamıştı. Dış dünyadan uzak kalmanın onları böyle ayrı bir kültürde yaşar bir duruma getirmesi doğa dışı değildir.

Fakat harem, Türkler tarafından bulunmamıştır. Çok evlilik ve harem Türklerin Fatih'le Bizansı almasından sonra başlamıştır. Harem ve çok evlilik, sıkıntılı günlerde kadınların korunması için en iyi yollar olmuştur. Aynı zamanda Kafkasya'dan gelen esirler için mükemmel bir okul vazifesi görmüştür.

Doğulu kadınların bütün kötülüklerde dinin kusurlu olduğunu söylediklerini ileri sürmek yanlıştır. En cahil bir kimse bile, İslâmlığın şaşaalı dönemlerini büyük kadın isimlerini hatırlayacaklardır. **Hz. Muhammet**'in kendi kızı **«Cennetin hanımı»** koyu tenli Arap dinleyicilerine yüzü çarşafsız konuşabilmişti. Bağdat Üniversitesinin ünlü profesörü **Zeynep** de

çarşaf giymiyordu. **Hatice** çok güzel sesiyle halkın önünde okuyor ve bütün Doğu'da hayranlıkla dinleniyordu. **Raziye**, bu ülkelerdeki ilk büyük gezginlerden biri, aynı zamanda büyük bir konferansçıydı.

Bu nedenle kadınların bu uzun süreli dünyadan uzak kalmışlığından kendilerini mi suçlu tutmalı? Yoksa **Abdülhamit** rejiminden ötürü mü bu böyleydi?

Mustafa Kemal, **Hz. Muhammet**'in kendi kızına verdiği hakları, karısına teklif etmekle kalmamış, Bizansın Müslümanlığa sonradan eklediği geri âdetleri bir vuruşta silip süpürmüştü.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

BİR TÜRK KABİNESİ — ÜÇ ÜNLÜ BAKAN — GENÇLERİN KABİNESİ

BİZİM alıştığımız Avrupa tipi kabinelerin tersine bu meclisin kabinesi, hemen hemen bütünüyle kendini ülkesine adamış, genç adamlardan kurulu... **M. Kemal Paşa** gençliğe çok güveniyor. En yaşlı bakanı kırk ikisini geçmemiş. *Ona göre gençler onarılabilecek hataları yaparlar, yaşlılar ve* görüp geçirmişlerse alıştıkları hataları yaparlar.

Paşa'nın sağ eli olan **Fethi Bey** de gençliğe inanmaktadır. Kendisi de henüz otuz iki yaşındayken bakan olmuştu. Burada Başbakan ve kabinesi birbirinden tamamen bağımsız. Birisi düşürülünce öbürü kalıyor. Biraz daha dikkatle inceleyince gördüm ki buradaki bakanlara bizim bakanlarımızın hiç olmazsa tasarıda sahip oldukları sorumluluk ve insiyatif çok seyrek olarak verilmektedir. Onlar için bütün eleştiri ve denetim aşağıdan gelmektedir. Belki onlara Daire Şefi demek daha doğrudur. Onların bütün işlemleri meclisin denetimine açıktır, özgürce tartışılabilir. Bazen aşırı bir tar-

tışmadan sonra bile yerlerini koruyabilirlerken, dikkat etmeden geçtikleri küçük bir ayrıntı düşmelerine yol açabilir. Sözgelişi, başarı göstermeyen bir adamı, iş başına getirmeleri gibi. Hepsi de olağanüstü bir enerji, kendini veriş ve heyecanla dolu, tuttuğunu koparır insanlar... Her ne kadar resmî bir kabine teşkil etmiyorlarsa da meclisin önüne getirilecek en önemli soruları hazırlamak için aralarında toplanıyorlar. **M. Kemal Paşa** istediği zaman bu toplantılara başkanlık etmektedir. Fakat kural olarak başkanlık yeri **Rauf Bey** tarafından alınmaktadır. Bakanlar, Reisicumhur ya da başbakan tarafından atanmamaktadır, onları Meclis seçmektedir. Bizim birçok Avrupalı devlet adamlarımızla bu düzeni konuştum. **Lord Curzon** dahil hepsi bu sistemin sürekli başarı kazanmayacağını, ya da herhangi bir sürekli idareye başarıyle uygulanamayacağını söylediler bana. Türklerin ileri sürdüğüne, bakan kendi bakanlığının özel işlerini gözlemek için seçilmiştir. Halkın bizzat kendisi parlamentodaki temsilcileri yoluyle kanun yapımından sorumlu olmalıdırlar. Meclis kanun yapımını ve uygulamasını denetler. Onlar için tabiî ki biz, Batılılar karar ve hüküm veremeyiz. Bizim onları eleştirmeye hakkımız yok.

Rauf Bey kırk yaşlarında kelimenin tam anlamıyle bir centilmen... Avrupa'nın en iyi beyinleriyle ilişki kurmuş. Ülkesinin ihtiyaçlarına karşılık verecek, cesaret ve canlılığı amaçları arasına katmış bir kişi. Zekâsının parlaklığı ve kendini işine verişi herkes tarafından kabul edilmiş.

Eski bir denizci olarak son yirmi beş yıldaki bütün harplerde kendini tanıtmıştı. Balkan savaşında Yunan donanmasının tamamına karşı, **Hamidiye** Kruvazörü Kumandanlığı henüz unutulmamıştı. **İzzet Paşa** kabinesinde Bahriye Bakanı olarak **General Townshend** ve **Amiral Calthorpe**'la birlikte **Mondros**'a gitmiş, müttefiklerle silâh bırakışmasını

imzalamıştı. İstanbul'daki Millet Meclisindeyse **Mustafa Kemal**'e bağlılığını açıklamaktan çekinmemişti. Bunun üzerine İngilizler onu hapsetmişler, Malta'ya göndermişlerdi. Yakışıklı, zeki, çok çalışkan özgür düşünceli bir insan olarak çok geçmeden ön plana çıkmıştı. Meclisin ilk başkan muavini olduktan sonra, geçen mayısta Başbakanlığa getirilmişti **İsmet Paşa**'nın **Lozan**'da bulunması dolayısıyle şimdi Dışişleri Bakanlığına da vekillik yapıyordu. Ankara'da kalışım süresince birkaç defa onu konuşurken dinledim. Korkusuz nutukları yalnız politik bir olay olmakla kalmıyor, başkentin dışında büyük bir heyecan yaratıyordu. İngiltere'ye sevgisini, eğitimini onlara borçlu olduğunu hiç saklamıyordu. *Mondros'tan* ve *Malta sürgününden sonra* İngiltere'ye güveni sarsılmıştı. Taptığı bir hayalin bozulmasına yalnızca üzülmüyor, aynı zamanda çok beğendiği bir memlekete duyduğu güvenin kendi vatandaşları tarafından alaya alınmasını kendine yediremiyordu. Yine de hükümetinin yaptığı hatalardan ötürü, bir koca ulusla çatışmayacak kadar akıllı bir insandı. «Gelecekte ilk adım İngiltere'nindir. Barış imza edilinceye kadar ilişkilerimizi geliştirmek için daha fazla bir şey yapamayız. Önümüzde birçok fırsatlar mevcuttur eğer İngiltere isterse bize yeniden dönebilir,» dedi. Ben de cevap olarak «altı ay içinde biz yine eskisi kadar büyük dost olacağız,» dedim.

«Bu yine tamamen size bağlıdır» dedi.

Politik destekleri için Fransa'ya çok büyük haklar verilip verilmediğini sordum.

«Milliyetçi hareketi ilk anlayan ulus olarak Fransızlara büyük borçluluk duymaktayız. Bunu bütün dünyanın tanık olması için açıkladım. Verilen haklara gelince saha herkese açıktır. Tabiî bizim için en kârlı teklifleri kabul edeceğiz.»

RAUF BEY'İN eğitim hakkında köklü düşünceleri vardı. Bunları yeni ideale uygulamaya kararlıydı. Adana'da bir okulu, çocuklara İzmir'in Yunan, Doğu illerinin ise Ermeni, olduğunu öğrettikleri için kapatmıştı. **«Her Türk İzmir'in, hiç bir zaman Yunan olmadığını, Yunanlıların büyük devletlerin kanatları altında bir yabancı azınlık olarak çıbanın başını teşkil ettiğini öğrenmelidir,»** diyordu.

Türk çocuklarına ta başlangıçta, ülkenin doğuşu hikâyesini öğreterek anavatana bağlılıkları geliştirilecekti. «Bizim okullara, özellikle yabancı, iyi okullara ihtiyacımız var. Fakat bizim denetimimiz altında eğitimlerini yapıncaya kadar, bu düzenin dışına çıkacak okulları, Fransız olsun, Amerikan olsun, ya da İtalyan olsun fark gözetmeden kapatacağız.»

Bursa'daki Amerikan Kolejine coğrafya ve tarih öğretmek için bir Türk kadını atanmış. Umulur ki bu örnekler çoğalsın.

□

RAUF BEY silâh bırakışması imzalandıktan sonra **Agamemnon**'un güvertesinde **Amiral Calthorpe**'a söylediklerini bana şöyle anlattı. «Biz burada yılların müthiş kan dökümünü sona erdirmek için bulunuyoruz. Bu şartları kabul ediyoruz. Çünkü büyük İngiliz ulusunun ve müttefiklerinin sözlerini tutacaklarına inanıyoruz.» Ondan sonra kendi subaylarına dönerek «doğru değil mi beyler, İngiltere daima sözünü tutar değil mi?» deyince hepsi de «evet» diye karşılık vermişler.

Ondan sonra ne oldu biliyoruz.

1922 YILINDA Londra'yı İçişleri Bakanı olarak ziyaret eden **Fethi Bey**'in başına gelenler hakkında pek çok şey yazılmıştı. İnsan, Türk bakanlıklarında herkese gösterilen aşırı saygıyı görünce, ona uygulanan kabalığa daha çok üzülüyor. **Mustafa Kemal** ve **Rauf Bey** gibi, **Fethi Bey** de İngiltere'nin aşırı hayranlarından. Almanya için gösterdiği eski düşkünlükten tamamen kurtulmuş.

İki yıl Paris'te askerî ataşelik, Sofya'da **İttihat ve Terakki Komitesinin** sekreterliği, **İzzet Paşa** kabinesinde İçişleri Bakanlığı yapmış. **Fethi Bey** çok değişik ve olumlu bir geçmişe sahip. Sofya'dayken **Mustafa Kemal**, onun askerî ataşesiymiş. Her ikisi de Selânik'te yüzbaşı olarak bulunmuşlar. Malta'da sürgünken İngilizceyi çok az konuşma imkânı varken, akıcı bir tarzda öğrenmiş. Uzağı görüş yeteneği güçlü, fakat gösterişten uzak. Çekici bir gülümseyişle son derece alaylı. Belki **Rauf Bey** kadar cesur değil ama daha soğukkanlı. Baştan sona kadar harap olmuş bir ülkede bir düzenleyici olarak şaşkınlık verici bir beceriklilik göstermişti. Her sabah erkenden Çankaya'daki basit evinden çıkıp, oldukça ilkel küçücük dairesine gitmekte ve orada her çeşit şikâyetleri olan bir yığın insan kalabalığının işlerini bir Amerikan hızıyle görmektedir. Acele bir öğle yemeğinden sonra meclise gitmekte, en sonunda da santimetrelerce kalınlıktaki karın içinden, hiç bir aracın kolayca geçemediği yollardan evine dönmektedir.

Meclis'te üç büyük adamdan birisi ve sonuncusu **İsmet Paşa**, Avrupa'da **Lord Curzon** ile olan meşhur söz düellosundan ötürü çok iyi tanınmakta ve saygı görmektedir. Henüz otuz sekiz yaşında, Yunanlıları Anadolu'dan sürüp çıkaran mükemmel orduyu, hiç yoktan yaratan odur. İki İnönü savaşının muzaffer kumandanı olarak Akdeniz'e kadar düşman işgalindeki bölgeyi geriye alan odur. Yine **Mu-**

dünya kahramanı olarak Lozan'da bütün konferans üyelerini soylu inceliğiyle şaşkınlığa düşüren ve milliyetçilerin çıkarlarını olağanüstü bir biçimde savunan odur.

Kabinedeki öteki kişiler hakkında da çok şey yazılabilir. Kabinenin kudretini ve dönemini anlayabilmek için hepsiyle tanışmak ve onları yakından tanımak gerekir.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KABİNESİ - BAĞIMSIZ BİR DEVLETİN DAHA AZ TANINAN KABİNE ÜYELERİ

KABİNENİN bazı üyeleri hakkında yargıya varırken, onların bazılarının hiç yabancı dil bilmediklerini, Batılı âdetleri hiç anlamadıklarını göz önünde tutmak gerek. Bazı durumlarda, (örneğin, Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey gibi,) bunun nedeni, hiç şüphesiz gösterişsiz bir geçmiş ve yetişme tarzıdır. Yine de bana söylediklerine göre Yeni Türkiye'nin ihtiyaçlarını çok iyi bilen biriymiş. Eğitim Bakanı, Adana milletvekili **Sefa Bey** ise ona benzer, utangaçlığı ve çekingenliğiyle tanınan bir kimse.

Mecliste, bilgi ve anlayış yönünden, yetiştikleri ortamın dışına çıkabilmiş, önemli Bakanlık işleri için daha uygun birçok milletvekili var. Fakat Türk kabinesinin seçiminde karar verdiren etkenleri anlamamız beklenemez. Tek umudumuz, yıllar geçip Meclis daha önemli konulara el atınca, memleketlerine bağlılıkları yanında bizim uygarlığımızı da anlamaya hevesli, Avrupayla sıkı ilişki kurmak is-

teyen kimselerin iş başına gelmesidir. Bu kişiler ezeli nefretlerinin esiri olmaktan kurtulmalıdır.

□

EV SAHİBİM, beni Ankara'ya ilk geldiğimden beri evine alan Halk İşleri Bakanı **Fevzi Bey**'di. Avrupa hakkında az çok bilgisi vardı. Malta'daki sürgünden de biraz Fransızca öğrenmişti. Daha önce onun cömertliğinden ve iyiliğinden söz etmiştim. Arabasını dışarıda iklim şartlarına bırakırken atlarının üzerine titriyordu. Zevklerinde ve davranışlarında basit olmakla birlikte, insana büyük bir güç ve hareket sahibi izlenimi veriyor. Onun geniş topraklarında tarımdaki en son yenilikler büyük bir başarı ile uygulanıyordu.

Millî Savunma Bakanı **Kâzım Paşa (Karabekir)**, enerjiyle alevlenmiş genç bir adam. Sakarya'daki ordunun kumandanı. İsmet Paşa kuvvetlerini zafere götüren organizasyon ve malzeme tedarikinden o sorumluymuş. Birçok atak yaradılışlılar gibi, o da sık sık karamsarlık nöbetlerine giriyor. Ben de ona savaş olmayacağı telkinini yaparak onu bu nöbetlerden sıyırmaya çalışıyorum.

Ekonomi Bakanı **Mahmut Esat** (Bozkurt) bey. Tarım, ticaret ve endüstriden sorumlu. Bu konuları İsviçre'de öğrenmiş. Pratik uygulamaları, sağlam nazarî bilgilerine dayandırıyor.

Ali Fuat Paşa (Cebesoy) 1921 eylülünde Yunanlılara karşı başarılı olmuş ünlü bir general... **M. Kemal**'in arkasından **«Anadolu ve Rumeli'nin haklarını savunmak»** için kurulmuş komitenin başkanlığına seçilmişti. Mecliste bu küçük kahramanlar grubu, hâlâ memleketin geleceğini ellerinde tutuyorlar, politikasını yapıyorlar. Muhalefet çok az etki ve güce sahip... Bizim yönümüzden bu, herhangi bir

parlamento için kusur sayılabilir. Ama belki de bu Türkler için geçici bir üstünlük sayılabilir. Çünkü ülkeyi dış etkilerden kurtarıncaya kadar buna gerek var.

□

TÜRKİYE'NİN hayat şartlarındaki değişiklikleri, şimdiki Şeyhülislâma bakarken anlıyor ve hayran oluyorum. Şeyhülislâm, Halifeliği ortadan kaldırmak için kurulmuş yalnızca biçimsel yönden var olan bir yerin sahibi. Diş çıkartmak için dişçiye gitmek ne ölçüde gösterişten uzaksa, onunla konuşmak da o kadar kolay.

Eski günlerde **Abdülhamit**'in Şeyhülislâmın evindeki ödağacı kokularını çok iyi hatırlıyorum. Tarihî ve dinî eşyaların ortasında, kocaman balkabağı şeklindeki sarığının altında büyük adam, bağdaş kurmuş otururdu. Ona göre bir şeyhin sultanı tahtından indirmesi çok kötü ve lânetlenecek bir davranıştı. Şimdi onu, bugün kendi yerini alanların yaptığı gibi emir almayı beklerken tasarlıyorum. Ne kötü ve şiddetli bir düşüş bu...

□

HER NE KADAR propaganda **Mustafa Kemal**'in halk üzerindeki etkisini azaltmak için yollar ve çareler aramakla uğraşıyorsa da, onun üstünlüğü tartışma götürmez kesinliktedir. Bugünkü duruma göre, onun partisi git dese Meclis gitmekte, gel dese Meclis gelmektedir.

Yine de yeni düzen yerleştikçe hükümet, şimdiden tasarlayamayacağımız birçok güçlüklerle karşı karşıya gelecektir. **M. Kemal**, kendi Bakanlarının bazılarına göre iki yüzyıl, ve şimdi birdenbire bir Cumhuriyetin vatandaşları, öz-

gür insanlar durumuna getirdiği köylülerine göre de dört yüzyıl ileride... Köylüleri kendi kulübelerinde gördüm. 16 ncı yüzyılın resimlerini andırıyorlar. Bizim uygarlık dediğimiz nesneden hiç habersiz ya da ona karşı çok ilgisiz olan bu basit halk, yüzyıllar boyunca büyük şehirlerin gürültüsünden ve ilerlemek kaygılarından uzak burada yaşamış. Bizim «Kral ve Vatan İçin» dediğimiz gibi, onlar da gelenekleri ve inançları için çarpışmaya ve ölmeye hazırlar. Fakat hükümet biçimleri ne olmalıdır, kanunları kimler yapar gibi konularda hiç düşünmemişler. Doğuştan ciddî ve dindar yoksul değil. Çünkü daima yeterince yiyecek ekmek bulmuşlar - bu toprağın çocukları kendi sakin ve mutlu hayatlarını daha fazla geliştirmek için bir tutku ve istek duymamışlardır.

□

BELKİ DE **M. Kemal Paşa,** meclissiz, kendi bakanlarıyle daha çok işler yapabilir. Öte yandan, çok hızlı bir gelişme, rahatsızlık verebilir. Türkiye'nin kurucularının ise bizden öğüt almaya ihtiyaçları yok. Onlar kendileri için, iyi bildikleri bir yolu seçmişler. Bizim yapacağımız, onların başarıları için dua etmektir. Şüphesiz, Fransa'nın, devrimden sonra bocaladığı gibi, binlerce acı düş kırıklıklarına gecikmelere uğrayacaklardır. İngiltere'deki büyük parlamento bile sallandığına göre, Meclis ilerideki sallanmalara hazır olmalıdır.

Şimdi Yeni ve Bağımsız Türkiye, bir şans kazandığına göre bunu kullanmalıdır. Roma bir günde inşa edilmemiştir. Eğer güçlükler çıkarsa, hiç kimse başkasını «ben söylemiştim» diye azarlamasın. Türkiye'yi Türklere bırakın, öteki **uluslar gibi, birbiri arkasına deneyecekler, en sonunda başarıya ulaşıncaya kadar...**

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA'DAKİ YABANCI KOLONİ

BİZİM «Tanınmış kişiler» bölümümüzü, Ankara'da oturan yabancılardan söz etmeden bitirmiş sayılamayız. Her şeyden önce burada Almanların bulunmadığını söyleyelim.

Türk subaylarının kişisel nefreti bir yana, Almanların burada imtiyazlar satın almak için paraları yok. Onların eğitim yöntemleri, Anadolu'da kök salamayacaktır. Geçmişteki etkilerinin biricik nedeni olan askerî üstünlük konusundaki efsanevî ünlerini kaybetmişler. Türklerin askerlik dehalarından önce, onların büyük generalleri burada tanınmışlar. Hatta savaş sırasında bile Türkiye Almanların blöfünü görmüş. Türk ordusuna reva görülen kabalık, aradaki bağlılığı bütünüyle ortadan kaldırmıştı. Almanların burada etkili olduklarını yayan yalancı bildirilerin tamamen tersine, Ankara'da Almanların etkili bulunmadıklarını güvenle söyleyebilirim.

Öte yandan başka tür bir propaganda Almanya'da bi-

le sürdürülmektedir. Orada bir Türk, yalnızca pasaportum göstermekle otellerde, tiyatrolarda, dükkânlarda yerli halka verilen özel haklara sahip olabilirmiş.

Sovyet elçiliğinin gösterişini ve tanınmış iktisatçı Yoldaş **Araloff**'u daha önce anlatmıştım. **Azerbeycan** elçisi **Abiloff**, Kafkasya Konfederasyonuna dahil dört eyaleti temsil ediyor. **Sultan Ahmet Han** iki yıldır Ankara'da Afganistan elçisi olarak bulunuyor. Onun bana söylediğine göre kendi hükümetiyle ilişki kurması, şimdi elçisi kendi memleketine dönmüş olan İran'la ilişki kurmak kadar güçmüş.

Yarbay Mougin'nin kişiliği, ülkesinin önemli ticarî çıkarlarını korumakta çok yararlı olmuş. Fakat Fransa'yı **Mustafa Kemal**'in gözünde, İstanbul'u Ruslardan kurtaran tek devlet olarak kabul ettirmekte çok akıllı davranmış.

Amerika'nın ticaret ateşesi **Mr. Imbrie**, hem Amerika'dan gelen çıkar avcılarını korumak, hem de Amerika'nın Anadolu'daki Yakın Doğu yardım komitesini çekip çevirmek gibi, çifte görevi üzerine almış. Bu komiteyi Ankara'da **Mr. Compton** ve oldukça küçük yapılı, canayakın karısı yönetmekte. **Mr. Imbrie** bir demiryolu istasyonu odasında yaşamakta. Karısı geldiği zaman umarım ki, halıları, perdeleri ve şilteleri Bayan **Compton**'nunkiler kadar güzel olacak.

Ne var ki bütün yardım işlemi, Amerika'daki Ermeni dostları tarafından başka anlamda kullanılmaktadır. Onların gülünç derecede haksız, Türkiye aleyhtarı propagandası, **«Ally Sloper'in yarım tatili»** kitabının Amerikan çevirisinden esinlenmiş. Amerikalılar, kendilerinin yönetmedikleri hiç bir yardımı ön görmemektedirler. Belki Türklerin bunu yönetmede yeteneksiz olduklarını ima etmeleri, bir kasıtla yapılmamaktadır. Fakat devletten beş kuruş almadan, beş yüz öksüzü doyuran ve birçok meslek okulları kuran **Kâzım Karabekir Paşa**'nın bundan nefret etmesinde hakkı var. Onun

arkadaşlarının sık sık «dolarlarınızı kendinize saklayın» demek için kendilerini tutamamalarının nedeni, Amerikan yardımının daima ticaret amacıyle yapılması ve yardım görenleri gizleyememesindendir. Sözgelişi insan merak ediyor; Nasıl olur da Ermeni Papazı yetmiş kişilik bir grubu ayda dört yüz lirayla (üç bin frank) geçindirebiliyor. Yardımlarını iyi bir taktikle yapmamaktadırlar ve Türkiye'nin de bu misyonerliğin arkasında Ermenilerin bulunduğunu anlamamasını beklememelidirler.

Yine de Amerika eğitim için bir hayli yardım yapmış. İnsan, Amerikan kolejlerinin kendilerini propagandadan uzak tutmalarını yürekten diliyor. Her Türk, **Halide Edip Hanım** gibi parlak öğrenciler yetiştirmiş bu okulların yüksek değerini anlayacaklardır. Ve yine onlar Türkiye kadınlarının kendi eğitim düzenlerinden kazanamayacakları şeyleri bu okuldan kazanacaklarını çok iyi öğreneceklerdir. Evlerinde arkadaşlıklarından çok hoşlandığım Türk kadınlarına aşırı hayranlığım var. Fakat onların tam özgürlük ve gerçek gelişme yönünde verdikleri olağanüstü başlangıç için Amerikan hocalarının çabalarını da takdir etmekten geri kalamam.

Meclisin çıkardığı bir kanunla adı Türkiye Bankası'na çevrilen, Osmanlı Bankasını da unutmamalı. Bu gerçeğin, umarım ki, serbestçe reklamı yapılmalı. Böylece Anadolunun her yanında onun geçmişi unutulmamalı.

Onun gücü arttıkça, insanlar onu, Fransızların dediği gibi, gerçek iyi gün dostu olarak anmalıdır

Daha bugünden Ankara gibi en uzak köşelerde bile onun iyi düzenlenmiş şubelerinde her türlü alışverişi yapabilirsiniz. Ana merkezden onay olsun olmasın. Ankara'daki memur, bir dükkâna kredi vermeye özel bilgi sağlamaya daima hazırdır. Anadolu'nun kalbinde her yolcu böyle küçük yardımların değerini bilmektedir. İngiliz, Fransız yatırı-

mının desteklediği banka, herkesin güvenini çabucak kazanmaktadır.

Bankanın buradaki resmî durumu, bizim Fransız etkisine karşı duyduğumuz budalaca kıskançlığın azalmasına yardımcı olacağını umarız. Fransa, Sevres'deki davranışının hatalarını kabul etmekte gösterdiği yürekliliğin herkes tarafından bilinmesini istemektedir. Fakat hiç bir surette İngiliz çıkarlarını bozmak heveslerini taşımamaktadır.

Türkiye'nin yatırıma ihtiyacı var. Amerikan yardımı ise anlayıştan çok, uzak kimselerin karışmasıyle değerini kaybetmektedir. İngiliz - Fransız sermayesi bizimle Doğu arasında iyi ilişkiler ve Türkiye'ye karşı gerçek dostluk anlamına gelmektedir. Çünkü «para neredeyse gönül de oradadır.»

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAZAR VE KAHRAMAN, HALİDE EDİP HANIM - GERÇEK GÖZÜ PEKLİĞİN BÜTÜN BÜYÜLEYİCİ YETENEĞİYLE BEZENMİŞ BİR KADIN

TÜRKİYE'DE bugün bir insanın yapabileceği en yanlış yorum, onların kadınlarına değer vermedikleri düşüncesidir. Bunu ispat için vereceğimiz en iyi örnek yazar ve vatansever **Halide Edip Hanım**'dır. Eserleriyle yalnızca İngiltere ve Amerika'da iyi tanınmakla kalmıyor, kendi ülkesinin her köşe - bucağında saygı ve itibar görüyor, sorumluluk isteyen işlere veriliyor, iş başında olanlar tarafından baş vurulup öğütleri dinleniyor.

Meclisin bekleme odasında Türklerin parlak gazetecilerinden birinin bir zamanlar dediği gibi: **«Biz ona orduda bir yer verdik, sağlığı elverseydi, Lozan'daki delegelerden biri olacaktı. Meclise üye olarak seçildi ve şimdi biz Anayasanın Meclise kadın kabul etmediğini görünce bütün bu sınırlamaları kaldırıyoruz.»**

Böyle parlak bir kadına karşı güvenin bundan daha güçlü delili olabilir mi? Ben bu ünlü kadınla eskiden Türki-

ye'yle dost olduğumuz günlerde tanışmıştım ve şimdi de bu tanışıklığı yenilemek konusunda kaygılıyım. Yalnız geçen müthiş günler onu İngiltere'nin en koyu düşmanı haline çevirmiş. Eminim ki **Mustafa Kemal** gibi o da politika şartları değişince bize dönmekte geri kalmayacaktır.

Onun çok güzel manzaralı küçük evleriyle basit çiftliği, Ankara'dan bir saat uzakta... Çamurlu, berbat bir yolun kıyısında kurulmuş. Yan tarafında berrak bir akarsu var. Çevre sakin... Ara sıra geçen bir arabanın gürültüsü bu sessizliği bozuyor. Yazın otlayan ineklerin üzerinde parlayan güneşle burası, bu yorulmaz yazar için bulunmaz bir yer olacaktır. Anadolu basınının doymaz bir okuyucusu olan **Halide Hanım,** bana kendisinin Anadolu'ya kaçışını, haremden ve çarşaftan kaçma tutkusuna bağlayan haberlere ne kadar çok şaştığını söyledi. İstanbul'da kadınlar eski geleneklerden kendilerini sıyırmışlarsa da Anadolu'nun uzak yerlerinde kendilerini son derece saklı tutmuşlardır. «Avrupalılar bizim uygarlığımızın anlamını, onun bizim için neden bu kadar güç olduğunu anlayamazlar» dedi.

Kendisi ve kocası Doktor **Adnan Bey,** eğer üç yıl önce, öbür milliyetçilerle bu dağlara kaçmayı becermeselerdi şimdi hapiste olacaklardı. Köylülerin kılığına girmiş halde, ayaklarında çizmeler, bir küçük vagona yığdıkları birkaç eşyalarıyle Ankara'ya doğru yavaş yavaş yollanmış, yiyecek ve barınak için yolları üzerinde oldukça rahatsız, küçük hanlarda konaklamışlardı. Milliyetçilerin zaferinden sonra şimdi İstanbul'daki evine yeniden gidebileceği halde «ben Ankara'daki çiftliğimi daha çok seviyorum» demektedir. Evindeki sayısız İngiliz malı hatıra, gazete ve kitaplardan onun hâlâ Amerikan Kolejindeki eğitimi unutmadığı belli olmaktadır. Bizim hakkımızdaki yargısı ne olursa olsun, bizim dilimizi hatasız konuşmaktadır.

Gözlerim **Halide Hanım**'ın çok ince hatları üzerinde dolanırken, yüzündeki duygululuk anlamı, güzelliğinin en çekici yanı olarak ön plana çıkıyor. Çekingen sakin davranışları, iradesinin gücünü ve zorlayıcı kişiliğini saklayamıyor. Zekâ, yüreklilik, yetenek, öbür özellikleri arasında... İnsanı *en çok ona hayran bırakan ne*? Benim için, gerçekten gözü pek bir kimsenin, insanı büyüleyici yeteneği.

Bu oldukça dişi görünüşlü zayıf ve ufak tefek kadın önce **Abdülhamit**'e karşı çıkmış, sonra da Ankara'yı anlayanların başında gelmiş, her şeyi **Paşa** için terk etmiş, bıkıp usanmadan milliyetçilik ve Yeni Türkiye için çalışmıştır. Bana söylediğine göre gözleriyle gördüğü Yunan mezaliminin *gerçek hikâyesi anılarının en* önemli bölümü olacakmış. Fakat ben onun başarılarını okumaktan daha çok hoşlanacağım.

Onun vardığı yargılardan biri var ki yanlış olduğunu sanıyorum. Amerikan Kolejinde eğitim yapmış olmak, bütün Amerika'da tanınmış olmak, onun gözünde Hıristiyan azınlıklar konusunda Amerika'yı yanlış yola saptıranın İngiltere *olduğunu ileri sürmesi için* yeterlidir. Burada hiç bir ulus suçsuz olduğunu söyleyemez. Fakat bu suçsuzluk iddiası üzerindeki mübalağalar ve telâş, ben eminim ki Atlantiğin ötesinden gelmiştir, yoksa bizden onlara gitmemiştir.

Halide'nin ilk edebiyat başarısı, bir Amerikan çocuk terbiyecisinin yazdığı **«Evin Anası»** adlı kitabın çevirisini yapmaktı. Bunun için **Sultan** kendisini ödüllendirmişti. Böyle bir kitabı *ancak* böyle bir zeki genç kız seçebilirdi. Ben **Halide Hanım**'la onun ilk evliliği sona erdiği sıralarda tanışmıştım. Bu evlilikte mutlu olmamıştı. Henüz on yedi yaşındaydı o zaman. Fakat bu evlilik iki mükemmel oğul getirmişti. Her ikisi de anneleriyle övünmüşlerdir. Amerika okullarındaki eğitimi onun harem hayatı yaşamasına mani olmuştu.

Fakat o kendisini tamamen çalışmaya vermiş ve şimdi dünyaya açıkladığı orijinal düşüncelerini öğrendiği yer olan kocasının büyük kütüphanesinde kaybolmuştu. Arkadaşlarımın bana söylediğine ve benim de inandığıma göre bir insan bir dil bilmezse kendi üslubunu o bilmediği dilde aynı güzellikte kullanamaz. İnsan onda, birinci sınıf bir doğu ve batı kültürünün birleşmesini kıskanıyor. **Abdülhamit**'in Sultanlığı zamanında o ölüm cezasına çarptırılmıştı. Ve kendi «Hatıralar»ında bir gün bize o yılların müthiş ıstıraplarını anlatacaktır. Zaten şimdi olayların gidişi tersine dönmüştür. Genç Türkiye için yaptığı cesaretli işin armağanını her yerde gördüğü aşırı saygı ve hayranlıkla almış oluyor. Batılı okullar konusundaki eşsiz bilgisinden ötürü **Talat Paşa** ve merhum **Cemal Paşa** sık sık kendisine danışırlardı. Onun evinde ben, **Tanin**'in yetenekli ve ilginç yazıişleri müdürü **Hüseyin Cahit** (Yalçın) ile tanışmıştım. Daha sonra **Lozan**'da buluştuk. Türkiyenin bütün büyük kişileri onu ziyaret etmektedirler. Hiç şüphe yok ki ülkenin kaderi, onun evinde doğmuştu.

Yenilecek bir savaşın korkusu altında bu büyük Cumhuriyet vatandaşı Lozan'da kendisini Yunanlıların mezalimi gibi üzüntülü konulardan söz açmaktan alamadı. Fakat sonraları konuşmamız daha iç açıcı konulara döndü.

Bana, John Mansfield'i sordu ben de ona savaş sırasında onun aşırı uçlardan birinde olduğunu söyledim. Son zamanlarda ona Roma'dan şu notla birlikte zafer dalları gönderdim. «Gelecek olaylar şimdiden şüphe yaratmaktadır.»

Ben açıkça bir yazara eserlerinin ne kadar beğenildiğini söylenilmesinden yanayım. Çünkü bana da yapılmış böyle övgülerden çok hoşlanırım. Avustralya'lı anneler bana Türkler hakkında gerçeği yazdığım için teşekkürlerini gönderdikle-

rinde bundan son derece sevinmiştim. Onların oğulları Türkiye'de esaretteydi o zaman...

Halide Hanım'ın bir arkadaşı olan **Sarojini Naidu,** dünyanın büyük kederi sırasında çok güzel bir şiir göndermişti. Sözleri **«Gonca güller»** şarkısına öylesine uygundu ki onları tekrar tekrar kederi yenmek için okudum ve kelimelerin sihirli gücüne kendimi kaptırdım. Yüksek şeylerin özlemini çekenlere ve hayatın soğuk dönemeçlerinde güzel sözlerin ruh huzuru getireceği inancında olanlara, bu küçük şiirin anlatmak istediği bir derinlik var:

Hayır, ağlama, hayat kederle dolu olsa bile;
Şafak kendi güzelliğini senin kederin için
tüllemeyecektir,
Bahar bile bu parlak güzelliği önleyemeyecektir,
Nilüferlerin tomurcuğundan, Ashaka yaprağından

Hayır, dertlenme, hayat zorlukla bile dolu olsa
Zaman ne duracak, ne duraklayacaktır.
Bugün, uzun, acı, yabancı bile olsa
Çok geçmeden unutulmuş bir dün olacaktır.

Hayır, ağlama, yeni umutlar, yeni heykeller, yeni yüzler
Doğmamış yılların harcanmamış neşesi
Kalbini kederine ihanet ettirecektir
Gözlerini, göz yaşlarına sevdirmeyecektir.

Sarojini NAİDU

1918 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra kadın özgürlüğü o günün en belli başlı sorunu haline gelmişti. Bu konuda **Halide Hanım,** birdenbire herkesin lideri olmuş ve o zamandan beri bütün kadınları soylu davranışla, ülkenin

hayatında bu kadar uzun bir süre kendilerine inkâr edilmiş hakların alınması için uyandırmıştı. **Talaş Cemal, Cavit** ve **Hüseyin Cahit**'in destekleriyle herkesi uyandırmakta harikalar yaratmıştı. Bu eski günlerde ben de bu kadın gazetelerinin bazılarına yazılar yazmıştım. Bunlardan biri ancak bir sayısını görebildiğim eğitsel ve toplumsal sorunların tartışmasını yapan yazılarıyle «**Kadınlar Dünyası**» mecmuasıydı. «**Halkı Uyarma Müdürlüğü**'» nün isteğiyle **Halide Hanım** kadınların eğitimi için bir program düzenlemiş ve sonra da okulların başmüfettişliğine atanmıştı.

Hiç olmazsa kanunlarda yazılı olsa bile Türk kadınları, bizdeki kadınların şimdiye kadar eriştiği düzeyden daha iyi duruma gelmişlerdir. Türk kadınları kendi mallarını kendileri yönetmekte, kendi işleriyle ilgili kâğıtları imzalamakta, mahkemelerde tanık olarak dinlenmekte ve kendi davalarını mahkemeye götürebilmektedirler... bizde böyle değil.

İnsafsız **Hamit**'in, gerici rejimi sırasında kadınlar toplumsal bakımdan arka planda tutulmuşlardır. Fakat Balkan Savaşında, çarpışma alanlarında erkekleriyle yan yana kazandıkları başarılar, **Kızılay Cemiyeti**'nin kurulmasındaki emekleri, onları bir yüzyıl ileri götürmüştür.

Çarşafın kaldırılması konusu ortalığı oldukça karıştırıyor. Fakat geleneklere bağlılık reformlara meydan okuyor. Yine de şimdi biraz daha hoşgörü var. Halide Hanım kadınların özgürlüğü konusunda en ileri olmasına rağmen, kendisi çarşafı bırakmamıştır. Belki de onu dinî değil, bir milliyetçilik sembolü saymaktadır.

Onun bazı konferanslarından aldığım en güzel bölümleri İngilizce'de tekrarlamak isterdim. Onun ilhamlarının soylu anlamı, sözlerini anlamayanları bile etkileyecek güçtedir. O, Türk imparatorluğundan arta kalmış Anadolu'yu kurtarmak için bütün dinleyicileri heyecana getirirdi. Onun yaz-

dığına göre: «Irklarına olan düşkünlüklerinden ötürü Türkler güçlü bir ulustur. Durum ne ölçüde kötü olursa olsun, herkes ırkımızın ölmeyeceğine inansın. Onun ölümsüz bir hayatı vardır. Biz her ne kadar dünyaya karşı yapayalnızsak da, ırkımıza olan sevgimiz, bize cesaret verecektir. Bir kere daha öbür ulusların yanında ve eşit olarak gururla duracağımız güne kadar bizi hiç bir engel korkutmayacak, biz hiç bir fedakârlıktan kaçınmayacağız.»

O, **Mustafa Kemal Paşa**'ya, henüz gücünü çevresine ispat etmeden çok önce eski bir Türk Hakanının mezar taşının üstünde bulunan şu sözleri vermişti. **«Tanrı beni Türk ırkının adı ve ünü ortadan kalkmasın diye hükümdar tayin etti. Ben zenginleri yönetmek için değil, yiyecek ve giyecek sıkıntısı çeken yoksul halkı yönetmek için gönderildim. Irkım için gece uyumadım, gündüz dinlenmedim,** ölünceye kadar halkın için çalıştım.» (*)

Suriye'deki çalışmaları, savaşla kesilmesine rağmen olağanüstü düzenleme gücünü ispat etmişti. Kabineye girme teklifini reddetmişti ama, onun mükemmel bir Eğitim Bakanı olacağından kimsenin şüphesi yok. Milletvekillerinden çoğu, onun meclise kabulünü istiyorlar. Umarız ki, kısa zamanda eğitim onun yetenekli ellerine bırakılır.

O, Beyrut'ta, **Dames de Nazareth**'in büyük binasını mükemmel bir okula döndürmüştü. Batılı eğitimine bağlı kalarak, İsveç yöntemine aşırı değer vermiş, Amerika kolejlerinde olduğu gibi Müslüman ve Hıristiyanları yan yana oturtmuştu. İngilizler, Suriye'yi işgal edince okullarını onlara, Ermeni ve Türk yetimlerini de Amerikalılara devretmişti. Kadınlığının verdiği bir içgüdüyle onlara iyi bakılmasını, iyi öğrenciler olarak yetiştirilmelerini istemişti.

(*) Orhun yazıtlarından bir bölüm.

Halen Türk göklerinde birkaç tane kadın yıldız parlamaktadır, hepsi de bir tek ülkü için birleşmiş; Ana vatanı korumak ve özgürlüğü kazanmak... Kadınların kurduğu cemiyetin ne yapabileceğini şimdiden söyleyebilmek için vakit çok erken.

Halide Hanım, ötekiler gibi savaş sırasında cömertçe kaybettiği sağlığını yeniden kazanmaya çalışmaktadır. Orduya başçavuş olarak bağlanmış, askerleri tehlike ve yorgunluğu düşünmeden her yerde izlemiştir. En son çarpışmalardan sonra da Anadolu'da kasaba kasaba dolaşarak Yunan mezalimi ve tahribatı hakkında raporlar toplamıştır. Uzmanlar tarafından denetlendikten sonra bu raporlar **Lozan Konferansı**'na gönderilmiştir. **Halide Hanım** kederli bir ifadeyle **«Anadolu'mu nasıl olur da sevmem? Yurdumuzu kurtarmak için ıstıraplar, insan hayatları ile dolu öyle bir değer ödedik ki şimdi yeniden esirlik içinde yaşamaktansa ölürüz daha iyi.»** dedi ve devam etti: **«hâlâ bazılarının İzmir'deki yangını Türklerin çıkardığını iddia etmesini işittikçe dehşete düşüyorum. Acaba Anadolu'nun baştan aşağı yakılmasından da Türkler mi sorumlu? Bu daima böyle mi olmalı? Her ne kadar ülkemizdeki Yunan hunharlığı, hakkında konuşulamayacak, ya da yazılamayacak kadar kötüyse de Yunanlılar için daima bir mazeret bulunmakta, Türkler tarafından yapılmış, herhangi bir şey ise haksız bir biçimde büyütülmektedir. Bir tek Hıristiyan ölünce koca bir Hıristiyan dünyası ayağa kalkmaktadır ve böyle olması olağandır. Fakat öte yandan büyük bir Müslüman topluluğu ortadan silip süpürülünce hiç kimsenin umurunda olmamaktadır. Bu haksızlık Müslümanları çileden çıkarmaktadır. Son kazandığımız askeri zaferler, Avrupalılardan eşit haklar istememizi kolaylaştırıyor. Yunanlıların hunharlığı konusunda, bu savaş sırasında onların neler yaptıklarını dünyanın bilmesi gereklidir. Milletler Ce-**

miyeti'nden Doktor Nansen, Yunanlıların ıstıraplarını anlatan konferanslar vermektedir. Türklerin acılarını kim anlatacak? Sizin de tanık olduğunuz bütün bu yıkıma ait bilgiyi, yakılan ve ırzına geçilen kadın ve erkeklerin sayısını bütün dünya bilmelidir ki, Yunanlılar hakkında gerçek bir yargıya varılabilsin. Türkler hakkında bu ezeli ve haksız suçluluk yalnızca onun cesaretini kırmıyor, aynı zamanda hiç bir zaman yapmayı düşünmediği şeyleri yapmaya zorlanıyor. Bu çok tehlikeli bir politikadır.» Lozan Konferansı hakkında Halide Hanım her zamanki iyimserliğini kaybetmişe benziyor. «İnanmaya hakkımız yok mu?» diye soruyor. «Hepimiz İngiliz Hükümetindeki değişmeyi iyi karşıladık ve umduk ki Lozan'da bizim isteklerimiz tarafsızlıkla incelenecek, ama ne oluyor?» Türkiye hakkında alınan ve Halide Hanım'ın en haksız olarak nitelendirdiği iki karar, Hıristiyanları askerî görevin dışında bırakmak ve Yunan patrikliğini Türkiye'de tutmak kararlarıdır. «Özgürlük için yaptığımız bu kadar didinmeden sonra ülke bizim olmalıdır. Eğer Yunanlılar Müslümanlarla eşit haklar istiyorlarsa, bu vatandaşlık hakları için çalışmalıdırlar.» Yunan Patrikliğine gelince, düşünebiliyor musunuz; kutsal cübbesini bir siper olarak kullanarak Hıristiyanları aleyhimize çeviren bir insanı yerinde bırakmamızı istiyorlar. Batılı devletler daima bizim işlerimize karışacaklar mı? Tarihimizde görüleceği gibi, Türkler ve Hıristiyanlar daima mükemmel bir beraberlik içinde yaşamışlardır. Büyük devletler işin içersine karışınca, Hıristiyanlar baş kaldırmaya kışkırtılmışlardır. Bizim için Batılıların söz hakkı tanımayacağını bildiklerinden en olmayacak hikâyeleri uydurmuşlar ve söylediklerinin hemen inanılacağından emin olmuşlardır. Şimdi Hıristiyanları bize karşı çevirenler vaatlerini tutmamaktadırlar. Hıristiyanlar bize yeniden dönmek iste-

mektedirler. Fakat bu defa bu konuda başkalarının karışmasını istemiyoruz

«Eğer **Lozan Konferansı** Türkleri yormak için bir mazeret ise, biz sonuna kadar dövüşmek için neden bekleyelim. Savaş ölüm politikasına dayanılmaz. Dövüşmeye hazırsak da savaşın peşinde değiliz. Çünkü biz memleketi kalkındırmak, halkımızı eğitmek, hakları olan mutluluk ve rahatlıktan bir parça kendilerine vermek istiyoruz. Haksız, şartlı bir barış yerine hep birlikte ortadan kalkmayı yeğ tutarız.»

Anadolu'nun dört bir yanında **Halide Hanım**'ın resimleri asılmış. Devrimin kahramanları arasında, Türkler onu kendilerinin Jeanne d'Arc'ı sayıyorlar. Milliyetçi hareketin tarihi, onun bağlılığını ve yorulmaz kahramanlığını belirtmeden tam yazılmış sayılmaz.

□

BANA bir zamanlar, Türkiye'de kadınların ilerlemesine yardım için uygun bir yol tavsiye edip etmeyeceğimi sordular. Tabiî ben derhal İngiltere'nin en iyisini, sosyal ve hemşirelik hizmetlerini, fakat bundan da önemli edebiyatını vereceğimi söyledim. Taine bizim için; «İngilizler berbat, bir ırktır, ama edebiyatta ne gerekirse yapmışlar» demişti. Türk okullarında çok az İngilizce kitap bulmam, beni hep utandırmıştı. Bizim dilimiz burada halk arasında çok iyi bilinmiyor. Fakat dünya ulusları birbirlerine yakınlaştıkça ve ihtiyaçları daha çok arttıkça, bizim klasik eserlerimizin halkımıza verdiği ahlakî kalkınma ve ilham burada da paylaşılmalıdır. **Profesör E. J. Browne**'nın şu sözlerinin bizim için ifade ettiği kötülüğü ortadan kaldırmalıyız: **«Fransız etkisi yeni Türkiyenin gelişmesinde hem politik, hem edebiyat yö-**

nünden, büyük bir rol oynamıştır. Türk reformcularına Fransız düşüncesi egemen olmuştur.»

Florence Nightingale'in hayatı ve yaptıkları **George Eliote**'un eserleri ve bizim bilimdeki ilerleyişimiz insanlık için sahip olduğumuz hazineler arasında sayılmalı. Bizim edebiyatımız bir altın madenidir.

Türk kadınlarının eğitim ve gelişiminde edebiyatımıza yer verilmesini görmek benim büyük özlemlerimden biridir.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

HASTANELER - OKULLAR - EĞİTİM VE MİLLİYETCİ YAZARLAR
GÜNLER GEÇİYOR FAKAT HÂLÂ YAPILACAK VE GÖRÜLECEK
ÇOK ŞEY VAR

İNSANIN Ankara'daki ilk izlenimi, her şeyin çok kısa bir zamanda görüleceği sanısını verir. Oysa günler geçiyor, yapılacak pek çok şey var. **Vali**'yi ziyaret ettim. Şehirdeki gelişmelerden ötürü kendini kutladım. Geldiğimden beri şehir gelişiyor. Barış olsaydı, başlanmış işler çabucak bitecekti.

Rehberim, **Veli Necdet** bey beni neyin en çok ilgilendireceğini biliyor. Hastaneleri gezimizde, Kızılay'ın çabaları, beni çok şaşırtmıştı. Batılı ölçülere göre sağlık şartları çok geri. Fakat ileri görüşlü Türkler şimdi bu konuların önemini öğrenmişler, barıştan sonra eski göreneklerini değiştirecekler. Şu anda imkânsız ama, modern ısıtma aygıtlarından yoksun pek az eğitim görmüş hemşireleriyle bu ilkel binaları kökten değiştirmek için çok fazla emek harcamak gerek. Bu duruma rağmen serum hazırlamakta mucizeler yaratmışlar, kolera, tifo, tifüs ve çiçek hastalıklarını büyük bir başarıyle en aşağı düzeyde tutmuşlardır. Yalnız kötü bir yanı, Fransızların yön-

temlerini kullanarak, tifo aşısını kadınların göğüslerine yapmışlar ki, bu etkili olsa bile, kadınlar için tehlike yaratıyor.

Bursa'da harikulâde bir manzaraya hâkim **Splendid** Otelinin yerinde şimdi çok iyi yönetilen bir askerî hastane var. Ordu Sağlık Dairesi Başkanı **Doktor Nâzım**, bana eleştirilerimi söylememi istediğinde, kendilerine söyleyecek bir şey bulamamıştım

Bir sabah kız lisesinde derse girdik. Buradan da insan *Ankara'yı çok güzel görüyor. Okulun müdiresine, onların* çok güzel giriş kapısını yanımda taşımak için ne kadar istek duyduğumu söyledim. Benim bu komplimanımın samimiyetinden pek hoşlanmıştı. İstanbul'da bir elçinin örneğini takip etmem ihtimalinden de korkmamıştı. O elçinin karısı okulun bahçesinde çok büyük bir Bizans çeşmesine hayran olunca, okul müdiresi onun hemen topraktan sökülüp elçiliğe gönderilmesi emrini vermiş... Hâlâ elçilikte durmaktadır.

Genç olmasına rağmen okul müdiresi kendi yerinin sorumluluğunu çok iyi biliyordu. Bu sorumluluk savaş yüzünden çok artmıştı. Anadolu liselerinin bir çoğunda müdür olarak bir erkek ve müdire olarak ta eşi görev yapardı. Fakat savaş başlayınca erkekler cepheye gitmişlerdi. Tabiî bir vatan olmazsa eğitilecek kimse yoksa, eğitimin yapacağı büyük bir şey de yoktur.

Sınıflardan birinde dinin ana kuralları ve duaların anlatımları üzerinde bir hoca ders veriyordu. Öbürlerinde de tarih, coğrafya, edebiyat ve sağlık korunması dersleri veriliyordu. Bana dediklerine göre, o sabah sağlık korunması dersindeki konu *alkolün zararlarındaydı. Bu arada alkolün insanlığın* yararına nasıl kullanılacağı da anlatılıyordu. İçki lâneti konusunda çocuklara öğretmenlik yapanlara bravo.

Kızlar yabancı bir kulağa hoş gelen kahramanlık şiirleri okudular. Galiba eşit ve eşit olmayan hecelerin birbiri ardınca

gelişi bu etkiyi doğuruyor. Her sorunun karşılıklarını ayağa kalkarak vermeleri öğretilmiş. Hayran olunacak bir eğitim biçimi. Bizim gençlerimizin teşebbüs edemeyeceği kadar, konuşma ve yazmada incelik ve doğruluk veriyor, bu yolda bir eğitim.

Kızların yarattığı bölümlere şöyle bir göz attım. Sınıfları gibi düzenliydi. Oyun odasında bize kahve ve çay hazırlanmıştı. Ayrılmazdan önce kızların bir temsilcisi, bizim orada bulunmamızın verdiği şerefi, temiz ve küçük bir nutukla dile getirdi.

Bursa Kolejindeki müdire gibi, buradaki müdire de okulda Rum, ve Ermeni öğrencilerinin bulunmadığına üzülüyordu. Okulda Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki mükemmel beraberlik dışarıdaki hayatta olduğu gibi sorunlardan uzaktı. Bize söylediklerine göre Hıristiyan öğrenciler her ne kadar daha kurnaz olmakla birlikte Türk kızları daha derin ve daha çabuk öğrenebilen kimselerdi. Hiç olmazsa onların öğrenim yarışında ötekilerine yenilmemek için çabaları vardı. Şimdiyse böyle değerli bir çekişmeden yoksundular.

Eski günlerde kadınlar politika ve edebiyatta üne erseler bile eğitimin genel düzeyi oldukça ilkeldi ve halka dönük değildi.

İlkokullar altmış yıl önce açılmıştı. Hemen arkasından da orta ve meslek okulları gelmişti. Şimdi erkekler için kurulan bir okul yanında kızlar için de bir okul bulunuyordu. Şehirlerin çoğunda bir kız lisesi, birçok bölgede de kolejler vardı. İstanbul'daki bir eğitim kolejinde son sınıf öğrencisi kızlar üniversitenin derslerine devam ederken tıp ve bilim dersleriyle laboratuvarları, erkek üniversitesiyle paylaşıyorlar. Galiba kısa bir süre içinde **Mustafa Kemal Paşa** kadın erkek, karma eğitimi uygulayacak.

MİLLİYETÇİ hareket yanında kendi edebiyatını da getirmiştir. İnşallah Profesör E. G. Brouwne bir gün bu yazarların eserlerini İngilizce olarak vermek çabasını bizden esirgemez. Bizim Türk - İran ve Arap kültürü konusunda yaşayan bilim adamlarımızın en büyüğü ve bilgilisi sayılan bu profesör bütün hayatını bu olağanüstü konuya adamış. Ve **Prens Samet Han**'a göre, hiç bir aksanı belli olmadan Farisice konferanslar verirmiş.

«**Türk hareminde bir İngiliz kadını**» kitabıma yazdığı önsözünde «Türklerin bir dostu ve hayranı onların dil ve edebiyatını inceleyen bir öğrenci olarak bu, çok kötü suçlamalara ve davranışlara uğramış ırkın erdemlerine inancımda bir kişinin daha tanıklık ettiğini görmek bana yeni bir tatmin fırsatı veriyor» diye yazmıştır.

Son olaylar onun bu heyecanını öldürmüş ve artık sürdürmekte yarar görmediği bu konudaki bütün heveslerine darbe indirmişti. «Umarım ki, milliyetçilerin zaferi, ona daha büyük bir istek ve hevesle başlaması için cesaret verecektir.» Aslında bu kitaptaki bir bölümü ona «Milliyetçilerin edebiyatta yeniden canlanması» konusunda bir özet yazması için ayıracaktım.

Onun reddetmeyeceğini bilerek üstüne yük olmak istemedim.

Bu yüzden elimden geldiği kadarına, eski Ankara Basın yönetmeni, şimdiyse Paris Elçiliğinin genel sekreteri görevini yapan sayın **Profesör Hüseyin Ragıp Bey**'in bana hazırladığı notlardan bir şeyler çıkarmaya çalıştım. Bu zat burada edebiyat, eğitim ve politika alanında çok bilgili bir eleştirici. Sık sık yolculuk etmesi Avrupanın eğitim sistemleriyle karşılaştırma yapma olanaklarını doğuruyor. Ona göre Alman yöntemlerinin mükemmelliği insanda hayranlık doğuruyorsa da onların ceza yöntemlerini haksız uygulamaları bütün sistemi

tehlikeye sokması yönünden hoşgörüyle karşılanmayacaktır. Türk okullarından çoğu Fransız yöntemlerini almıştı. Ben de **Sevres**'deki yüksek okulun bir mezunu olmam yönünden dünyada onlardan daha iyi eğitim yöntemi olacağını düşünemem. Fakat eğitim konusunda gerçek anlamda en iyi çalışma, İngiltere'de yapılmıştır. İşin ideali, her ikisini birlikte kullanmaktır.

□

HÜSEYİN RAGIP Bey beni «Divan» edebiyatıyle tanıştırdı. Bu edebiyat Tanrı'nın ve peygamberin erdem ve yüceliklerini öven milliyetçilikten uzak şiirlerle dolu. Aşk şairliği, **Kanuni Süleyman** zamanında yaşamış **Fuzuli**'den önceye gitmiyor. Burada müziğini de işittiğim **«gazel»** anlamındaki şiir, bizim aşk anlayışımızı anlatmaktan uzaktır. Müzik yumuşak ve yas vericidir. Sözleri ise bilinmeyene, hayaldeki âşığa seslenmektedir. Yoksa hergün sevilen birine değil. İnsan tekrar tekrar hep ıstırap kelimelerine rastlıyor.

Divanlardan sonra, Türkiye'de Fars edebiyatının etkisini görüyoruz. Hatta Farsça kelimeler belki de İran ve Arabistan'la yapılan savaşlar sonucu edebiyata girmiş. Bundan başka **Kur'an**, ilimde olduğu kadar edebiyatta da egemen bir etki göstermiş. Arapça dinin dili olmuş.

Mısır Sultanından kutsal emaneti alan **Sultan Selim** olmuş. Hilâfet hırkası, nalınlar ve mühür... Yanında da şunu söylemiş «bunlar sizindir, muhafaza edin. Çünkü siz halife olmaya lâyıksınız.» O günden bu güne o emaneti koruyamayan halife suç işlemiş ve kendini tahtan indirmiş sayılır. Ve büyük Britanya gibi, bütün dünyanın en kalabalık Müslüman kitlesini kendi sınırları içinde tutan bir devlet, Malta'ya kaç-

tıktan sonra, **Vahdettin**'e «halife» diyecek kadar cehaletini ve bu konudaki ilgisizliğini göstermiştir.

□

DAHA sonra **Sultan Mahmut** zamanında (yani on sekizinci yüzyılda) Türk dilinin, dinin etkisiyle Arap ve Farsça'dan oluştuğunu görüyoruz. Nasıl eski çağlarda halkımız, bizim edebiyatımızın Latince yazılmış büyük eserleri okuyup tartışmasını yapamıyorduysa, Türk halkı da kendi yazarlarını anlayamıyor.

1265 (1850) yıllarında kültürlü ve zeki **Şinasi Efendi** Fransa'ya gönderilmişti. İngiltere'de başka birçok yazar ve ilim adamının Batı kültürünü incelemeye başladığı gibi, şimdi de Türkiye Avrupanın eğitim ve akademik alanda yaptığı gelişmeyi izliyordu. Batı'ya doğru yönelmiş pencereler en sonunda dine ve edebiyata açılıyordu. **Şinasi Efendi** mükemmel ve geniş görüşlü bir heyecanla doluydu. **Lamartine** ve öteki Fransız yazarlarıyle tanıştı. İstanbul'a döndüğü zaman da hemen Türk edebiyatında bir çığır ve görüş açmak işine koyuldu. Hayran olunacak bir ideal ve açık bir yalınlıkla dili en iyi Fransız görüşlerini örnek alarak değiştirdi.

Belki de onun tanınmış öğrencileri **Namık Kemal** ve **Abdülhâk Hamit'di**. Onlardan başka daha birçokları bu edebî çığırın genişlemesine ve yerleşmesine yardım ettiler. Tabiî Arapların ve İranlıların geleneksel etkisini tam ortadan kaldıramadılar. Fakat bütünüyle batılı olan düzenli yöntemlerle halkın anlayıp beğeneceği modern düşünce ve çağdaş hayatın sanat ve güzellik kavramına uydurulmuş yeni bir Türk dili yarattılar. Onların eserlerinde tamamen yerli bir taban üstünde Avrupa zekâsı ve biçimi kendini gösterdi.

NAMIK KEMAL de, arkasında İngiliz karakter ve yapısının onurunu taşıyan heyecanlı sayfalar bırakmış ülküsü uğrunda sürgünlerde ölen kişilerden biriydi. **Zeynep** İngiltere'ye geldiğinde, bana onun eserlerinden birkaçını okumuştu. O zamanlar bizim yeni liberal devlet adamlarımız, utanılacak bir biçimde Rusya ve Çar'larına büyük hayranlıklarını duyurmaya yeni başlamışlardı. Biz Sloane Square istasyonunun dışında ve büyük opera binasının önünde açık hava toplantıları düzenlemiş İngiliz önemli kişilerinin Rusya'yı ziyaretini protesto etmiştik. O zaman **Zeynep**'in şu sözleri ne kadar basit ve açıktı: «**Bizim büyük Kemal buna ne diyecek?**» Anayasaya bağlı İngiltere Çarlık Rusyası'yle dost oluyordu!

□

YENİ EDEBİYATIN tanınmış lideri bir süre için Londra'daki Türk elçiliğinde çalışmış **Abdülhâk Hamit**'ti. **Şinasi** ve **Kemal**, geçmişle bu büyük modern yazar arasında duruyorlardı. **Abdülhâk Hamit** edebiyatta kahramanlığı ve anayasanın ilânında etkili olan şiirleri temsil ediyordu.

O zamanlar kahramanlık demek, Türkleri, Rumları ve Ermenileri aynı ölçüde baskı altında bulunduran **Abdülhamit** zorbalığına karşı ortak bir saldırıyı temsil eden 1908 devrimi demekti.

Meşrutiyet ilân edilir edilmez, Ermeniler, kendi bağımsızlıklarını elde etmek yolunda yardım için Rusya'ya dönerlerken, Yunanlılar da Atina'dan yönetilen bir imparatorluk hevesine düştüler.

Yunanlıları ve Ermenileri vezirlik ve dışişleri bakanlığına atamakla sakınca görmeyen İngiltere'ye daima Hıristiyan elçileri gönderen ve dışişleri bakanlığına **Gabriel Noradonkyan** efendi gibi bir Ermeniyi seçen Türkler, şimdi artık kendilerin-

den oluşmuş bir Türk milleti üzerinde toplamaya zorlanmışlardı.

Bilim adamları bu yüzden kendilerini bilimsel araştırmaya verdiler. Toplumsal enstitüleri kurdular. Felsefe millî ekonomi ve toplumbilim öğrendiler. Kendi tarihlerini, coğrafyalarını ve ırksal gelişmelerini hazırladılar, türk dilinde reform yaptılar.

Yeni bir öğrenim esası kurmak zorunda kaldılar. Hemen hemen yeni bir dünya görüşü ve Doğulular için gerekli bir dünya kültürü elde ettiler. İlhamlarını milliyetçilikten aldıkları için bu Türkiye için yeni bir ruh yaratmalıydı.

Malta kurbanlarından biri, daha sonra da İstanbul'da Sosyoloji profesörü olan büyük kahraman **Ziya Gökalp**, yeni edebiyatta başka bir yazarın yapamadığı kadar çok şeyler yaptı. Adana'da yaşayan **Mehmet Emin** (Yurdakul) Bey, yeni edebiyatın ileri gelen şairlerinden biriydi. Bunlardan başka mükemmel eserler vermiş başkaları da vardı. Olağanüstü yeteneğini şiirlerine koymak enerjisi sürmüş olsaydı, bunların arasında **Yahya Kemal** bir dâhi mevkiine sahip olacaktı. Fedakârlıklarla dolu bir ulusun doğuşu, kendine bir ses bulmuştu.

Bu grubun içerisinde çok zeki iki kadın var. Birisi **Halide Hanım** ki, bütün bir neslin tarihine, kişiliğini kabul ettirmiş bir insan olarak ona tam bir bölüm ayırmıştık. Umarız ki biz İngiltere'de çok geçmeden onun **«Yeni Turan»** isimli eserinin çevirisini yapalım.

Müfide Hanım (Ferit Beyin eşi) her ne kadar **Halide Hanım**'ın ölçüsünde değilse de ondan geri kalamaz. Daha genç ve daha az tecrübeli bir yazar oluşu, onu acı, sıkıntıların olgunlaştırdığı bir düzeye çıkartamamış.

Hüseyin Ragıp Bey «her ne kadar ötekiler kadar tanınmış değilse de başkaları da var» dedi.

Ben de karşılık olarak «yeterince uzun kaldım, işinize engel oldum» dedim.

Meşgul bir adam Doğu'da bile olsa, çok uzun sürmüş bir nezaket ziyareti için devletin işlerini bir yana bırakmamalı.

Hüseyin Ragıp Bey Türk parlamentosunun kapatılmasındaki olaylarla başlayan **«Milliyetçiliğin Tarihi»** adıyle bir kitap bastırmış. Ona göre **Türk Ocağı**'nın kurulması, milliyetçiliğin başlangıcı sayılırmış. Bu ocak **İttihat ve Terakki**'ye karşı milliyetçi hareketi parti esasına göre değil, halka dayalı bir eylem olarak göstermek için **Hamdullah Suphi Bey** tarafından kurulmuş. Halide Hanım ve bazı kadınlar ona katılmışlar. Onun üç bin üyesi içinde subay, avukat, doktor, profesör, yazar gibi meslek adamları ve Yunanlı, Ermeni, İranlı ve Arap gibi her milliyetten insan var. İngilizler tarafından kapatılmış, fakat son zamanlarda yeniden kurulmuş.

Mustafa Kemal Paşa para bakımından çok yardım yapmış **Hamdullah Suphi** de yeniden açılış için Ankara'dan gelmiş.**«Bizim yurt sınırlarımız küçülürken, okumuşlarımızın teşkil ettiği imparatorluk büyümeli. Türk ocağı'nın güdücü ruhu budur»** dedi **Hüseyin Ragıp Bey.** Açılış törenine katılamadım. **Lozan**'a gitmek için ayrılmam, kötü bir rastlantı oldu benim için.

□

ÜNLÜ **Hacı Bayram** camisini yeni ziyaret ettim. Halılarının ve antika vazolarının olağanüstü renklerini çok çekici buldum. Burada parlayan kırmızılar, maviler ve menekşeler, bir ölçüye kadar hayatı gölgelendiren kederliliği gideriyor. Avrupa Doğu'dan, hiç olmazsa parlak renkleri alsaydı hiç bir zaman bu kadar kedere bürünmezdi. Beni başka hiç bir

şey cami atmosferi kadar ilgilendirmiyor. Namazdaki insanların dünya işlerinden uzak Tanrı'nın evinde bu derece kendilerini verişi ve yakarışları görülecek şey.

Elbette ki iman her çeşit insan için aynıdır. O herkesi eşit kılar.

Rehberim; «Tanrı üçtür: İyilik, güzellik ve gerçekçilik» dedi.

«Ben buna cesareti eklemeliyim» dedim.

«Nasıl isterseniz» diye karşılık verdi.

Bana **Paşa**'nın ve ilk Meclis üyelerinin hep birlikte, Büyük Millet Meclisi açılmadan önce camiyi ziyaret ettiklerini Ankara'da herkesin en kuşkulu olanlar dahil, ellerini göğe kaldırarak zafer için dua ettiklerini anlattı.

Sonra, **Evliya**'nın türbesine gittik. Tabutun üzerini kıymetli sarık ve örtüler kaplıyordu. Türbenin bekçisi, elinde Kur'an, bağdaş kurup oturmuştu. Kur'an okuyuşunu çevresini saran gözleri yaşlı birçok kadın dinliyordu: «**Barış için mi yoksa savaş ölüleri için mi?**» diye merak etmekten kendimi alamadım.

□

O ÖĞLEDEN sonra Meclis'teki arkadaşlarımdan ordu hakkında bir şeyler öğrenmeye karar verdim.

İlgisini çektiğim bir subay bana «Çok tedbirsizsiniz bu konuda» dedi.

«Biliyorum» dedim. «**Aziz Peter'den Cennet'e** bir göz atmak için müsade istemeye benziyor bu. Fakat yine bana bir şeyler söyleyebilirsiniz.»

«Ne öğrenmek istiyorsunuz? Normal askerlik görevimiz 3 yıldır. Savaş sırasında, askerliği belirsiz bir süre devam ettirmemiz gerek.»

«Bugün Belediye önündeki kalabalık neydi?»

«Askere alıyorlardı. Bundan vazgeçemeyiz şimdi. Halkın özgürlüğü devam etmelidir.»

«Birinci Dünya Savaşında müthiş yenilmiştiniz» dedim.

«Filistin'de yenildik. Fakat askerlerimizin çoğu **Kilikya'ya** gitmişti. **Çanakkale** ve **Kafkasya**'da zafer kazandık. Ordusunu bu kadar geniş cepheye yaymak zorunda kalan pek az devlet olmuştur.» Devam etti **«İngilizler Musul'a yaklaşamadılar. Ordumuzu bozamadılar bile. Yalnızca İstanbul'u işgal ettiler, İzmir'e de Yunanlıları çıkarttılar. Bizi bir olup-bittiyle karşı karşıya bıraktılar.»**

«Bizim için İstanbul'un işgalinden sonra bütün orduyu yeniden düzene koymak gerekmişti. Paşa, hiç eğitim görmemiş kimseleri eğitmek için subayları çağırmak zorunda kalmıştı. Ali Fuat kuzeyde, Refet Paşa (Bele) ise güneyde kumanda ediyordu. İlk çarpışmamızda elimizde yalnızca iki topumuz vardı. Gece gündüz çalışmak gerekti. İnsanları, askerleri toplamak, silâh ve cephane yapmak, demiryolu hatlarından maden temin etmek gibi işler... Sayı ve üretim bakımından hazır oluncaya kadar kimse dinlenmeyi düşünmedi. 1920 temmuzunda dört bin adamımız vardı. Bu gün dört yüz binimiz var. Dört yüz elli top ve Yunanlılardan birkaç tane uçak, İngilizlerden de elbise, çadır, at ve katır yanında bin kadar makineli tüfek elde ettik. Şimdi korkmak için bir sebebimiz yok. Siz İngilizler bizim Musul'daki gücümüzü bilemezsiniz. 150.000 Türk, 450.000 Kürt, 30.000 Arap, 30.000 de Hıristiyan Kürtler bizimle birleşmek istiyorlar, Hıristiyanlar ise ya bağımsız müttefik olarak ya da Türk subaylarının emri altında dövüşecekler.»

«**Yarbay Mougin**'e göre sizin ordunuz, dünyanın en iyi subaylarına sahipmiş» dedim.

«Bizim subaylarımız büyük deney ve bilgilerine göre se-

çilmiş kimselerden oluşmuştur. Genciz, enerji doluyuz, eğitim görmüşüz, hepsinden öte bir ülkü uğruna heyecanla yanıyoruz. Orduya çağrılmaktan daha şerefli bir şey yoktur bizim için. Hatta hiç kimse üstünün izni olmadan evlenemez.»

«*Bir Hıristiyan ile evlenebilir mi?*» diye sordum.

Bir an için duraladı ve sonra cevap verdi: «O da olmuştur.»

«Ah!, Bizim İngiliz âdetimizi çaldınız» diye gülümsedim.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

ANKARA'DA SON GÜNLER : ZİYARETLER, KONUŞMALAR, PİKNİKLER - HAYDAR BEY'İN PARTİSİ

ANKARA, insanı İsa'dan önceki Yüzyıllara götürüyor. O geçmiş günlerde bile hayatın kendine ait lüksü olduğunu anlayabildiğimiz hâlde...

Pompei'nin evleri duvarların arkasından sıcak havayla ısıtılırdı. Banyoları yalnızca sağlık için değil, aynı zamanda lüks sayılırdı. Augustus döneminden kalma bu gibi şeyleri Ankara'da bulunca insan şaşırıyor. İzmir'de bile tarih öncesi atmosfer bulunabilir. Birinin şaka yollu söylediği gibi: «Yunanlılar ve Ermenilerin ellerinden alındığından beri İzmir yangından sonraki Sodam ve Gomore çekiciliğine sahip.»

Fakat her gün, otuz bin nüfusun Ankara'da nerede yaşadığını hayal etmekte güçlük çekiyorum. Halkın bazılarını, Doğu'nun harikulâde halılarıyle döşeli yuva haline getirilmiş, uydurma fakat şirin evlerinin içinde gördüm. Fakat herkesin ilk aşkına dönmeye eğilimi olduğu gibi, ben de bu meseleyi bırakıp meclisin üst tabakasıyle konuşmaya dönüyorum.

Bir gün Anadolu Ajansı Müdürü **Ağaoğlu Ahmet Bey**'i kendi evinde buldum. Onun da Britanya'nın son politikasını affedemediğini öğrendim. Sık sık işittiğim sözleri o da tekrarladı.«**Biz ne yapsak suç oluyor. Eğer bizim mücadelemiz Amerika'da olsaydı bütün dünya ayaklarımıza kapanırdı.**» Bütün gelişen milletler kiliseyi devletten ayırmışlardır. Bizim içte ve dışta sorunlarımız olmuştur. Fakat bunların hepsi, milliyetçilik ruhunu güçlendirmiştir. Bu ruhu **Paşa** bile istese şimdi ortadan kaldıramaz. Zavallı Türkiye... **Abdülhamit** aşırı bir sağcılıkla bütün Türkleri ortadan kaldırmaya onları öldürmeye ve unutturmaya koyuldu. Buna kim aldırdı? Ölenler Hıristiyan değildi kil Bizim Kızıl Sultanı başımızdan atmamız, bakın neye mal oldu. Sonra da Kara Sultan geldi başımıza, ondan da kurtulunca, bu Avrupa'nın hoşuna gitmedi. Bakın İngilizler onu nasıl savunuyorlar. Ama sizin ilgi çekici devlet adamlarınızdan birinin bana söylediğine göre ona ülkenizde sığınmak için bir yer bile vermiyorlarmış.

Benim kanıma göre (ki Halide Hanım da aynı düşüncedeydi) bize sığınmış bir insana güvenli bir yer bulmayı reddedemezdik. Yine de onun Mekke'yi ziyareti, Malta'da ona yatacağı yerin parasını ödemeyi reddedişimizle açıklanamazdı.

Ahmet Bey, Lord Curzon'un Doğu hakkında yazdığı kitaplara olan ilgisini belirtti. Bana söylediğine göre, genç bir öğrenciyken bu parlak devlet adamı hakkında övücü yazılar yazmıştı. Bütün Müslümanlar, bir zamanlar, ona güven duyuyorlardı. **Ahmet Bey**, Malta'dan **Lord Curzon**'a şunları yazmıştı: «Size olan hayranlığımı haika duyurmuş bir kimse olduğum halde, ben şimdi yatağından dışarı sürüklenmiş barış mahpusu olarak hapishanedeyim...»

Calthorpe ve **Milne** adları Türk tarihine geçmiştir. Fakat İngiltere'nin lehine değil Anadolu Ajansı Müdürü **Ağaoğlu**

Ahmet Beyin bana gönderdiği mesaj şudur: «Ziyaretinizin bize ifade ettiği önemi şahsen size söylemeye gelmek için hastalığımın mani olduğundan üzgünüm. Siz cesaretiniz ve gerçeğe sevginizle bütün Türklerin kalbinde saygı ve minnet duyguları doğurdunuz.»

Öbür arkadaşları gibi **Ahmet Bey** de propagandanın Türk karakterine uymadığını kabul ediyorsa da barış imzalanır imzalanmaz bir «Danışma Bürosu» açmaya kararlı oluşuna memnun oldum. Hiç şüphem yok, bu bütün islâmlığın yararına olacaktır.

Ona «benim propagandam, sizin ırkınızın olağanüstü cömertliğini anlatmak olacak. Pek az insan, Türklerin ne kadar konuksever ve iyi niyetli olduğu hakkında bilgiye sahiptir» dedim.

«Aziz bayan haklısınız. Bizim New York gibi gökdelenlerimiz yok, fakat yüce bir gönlümüz var. Buna rağmen size yeterli rahatlığı sağlayamadık.» dedi.

«Siz bana elinizde ne varsa en iyisini verdiniz ve ben bunu takdir ediyorum. Lüks ve sağlık şartlarının yerinde oluşu, her şey demek değildir. Buna rağmen benim kendi küçük teorime göre Doğu'nun ve Batı'nın birbirleriyle el tutuşması sağlık şartlarının düzeltilmesi yoluyle olacaktır.» Yani «Ben ellerimi önce Batılı geleneğe göre, sizin deyiminizle 'kirli suda, yıkıyorum, ondan sonra da bu töreni Doğulu yöntemle akarsuda elimi yıkamakla tamamlıyorum. Öte yandan sıra banyoya gelince Türk banyosuyle başlıyor, İngilizle bitiriyorum. Görüyorsunuz ki şimdiden yarı yarıya Doğulu sayılırım.»

Son derece sempatik ve geniş görüşlü olmalarına rağmen **Ağaoğlu** ve öbürleri Fransızlara son zamanlarda fazla ilgi göstermiyorlar. **Lozan**'da Fransızlardan çok şey ummuşlar, fakat o ölçüde düş kırıklığına uğramışlardı.

ATHENAEUM, *Doğu'yu iyi bildiğini ileri süren bir yazarın* benim Türkiye'ye ait son kitabım hakkında tuhaf bir yazısını basmıştı: «Bir ırk, disiplin içine girip canlılık kazanınca *sarışın kadınların sayısı artıyor!*» *Ben tanıştığım* birçok Türk erkeğine sarışın diyemem, ama Ankara'da şaşılacak sayıda açık saçlı ve tenli erkek gözüme çarptı. Belki de milliyetçi*lerin enerjisi saçlarının açık renginde* kendini belli etmiş. Eğer bu teoride bir parça gerçek varsa, her ulustan kadının saçlarının rengini açmak için peroksit kullanması gereksiz*dir.* Çünkü biraz çalışmakla saçları istedikleri renge dönebilir...

Bugün Büyük Millet Meclisi başarıya ulaşmış ve tam yerleşmiş sayılabilir. Bu güvenç duygusu hiç şüphe yok daha önceki parlamentoların teşebbüs edip başaramadığı şeyleri yapmaktan ileri geliyor. Ben **Abdülhamit**'in parlamentosuna ilk ziyaretimi hatırlıyorum. O zamanlar hepimizde büyük umutlar vardı. Bu içten pazarlıklı zorbayı ortadan kaldırmak kolay bir iş değildi. Bizim umutlarımızı tahmin etmediği için hükümeti de suçlamaya hakkımız yoktu. Başka *ülkelerin* hükümetleri son başarı yolunda üst üste başarısızlığa uğramışlardı. O açılış gününde acıma ve saygı duygusuyle genel sevincin *ortasında unutulmuş, sessiz yapayalnız, soluk bir* kişiyi gördüğümü hatırlıyorum. O kişi daha önce bir parlamento kurmuş olan **Büyük Mithat**'ın (Paşa) oğluydu. Bütün şeref *bu gibi öncülerin olsun...*

Başka bir sefer, Gelibolu milletvekili ve İstanbul'un İleri gazetesinin yazıişleri müdürü **Celâl Nuri Bey** (İleri), bana, Paşa hakkında daha fazla bilgi verdi. Anadolu sorunlarını da konuştuk. Her ne kadar liderler genel ilkelerde aynı düşüncedeyseler de, herhangi bir konuda ne kadar ayrı düşünce varsa onları öğrenmek yararlı olmaktadır. **Celâl Nuri Bey**, İngil-

tere ve Amerika'da bulunmuş mükemmel İngilizce ve Fransızca biliyor. Londra'dan ortak tanıdığımız kişiler var.

Millî paktı onunla madde madde inceleyip inceleyemeyeceğimizi sordum. Bunu, milliyetçilerin bir dostu olarak yapmam yanında benim hata bulabileceğim ya da eleştirebileceğim bazı bölümlerin olup olmadığını öğrenmek için istiyorum.

Kendi önemli eserleri üzerinde bu kadar ilgili, konuşmaya hazır bir kimseyi bulmak, onu memnun etmişti ve benim düşünebileceğim en açık biçimiyle her şeyi önüme sermişti.

Eğer Türk ulusu gerçek bir milliyete sahip olacaksa bu maddelerin hiç birisinde bir tek hata bulamadım. «Sözgelişi bir işadamı olarak yabancıların vergilerden muaf tutulmalarını isteyebilirler miydi? **Celâl Nuri**'nin açıklamasına göre: **«Avrupalı ve Türk diyelim ki beş franka mal alıyor. Avrupalı vergi ödemiyor, böylece malını altı franka satıyor. Türk ise vergi ödediği için yedi franka satmak zorunda, tabiî bu fiyata müşteri bulamayacağı için elinde büyük stok kalacak. Bu şartlar böyle sürüp gidemez.** Kapitülasyonlar, ülkenin ticaretine ve ilerlemesine ayakbağı olmuştur. Bazen bir büyük devlet demiryolları yapma konusunda haklar satın almakta, fakat bu yükümünü yerine getirmemektedir. O zaman da demiryolu yapılamamaktadır. Bir memlekete imtiyaz verilince de bu konuda başkasıyle anlaşma yoluna gidilememektedir.» **Celâl Nuri Beyi** Fransızcasının güzelliğinden ötürü kutladım. «Bir zamanlar bir Fransız gazetesinin yazıişleri müdürüydüm» diye karşılık verdi. O sırada çevresine bakınarak benim tanıştırılabileceğim kimse olup olmadığını aradı. Benimse dikkatimi hocalardan biri çekmişti.

«Bu insanlar bizim gibi düşünmüyorlar,» dedi, benim baktığım yönü göstererek.

«O zaman siz, islâmlığa karşı mısınız?»

«Asla, ben çok kuvvetli bir tarzda islâm taraftarıyım. Bizim dinimizin geniş görüşlü kuralları, ahlâk ve ruh bakımından bütün modern gerekleri karşılamaktadır. Fakat **Kur'an**, hocalar tarafından olumlu bir biçimde yorumlanmamaktadır. Halkın isteği bizim dinimizdir. Ödev ise ibadettir.»

Türkiye'de **Hz. Muhammet** hakkında duyduğum bir hikâyeyi hatırlıyorum: «Peygamber bir gün cemaati arasında yürüyormuş, nehrin kenarında bir grup işçinin yanından geçmiş. İşçiler işlerini bırakmak bir yana onu selâmlamamışlar bile. Çevresindekiler işçilere bir ihtar verilmesini istediklerinde o 'iş ve ödev bir iman sahibinin peygamberine göstereceği en büyük saygı sayılmalıdır' demiştir.»

Ben milliyetçiliğin bir din olduğu düşüncesini benimsedim. Burada milliyetçilerin anayasası, bizim dua kitaplarımız gibi yataklarının yanında durmaktadır. **Yarbay Tevfik** onu küçük bir kitap şeklinde ciltlenmiş olarak yeleğinin cebinde taşımaktadır. Ankara'nın ilkeleri İncil gibi muamele görmektedir. Milliyetçi olmak demek, ülkenin hayatî çıkarlarını savunmak demektir.

İngiliz ve Türk basınından konuştuk. Bütün Türk basını, bölgesel çıkarlar yönünden muhalefet edilse bile, hepsinin üstünde milliyetçiliği temsil etmektedir. Bize gelince İngiltere'de eski günlerin bağımsız basını kaybolmuştur. İnşallah bu ilelebet sürmez. Birkaç parti adamının elinde bizim gazetelerden daha iyisini bekleyemeyiz. Müslümanlığa karşı olmasaydı **Manchester Guardian**'ı bugünün en namuslu gazetesi olarak kabul ederdik. **Celâl Nuri Bey** milliyetçiliğin tam politikasını izah etmek için birçok öğleden sonrasını bana harcamıştı.

□

PAŞA, **Halide Hanım**'ı ziyaret için, büyük bir cömertlik-

le bana arabasını gönderdi. Mavi kadifeyle döşenmiş o küçük araba, yollardan kangurular gibi hopluyor, zıplıyor... Dereler-den, akrobatlar gibi geçiyor. Ben araba sürücülerine daima hayranım. **Mustafa Kemal**'in şoförünün arkasında ise nefes-siz kalıyorum. Tabiî bu arabanın umurunda değil. **Halide Ha-nım**'ın evine en yakın bir noktada arabacamı geri göndermek aptallığında bulundum. Eve vardığımda bir tane bile uşak bulamadım. Hepsi camiye gitmişlerdi. Ev sahibi de evde yoktu. Türkiye'de insan yolun kıyısında durup önüne ilk ge-len kapıyı vurmakta sakınca görmez. Kapı tokmakları koca-man, uzun bir demir... Zayıf yüzlü bir kadın kapıya çıktı ve ben düşünmeden benim eski sözümü tekrarladım «**Mustafa Kemal Paşa çok güzel**». Benim çamurlu çizmelerime aldır-madan iki odalı evine soktu. Bir yanda yatak ve şilteleriyle bir divan öbür yanda da basit bir mutfak vardı. Beni divana oturttu, kahve ve sigara verdi. Konuşabildiğim kadarınca, işaretlerle teşekkürlerimi bildirdim. Gözlerim ve ellerim «İn-giltere büyük bir ülke... **Mustafa Kemal**'in zaferi muazzam... Dışarıda hava soğuk...» dediler.

Sözlerimin anlamını tam kavramasa bile ilgili görünmek-le incelik gösterdi. Komşunun evine uşaklar gelmeye başla-yıncaya kadar oturdum. En ufak bir rahatsızlık işareti gös-termeden ben ayrılıncaya kadar gülümsemesini sürdürdü. Ankara'daki insanlar çok konuksever.

□

MECLİSTE tanışmaktan zevk aldığım bir kimse de **Ham-dullah Suphi Bey**'di. Otuz beş yaşlarında, beyaz saçları uya-nık, genç yüzüyle zıtlık meydana getiren tanınmış bir yazar ve hatipti. Doğuştan bu yana, kültürlü bir Fransızca konu-şuyordu. Gerçekten üst sınıfın kadınları bu dili Türkçeden

daha iyi konuşuyor. Sözgelişi Zeynep, Halide Hanıma yazarken Fransızca yazıyor. Belki de bu kadar parlak yazara, Türkçe yazmaya cesaret edemiyor.

On yıl önce haremin kaldırılması için nutkunu dinlediğim kişi **Hamdullah Suphi** olmalı. Bize o zaman çok kadınla evlenmenin, çocuklar için ne anlama geldiğini açıklayınca, kalabalığın içinden pek azı göz yaşlarını tutabilmişti. **Yarbay** onu bana tanıştırırken eski bir eğitim bakanı olduğunu söylemişti: «Niçin bu görevden vazgeçmiş» diye sormuştum.

«Ah niçin mi? Bilmem ki» diye omuzlarını silkti arkadaşım.

«Onunla konuşmak bir zevktir, sizin gibi Fransızcayı sevenler için onun derin düşüncelerini o dilden dinlemek bir zevk olacak. Bu gibi kimseler herhangi bir parlamentonun süsü sayılmalılar.»

Hamdullah Suphi Bey, Yunanlılara karşı **Mustafa Kemal** gibi yumuşak davranmıyor. Onların geriye çekilişleri konusunda daha az hoşgörürlü. Bana söylediğine göre iki ırk arasındaki belirli ayrılıkların sonradan bir dengeye kavuşacağı umulmuştu. Oysa gerçekte öyle olmadı, iki ırk daima birbiriyle didişip durdu. «Bizim Anadolulular üç bin yıldan beri unutulmuş ve ihmal edilmiş halde ırklarının geleneklerine bağlı kalmışlar. Kendileri için seçilmiş öndere tehlike anında sarılmayı şeref bilmişler.» Ona bunun, biz Avrupalılar için bir ders olması gerektiğini söyledim. Küçük Asya'da her evde bir harita bulmak mümkün. Benim ev sahibim Halk İşleri Bakanı sabah kahvaltısı yaptığımız masada daima bir harita çıkarır, bu büyük ülkenin coğrafyası hakkında bana bilgi verirdi. En son Diyarbakır ve Doğu Anadolu'yu inceliyorduk. Yalnız eski kasabaları değil, fakat oraların halkının yapısını da.

«Nasıl oldu da, bizim genç uygarlıklarımız bilimde ve

ticarette ilerde oldukları halde bu gibi insanları ilelebet baskı altında tutabileceğimizi sanmak hatasına düştüler?» diye sordum.

Hamdullah Suphi: «bizim kırk milyonumuz kolay kolay baskı altında tutulamayacaktır. Düşünün ki bizim dilimiz Çin sınırlarından ötede bile konuşulmakta ve kültürümüzün izlerine dünyanın her yanında rastlanmaktadır.»

Daha sonra **Hamdullah Suphi Bey**'e Meclis binasının bitişiğinde küçük bir lokantada rastladığım zaman, yanında Merhum **Cemâl Paşa**'nın erkek kardeşi vardı. Burada fırsatı yakaladım «eski önderlerin politik hataları ne olursa olsun, Türkler **Cemâl Paşa**'yla bir büyük adam kaybetmişlerdir» dedim.

□

BU KÜÇÜK lokantanın sahibi, aynı zamanda profesör olan ufak tefek bir adam. Aşçı ve garson bulmak kolay olmadığı halde, milletvekillerinin rahatlarının bozulmamasına itina ediyordu. Herkes ya lokantaya uğruyor, ya da mecliste-ki odalarına yemek gönderilmesini ondan istiyordu. Bana İngiliz tarzı bir yemek teklif etmekteki kaygısına bakılırsa herkes için elinden geleni yapmaya daima istekli olduğu belli idi.

Hamdullah Suphi Bey'in zevkleri gösterişten oldukça uzak «biz batıl inanışları hem dinde hem de gerçek hayatta ortadan kaldırıyoruz» dedi. «Yalnız gerçeğin sağlam temelleri, fırtınalara dayanabilir. Bizim milliyetçilik anlayışımız, imanımız gibi sağlam, olumlu ve gerçektir.»

□

BİR KERESİNDE Van milletvekili, **Yarbayın** halı uzmanı

Haydar Bey'le tanıştım. Yarbay ona **«yaşlı haydut»** adını takmış. Ama tehlikeli bir insan değilmiş. Ona ben sekiz yaşımda iken Edmund About'un **«Dağların Kralı»** isimli kitabındaki Hacı Stavros'a âşık olduğumu, bunun sonucu haydutlarla aramın iyi olduğunu söyledim.

Haydar Bey birçok Doğulular gibi sigara içme alışkanlığından kurtulmak için kullanılan tespihi taşımıyordu. Fakat elinde bir mum parçasını sıktığına dikkat ettim. Yarbay «kaslarını çalıştırıyor, bilirsiniz haydutlar daima kendilerini formda tutmak zorundadırlar» diyerek güldü.

Oysa bana **Haydar Bey, Esat Paşa** dışında, müttefik işgalinden, şimdiye kadar rastladıklarımın içinden en çok zarar görmüş bir kişi olarak göründü. Tanınmış gözcü **Esat Paşa**, ömrünün son günlerine kadar büyük sıkıntılar çekmişti. **Haydar Bey**, annesinin bizim subayların elinden çektiğini öğrendiği günden beri, bir daha bir İngiliz'le konuşmamaya yemin etmişti. Bütün gücümü toplayarak onu İngiliz halkının her türlü kişisel zulümü nefretle karşıladığına inandırmaya çalıştım. Gerçekler bir gün öğrenilince resmen özür dileyeceğimizi, şimdiyse özel olarak utançlarımı, bildirdiğimi söyledim.

Onun davranışı bu cömert insanların karakterine uygundu. Bana çok güzel bir akşam yemeği verdi. Savaştan önce İngiltere'ye gösterilen dostluğu tekrarladı. Benim ziyaretimden sonra İngiltere hakkında şöyle düşündü: «İşgali korkunç bir rüya olarak hatırlayacağım.»

İçtenlikle söyleyeyim ki, o gecenin her dakikasından hoşlandım. Benim için özel olarak hazırlanmış çerkes tavuğundan, Şark müziğinden tutun **Abdülhamit**'in özel sigaralarına kadar. Ev sahibimiz bir saat önce dışarıya çıkmış, konuklarının sokaklarda kendilerini kaybetmemeleri için aşırı bir nezaketle karşılamıştı. Evi caminin yanındaydı, ne sokak

adı, ve ne de sokak numarası yabancıya yardım edebilirdi. Fenerlerin ve bastonların yardımıyle yolun tehlikelerini azalttık. Isırıcı rüzgârın altında, insan, kendi sesini bile duyamıyor. Bizim ev sahibimiz, İncildeki gibi önderlik ediyor feneriyle önden giderek bizi geniş çukurlardan ve büyük taşlardan koruyordu. Onun yarı karanlık, Batı'ya göre biraz fazla ısıtılmış odasına vardığımızda çok memnun olmuştuk. Paha biçilmez halılarıyle örtülü şilteli divanların içine gömüldük. Varır varmaz meyve, peynir ve zeytinden ibaret mezeler getirildi. Hıristiyan kilisesinin koro başısı bizim onurumuza bandosuyla çağrılmıştı. Birçok Hıristiyan ve hatta papaz gibi o da grubunda tek Ermeni bulundurmuyordu. Hepsi fes giyiyorlar **«bizim ülkemiz» «bizim zaferlerimiz», «bizim Gazi Paşamız»** diye konuşuyorlardı. Hıristiyan kilisesinde bir zamanlar şu duayı işitmiştim: «**Yüce Tanrımız, bizim sevgili ulusumuz Türkiye'ye yardım et. Bağlı olmakla övündüğümüz bu ulusun çocuklarını kahraman evlâtlarını koru. Kumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya büyük meclisin bütün bakanlarına vatan uğruna hayatını ve rahatlığını feda etmiş herkese sağlık ve selâmet ver.**» Papaz bana hiç kimsenin kendisine böyle bir dua okuması için emir vermediğini, bu kendi duygularının içten gelen bir belirtisi olduğunu söylemişti.

Bütün Ermeniler kendilerini Türkiye'de kendi yurtlarındaymış gibi hissediyorlar. Tıpkı, Welsh'lerin (Gal'lerin) İngiltere'de duydukları gibi. Yine aynı derece Ermeniler (Wales'te olduğu gibi) kendi dil, kendi ulusal müzik tarih ve edebiyatlarına sahiptirler. Papaz Türkçe dua etmektedir, çünkü oradakilerin çoğu kendisini ancak öyle anlamaktadır. Eğer Papaz Ermenice biliyorsa, duaların bir kısmını o dilde yapmaktadır.

Bu günlerde, azınlık ırklar ortak şüphe ve kıskançlıklara sahiptirler. Uzun zaman birbirinden ayrı arkadaşların, birleş-

tiklerinde birbirlerine sarılmaları gibi, burada da Ermeni ve Türkler, bizim Avrupa'da baskı altında sandığımız sevgilerini açık ve belli işaretlerle gösteriyorlardı.

«Biz sizi o kadar özledik ki» diye duygusal Türk bağırıyordu. «Hayat eskisi gibi değil, hiç birimiz sizin yerinizi tutamaz.» Ve Ermeni de karşılık veriyordu **«sizi bizim aleyhimize çevirmek çok zalimce bir şeydi, ah şu berbat İngilizler - şu Lloyd Georgel»** Ana babaları **Mekke**'ye hacıya gittiğinde, Türk çocuklarına, Ermeniler bakmıştı. Bu mutlu günler hakkında konuştular. Şimdi yeniden geriye, iyi bir arkadaş olarak dönüyorlardı. Ve inanıyordum ki bir daha, İngilizler bile onları birbirinden ayıramayacak. Osmanlı Bankasının İtalyan Müdürü konuklardan biriydi. Bu sürekli ve kalıcı dostluğun işaretlerini kaçırmamamızı bana ve **Yarbay Mougin**'e hatırlatıyordu. «Görüyor musunuz» dedi **«kendi azınlıklarını Türkler yalnız kendileri korurlar. Bir Ermeninin Türklerle geçinmeyi istemesi yeterlidir. Aralarında ayrılık olduğu iddiası Amerika'da yaratılmıştır.** Osmanlı Bankasının Genel Müdürü **Louis Steeg** bana bu gereksiz ve saçma propagandayı durdurmak için elimden geleni yapmamı rica etti. Ermeniler kendi hallerinde bırakılmalarını istiyorlardı. Şurası açıktır ki, **Mustafa Kemal** haremden, çarşaftan kurtarmaya çalıştığı yeni Türkiyede Hıristiyan azınlığını da göz önüne almaktadır. **Mustafa Kemal** Türkiye'yi Bizansın parçalanmış artıklarından, ilerlemeyi önleyen hocalardan **Bizans Patrikliği**'nin İstanbul'a egemenliğinden kurtarmaya çalışmaktadır.

Tabiî bu Hıristiyan müzisyenler bize yalnızca Türk şarkı ve müziğini verdiler: Aşk şarkıları, askerî havalar, ülkede her çocuğun bildiği İstiklâl marşı, Anadolu halk türküleri. Hepsinden daha ilginç ve anlaşılmazı da acayip bir kavaldan (*)

(*) Ney.

çıkan kutsal bir heyecan, melankoli ve duygu karışımı ezginin dönen dervişlere eşliği.

Hiç bir Avrupalı, Türk müziğini önceden incelemeden tam anlayamaz.

□

DOĞU topraklarının çekiciliğini, siyah servilerin önünde beyaz minarelerini daha çok belirten parlak güneşini ve göz alıcı gurubunu içimde bütün canlılığıyle duyuyorum. Bir mangalın yanında bu ülkenin oğlu ve kızlarının ilgi çekici efsanelerini bana anlatan Türk kız kardeşimin eski konuşmalarını hâlâ hatırlıyorum.

Bu gün her şey aynı. Yalnız gururlu Millet Meclisinin biraz daha Batılı havası değişik. Eğer onların bu olağanüstü direnişlerine duyduğum hayranlığı anlatmak için bir şeyler yapabilmişsem bu bana en büyük zevki vermiştir. Ve kazandığım bu zevki benden kimse alamayacaktır.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

ROMA, EBEDİ ŞEHİR - ANKARA'DAKİ KATOLİKLERİ ZİYARET

EĞER Ankara'ya İstanbul yoluyle varabilseydim gemilerdeki grev yüzünden 6 hafta gecikmem olmasaydı, Roma'ya yeniden bir uğrama, ondan da önemli, **Papa Pius XI** ile bir konuşma yapma şansını kaçıracaktım.

Papa hazretleri, o zaman benim de düşünemeyeceğim bir tarzda, Anadolu'daki dindaşları için bana emanet edeceği değerli hediyeyi bilemezdi. Azınlıkların sordukları sorulara verdiğim karşılıkları dinlerken, duydukları mutluluğu papa'ya anlatmam mümkün olursa benimle geçirdiği zamanı kaybolmuş farz etmez diye düşündüm. Anadolu'da karşılaştığım sorular: «Bizim Aziz Pederimiz, neye benziyor? Bizim için daima dua ettiği doğru mu?» idi.

Papa'nın insan ıstıraplarını ne ölçüde içinde duyduğunu onları ne büyük bir içtenlikle dinlediğini görmek herkes için mümkündür. Bu ıstıraplar onu büyük ruh sıkıntısına sokar. Yalnızca kendi dininden olanlara karşı değil, bütün insanlığa karşı aynı duygularla doludur.

Hıristiyan dünyası, Türkiye'ye karşı Büyük Britanya'nın izlediği yolu izleyecektir. Hıristiyan devletlere karşı İslâmiyet de Türkiye'nin yolunu izleyecektir. Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi yeniden İslâmların örnek alacakları bir düzeye çıkardığına göre bizim Doğu'daki politikamızın tamamı Türkiye'yle dostluk üzerinde dayandırılmamalı mıdır?

Politika'da neyse dinde de aynı olmalıdır. İslâmlığa karşı bir din savaşı için Amerikalı Nonconformistlerin öğütlerini dinlemekten Tanrı bizi korusun. Peygamberin taraftarlarına karşı Anglikanların Yunan kilisesiyle birleşmek sevdasını izlemekten Tanrı bizi uzak tutsun. Türkiye'de yalnız Roma kilisesi tam bir birlik içinde bulunmuştur. Müslümanlara gereken saygı ve takdiri yalnız bu kiliseye bağlı Hıristiyanlar göstermiştirl

□

VATİKAN'DAKİ mülakattan sonra insan çenesini sıkı tutmalı.

Ama, insanlık anlayış ve şefkat için bekleyişteyken, herşeyden öte Doğu, «Batı'ya güvenebilir miyiz?» diye sorarken, Roma'daki Papa hakkında da büsbütün sessiz kalmak elden gelmiyor.

Türkiye Hıristiyanlar tarafından aldatılmış, incitilmiş, kötüye kullanılmıştır. Türkiye bütün dinlere son derece hoşgörürlülük göstermişken, bağlandığı kimseler ve devletler tarafından arkadan vurulmuştur. İsa'nın adına misyonerlere bütün insanlığa sevgi gösterecekleri umuduyla Türkiye kucak açtığı halde, milyonerler, kutsal imkânlarını, düşman propagandasını düzenlemekte kullanmışlardır.

Bu yüzden papa benim şunlara tanık olmamı istemiştir: Peter'in tahtında, papalık koltuğunda, bir babanın yüreği var-

dır; bir baba ki, acı çeken bütün insanları merak etmektedir; Aynı zamanda Allahın oğulları ve İsa'nın kardeşleri olan Müslümanlara karşı bir kampanyanın açılmasını kınamaktadır. Onun için, tek ve yalnız tek bir düşman vardır. o da bizim toplumumuzu ve uygarlığımızı zehirleyen «Maddecilik» tir. Bizim, gururumuzu, kıskançlıklarımızı, nefretlerimizi besleyen imanımızı tehdit eden hep bu «Maddecilik»tir.

Böyle düşünmek akılsızlık mıdır? Bağımsız bir Pontif'le (*) konuşmamda duyduğum kişisel izlenimlerimi hangi yolla anlatabilirim? Dünya'da birçok kitapta Hıristiyanların Papalığı konusunda ölümsüz sayfalar var. Herkes Papa'ya bir ruhanî lider olmaktan başka büyük ve değerli bir insan olarak hatta, her şeyden üstün, yüzyılların geleneklerinin desteklediği bir kişilik olarak saygı göstermiştir.

Alexander Dumas, Papa Gregory XVI ile konuşmasını kaleme aldığında, Papa'yla tanışmanın kendine verdiği dehşeti anlatmıştır. Bugün, bu kadar heyecanlanma imkânsızdır. Dehşet yerini saygı ve sevgiye bırakmıştır. Kiliseden afaroz Orta Çağlarda taşıdığı anlamı bütünüyle kaybetmiştir. Buna rağmen, bütün dünyasal güçten yoksun olarak Papa'nın kutsal mevkiinin gerektirdiği biçimde her bunalım anında kendi düşüncelerini söylemesi, beklenir. Hıristiyan kilisesinin ruhani lideri olarak Papa bugün güç durumdadır. Evet, Yunanlı ve Ermeniler onun dindaşlarının çoğunluğunu teşkil etmemektedir. Ama onlar da Hıristiyan kilisesinin dallarına bağlıdırlar. Zavallı, yanlış yola saptırılmış insanların kendi kötü kaderlerinden kendileri sorumlu olmaları gerekirken buna rağmen hiç bir Papa onların başına gelenlere ve belki de gelecek olanlara ilgisiz kalamaz.

(*) Yüksek dereceden Papaz. Burada Papa kastediliyor.

Öte yandan hiç bir Papa yoktur ki Vatikan'ın Türkiye'ye borçluluğunu unutabilsin. Fransa'dan atılmış Roma Katolik mensupları bu konuksever ülkeye sığınmışlardı. Ülkenin her yanında ve her köşesinde Katolik misyonerleri gelişmiş ve zenginleşmiştir. Aslında kimseyi din değiştirmeye ikna edememişlerse de hastalık anında yardım eğitim alanında kolaylıklar göstermişler, Türklere bilgi vermişlerdir. Ve Yakın Doğu'da Kültür dili olarak Fransızcanın yerleşmesinde, Cezvit papazlarından başka kimin etkisi gösterilebilir?

Türklerin gösterdiği bu olağanüstü din hoşgörürlüğü daima anlaşılamamıştır. **Disraeli**'nin Türkleri koruması, Türklerin Yahudilere gösterdikleri dinsel hoşgörürlüğe duyduğu minnetten doğmuştur. Rusya'da öldürülmekten kurtulabilmiş Yahudiler şimdi olduğu gibi, Türkiye'de, dinlerini özgürce uygulayabilecek para kazanabilecek, rahat bir yuva bulabilmişlerdir. Bundan fazla ne isteyebilirlerdi?

Tabiî, Vatikan'ın Türkiye'ye Türkiye'nin Vatikan'a borcunu çok iyi bilen Papa, gerçekten **M. Kemal Paşa**'nın kişiliğiyle ilgilenmektedir. Benim gibi geçmişte Türk aile hayatını incelemek imkânını bulmuş Batılı bir kadının bu büyük Milliyetçi kahraman hakkında ne söyleyeceğini dinlemek konusunda çok istekli görünmüştü.

Vatikan'daki törenlerde bulunmuş herkes onların göz alıcı güzelliğine tanık olmuştur. Roma kilisesi dünyaya en mükemmel sanat edebiyat ve müzik şahaserleri vermiştir. Vatikan'da ise göz nereye baksa mimarî ve renk güzelliğini görmektedir. Bir yanda kızıl ve altın renkli kostümleriyle İsviçreli muhafızlar ziyaretçilerin siyah elbiseleri ve gri bahçeyle zıtlığı tamamlarken, öte yandan tarihin güzelliğini ve efsanelerin olağanüstülüğünü belirten freskler ve heykeller...

Araba büyük gölgesiz Vatikan meydanından içeri girdikten sonra, Papa'nın bulunduğu bölüme varıncaya kadar in-

san bir kutsal tarih kitabının üzerinde yürüdüğü duygusuna kapılıyor. Evet, Roma'nın tamamının tarih olduğu doğrudur. Fakat Vatikan başlangıçtan bu yana Katolik kilisenin tarihi olmuştur. Ve siz mermer merdivenleri çıkarken elinizde olmadan sesinizi alçaltıyor daha yavaş ve daha sessiz yürüyorsunuz. Dünya tarihinin en büyük kişileri bu merdivenlerden çıkmamışlar mıdır?

Her yerde çok hoş bir kitap kokusu var. Ama kitaplar nerede? Üniformalı diplomatlar, yüksek memurlar, generaller, kızıl cüppeleri içinde Kardinaller, siyah, kızıl ve menekşe renkler içinde Papazlar kırmızı kilise elbiseleri içinde hizmetkârlar, gürültüsüzce gidip geliyorlar. Bütün iskemleler o kadar büyük, konsollar ve vazolar o ölçüde paha biçilmez ki... **Papa Pius X** nun müşfik yüzünün portresi insana bir değişik «hoş geldin» diyor. Bu sakin ve aziz yüze baktığımı gören komşum fısıldıyor: «**C'etait un vrai pere**» (Gerçek bir baba) İnsan Papa Benedict XV'in çok güzel bir büstüne dikkat ediyor. Niçin fotoğrafçılar onun mükemmel, zeki yüzüne haksızlık yapmaktadırlar?

Monsignor X. beni almaya geldi. O da Ankara'yla yakından ilgili. Şimdi taht odasına alınıyorum. Aziz Peder beni karşılıyor, benimle konuşurken bir eli büyük bir antika koltuğun önünde, ayakta duruyor. İngilizce konuşmaya başlıyor, Fransızca devam ediyor. Papa bütün modern dilleri konuşmaktadır. Her gün kendisini ziyaret eden insanları göz önüne getirin... Bu diller yardımıyle yalnız çok iyi tanınmış Katoliklerle değil, Roma'ya gelen bütün önemli kişilerle temas halinde bulunuyor. Çok yolculuk etmiş, birçok dilde yazılmış kitapları okumuş, kendisi birçok kitap yazmış bir insan. Paris'in tanınmış Papazı, Monsignor Ceretti'nin bana söylediğine göre gençken, Papa, bütün bir geceyi okumak ve yazmakla geçirirmiş. Bu yüzden, çok değerli bilgi-

lerden yapılma tükenmez bir hazinesi varmış. İslâmiyet hakkında acaba ne bilmez? Onu bütün devreleriyle incelemiş, İslâmiyetin büyük hoşgörürlüğünden de haberdar.

Geniş omuzları üzerinde geniş beyaz peleriniyle, beyaz saten kumaştan yapılmış bir cüppe, beyaz düğmeli beyaz takkesi ve kırmızı ayakkabıları içinde Aziz Peder, çevresinin aksine tam bir basitlik sembolü olarak duruyordu.

Orta boylu... Güçlü yüzü yaşına göre çok genç kalmış, büyük, geniş alnı oldukça kırışıksız. Yüz çizgileri keskin, gözleri küçük, belki de gözlüklerinin kalın camlarından ötürü, küçük görünüyor. Gözlüklerini sık sık düzeltiyor. İnsan yüz çizgilerinin gücüne ve içten ifadesine hayran oluyor. Çok zekî bir yüz. Her şeyin üstünde büyük bir insanlık şefkati var. Bunu gözlerinden çok ağzında buluyorsunuz.

Papa'ya beni tanıyan ve bana güvenen insanların bulunduğu Ankara'ya niçin gittiğimi, ne elde etmek umudunda olduğumu anlattım. Ben devam ederken yüzünden sonsuz bir üzüntü bulutu geçti: «Bu dehşetli kan dökümü, bu gereksiz ıstıraplar... Keşke bütün bunlar başımıza gelmeseydi» dedim.

Gerçekten onun söyleyebileceği bir şey yoktu. O şimdi Yakın Doğu'daki diplomatik rezaletin sorumluluğunu, tarihin kimin omuzları üzerine yükleyeceğini sormanın gereksizliğini biliyor. Ama hatırlayınız ki, o **Mustafa Kemal**'e yazmış ve ordusu ilerlerken kan dökümünü önlemesi için elinden geleni yapmasını yalvarmıştı. **Paşa**'nın cevabı mükemmel kişiliğine çok uyan bir biçimde akıllı, sempatik ve soyluydu.

Papa'ya dedim ki «**Mustafa Kemal** bana Hıristiyanlara karşı çok iyi davranacak, anlayışlı bir kişi olarak görünüyor. Nutukları oldukça demokratik, halkı için anlayış ve şefkatle dolu... Çok kıymetli madenleriyle zengin bir toprağa sahip

insanların, lâyık oldukları zenginlik içinde yaşamalarını sağlamak için, onların önderi olmakta gerçek bir istek ve karar vardı sözlerinde. Elbette başka ülkelerde de böyle büyük sözler söylemiş, fakat hiç bir şey yapamamış insanlar çıkmıştır.» **Mustafa Kemal Paşa**'nın kişiliğini bildiğim kadarınca anlattım. Papa'ya onun oldukça ılımlı bir insan olduğunu, kan dökümünü önlemek için bütün gücünü kullanacağını söyledim.

Ama yine de insan ordunun İstanbul'a yürüyüş anını aklına getirmek istemiyor. Büyük generalin kendi kusuru olmasa bile en ufak bir anlaşmazlık son derece kötü sonuçlar doğurabilir. Yine de Türklerin kendi istekleriyle başka bir ulusa zarar vermeyeceklerine güvenim var. Bu olursa, ancak kazayla olur. Sonucu da çok kanlı olacağından, böyle bir şeyin olmasını önlemelidir.

Papa'ya hiç bir şey olmayacaktır, sayın Peder... «Yeter ki Yunanlılar olayları başlatmasın. Trakya'dan acele ve dehşet içinde, sürülürlerken, kendilerine küçük Asya'da yaptıkları katliamı hatırlatmadılar mı?» dedim. Ama Papa'nın yüzü yine de kaygılıydı. Sesinde büyük bir üzüntü vardı.

Ankara'da **Mustafa Kemal Paşa**'ya Papa'nın barış için büyük isteğini söyledim. Paşa'ya Hıristiyanlara karşı cömert davranışının ne olacağını sordum. Ayasofya bir Hıristiyan kilisesi olduğuna göre, Hıristiyanların ruhanî lideri Papa'ya geri verilip verilmeyeceğini araştırdım.

Mustafa Kemal Paşa cevap verdi: **«Eğer Hıristiyan kilisesinin bir tek kolu olsaydı, Ayasofya şimdi, bizim Müslüman geleneklerimizin bir parçası olmasına rağmen, bu mümkün olabilirdi. Hıristiyan kilisesi o kadar çok bölündüğüne göre bu, imkânsızdır. O takdirde Ruslar, Yunanlılar ve Anglikanlar bizim topraklarımızda Ayasofya için birbirleriyle dövüşmeye kışkırtılacaklardır. Ve sizin barış için öğütlediğiniz**

iyi davranış, sonsuz bir çatışmaya yol açacaktır. Ama yine de Hıristiyanlara dünya gözünde lâyık olan onuru vermek için, elimizden ne gelirse yapmaya çalışacağız ve Ayasofya'yı bir cami olarak korumakla, Katolik kilisesinin gerçekten haysiyetini incitiyorsak, onu, ya bir müzeye çevireceğiz, ya da tamamen kapatacağız. Hiç kimse bizim, bilerek, planlı Hıristiyan kilisesini incittiğimizi söyleyememelidir.»

Paşa'ya Hıristiyan dinine karşı gösterdiği içten duygularından ötürü teşekkür ettim.

«Gayet tabii» diye karşılık verdi. «Ben, bizim bütün dinlere karşı geleneksel hoşgörürlülüğümüzü sürdürüyorum. Roma Katolikleri ve bütün Hıristiyanlar bizim ülkemizde tam bir dinî özgürlüğe sahiptirler. Cömert davranışa gelince ben ne diyebilirim? Anadolu'da istediğiniz yere gitmekte, Rumlarla ve Ermenilerle konuşmakta serbestsiniz. Şikâyeti gerektirecek bir durum varsa bunun derhal düzeltilmesine hazırız. Biz Hıristiyanların bu ülkede mutlu olmalarını istiyoruz. Onlara tam bir din özgürlüğü ve Müslümanlarla eşit haklar verdik. Daha fazla ne yapabilirdik. Eminim ki ülkemizde Yunanlıların sebep oldukları tahribat ve zulme rağmen, kısa bir zamanda, geriye bizim aramıza gelecekler ve öbür devletlerin bizim iç işlerimize karışmasından önceki büyük dostluğa döneceğiz.»

Başbakan **Rauf Bey, Paşa'nın** duygularını aynı biçimde yansıttı. «Papa'ya söyleyin» dedi. «Onun dindaşlarını mutlu ve rahata ermiş görmek için elimizden geleni yaptığımızdan emin olsun. Bundan daha mükemmel bir davranış olabilir mi?»

Paşa'nın tavsiye ettiği gibi her yere gittim, gördüğüm herkesi sorguya çektim. Yunanlı esirler, Türk Ordusuyle savaşlarında kendilerine yardım etmedikleri ve arkadan vurdukları için İngiltere'ye acı suçlamalarda bulunuyorlardı. El-

bette, bizim askerî ataşelerimizin en aptalı bile, böyle bir davranışın zalimlik derecesini görmekten uzak kalmayacaktı.

Birçok insanın düşündüğünün tersine Ankara'da bir Hıristiyan topluluğu var. Hâlâ birkaç Rum'un dışında bunların çoğunluğunu Ermeniler meydana getiriyor. Ama yine de bu topluluk kendisine resmî milliyeti sorulduğunda «Katolik» demektedir. Böylece zor sorulardan kaçınmış olabiliriz.

Pazar günü kısmen Ermenice ve kısmen Türkçe üç tören var kilisede. Ermenice'yi birçok Ermeni anlamamaktadır. Ermeniler fes giymektedirler ve dualarını da Türkiye için yapmaktadırlar. Küçük kilise oldukça ilkel ve ilgili. Fakat galiba hiç kimse «Ave Maria»yı, «Glorias»yı ya da «Agnus Deis»i bu Türk ortamı içersinde söylendiği biçimde işitememiştir.

Ankara'daki Ermeni kilisesinin başkanını Noel dolayısıyle ziyaret ettiğimde Papa'ya kendi adına ne gibi bir mesaj götürmemi istediğini sordum. Ona Papa'nın Hıristiyanlar konusunda endişe içinde olduğunu, eğer Türkiye'de mutlu değilse, bana bunu gizli olarak söyleyebileceğini hatırlattım. Benim ziyaretim için Ermeni öksüzler odalarını süslemişlerdi. Kahve ve çayla verilecek pasta ve tatlılar yapmışlardı. İşte o zaman Roma'da gördüğüm Papa'nın olağanüstü kişiliği üzerinde onlarla konuşma zevkini bulmuştum. Onlara Hıristiyanlığın babasının hükümete bağlılığı öğütlediğini söyledim. Türkler, onların kiliseye bağlılıklarını önlememişlerdi. Papa da hiç bir zaman onların bağımsız devlete borçlu oldukları bağlılık ve baş eğmeyi önlemeyecekti.

Sonra, kız ve oğlan öksüzler sırayla önümden geçerek elimi öpüp başlarına koydular. Daha sonra **Yarbay Mougin**'e söylediğim gibi: «isterdim ki, **Peder Babadjanian**'nın

bu yoksul çocukları beslemek için sahip olduğu paraya bir ek yapmam mümkün olsun.»

«Papa'ya lütfen söyleyin» dedi, Peder Babadjanian.. «Biz, Türklerden çok memnunuz. Onlar bizi ekonomik nedenlerle, Ankara'dan uzağa göndermek istiyorlar, fakat biz gitmek istemiyoruz. Büyük Millet Meclisi tarafından bize, ne eksik, ne de fazla, Müslümanlarla tamamen aynı haklar verileceği söylendi. Daha fazla ne isteyebiliriz? Papa'ya söyleyin ki Avrupa'ya ve Amerika'ya buradaki baş kaldırmış Hıristiyan azınlığını korumaya çalışmanın gereksiz olduğunu ilân etsin. Bu ne Milletler Cemiyeti'yle ne de kilise yoluyla yapılabilir. Biz çok iyi biliyoruz ki Türk hükümetine bağlı kaldığımız sürece her şey iyi gidecektir. Başımıza gelen bütün dertler Ortodoks Ermenilerin ve Yunanlıların politika entrikalarının, sadakatsizliklerinin ve her şeyin üstünde dış propagandanın sonucu ortaya çıkmıştır. Ermenilerin vatanı konusunda o kadar çok şey söylendi ve yazıldı ki bırakın da Amerika onlara bir millî vatan versin. Bütün dertlerin sebebi olan büyük devletler buradan ayrılmak isteyen her Hıristiyana ya başka bir ülkede ev temin etsin ya da bizi yalnız bıraksınlar. Bu yararsız propaganda önünde ne kadar titrediğimizi siz bir görseydiniz, Avrupalı arkadaşlarımızdan uzakta olmak için ne kadar dua ettiğimizi bilirdiniz. Türkiye bizim vatanımızdır. Türklerle dost olarak yaşamak zorundayız. Yalnızca şu politik propaganda bir bitse, bunu da başaracağız.»

Bu ziyarette bana eşlik eden Yarbay Mougin bu konuşmalara tanıklık edebilir. O da bunları o kadar önemli buldu ki, hemen hükümetine bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Peder Babadjanian'ın Papa'ya gönderdiği mesajları teslim ettim. Papa'ya aynı zamanda, Anadolu'daki gezilerimin tam izlenimlerini, özgürlük ve ba-

ğımsızlık için kıyasıya dövüşmüş bu insanların ve bu ülkenin tam ve ayrıntılı bir dökümünü vereceğim.

Bütün Anadolu boyunca barış için dualar söylenmektedir. Barış olmalıdır. Fakat hiç bir zaman buradaki insanların özgürlük hakları pahasına değil. Türkler için, yine de, Papa'nın dostluk elini uzattığını bilmek ve Doğu'daki Müslüman ve Hıristiyanların kardeşlik yoluyle barış ve zenginlik kazanmaları için dua ettiğini öğrenmek rahatlatıcı olmaktadır.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

ROMA'DA ÜÇ DİPLOMAT, - KUTSAL TÜRBENİN BEKÇİLİĞİ

ROMA'DA üç diplomatla tanıştım. Birbirlerinden, gecenin gündüzden farklı olduğu bugün yeni Türkiye'de yanlış yapılan bir karşılaştırmayla Papa'nın Halife'den farklı olduğu kadar ayrı üç insan...

Papa'yı anlattım. Mevkiinin ululuğunu, yaşadığı yerin insana verdiği huşuyu açıkladım. Papa bu dünyaya ait değildir. Bu dünyanın üstündedir. Seçimle gelir, rütbeyle doğmaz. Halifeyse, krallığı doğuştan alır gibi bu yerini İslâmlığın başı olarak aileden alır. Bu demektir ki o durumunu şansın eline ve tehlikelerine bırakmıştır. Kendi kişiliğinin ve erdemlerinin rolü azdır.

Abdülhamit'ten bugünkü halifeye kadar bütün halifelerle tanıştım. Sonuncusu **Abdülhamit**'ten sonra üçüncüsüydü. Onu oldukça kültürlü bir centilmen ve yetenekli bir sanatkâr bulmuştum. O zaman evinde kaldığım **Prens Yusuf İzzettin**, o zamanki sultanın varisi olması nedeniyle beni sık sık sara-

ya çağırırdı. Kendinden genç kardeşlerinden çok takdirle söz ederdi. Prensin İngiltere'ye yakınlığı fazlaydı. O zamanlar Bahriye Nazırı olan **Cemal Paşa**'nın tercümanlığı yardımıyle anlattığım eski ve yeni günlerin sonsuz hikâyelerini zevkle dinlerdi. Alfred'i pastalarını, oradan Drake'i, Gordon'u ve Prenses Mary'i anlatır, sonra da, onun çok sevdiği, Westminster de ızgaraya zincirlenmiş kadın haklarını savunanların hikâyesine gelirdik. Ona çok sevdiği İngiltere'nin büyüklüğünü anlatmaya ve bahtsızlığını gidermeye çalışırdım.

Eğer bir rastlantıyla bir bölümünü değişik anlatmışsam ya da en küçük bir ayrıntıyı ihmal etmişsem Cemal bey'e yalvarır «lütfen matmazele hatırlatın, çok hızlı anlatıyor» derdi. «Kadınlar için oy» sözlerine içten gülen bir insanın kendi hayatına son vermesine inanmak gerçekten insana güç geliyor. O Türk parlamentosuna «Şartlar ne olursa olsun İngiltere'yle bozuşmayalım» diyebilecek kadar gözü pekti. Ve ertesi günü de ölmüştü.

Yalnız Türkiye'de değil, Hindistan da dahil bütün İslâm ülkelerinde, Halifelik kadar kutsal bir kuruluş olamaz ama yine de Halife, Arabistan'ı kaybederse bu kelimenin anlamı kalmamaktadır. Müslümanların gözünde kutsallık yönünden Mekke'den sonra **Kudüs** gelmektedir. Çünkü kutsal şehir Kudüs'teki bütün peygamberler Müslümanlar tarafından tanınmaktadır. Oysa, müslüman peygamberini Hıristiyanlar ve Yuhudiler tanımazlar. Hıristiyan devletler Hicaz gibi hac ülkelerinin iç işlerine karışmaya, Halifelik gibi bir gelenek ile oynamaya kalkıştıklarında, bu bizi titretmemeli midir?

□

ROMA'DA **Osman Nizami Paşa** İstanbul'u temsil ederken **Celâlettin Arif Bey** de Ankara hükümetinin elçisi olarak

bulunuyor. İlki Milliyetçilerle birlikte sürgünde bulunmamış. Fakat askerlik, devlet adamlığı, elçilik gibi değişik tecrübe alanları onun Avrupa diplomasi sahasında tanınmasına yardım etmiş. Ama, ne yazık, bu görevi sona ermiş şimdi.

On yıl önce İstanbul'da, İranlıların **Muharrem** töreninden dönerken (Peygamberin oğlu Hüseyin'in katledilmesi yıldönümüydü bu) beni «aziz çocuğum bu dehşetli şeyi niçin yaptın» diyerek karşılamıştı. Bizimle birlikte olan İspanyol elçisi Muharrem törenlerinde birdenbire bayılmıştı. Boğa güreşlerine alışık olmasına rağmen... Eşi **Madam M.-a Swede** ikimizden daha çok yürekliydi. Fakat ben otelime vardığım zaman neredeyse elçinin kollarına düşüyordum.

Yanan meşalelerin merkez teşkil ettiği bir daire etrafında beyaz maşlahlı erkekler, başlarına kılıçlarla vurarak, aziz şehit için yas tutuyorlardı. Akan kanlara ellerini bulaştırıp yüzlerine sürüyorlardı. Haftalarca bu korkunç manzaranın dehşeti beni tedirgin etti. Vahşî, fanatik haykırışların ortasında kana bulanmış yüzleri ve elbiseleri hiç bir zaman unutamayacağım. Her zaman olduğu gibi, aşırı bir kendinden geçme içinde bir adam böylece kendini öldürürse, şehit sayılmakta ve ailesine hayat boyunca bir maaş bağlanmaktaydı.

Böyle şiddetli merasimlere niçin izin verildiğini sorduğumda bana Türkiye'nin, ayrı mezheplerdeki halkın göreneklerine karışmadığını hatırlattılar.

□

CELÂLETTİN ARİF BEY, Roma'ya gelişimde bana kral-lara özgü bir karşılama yaptı ve kendisini her türlü sorularla rahatsız etmeme izin verdi. İstanbul'da, o Hukuk Fakültesinin Dekanı olarak bulunmuştu. Bir gün Sultan'a yaptığı resmî bir ziyarette, Frak ve rugan ayakkabılar giymişken, Ankara'-

ya kaçabilecek bir zaman bulabilmişti. Onun hem şeriat ve hem Avrupa kanunları hakkında bilgisi, meclis için paha biçilmez bir değerdi. Onun kendi ağzından, Türkiye'nin bizimkinin taklidi olmayan bir anayasa yapacağını işitmek sevindiriciydi.

«**Bizim mahkemelerimiz kapitülasyonlar tarafından felce uğratılmıştır.**» dedi. Bir İtalyan katili kendi konsolosluğuna kaçmış, kavas onu gizlemiş. «Yıllarca yabancılara verilen bu haklar bizi sımsıkı bağlamış. Fakat bu böyle sürüp gidemez.» diye ekledi.

Ankara'daki Adalet Bakanlığını öylesine düzenlemiş ki, İstanbul'da üç yüz kişiyi uğraştıracak işi burada bir hukukçu ve yirmi beş yardımcısına yaptırabiliyor. Çok kısa zamanda tam bir düzen kurmuş. Barıştan sonra da daha çok mükemmel olacağını umuyor.

O, benim de ilk defa tanıştığım **Kardinal Gasparri**'nin kişiliğiyle çok ilgili. On yıl önce İslâmlık konusunda uzun tartışmalar yaptığım **Kardinal Merry de Val**'den bütünüyle ayrı bir karakter taşıyordu **Kardinal Gasparri**...

Diplomatların en akıllısı gözlemcilerin en keskini olarak, **Kardinal Gasparri**'nin dünya politika satrançında yapılan tek bir oyunu önceden görmemesine imkân var mıdır? Olayları bilmesinde, anlamasında ve her şeyi muhakemesinde bir hata yapabilir mi? Bir kilise devletinde o, büyük bir tehlike teşkil edebilir. Fakat kilise devletinin ömrü tarihe karışmıştır artık. Türk elçisinin dediği gibi «bir kilisenin politikacıyla hiç bir bağı olmayan, normal düşünüşlü bir diplomattan daha iyisine ihtiyacı yoktur.» Kardinal, İslâmiyeti değersiz görecek kadar akılsız bir insan değildir.

O yeryüzünde yaşamış en büyük otoriteleri asıllarından okuyamadığı zaman, çevirilerinden okumuş, Doğu'nun olağanüstü kitaplarını incelemişti. Ve Kur'anı iyi bilen kişileri

dinlemişti. Politika da olduğu gibi teolojide onu kimse boş yakalayamamıştır. Belki de, onun size sorduğu soruları dikkatle dinlerseniz, düşüncelerinden bazılarını tahmin edebilirsiniz. Çünkü o size hiç bir şey söylemez. Ve siz ne konuştuğunuzun farkına varmadan, sizin bütün bildiklerinizi, sizden öğrenir. Yine de bana Türklerin **«Kutsal Türbe»** hakkında neyi teklif ettiğini sorduğunu hatırlıyorum.

Buna **Celâlettin Arif Bey**'in söyledikleriyle karşılık verdim: «Türklere danışmadan, **Filistin** hakkında hiç bir karar alınamaz. Bu çalışkan avukat, katolik makamlarına daima İsa'nın mucizevî bir doğumu olduğunun Kur'an da kabul edildiğini, İslâmlığın ona çok saygı gösterdiğini hatırlatmıştır. Müslümanlar için bakire **Meryem**'e kötü söz etmek, son derece vahşîyane bir suç sayılır. Onun için «Kutsal Türbe»nin bekçiliğini Yahudilere vermek İslâmlığa bir hakaret sayılır.»

Fethi Bey de dedi ki: «Biz kendi sınırlarımızı korumaya çalışırken, öte yandan, bizim de sayıp tanıdığımız İsa peygamberin türbesini büyük bir imanla koruduk. Şimdi eğer büyük devletler onu çarmıha germiş ve hâlâ inkâr eden Yahudilere teslim etmeyi uygun görürlerse biz ne düşünebiliriz.» **Mekke** Müslümanlara ne ise bu türbe de bizim için öyle olmalı. Hıristiyan olan bizleri, kendimizin koruyamadığı bir türbeyi İsa'ya inananların elinden almakla doğru mu yapmaktayız..?

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

İSTANBUL'A DOĞRU YOLA ÇIKIŞ - BİLECİK'TE DONMUŞ GÖLÜN ALTINDA BİR GECE

İNSAN sıfırın altında on beş derecede bir buçuk ayak derinliğindeki kar içinde ısıtılmamış bir vagonda rahat edemiyor. Ankara'dan ayrılırken vagon pencerelerinden birinin yerinde bulunmadığını fark ettik. Fakat nazik tren memuru, başka bir kompartımandan bir pencereyi bizimkine aktarmak için treni bekletti. Bundan çok minnet duyduk. Çünkü pencere takıldığı halde bile soğuğa dayanmak güçtü.

Küçük şimendifer şimdi yokuş aşağı oldukça yavaş karları açarak ilerliyor. Ara sıra hem kar temizleme, hem de çekme gibi çifte görevinden ötürü gücünü artırmak için duraklaması gerekiyor. Beş günlük yolculuk için gerekli yiyeceği depo ettik. Mükemmel bir yemek insana donduğunu unutturuyor. Çok geçmeden **Eskişehir**'e doğru otuz beş saatlık yol aldığımızı fark ediyoruz.

Eskişehir'den **Kadıköy**'e kadar tren hatları kesik, fakat mesafe kısa. Bereket, burası dağlardaki kadar soğuk değil.

Oradan, gelişimdekine göre daha iyi yapılmış bir yaylıyla yolculuk ettik. Koltukları olmadığı için eğer siz boylu boyunca içine uzanmak istemezseniz birkaç halı ve şilte kullanarak oturabilirsiniz. Fakat bizim küçük arabamızda kırmızı pamuk brokarla kaplanmış bir taban yeşil perdeler ve dışarıya bakmak için camlı bir kapı, dekoru tamamlıyor. Bir yaz gününde bu yaylıyla yolculuk etmek geceleri perdeleri açmak zevkli olabilir. Fakat hahlar, şilteler ve saman dolu yastıklar bile yaylıyı, kışın, bir lüks trene döndüremiyor

Bilecik'teki ekspresi yakalamak için, iki buçuk saatlık bir yolu aşmalıyız. İyi atlarla ve korkusuz bir arabacıyle tepelerin üstünden ve altından taşlardan ve çukurlardan, hoplaya zıplaya yola devam ettik. Bavullarımız yerlerinden oynadı, termosum parçalara bölündü, kafamız tavana vurdu. Zaman kazanmak zorundaydık. Bu hızla bile çevredeki, tahribatın fecaatini görmezlikten gelemiyorduk. Her yanda bozulmuş lokomotifler, yanmış odun yığınları içinde evler görüyorduk. Akşam olunca kadere inanmışların ülkesinde ancak benim gibi inanmış bir kişi, yirmi otuz metrelik uçurumlarla kesilmiş yokuşlardan aşağı koşmayı göze alabilir.

Gerçekten kader, bizi korudu. Fakat oyununu da oynadı. Çünkü bir zamanların zengin şehri ve halen de yıkıklığı içinde güzel görünen **Bilecik**'e vardığımızda öğrendik ki, yol üstündeki bir arazi kayması birkaç gün için yolu trafiğe kapamış. Anadolu'da Anadolulların yaptığını yapmaya hazır olmalıyız. Donmuş göklerin altında bir gece geçirmek zorundayız. Oturacak bir iskemle bile yok. Fakat çabucak bir odun yığınından oturacak bir yer bulunuyor bana. Burada bir süre dinlenebilirim. Ve belki de, kısa sürelerle yapacağım kısa yürüyüşlerle şafağa kadar kan dolaşımımı devam ettireceğim.

Birisi kadın ve erkeklerle dolu yük arabalarından birin-

den, bir barınak istememizi öğütledi. Tabii ayrı bir bölümde... Zavallı köylüler dağlardaki deliklerinden çıkmış oldukların-dan, bir yük arabasının tabanını lüks kabul ediyorlar. Burada başları sarıklı insanlar ya seccadelerinin üstünde oturmuşlar ya da çok rahatsız bir durumda derin uykudalar. Bazıları da hiç bir yakınma kelimesi çıkarmadan ya dua ediyor, ya da yemek yiyorlardı. Bu yiyecekler ve yatak giyimleri ortasında oturacak bir yer ararken birdenbire beni şaşırtan birkaç neşeli ingilizce söz işitiyorum. Amerika'nın **Yardım Gönüllüleri**'nden birisi, geceyi bu yabancı kalabalığın içinde geçirmeye hazırlanmış. Kendi ulusunun zenginliğinin verdiği parayla büyük bir şapka kutusu temin etmiş. Bu kutu hem masa ve iskemle ödevi görüyor, hem de içinde yiyecek ve yatak giyimini taşıyor. Bu kutudan çabucak fıstıklı tereyağıyle hazırlanmış sandviçler çıkartıyor ve onun üzerine bir bardak çay sunuyor.

Bütün gözler bu hazırlıkların temizliğine ve ambalajcılıktaki bu olağanüstü buluşa çevriliyor. Bu sihirbaz kutusundan alkol, konserveler, çaydanlık ve kâğıt tabaklar çıkıyor, yiyecekler temiz, keten torbalar içinde korunmuş.

Gerçekten oldukça ilkel bir ortam içersinde sağlık şartları ve mükemmelliyet yönünden tuhaf bir dersti bu. Bunun karşılığında pratik olmayan Doğulu komşusu ise, bu sırada bir eski gazete kâğıdı parçasından insanın iştahını iyiden iyiye kapatan bal, yumurta, fıstık ve ekmeği, bir yandan kırılmış yumurtalarla bulaşmış öbür yandan gazetelerin mürekkepleriyle sıvaşmış halde çıkarmaya çalışıyor.

Bu heyecanım içinde **«Eğer siz sağlık şartlarını insanlara öğretecek birkaç misyoner gönderseydiniz bu şartların burada yerleşmesine sebep olurdunuz. Amerika Türkleri ortadan kaldırmak için harcadığı çabayı buradaki kara sinekleri ve öteki böcekleri ortadan kaldırmaya adasa ve Doğu'ya bu**

amaçla gelseydi dünya çok daha iyi yaşanacak bir yer olurdu,» dedim.

Benim yeni arkadaşım (nerdeyse ona 'vatandaşım' diyeceğim geliyor) heyecanıma yürekten gülüyor. Birkaç dakika sonra Anadolu'ya duyduğum sempatiye rağmen, benim yine de Batılı bir kadın olduğumu kabul etmek zorunda kalıyorum:

Birisi yanan bir mangalı içeriye getirip kalabalık yük arabasının her kapısını dikkatle kapatınca Amerikalı dışarıya fırlamak için nazik bir mazeret buldu. Beş dakika sonra ben de kapıyı açıp ondan yardım elini uzatmasını istedim İkimiz de kömür alevleri içinde boğulmaktansa temiz havada soğuktan ölmeyi yeğ tuttuk. O, toprak ananın göğsünde uyumak için bir çukur kazarken ben ona lamba tutuyorum.

Fakat şimdi bizimle birlikte bulunan **Muhittin Paşa**'nın oğulları, iki güzel Türk çocuğu, benim rahatsızlığımdan son derece üzüldüklerini söylüyorlar. Onları kimsenin kusurlu bulmaya hakkı olmadığını anlatmak için boşuna uğraşıyorum. Her nasılsa o bölgenin kumandanını buluyorlar ve onun emirleriyle iki buçuk saatlık yoldan Vali'nin evinde bana bir yatak sağlıyorlar. Üç tane gazyağı tenekesinin üstüne konunca, benim yatağım hazır oluyor. Bu arada Avrupa görmüş, Almancayı çok akıcı konuşan kumandan, bu berbat hayat şartlarını hoşgörüyle karşılamam için bana ciddî ciddî yalvarıyor. **«Bütün bunlar hep Lloyd George'un eseridir,»** diye de ekliyor. Anadolu'da her felâketin sebebi olarak o, suçlanıyor. Oğulları öldürülmüş bir köylüye onları kimin öldürdüğünü sorun, duraksamadan «Lloyd George» diye karşılık verecektir. Bizim eski Başbakanımız şimdi Yakın Doğu'da hem Müslümanların hem de Hıristiyanların suçladığı bir kimse olmuş.

Bütün gece boyunca kulaklarıma Anadolu halk şarkıla-

rının ezgileri geliyor. Bizim Batı'da yarı kıskançlık ve yarı nefretle karşıladığımız uzun süre acı çekmiş insanların tuhaf mutluluklarını anlatan şarkılar bunlar.

Genellikle her insan, şikâyet etmeyen bir kimseyi ihmal etmek eğilimindedir. Eğer başkaları onlar için yardım istese, Amerikalıların bile dediği gibi, bunu üstesinden gelinmeyecek bir büyük sorun kabul eder. Çevremde bu kadar iyi niyet olduğu halde zaman benim hoşgörürlüğümün gerektirdiğinden de daha çabuk geçti. Bursa'ya bizi taşıyacak yaylıya yeniden adımımı atmadan önce bu müşfik köylülere yürekten duyduğum hayranlığı ve minneti anlatmaya kalkıyorum.

Bana «biz hiç bir şeyden yoksun değiliz» diye teminat veriyorlar. «Bizim tek istediğimiz Anavatanın kurtulmasıdır. Savaşın gerektirdiği odun ve gereçi, ev yapmakta kullanmamız hatalıdır.»

Sonra «Allaha ısmarladık» anlamına İncilin bir cümlesi: «Allah sizi korusun» diyorlar. Ben de karşılık olarak güçsüz bir sesle «inşallah barış gelir,» diyorum.

OTUZUNCU BÖLÜM

YAYLI İLE BİLECİK'TEN BURSA'YA - BİR GÜNLÜK AZAPTAN SONRA İNSAN NEREDE OLSA UYUYABİLİR

BİLECİK'E «Allaha ısmarladık» deyişimiz çok uzun sürmedi. İstanbul'a giden tren olmadığı için **Bursa** ve **Mudanya**'ya giden yolu tutmalıydık. **Mudanya**'dan İstanbul'a vapur var. Şimdi ben bir arabada bir Amerikalı'yla arkamızdaki ikinci arabada ise iki Türk çocuğu, gidiyoruz. Her ne kadar yaylı kelimesi, yaylı araba demekse de bizim arabaların ikisi de adına yakışmıyor, hiç birinin yayları yok. Amerikalı, olanakları bol bir kimse... Halılar, kutular ve samanlarla bana güzel bir yer hazırladı.

Çamurlu yolda yolculuğa başladığımızda saat dokuzdu. Arabacımız şimdiye kadar rastladığım en neşeli arabacılardan biri... Savaştan önce kendine ait on atı varmış. Yunanlılar hepsini aldığı için, şimdi kiraladığı bu atlarla bu işe yeni başlamış. Bu atlarının sağlam ve aynı hızda gittiklerini söylediği halde, bizim bunun farkına varacağımıza inanamıyordum. Çünkü, dağların eteğindeki çift sürülmüş tarlalar bo-

yunca giden arabamız çamura saplandığından, sık sık durmak zorunda kalıyorduk. Oldukça can sıkıcı bir iş. Çamurdan kurtulmak için her seferinde güçlük çıkıyordu. Amerikalı gibi ben de böyle bir çukurun içine çıkmamacasına gömülmek korkusunu taşıyordum.

Arabacımız geçtiğimiz köylerdeki yıkıntılardan Yunanlıların barbarlığından söz ederken arkadaşımın sıkıntıları patlama derecesine geliyordu. **«Biz dürüst davranmadık»** diye bağırdı. **«Ben ne Yunan, ne de Türk taraflısıyım. Ve şu anda Hıristiyanlar da benim işime yaramaz. Fakat bütün bu gördüklerimiz hakkında ses çıkarmayışımızı anlayamıyorum. Siz ve ben acele edelim. Bir değişiklik olarak biraz gerçeği yazalım.»**

Ona, bir şeyler yapılmasına, hiç olmazsa Ankara hakkında gerçeklerin biraz bilinmesine boşu boşuna çalıştığımı söyledim. Eğer yazılarımda Yunanlıların yaptığı mezalime ait bir kelime varsa, yazılışleri müdürünün makası hemen işe koyuluyor ve gerçek söylenmemiş ve duyulmamış olarak kalıyor. Doğrusu bu Amerikalı, yeni kurulmuş olan ülkelerde bol rastlanan dolarını bilgi edinmeye harcayan ve edindiği bilgiyi, kendi zenginliğinin desteğiyle insanlığın hizmetinde kullanmaktan zevk alan olgun tiplerden biri. Bu kadar uzaktan gelerek, anlamaya çalıştığı bu kederli insanlara ait izlenimlerim hakkındaki zekice sorular sorması, bu doymaz merakının arkasında şöhret yahut isim yapmak hevesinin olmadığını ispatlıyordu. O, herhangi bir Türkle ilişkilerinde kişisel düşünüşün ne kadar güçlü rol oynadığına dikkat etmekte benimle aynı düşüncedeydi. Eğer Türkler birini sevmiyorlarsa, onun İngiltere'de oturması daha hayırlıdır. Ama sizin kişiliğiniz onları çekmişse, doğduğunuz yerin hiç bir önemi yoktur.

Dedim ki «Türklere cahil ve fanatik deniyor. Fakat ben

en cahilinin bile uygarlığımız konusunda bizi namuslu bir İngiliz kadınının cehaletinden ve tek taraflılığından, utandıracak kadar fazla bilgi sahibi olduğunu öğrendim.»

«Hatırlayın ki» dedi. «Biz Amerikalılar gerçekten sizi ve siz de bizi ne kadar az tanıyoruz.»

«Vatandaşlarınızdan birini, sizin **'Thanksgiving'**iniz (*) hakkında yanlış bilgim olduğunu söylediğimde nasıl şaşırttığımı hatırlıyorum. O da bana sonradan daha yakına 'boks günü'müzün bizim ulusal sporumuzun yıllık günü olduğunu sandığını söylemişti.»

□

BİZİM yapayalnız yolculuğumuzun tekdüzeliğini ara sıra geçen birkaç kervan ve dokuz ya da on beş develik kervanları güden, küçük merkepler bozuyordu.

Amerikalı «şimdi anlıyor musunuz, niçin biz bazen akıllı eşekten söz ediyoruz?»

«Bu küçük arkadaşın 'akıllıyım' diyebileceği bir şey var. Boynunda çifte sıralı turkuaz boncuklarıyle yürürken ve arkasında bu büyük yaratıkları çekerken 'bana bakın' demek hakkına sahip. Eğer o, hızlı gitmek isterse, öbürleri de davranmalıdır. Ve eğer o bir yay çizip bir subayın kendi askerlerine yaptığı gibi, öbürlerine bakmak isterse, siz o zaman Doğu'nun kişiliğine ait en güzel bir örnekle karşılaşmış olursunuz. Size şunu da söyleyeyim ki, ben bu çekici eşeğe âşık oldum.»

Gülerek, «Pekiyi» diye karşılık verdi: «Bir daha birisi bana eşek derse, bunu bir övgü sayarak gururlanacağım.»

(*) Amerikalıların şükran günü.

«Eşekler, şimdiye kadar tanımlandıkları ölçüde kötü değillerdir. Ne de olsa inatçı olmak bir çeşit kişiliktir. Savaş yıllarında, bir Fransız şatosunda kaldığımı hatırlıyorum. Orada bir eşek on sekiz atın görev ve sorumluluğunu üzerine almıştı. Sonra da devlet onu kendi malı yapmıştı. Pazarları sahipleri kilisenin içindeyken o, kilise avlusunda bir ağaca bağlı olarak daima kutsal çanın çalmasını bekler, sonra da en yüksek sesle anırırdı. Böylece kilisedeki törene katılmış olurdu.» dedim.

İnsan, devesinin üstüne bacaklarını iki yana sarkıtarak oturmuş tek bir sürücü göremiyor. Belki de bunu deveye saygısından yapıyor, belki de değil. Her çeşit, deniz, anavatan ya da aşk tutması hastalığı arasında, deve tutması hastalığı en kötüsü değil midir?

Benim arkadaşım Türkleri ne inatçı, ne de anlayışsız bulmuştu. «Anadolu'da rastladığım herkes, benim görüşümü anlamak için ciddî bir çaba gösterdi. Hatta İngiliz politikasını açıklamaya kalktığımda ya da hiç olmazsa onun için özür dilediğim zaman bile... Türkler ülkelerinin geleceği yönünden kelimenin tam anlamıyle inatçıdırlar. Fakat bu konunun üzerinde çok düşündüler. Büyük bir pahaya satın alınan deneylerine dayanarak konuşuyorlar. Biz aramızda bulunan, Amerika'da tehlikeli değilse bile, çok aşırı düşünceli yadırgatıcı sayılan beyinlere burada rastlamıyoruz. Bizdekiler, büyük kültür ve genel anlayışlarına rağmen alışageldikleri nefretlerinden ya da sevdiklerinden kolay kolay vazgeçemezler. **Başkan Wilson**'un sözlerini vermeyeceğim. Fakat, müteveffa **Lord Bryce**, daha iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Ondan daha geniş kültürü olan, yahut bütün dünya tarafından ondan daha büyük devlet adamı olarak bilinen, başka bir kimse olmadığı halde, ona Türk kelimesi, bir öküzün boynuna, takılan kırmızı kolandan daha çok bir anlam taşımı-

yordu. Ve o, bu insanlar hakkında 'konuşulamaz' yargısını verdiğinde bütün dünya inandı ona. Ben bir zamanlar Türkler İstanbul'u bırakmaya zorlanmalı mı, zorlanmamalı mı tartışmasını dinlemiştim. İstanbul'dan bir yargıç konuşmayı açtı. Başka şeyler arasında şunları da söyledi; 'Türkiye'yi desteklemek için Hindistan'ı zaptetmeyi mazur göstermek hevesi saçmalıktan başka bir şey değildir. Çünkü Lord Bryce'in dediğine göre Hindistan, Türkiye'nin kaderine bütünüyle ilgisizdir. Halifenin delegelerinden birisi olan **Sait Hüseyin,** bu iddiayı karşılamak için ayağa kalktı. Dedi ki: Ta Hindistan'dan buraya kadar Halifenin delegeleri arasında, Müttefik Devletlerin Türkiye'nin sultanı halifeye karşı davranışını protesto etmeye geldim! Bundan sonra yargıç yine 'aziz beyefendi **Lord Bryce** ne derse, benim ona güvenim vardır,' dedi. Zavallı Hintli bir an için sarsıldı, fakat çok geçmeden kendini toplayarak şu karşılığı verdi: **'Lord Bryce** gibi bir adam, istatistikleri gerçek resmî bilgileri yok saymaya hak sahibi midir? Benim buradaki varlığım, söylediklerimin gerçek olduğunun açık cevabıdır.'

'Sizin buradaki varlığınız bana hiç bir şey ifade etmiyor' cümlesi tartışmayı sona erdirdi. Tabiî böyle bir tutumda, aptalca bir bağlılık belirtisi var. Fakat Türkiyeye yapılan caniyâne haksızlıklara karşı savaşmak isteyen herkesin umutlarını kırıyor bu. Eğer inatçı ve akla uygun olmayan gururlarından dolayı, büyük adamlara, büyük sorumluluklar yükleniyorsa, bunların sonucu çok acı oluyor, saygı duyduklarımıza direnmek çok güç.»

□

«TÜRKİYE'DEKİ Amerikalılar hakkındaki gerçek düşünceniz nedir? Bu zavallı insanlara yardım etmek için elimden geleni yapmak isterim» dedi Amerikalı.

«Sizleri seven bir insan olarak, sizin halkınızın buradaki etkisinin çok tehlikeli olacağından korktuğumu söylemeliyim. Bir kişinin yaptığı iyiliğe karşılık, elli kişi kötülük yapmaktadır. Eminim ki sizin burada yaptığınızı, başkaları temelinden ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Milliyetçi hareketin en büyük değeri, Türklerin kendi kendilerini bulmaya başlamaları gerçeğinden gelmektedir. Büyük sermaye bu ulusun içtenliğini öldürüyor. Onun esrarengiz siyah gözleri kendisini kayalara çarptıracak yalancı ışıklarla yanıyor. Avrupalı Türk'e (*), Türkiye'ye geri gitmeyi özleyip özlemediğini sormak, onun karakterini sınavdan geçirmek demektir. **Hüseyin Ragıp**'a bu soruyu sorduğumda dedi ki: 'Ben burada, benim ülkem için kalmam gerekirse kalacağım, fakat hiç bir zaman Ankara'dan ve onun bana ifade ettiği anlamdan uzak kalmak beni mutlu etmeyecektir.' Şüphesiz olumlu bir görüş tarzı... Elbette ki Türkleri kendi kendilerini kurtarmakta kendi yollarını seçmekte özgür bırakmalı, yardım isterlerse yardım etmeli ve onların istedikleri şeyi vermekte dikkatli olmalıdır. Bizim onlar için iyi olacağını düşündüğümüz şeyleri vermemeliyiz. Başka insanların düşünceleriyle özellikle dinleriyle oynamak cidden zalimce bir iştir. Bunun Türkiye'ye yararı yoktur. İslâmiyete inanmak, onları daima gönüllerde yaşayacak mükemmel bir ırk haline getirmiştir. Sizin faydanız bedenî ıstırapları azaltmak, günlük hayatta maddî ihtiyaçları sağlamakla olabilir. Her Amerikalının dünyanın her yerinde, Rockefeller enstitüsünün ilkelerini izlemesini isterdim. Kızılay'la Kızılhaç arasında daha sıkı işbirliği olmasını dilerim. Türkler sizin örgütlenme yeteneğinize sahip değillerdir. Fakat hâlâ kendi hastanelerinde kullandıkları sağlam buluşları var-

(*) «Avrupalı Türk» deyimiyle, İstanbul ve Trakya'da yaşayan Türkler istenmektedir.

dır. Başkalarını kabul etmeye zorlamadan önce, bizim uygarlığımızın mükemmel olduğundan emin olmalıyız. Uygarlık benimdir, ona borçluyum, fakat kendi adıma onun eleştireceğim çok yanı vardır. Ben de maddî yardımdan daha öte bir şeyi önermeyi hakkımız olmadığına inanıyorum. Verilen nesne eğer tam bir anlayışla verilirse bu çok şey anlatır. Benim ödev anlayışım Doğu'yu anlamaya çalışmak biçimindedir. Bu bizim cahilliğimizin getirdiği müthiş belâları önlemek ve hatta başka bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmak demektir. Niye, Doğululara bizim uygarlığımızı kabul etmelerinde ve hayata bizim gözlerimizle bakmalarında direnmeliyiz? Bu, bir kadına, bir erkeğin gözleriyle bakmasını istemek kadar akılsızca ve haksız bir şey olabilir. Elbet kadın bunu yapamaz her teşebbüsünde de acısını çeker. Sizin buradaki çalışmanız, daha da büyük bir felâket. Siz yanlış bir yolda işe başladınız, şimdi de onları kendi haline bırakıp kendi yollarını bulmaya izin vermelisiniz. Ben yanılmış olabilirim, ama hiç olmazsa içten konuşuyorum. Bu konular üzerinde pek çok yıl çalıştım. Benim gördüğüm bizim Batılı uygarlığımız, Doğudan insanlık ve yufka yüreklilik yönünden çok şey öğrenmelidir.»

□

ENERJİK Amerikalı «siz Doğu'nun her şeyden vazgeçişini, Türklerin çok az şeyle tatmin olma ülkelerini beğeniyor musunuz» diye sordu.

«İkimiz de hatalıyız. Onların her şeyden vazgeçişi hayatı hareketsiz kılıyor, ama bizim dolar peşindeki yarışımızda bütün dünyayı kana boğuyor. Bizim için hilâle karşı haçın çarpışması diye nitelendirdiğimiz şeyin, aslında petrole hırsımızdan doğduğunu açıklayabilmek ne kadar dehşet vericidir. Eğer bütün uluslar sizin ve benim ideallerimizle yönetil-

miş olsalardı, dünyanın ne durumda bulunacağını anlamak güç olurdu. Bir İngiltere İmparatorluğu acaba var olabilir miydi? Amerika'nın, saldırılarını hiç bir zaman yüksek ahlâk kurallarını kullanarak haklı çıkaramayız. Eğer Amerika böyle iddia ederse, kendini Tanrı'nın biricik ülkesi kabul ediyor demektir.»

□

YOL biraz **«Avrupalılaşınca»** bizim Türk çocuklar tekdüzeliği kaldırmak için, iki yaylı arasında heyecanlı bir yarış başlattılar. Böylece daha fazla konuşmak olanağını kaybettik. Oğlanlar yarışı kazanınca, ben ikinci bir yarışı önlemek için onlardan özür diledim. Çünkü arabalar böyle bir yarış için yeterli sağlamlıkta değildi.

Tanrım! Tam zamanında söylemişim. Tekerleklerimizden birisi fırlayıverdi. Bir anda bütün eşyalarımız çamurlara yuvarlandı, biz kurtulduk. Ama tekerleği yerleştirmek için epeyce de uğraştık. Amerikalı kendi kendine Türkçe öğreniyormuş. **Nasrettin Hocayı** aslından okuduğunu ileri sürüyor. Bizim soğukkanlı sürücümüze tebriklerini şu sözlerle anlatmak istedi: «Bu tekerlek arabadan ayrılmak için psikolojik anı tam seçmiş. Bir dağın kenarında olsaydı, hepimiz uçuruma gitmiştik. Eğer bir ırmağı geçiyor olsaydık, yüzmesini bilmeyen bizim kadın yolcumuz boğulacaktı. Hele yarış anında ölümlü bir çarpışmayı zor önleyebilirdik. Onun için bundan daha akıllıca bir kırılış olamaz.»

En sonunda, iş tamamlandı. Belki bu canlılık ve çene çalmayla zaman da çabuk geçti. Fakat açık söylemek gerekirse, hâlâ da güvenlikte değildik. İçimizden biri arabacımıza, tekerleklerden birine bakmasını söylerken tekerlek yine ikinci defa fırladı. O zaman anlaşıldı ki, dingilin çevresini kalın-

laştırmak gerekiyordu. Ben derhal mendilimi teklif ettim. Arabacımız, benim teklifimi dinlemedi bile. Ben Amerikalıya mendilimi kullanması için yalvardım. Birkaç dakika bekledikten sonra atın yelesinden bir tutam kıl keserek tekerleği onardı ve benim de güvenimi kazandı.

«Çok akıllıca bir şey ama, kıllar dayanmayacak» diye güldü arkadaşım.

«Ondan sonra da o, daha orijinal bir şey bulur» oldu benim cevabım.

Hava kararıyordu. İlerde geçmemiz gereken ırmaklar vardı. Şimdiye kadar sahip olduğumuz cesaretten daha çoğuna ihtiyacımız olacaktı. Arkadaşım şimdi İngilizlerin hepsinin aleyhinde haksız nefretini belirten şaşılacak nutuklara başlayınca, telâşım birdenbire dağılmıştı, kızmıştım. Kızgınlığım öylesine sürmüştü ki, ırmağı geçtiğimizin farkına bile varmadım. Sonra da arkadaşım bunu özellikle yaptığını gözü pek bir kadının sinirlerini tedavi etmek için, tek yolun bu olduğunu açıkladı.

□

EN SONUNDA kulübelerden çıkan dumanlar, bize hemen hemen **Yenişehir**'e vardığımızı hatırlattı. Çok geçmeden, han diyebileceğimiz bir dinlenme yeri aramaya koyulduk. Bize iki yer teklif ettiler. Biri içinde halen beş kişinin bulunduğu dört yataklı bir oda, öbürü de içinde iki yatak olan boş kısmen yıkık bir bölüm. Yataklardan biri benim, öteki oğlanlar için, Amerikalı da yerde. Tabiî ikinci odayı seçtik. Yemek ve yıkanma için hemen işe koyulduk. Bir günlük yorgunluktan sonra insan nerede olsa uyuyabilir.

Akşam saat dokuz otuzda polis bizi kaldırdı, kumandan beni istiyormuş. Maksadı iyi yolculuklar dilemek, ya da yol-

culuğumu kolaylaştırmak için yapabileceği bir şey var mı diye sormakmış.

Polis ayrıldıktan sonra: «Şimdi Paşa ve dört karısı değil, İngiliz kadını ve üç kocası söz konusu» dedim.

Ertesi sabah su ısıtmak ve aynayı birbirimize tutmakla geçen hoş bir saattan sonra, kendisine «bir kadının arzulayabileceği en nazik yardımcı» diye nitelediğim Amerikalı, arabanın tekerleğini, kendisinin ve dolayısıyle benim içimize sineceği biçimde onarmak için dışarıya çıktı. Yaylı'da geçireceğimiz iki gün daha var, zaman kaybedemeyiz.

Ondan sonraki durak yerimiz dört evli, bir küçük hanlı büyük bir ahırı ve tavuk avlusu olan, daha ilkel bir yer. Belediye reisini, uzun İranî şalı, elbisesi ve sarığıyle evrakı bir iç fanilasına sarılmış halde bizi bekler bulduk. Sürücü gibi o da arabanın içine adımını atarken çamurlu ayakkabılarını çıkarmaya dikkat ediyor. Gerçekten İslâmların dinsel temizliği her ne kadar bizim Batılı göreneklere uymuyorsa da oldukça güzel ve gerçek bir alışkanlık. Şeyhin bana söylediğine göre, elbiseler kirli olsa bile beden temizmiş.

Arkadaşlarımdan birisinin büyük bir hızla üreyen kedi yavrularını boğması tavsiyesine karşılık duyduğu şoku hâlâ hatırlıyorum. «Kur'an buna izin vermez» demişti.

Ben herkesin Şeriat kanunlarından niçin bu kadar korktuğunu bir türlü anlayamadım. Bana eşlik eden bu kişiye bütün saygıma rağmen daha sonra **Sir William Tyrell**'e tekrar edilen şu sözleri söyledim; **«Amerikan adaletine bağlanmaktansa, Türk mahkemelerine kendimi teslim edebilirim.»** Türk mahkemelerinde kendinizi müşfik yürekli bir **Kadı**'nın ellerinde bulabilirsiniz, oysa Amerika'da sonunuz, tamamen elinizdeki paraya bağlıdır. İngiliz adaletinin ise bir eşi yoktur. Fakat bizim kanunlarımız, kadınlar için baştan aşağıya haksızlıklarla doludur. En iyi işçiler, en kötü inşa gereçleriyle pek az

şey yapabilirler. Yabancı ülkelerde evlilik işlemi eğer konsolos ya da onun kadar güçlü biri mahkemede kendi vatandaşına göz kulak olmazsa, kanunsuz sayılır. Yabancı görenekleri bilmememizden ötürü, adalet adına ne cürümler işlemedik.

Amerikalı «kendilerini şeriatın eline teslim etmekle, Türkiye'den uzaklaştırılmak arasında bir seçim yapmak zorunda kalanlar için, bu kanunlar o kadar da kötü sayılmaz,» dedi.

Zeynep, bir zamanlar, Müslümanlığın kurallarının en büyük özelliğinin, efsaneden uzaklığında bulunabileceğini söylemişti: «İ'ler çok dikkatle noktalanmıştır (*) Sözgelişi yalnız yoksullara yardım etmemiz gerektiği söylenmemiş, yardım için gelirimizin yüzde oranı tam olarak belirtilmiştir. Her ne kadar bizim kurallarımız Tanrı'nın büyük Peygamberinden gelmekteyse de, hocaların bununla hiç ilgisi yoktur.»

Müslüman ülkelerde devletin başı halk tarafından seçilmektedir. Onun hem kanun yapıcı hem de uygulayıcı gücü vardır. Aynı zamanda ulusuna kişi olarak da sorumludur. **Mustafa Kemal Paşa**'nın gündelik hayatında bu hükümet teorisine sıkı sıkıya bağlı olduğunu inkâr edemeyiz.

Bu gerçek demokrasidir. Soylu bir aileden gelmemekle birlikte **Fethi Bey,** benim eski sülâlelerden söz edişime gülüyor. Bu davranış Batılı kafaya tuhaf geliyor, bizim aramızda da karışıklıklar doğuruyor,

«Nasıl olur da bu zeki ve çağdaş Türkler liberal reformlar için taşıdıkları tutkuyu İslâmiyete karşı duydukları güçlü bağlılıkla bağdaştırabiliyorlar? Başlarına gelen kimsenin in-

(*) Bir konunun yanlış anlamalara yol açmayacak biçimde bütün açıklığıyle ortaya konması anlamında bir deyim.

kâr edemeyeceği prestij ve güç yıkımını nasıl açıklayabilirler? Meclisteki arkadaşlarım, Türkiye'nin geçici çöküşünü hocaların güçlü gericilik etkilerine bağlamaktadırlar. Hocalar peygamberin yasaklamasına rağmen kendilerini güçlü bir örgütün içine sokmuşlardır. Bazıları çöküşü ekonominin ihmaline başka bir bölümü ise İslâmiyetin Batılı kalıplara dökülmesine ve yabancıların baskısına, sürekli savaş durumuna bağlamaktadırlar.»

«**Paşa**'nın kişisel düşüncesi nedir?»

Ona göre «hiç bir insan tam bağımsızlık ve özgürlük olmadan yaşayamaz. Uluslar da öyledir. Benim ülkemin çıkarları gerektirdiği sürece bütün ulusların ve bütün insanlığın dostu olacağım. Fakat herhangi bir ulus, Almanya'nın savaşta yaptığı gibi, bizim özgürlük ve bağımsızlığımızla oynamaya kalkarsa buna direnir ve sonuna kadar savaşırız. Ben halkımın arzusunu yokladım ve onların yurtlarını savunmak için her fedakârlığa hazır olduğunu anladım. Benim Türk çocuklarına inancım vardı, bu inanç son noktasına kadar beni haklı çıkardı »

Dünya kurulduğundan beri, reddedilmiş ve kötüye kullanılmış insanlar arasında bundan daha mükemmel bir davranış olamamıştır.

□

«İŞTE benim arkadaşım, güneş» diye bağırdım. «Kar kaplı Uludağ! Mavi gök altında selviler! Niçin bizim sürücümüz kamçısını bu kadar başarılı kullanıyor? Oysa yavaş gidip çevremize hayran olmak istiyoruz. Biliyor musun arkadaşım, bu toprağı yakuttan tutun, kahverengiye kadar değişen renk tonlarıyle resmetmeye kalksam, herkes bağıracak. 'Bu kadın Türkiye'yi daima toz pembe görüyor'.»

Arkadaşım gülerek, «ben tanık olurum» dedi.

«Fakat...» diye devam ettim; «Bu renkler demir demek değil midir? Belki de zengin demir damarları.» Bu ıssız arazide insan soğuğu bir sebepten tercih ediyor; o da kara ve sivrisinekleri uzaklaştırdığı için.

«Niçin sizin ülkeniz para bulup bizim işsizleri, askerden terhis edilenleri Türkiye'ye gönderip bu boş araziyi işletmeye yardım etmiyor?»

Daha sonra **Lozan**'dan bu imkândan söz ettiğimde bir şeyler yapılabileceği söylendi.

□

ŞİMDİ artık **Bursa**'ya vardık. Bizim genç Türkler, valiye gelişimizi haber verdiler. İhmal edilmiş bir şehir sokaklarının bozuk kaldırımlarında yaysız arabamız zıplıyor. Fakat bütün bu sıkıntılardan sonra **Brotte** Oteline, parlayan şömine ateşine, şişe şişe suya temiz çarşaflara, çamaşır değiştirme ve saç tarama şansına eriştik. Burası **Savoy** Oteli değil, fakat ondan çok daha güzel.

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

BURSA'DA BİRKAÇ GÜN - GERÇEK BİR İSLÂM HAVASI

ÖBÜRLERİ gibi bir Malta sürgünü olan **Vali** bir polise, bizi İstanbul'a götürecek vapur hazır olmadığı için, orada kalacağımız beş günlük bir süre içinde ihtiyaçlarımı yerine getirmesini tembih etmişti. Benim Ankaradan, İstanbul'a yolculuğum böylece üç beş gün yerine on gün olacak. Sabahları çevreyi dolaşmaya başlıyor, akşama kadar dönmüyoruz. Hiç bir zaman bu kadar çok cami gezmedim. Onların renkleri, başka yerde gördüklerimden çok daha canlı.

Tabiî önce Vali'ye saygılarımızı sunmak için bir ziyaret yaptık. Bize ertesi günü bazı özel bilgiler vermeyi vaat etti. Ne var ki bizim ondan ayrılışımızdan hemen sonra konağı ateş aldı ve bir saattan az bir zaman içinde yalnızca iskeleti kaldı. Bereket rüzgâr yoktu. Otelimizden alevleri seyrederken yangının çevreye yayılıp bizi evsiz bırakmayacağını kimse söyleyemezdi. Bir rastlantı eseri, dağlardan inmiş bir eşkiya çetesi, Yunanlılar kendi kiliselerini yıkıp evleri ateşe verdik-

ten sonra bütün şehri yanmaktan kurtardığı gibi, şimdi de bir grup insan büyük çaba içinde çalışıyorlardı. Yunan yangınında çevredeki on beş köy bütünüyle yanmıştı. Otelin Fransız sahipleri şehrin Osmanlı Rumları tarafından değil fakat Helenler (Yunanlılar) tarafından altüst edildiğini söyledi. Şehrin Rum nüfusu ayrılmak zorunda kaldıklarından kan ağlamışlardı. Birçokları yolda ya da **Mudanya**'da ölmüştü.

İzmir'deki Hollandalı arkadaşımdan, Türk ordusunun Rumlar tarafından nasıl daima büyük bir saygıyla karşılandığını gösteren eğlenceli bir hikâye duydum. Rum subaylarından birisi, tepeden askerlerin geldiğini gördükten sonra geriye adamlarına doğru, şöyle bağırarak koşarken görülmüş: **«Geliyorlar! Geliyorlar! Her yerde fesler var.»** Meğer aslında haşhaş tarlasına bakarmış!

Oteldeki madam, Rum hizmetçilerinin ayrılışından çok sıkıntı çekmiş. Onların yerine almak zorunda kaldığı Yahudilere pek güvenemiyor. Seksen altı yaşında olmasına rağmen, oteldeki müşteriler yatağa girmeden kendisi yatmıyor. Belki biri telefon eder, bir şey ister diye. Onun ziyaret defterinde, savaş sırasında orada bulunmuş İngiliz esirlerinin heyecanlı yazılarını ve imzalarını okumaktan hoşlandım.

Her yerde binaların içine dışına Yahudiler girip çıkmakta, Rumların bırakmak zorunda kaldığı ayakkabıcılık, ticaret çeşme tamirciliği gibi işleri almaya hazırlar. Hiç bir yerde burada olduğu kadar onların **«Ben bir İsrailliyim»** şeklinde övünmesini işitmek mümkün değildir. Otel müşterileri arasında birçok Yahudi var. Türklerin iyi niyetlerinden çabucak yararlanma yolunu bulmuşlar.

Umarım **Bursa**'daki harikulâde hamamları bir an önce düzenlerler. Bursa'nın kaplıcaları ileride bir altın madeni olmaya adaydır! Şehrin Ankara kadar eski olup olmadığını merak ediyorum. Kısmen Ankara'dan daha perişan. Yürürken,

onarımı gereken boş sokakları ve her yanda kırık pencereleri görmek mümkün. Yine de ben bu ünlü Asya şehrinden, İstanbul'u bozan Bizans artıklarından ve karışık nüfusundan uzak olduğu için çok hoşlandım.

□

TANINMIŞ ipek fabrikaları o kadar güzel sayılmaz. Buharın sıcağın ve kokunun insanı rahatsız eden karışımı böyle çağ dışı insan emeği yerine daha ileri makinelerin kullanılmasını özletiyor. Burada yine Yahudileri ve kendilerine Katolik denilen grubu, Yunanlıların yerini almış buluyoruz. Çoğunluğu Rum olan sahipleri yeterli sayıda çalışacak insan bulamadıklarından yakınıyorlar. Bu demektir ki, rekabet yok. Gündelikler bir günde otuzdan altmış kuruşa kadar yükselmiş. Bu yüzden Yunanlı ve Ermenileri arıyorlar. Ama yeni gelenler de iyi işçiler.

Diyorlar ki: «**Biz Türk kadınlarını da işe almak zorundayız.**»

«İyi çalışıyorlar mı?»

«Hayır. Çok kötü. Belki çalışabilirler, fakat daha önce çalışmamışlar, tecrübeleri yok. Ama yine de onların bu işlenmemiş emekleri için altmış kuruş ödemeliyiz.»

«Öyleyse böyle yüksek gündeliklerle fabrikayı zarara çalıştırıyorsunuz?» dedim.

«O! Hayır! Bunu köylülerden aldığımız ham ipeğe eskiden verdiğimiz paranın yarısını ödemekle karşılıyoruz.»

«Pekiyi, şikâyet ediyorlar mı?»

«Hayır. Onlara zor durumda olduğumuzu söylüyoruz, onlar da anlayış gösteriyorlar.»

Türklerden herhangi bir kimsenin nasıl kolaylıkla yararlanabileceğini gösteren mükemmel bir örnektir bu. O kadar

azla yetinir ve o kadar seyrek (belki de hiç) itiraz eder ki yıllarca Rum ve Ermeniler, kendi ceplerini, onların sırtından doldurmuşlardır. Şimdi onlar evlerinden olmuş, Yahudiler onların yerini almaktalar. Tevekkeli değil, onlar bizim karışmamıza kızmakta ve Hıristiyan koruyucularına (*) dönmektedirler. Onlar için para, hayatın nefesi kadar değerlidir ve bu da dünyanın hiç bir yerinde Türkiye'deki kadar kolay kazanılmamaktadır.

Bu bölgelerin bütün zenginliği ipek yapımı ve sigara fabrikalarından gelmektedir. Elbette ki bütün Avrupalılar, kapitülasyonların kaldırılması çabalarına karşıdır. Türkler **«Onlar bizi bırakmazlar, dünyanın başka neresinde kapitülasyon var,»** diyorlar.

Bursa'daki çarşı Doğu'lu çekiciliğini hiç kaybetmemiş. Fakat fiyatlar, benim orada bulunduğum on yıl öncesine göre çok fırlamış. Belki de yakında el emeğiyle yapılan işler makineyle yapılan benzerlerinden önce ortadan kalkınca fiyatlar çok daha hızla yükselecek.

Ulu Cami çok fazla süslenmiş **Arap** yazılarıyle biraz bozulmuş. Fakat çok güzel çeşmesi bütün camilerin özelliğini üzerinde toplamış. Camide çok acayip eski saat koleksiyonu var. Hepsi de Türk saatlarını gösteriyor. Avluda çeşmeler güvercinler ve halka mektup yazan arzuhalciler var. Şimdi biri oldukça cömert bir müşteriye yardım etmektedir. Ben de bir zamanlar amatör olarak mektup yazma işinde bulunduğum için mektup yazmanın kolay bir meslek olacağını hiç sanmıyorum.

Ne kadar iyi, hatırlıyorum. Bir zavallı oğlan çocuk bana Jeanne'a şunları yazmamı istemişti: «Ben iyiyim, mutluyum

(*) Yazar kelime oyunuyle Türkleri kastediyor.

ve hayatımdan memnunum. Fakat bazı arkadaşlarım bana senin başkalarıyle düşüp kalktığını söylediler, ama bu benim umurumda değil, bütün kızlar benim peşimde, hatta hanımefendiler bile. Seni düşünecek zamanım yok.»

Bundan sonra da mektubun sonuna eklenmek üzere şu dikkatli talimatı vermeye gayret etmişti. Önce «fakat seni bazen düşünüyorum» diye yaz dedi. Birkaç dakika sonra «seni sık sık düşünüyorum» diye yaz dedi. En sonunda da «ona diyebilirsiniz ki, onu bağışlıyorum ve onu her zamanki gibi seviyorum,» dedi.

□

BURSA'NIN her köşesi gerçek bir İslâmiyet havası taşıyor. İster çevredeki tepelerden aşağı bakılsın, ister boş sokaklarında ve arsalarında dolaşılsın her yerde cumbalı pencereler, camiler ve dervişlerin tekkelerini görebilirsiniz. Gayet geniş bir vadi üzerinde uzanmış, sonsuzluğa gider gibi, mavi, gri sisin içersinde hayalet kabartıları, sayısız iskelet kubbeleri sıra sıra.

Ben her zaman arzuladığım bir serüveni yaşamak için bundan daha iyi fırsat bulamazdım: Minarelerin en yükseğine çıkıp tepenin doruğuna erişmek... Dar ve dönemeçli merdiven son derece onarıma muhtaçtı. Fakat en sonunda kendimi müezzinlerin her gün halkı namaza çağırdığı küçük şerefede buluverdim.

Yanımdakine «Şarkı söyleyebileceğimi sanır mısınız?» diye sordum. «Bu yükseklikte sesin ne kadar uzağa gideceğini bilmek ilginç.»

«Nasıl isterseniz,» diye karşılık verdi. Fakat şok olmamışsa bile biraz tedirgin olduğu açıktı. Onun için ben sessizce «Gloria in Excelsis»i kendi kendime mırıldanmakla yetin-

dim. Ona sözlerini «dünyada barış, insanlara iyi niyet» diye çevirince o, nazikâne «inşallah» dedi.

Ben de «görüyor musunuz, müezzin halkı namaza çağırıyor, ben de barışa çağırıyorum,» dedim.

□

BUNU önceden tahmin etmem gerekti ama merdivenlerden aşağı inmek, yukarı tırmanmaktan daha güç bir şey oldu. Her nedense duvarlar sanki üzerime kapanıyordu. İnişe başlamak düşüncesi bile, dizginleyemediğim bir baş dönmesi nöbeti getiriyordu. Rehberim beni taşıma teklifinde bulundu. Fakat ben bunun olabileceğine inanamadım. Onun böyle bir teşebbüse girişmesini bile arzulamazdım. Kendi bacaklarıma güvenebilmek için cesaretimi topladığım zaman, ayaklarım yıpranmış taşlardan kayıkayıveriyor.

Rehberim; «ben sizin önünüzdeyim, eğer düşerseniz, benim üstüme düşeceksiniz» dedi.

Kendimden son derece utanmalıydım. Ama yalnız şunu söyleyebildim. «Siz beni kendi halime bırakın, ben yapabileceğim en iyi biçimde aşağı kayacağım.»

Ben on bin ayak yükseklikte uçakta oldukça rahatken, bu güne kadar hâlâ minarelerin niçin başımı bu kadar döndürdüğünü anlayamadım.

Türkiye'nin en eski başkenti olan **Bursa**'da gömülü öteki Sultanlarla **Osman**'ın mezarını gezdik. Türbelere gösterilen böylesine büyük bir özen ve İslâmiyetin ölüme karşı davranışının tümü çok güzel... İnsan Yunanlıların çekilmiş kılıçlarla bu kutsal yere yürüyüp Osmanlı sülâlesinin kurucusuna lânetler okuduklarına inanmak istemiyor.

Pierre Loti tarafından ölümsüzleştirilmiş ünlü **«Yeşil Türbe»**ye gittik. Bu yapının rengi, olağanüstü bir turkuaz ma-

visi. Fakat öbür değerli taşlar gibi, belki bir gün zamanla yeşile dönecek. Burada Pierre Loti kalite ve güzellikleri tanımış. Zamanın yıpratıcı etkisine meydan okuyan göz alıcı halıların üzerine uzanarak kitaplarını yazmış. Bir yanda yeşil porselen ve ince altın harfli bir desenle çevrili büyük bir kapı, öbür yanda soğuk ve taze suyuyla çeşme... Pierre Loti, böyle bir atmosfer içinde çalışmıştı.

Pierre Loti'ye nargile ve şiltelerle birlikte kahve getiren türbenin bekçisi yakında bir kulübede yaşıyordu. Şimdiyse Loti'nin uzun ömrü sonuna yaklaşıyor. Onun en iyi eserleri, onun sayısız hayranlarının unutmaması gereken Bursa türbesinde yazılmıştı. Bu türbe, Türkiye'nin en gerçek dostlarının tapınağı olmalıydı.

Burada, Doğu'da herkes Tanrı'nın evine girebilir. Yine burada her gün Fransa'da olduğu gibi, her kılıkta kadın ve erkeğin üzüntü ve sevinçlerini gönüllerinden boşalttıklarını görürsünüz. Bazıları bir somun ekmeği, bazıları pazara götürecek eşyalarını, bazıları da küçük çocuklarını yanlarında taşımaktadırlar. Şüphesiz cami, kilise gibi sıcak bir barınak yeridir, fakat onun sessiz kutsallığı bizim düşüncelerimizi günlük hayatımızın küçük olaylarında, yapmacık gururlarımızdan ve çirkin günahlarımızdan uzaklaştırmalıdır. Tanrı'nın evinde kendini kendi yurdunda duyar gibi dua eden bizler daha az bir ciddiyet ya da daha bir içtenlikle dua etmiyoruz.

Fransızların eski bir elçisinin hanımıyle Cenova'da ziyaret ettiğim katedrale ne kadar zıt burası. Katedralin bekçisini çağırıp bize kapısının kilidini açmasını ve ayrılınca da onu kilitlemesini istemiştik. Oysa o yer, bir zamanlar bir kiliseydi. Birçok din adamı kendi dehalarını bu yerin güzelleştirilmesine vermişti. Çünkü orası Tanrı'nın eviydi, şimdi Tanrı'nın evi değil. Yalnızca insanların buluşup, konuştukları bir bina. Kapı arkamızdan kapanırken arkadaşım bana «Gerçekten

biz her şeye bağlılığımızı kaybettik mi?», dedi. «İçimizden hangisini Tanrı kendinden uzaklaştırmıştır? Ona dua edecek hiç kimse kalmamış mıdır? İnsanlık, daha hangi baş ve güvenilmez maddeciliğin seviyesine inecek?»

Bir sabah saçları çarşafın içinde toplanmış, otelde yanımda oturan güzel bir genç Türk kadınına duyduğum ilgiyi saklayamayarak kendisine dik dik bakışımdan özür diledim. Fakat onun bana eski bir arkadaşım doktor **Nihat Reşat'ı** (Belger) pek çok hatırlattığını söyledim. Çok güzel bir İngilizceyle onun kız kardeşi olduğunu söyledi. Yıllardan beri onunla bağlantımı kaybetmiş. Önce hapishanede kaldığını, sonra da Mustafa Kemal'e katılmak için kaçtığını biliyormuş. Şimdi onun buraya geleceğini umuyor. Ona Londra'dayken doktor Reşat'ı ne kadar takdir ettiğimizi anlattım. Bu tanışmamız bana Bursa'da onun dost grubuna ve çok tatlı çocuğuna ek olarak birçok yeni arkadaşlar getirdi. O beni otelin en iyi kişileriyle tanıştırdı, kocasının arkadaşı ve Ordu Sağlık Dairesi Başkanı **Doktor Nazım'ın** hastanelerini gezebilmemi sağladı.

Yine de, **Kemalettin Paşa** (*) ve **Nurettin Paşa** (**) adlarında iki Türk centilmeniyle konuşmaktan kaçınmam konusunda uyarıda bulundular. Her ikisi de İngiltere'den nefret ediyorlarmış. Tabiî bu benim ilgimi büsbütün artırdı. Ve onlarla tanışmaya özellikle çaba gösterdim. Onlara bu suçla-

---

(*) I Dünya savaşında 13, Kurtuluş Savaşında 22 yara alan Kemalettin Sami Paşa, Balkan Savaşında da aldığı yara nedeniyle sağ kolu çolak kalan Kemalettin Sami Paşa 1934 yılında ölmüştür.

(**) Nurettin Paşa, 30 ekim 1918'de imzalanan Mondros Silâh Bırakışmasından sonra İzmir valiliğine ve 17. Kolordu Kumandanlığına getirilmişti. Yunanlılara karşı İzmir'i savunma hazırlıklarına giriştiği için bu görevlerinden alınmıştı.

manın yapılmasının da haksızlığını böylece kabul ettim. **Kemalettin Paşa** otuz beş yaşlarında, samimî, açık yüzü ve neşeli gözleriyle bana kendi erkek kardeşimi hatırlatıyor. Her ne kadar benim kardeşim **Paşa** kadar çok yaralanmamışsa da yüzü o kadar çok kesilip dikilmiş ki, ben kardeşime «iplik ve yama» ismini takmıştım. Bana sol elini sıkılmak için uzatırken özür diledi. Bense buna karşılık «bir kahramanın hangi elini sıkmanın bir şerefi olacağı bir mesele değildir» dediğimde çok hoşlandı. Ona benim ülkemi sevmediğini işitmekten üzüldüğümü söylediğimde her Türkten aldığım karşılığı aldım: «Çünkü bir zamanlar onu pek çok seviyordum!»

Ve buna bütün savaş boyunca İstanbulda bulunmuş İngilizlerin tamamen Yunan ve Ermeni ileri gelenleri tarafından yanlış yola sürüklendiğine kanaat getirmiş olan **Mr. D** — nin bana verdiği bir cevapla karşılık verdim. O bile bu kimselerin bir gazete yazısı çevirmelerine güvenilemeyeceğini söyledi. «Onların çevirileri belki tamamen doğru olabilir, fakat bir dilden ötekine tamamen değişik bir anlam çıkarmakta çok ustadır. Sözgelişi **«iltihak»** kelimesini bütün değişik anlamlarıyle nasıl çevirebilirsiniz.»

Kemalettin Paşa'ya göre «en tehlikeli İngilizler yirmi beş yaşlarındaki sorumsuz genç yarbaylar ve kısa süre içinde güç ve sorumluluk kazanmış olan geçici centilmenlerdir. Bu kişiler Britanya'yı sonradan vazgeçemeyeceği serüvenlere sürüklemişlerdir. İnsan, Kanada'nın ya da Avustralya'nın en ücra köşelerinden buraya getirilmiş olan bu gözü pek oğlanların Müslüman göreneklerinden bütünüyle bilgisiz olmasından üzüntü duyabilir, fakat haksızlık yapıp onları suçlayamaz. Bu kişiler İngiltere'nin çok ağır davranışlarından sabırsızdırlar. Satılmış birkaç Türkün onlara yardım ettiğini kabul etmemek inkâr edilmez bir şerefsizlik olur. Kendilerini müttefiklere ve milliyetçilerin düşmanlarına dost yapmış bu kimseler,

bir iş bulmak ya da işlerini sürdürmek için şantaj yoluna girmişlerdir.»

Bizim imparatorluğumuz olayların içindeki kişilere duyulan güven üzerine kurulmuştur. Bize, hiç kimsenin yarışamayacağı bir adalet ve cömertlik ününü bu kimseler vermiştir. Fakat kötü insanlarla sonuç felâket olmalıdır ve biz hâlâ Türkiye'de kalburüstü okumuşları, kimin Malta'ya sürdüğünü öğrenmek istiyoruz.

Kemalettin Paşa yaptığım açıklamayı kabul ettiğini şu cümleyle belirtti; «Şimdi, bir İngiliz hanımefendisiyle geçici bir İngiliz centilmeni arasındaki farkı anlıyorum.»

□

DOKTOR **Nâzım** bizi kendi dairesine götürdü ve çok ustalıkla çizilmiş karakalem tablolarını gösterdi. Aynı zamanda çerçevenin içersindeki posta kartlarını kaldırarak arkalarına gizlenmiş karısının resmini gösterdi. «Bir insanın hayatında ailesine vereceği on iki yıl, ağır ve sıkıntılı savaş şartlarıyle benden çalınmıştır. Yalnızca bir fotoğraf; işte benim evlilik hayatım bu.»

□

BİR TEKKEDE yaşayan, kendisi de bir derviş olan **Nurettin Paşa**'nın kayınbabasını ziyaret ettik. Onun ney eşliğindeki semalarını gördük. Bu dervişler aynı zamanda aşırı filozof.

Meclisteyken **Büyük Çelebi** tarafından Konya'yı, Mevlevilerin başlıca şehrini, ziyaret için çağrılmıştım, bunu kabul için hazırdım. Bu dinsel dansları bir türlü anlayamamıştım. Bizim İncil'de «Allaha müzik ve dansla tapınmak» sözleri var. Fakat hiç kimse insanı, tamamen kendinden geçiren bir

incelikle savrulan bu eteklerin acayip ritminin doğurduğu ilginçliği görmezlikten gelemez. Sanki kocaman menekşe ve kahverengi haşhaş kozaları, parlatılmış, meşeden yapılma döşeme üzerinde hareket ediyorlar...

Nurettin Paşa'yı görmekte ne yazık ki geç kalmışız. **Paşa** teftişe çıkıyormuş. Rehberim bana saatımın geri kaldığını söylemekten çekinecek kadar nazik. Fakat Paşa bana **General Harrington**'a selâmlarını iletmemi iki ülke arasında gelecekteki ilişkilerin daha umut verici bir ortam içinde gelişmesine gayret edilmesini söylemek için biraz zaman buldu. Bu müşfik ve tanınmış adam hakkında başkasının yargısını kabul etmediğime sevindim. O, Paşa'nın yeni ordusunda tanıştığım öbür generallerden şöyle bir on yıl kadar yaşlıydı. Ben şimdi kırkındaki general ve devlet adamlarına alışmışım.

Galiba şehrin yanmış dış mahalleleri dahil, **Bursa**'nın hemen her yanını görmüş olmalıyım. Bir bölgede bir okul gördüm ki öğretmenine maaş olarak mısır ödeniyordu. Odaların birine de, bize ayran sunan dört ayrı kuşaktan kadınlar dolmuştu.

Yunanlılar, bu kadınların köyünü yerle bir etmişlerdi.

Rumların kurbanı zavallı kadınlarla dolu hastaneyi unutmamalıyım. Eğer Fransız cephesinde bu manzaraları görseydim, onları görmemek için kaçardım ve ben burada ilk defa benim kız kardeşlerimin başına savaş belâsı geldiğinden beri ne acılara katlanıldığını anladım. Yunanlı baltalar, **Rauf Bey**'in hanımının hastalarının vücutlarında işlemişti. Ve ister yüz, ister kalça, sırt ve bacakta olsun bu müthiş yaraların çoğu kurtlanıyordu. Çünkü onları zamanında tedavi etmek imkânsızdı.

Bir zamanlar kendi küçük kızının sorularına cevap veren bir anne şöyle demişti: «Sen benim kalbimden çıktın.» Çocuk; «Ne iyi, ondan mı bütün anneler çocuklarını kalplerine

çok yakın tutuyorlar?» diye bağırmıştı. «Evet, ondan onları orada tutuyoruz.» **Oysa zavallı Türk annesi bu sırada öldürülmüş küçük çocuğunu kucağında tutuyordu.**

Bu harap olmuş bölgede, insanların bu kadar sefalet içinde bulunduğu durumda Yunanlılara karşı daha büyük bir kızgınlığın olacağını sanmıştım. Fakat Rumlara esir kamplarında çok iyi davranmışlardı. Onlara, yollarda çalıştırırken sıkıntı ve eza yapmamışlardı. Buna rağmen Türklerin esarette gösterdiği sağlamlığı gösterememişler, hepsi büyük bir yılgınlık ve yıpranıklık içinde kalmışlardı. Bu Rumlar, kendileriyle bir Hıristiyan kadını konuşsa bile, korkuyorlar. Bu korkuları kendi suçluluklarından ya da düşmanın yarattığı dehşetten gelmiyor fakat yenilmiş, yapayalnız insanların kırılmış cesaretlerini yansıtıyor. Kendi kendimize doğurduğumuz, gereksiz korkunç sefaletle çevrilmiş olmanın en duygusuz insanların bile sinirlerini bozması gerektiğini düşündüm.

□

SON SABAHIMIZIN saat altısında bir subay bizi istasyona götürmek için geliyor. Tren saat 7.30 da kalkıyor, **Mudanya**'ya dokuzda varıyor. Gemi oradan 9.30 da ya da istediği herhangi bir zamanda kalkacak. Bu kısa ve olaysız bir tren yolculuğu... Yalnız iki yerde durarak bir çay içebildik. **Mudanya**'da deniz dalgalı, rüzgâr esmekte, gemi henüz gelmemiş... Bir askerî birliğin karargâhına gidecek kadar zaman var. Subay, İstanbul'dan kaçırdığı annesine beni tanıştırıyor. Ateşin yanında kahve ve sigara içiyoruz. Silâh Bırakışmasının imzalandığı tarihî evin önünden geçiyoruz. Bu ev Anadolu'da küçük başlangıçlardan ne büyük başarılar çıkarılabileceğinin örneği...

Mudanya şimdiye kadar bulunduğum en sefil kasaba-

lardan da daha yürek parçalayıcı... Subayın yanında annesinin bulunuşu büyük bir şans. Akşam saat 6.30 da gemiye bindirildik. Bana vaat edilen özel kamarayı göremiyorum. Gemi bir midye kabuğu kadar ufak, içindeki yolcular sınıflarına göre ayrılmışlar.

Ben kendi açımdan ikinci mevkiyi seçtim. Orada daha çok temiz hava var diye... Ama kapısını açar açmaz tavuk kokusu bizi karşıladı. Kadınlar tavuk ve tavşanlarını kanepenin altına koymuşlar, yere de mısır ve marul yaprakları atmışlar. Yatağımı tavukla paylaşmak istemediğimden her halde dışarıda soğukta durmaktan daha mutlu olacağım.

Bereket, birinci kaptan, kendi kamarasını bana teklif ediyor, küçük, tek lekesiz, renkli kartlarla döşenmiş bir oda... Fakat baş köşeyi, Doğu'nun kadınları arasında güzellik kraliçesi yerini alan **Gladys Cooper'in** (*) resmi alıyor. Bu sevimli yıldızı, benim yarı iriliğimdeki biri için yapılmış bu küçük kanepede uyumaya çalışırken, bana gülümsemeye çalışan bu resmini gördüğüm şu ana kadar hiç bu kadar hayranlıkla seyretmemiştim.

Bizim küçük tekne, en sonunda gece yarısı yola çıktı. İstanbul'a doğru dalgaların üzerinde dans ediyor. İstanbul'da Türk pasaportu bir korunma unsuru değil. İngiltere'den sahip olduğum evraka dayanmayı öğrenmeliyim.

□

BANA ne olacak? Çok çok pasaportum elimden alınacak ya da üzerine «İngiltere'ye dönemez» damgası konacak. Benim bu yolculuğum başkası tarafından desteklen-

(*) Sessiz film döneminin ünlü Amerikan sinema yıldızı.

mese bile zararsız olmuştur. Ben İngiltere'nin Anadolu'da milliyetçiler tarafından biraz daha iyi anlaşılabilmesi için içten bir çabaya giriştim. Fakat Prusyalılaşmaya karşı savaşırken biraz o hastalıktan almışız. Bizim kanunlarımıza ve yönetimimize kadar girmiş. Bugün özgür İngiltere'de Sezar hüküm sürmektedir. Türklerin dediği gibi biz de: «Sıkıntılarımız için Prusya'ya teşekkür etmeliyiz» diyebiliriz.

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

ARTIK BAŞŞEHİR OLMAYAN İSTANBUL - TÜRKİYE'NİN RUHU VE KALBİ ANKARA'DA

BİZİM küçük midye kabuğu gemimiz İstanbul'un çok meşgul limanına varırken, çarşaflı kadınlar tavuklarını kanepelerin altından çıkarıp onları gümrük binasına doğru taşıyorlar. Ben gemideki tek İngiliz olmama rağmen memur hızla pasaportuma bir göz atıyor ve benim günaydın sözüme karşılık için tek bir dudağını oynatmadan bu gemiyle varışıma en ufak bir şaşkınlık göstermeden hatta kaşını bile oynatmadan onu imzalıyor. Acaba bu, ordunun bir âdeti mi? Onun müşfik yüzü renk vermesin diye sanki eğitilmiş. Yabancıların bizi anlamalarını teşvik için saçma bir yol olmalı. Herkes bana «siz İngiliz değilsiniz, aziz hanımefendi. Bir İngiliz olmak için çok müşfik bir yüreğe sahipsiniz» derdi. Benim cevabım «Biz İngilizlerin de kalbi vardır, fakat her nedense yokmuş gibi davranmalıyız.»

Fes giyen biri, belki de bir Müslüman beni otele götürmekte direniyor. Bense ona benim küçük valizimi ve kolla-

rımdaki birkaç halıyı taşıyıp taşıyamayacağını anlatmaya çalışıyorum. Fakat o **Fethi Bey**'in mektubunu görmüş. Onun için hiç bir şey bu adamı eşyalarımı taşımaktan ve arabacının yanına oturmaktan alıkoymuyor.

Tokatlayan Otelinde Ermeni kapıcı ona iki Türk lirası gibi büyük bir bahşiş verdi. Sonra da bana, başkalarının gemiden otele kadar bu küçük yolculuk için iki katı para ödediklerini söyledi.

Bu anda Ankara ve İstanbul arasındaki farkı anlayıverdim. Anadolu'da hiç kimse bir kendi vatandaşına iş gördürmeyi ya da böyle kısa bir yol için, iki liralık bir bahşiş almayı rüyasında bile göremez.

Ankara'daki ev sahibimin uşakları ayrılırken verdiğim bahşişi bir türlü kabul etmemişlerdi. Ankara'da bir taksinin ücreti üzerinde pazarlık yapan hiç kimseyi bulamazdınız. İstanbul'da bu işleri bana elinden geldiği kadar yardım eden kapıcıya bırakmaya karar vermiştim. Milliyetçilerin, İstanbul'a geldiklerinde, yolcuların üzerine şimdi büyük bir yük olan bu taksi ve valiz taşıma tarifesini tespit etmelerini tavsiye ederim.

Tabiî, Batı'nın lüksünü değilse bile rahatlıklarını sağlamanız için para ödemeniz şart. Bunların arasında sıcak banyo geliyor. Şimdiden üç banyo aldığım halde kendimi hâlâ temizlenmemiş sanışımın nedeni buradaki suyun renginin kahverengi olduğunu söylemeleridir. İnsan burada manikürcünün kadın berberinin hizmetlerini bulabilir. Ben burada bu hamamların «soğukluk» denen oturma odalarını ve yatakların üzerindeki saten gibi çarşafları ne kadar seviyorum.

□

GENERAL **Harrington**, beni İngilizlerin karargâh kurdukları **Harbiye**'ye çağırdı. Ankara'da görüştüğüm belli başlı

kimseler hakkında bilgi almak için milliyetçi liderlerin ve özellikle **Paşa**'nın kişiliğiyle ondan daha çok ilgili pek az İngiliz bulabilirsiniz. O **İsmet Paşa**'dan namuslu, mükemmel bir asker olarak sevgiyle söz ediyor. Ve **Refet Paşa**'yı «kendinden şimdiye kadar hiç kaba ve kötü bir kelime duymadığım çok sağlam bir dostum, çok akıllı bir insan,» olarak tanımlıyor.

Ona Türklere yakınlık duyup duymadığını, sordum.

«Hatırlayın ki» dedi. «Ben General **Wilson**'un emrindeydim. Ondan mükemmel bir başkan olamazdı ve benden daha fazla başkanının ayak izlerini bu kadar yakından izleyebilecek bir insan da bulunamaz.»

«Bizim askerlerimiz geriye çekilemez miydi. Böyle bir davranış nazik bir davranış olarak kabul edilebilirdi,» dedim.

O karşılık olarak «Biz zaten burada hiç bir zaman bulunmamalıydık,» dedi.

«Sizin gibi mükemmel insanların burada polis görevi yapışı benim ulusal gururumu incitiyor,» dedim.

Aynı zamanda ona **Paşa**'nın görüşlerini ilettim. Ne zaman emekliye ayrılacağını sordum.

«Barışın geleceğine tam olarak inanır inanmaz,» dedi.

«Ya **Lozan?**»

«Orada fırtınalar olacak, fakat sonunda barış gelecek.»

«Ne zaman?»

«Umut etmeye cesaret ettiğimiz zaman.»

Onu **Mudanya**'da oynadığı rolden ötürü kutladım.

«Ülkeme yaptığım ödevden memnunum,» dedi.

«İstanbul'daki bu berbat politikanın arkasında ne görüyorsunuz?» diye sordum.

«Bazı nedenlerle **Lloyd George**'un Türkiye'yi çok iyi bilen kişilerin yol göstermelerini dinlemeyip bu konuda tamamen cahil arkadaşlarını izlemesinden şimdiki durumun doğ-

duğu ileri sürülebilir. Hatta ben onun Dışişleri Bakanı'na bile danışmadığını düşünüyorum.»

«Niye siz **Lozan**'a gitmediniz?» diye sordum.

«Çağrılmadım. **Lord Curzon** ve **İsmet Paşa** birbirlerini anlıyorlar... Konferansta akıllı uzmanları da var.»

«Tarafsız olmayan uzmanların hiç bir şey bilmeyen Başbakanın adamlarından daha büyük zararlar yapacağını düşünmez misiniz?»

«Eğer onların tarafsız olmadıklarını ispat ederseniz, evet.»

«Benim görüşüme göre Türkler, onlara güvenmezlerse bu yeterlidir,» dedim.

«Bunun hakkında bir şey söyleyemem.»

Korkarım ki **General Harrington**'u Lozan'da bulunmasının hiç bir şeyi değiştirmeyeceğini düşündüren onun yanlış anlaşılmış alçak gönüllülüğüydü.

❐

ÖTE YANDAN onun **Refet Paşa**'yı takdir etmesi tamamen yerindedir. Bu ufak tefek olağanüstü general daima meşgul... Ama ülkesinin dostlarına verecek zamanı var. Herkes de onun zekâsına hayran.

Yarbay Mougin «onun cesaret edemeyeceği hiç bir şey yoktur. O Vezüv eteğinde sigara bile içebilir. Bir avuç insanla Müttefik kuvvetlerini hat boyunca durdurmuştur» dedi.

Refet Paşa'yla ilk tanıştığımızda **Yarbay Mougin** hakkında konuştuk, birlikte fotoğraf çektirmişlerdi. Ona Yarbayla tanıştığımızdan beri çekiştiğimizi söyledim.

«Bu iyi adamla mı çekişiyorsunuz?» diye bağırdı.

«Dostluğun iyisi barış içinde çekişmektir. Fransızların dediği gibi kavga etmeden tartışmaktır,» oldu cevabım.

Yürekten güldü ve sonra **General Harrington**'dan büyük bir sempatiyle söz etti. Ben dedim ki, «Siz bana iyi bir örnek verdiniz. Kitaplarda yazıldığı gibi düşmanlarınızı seviniz.»

Yarbay Mougin, Refet Paşa'nın son derece öncü bir ruha sahip olduğunu ve ülkesinin onun bu niteliklerinden iyi yararlandığını söyledi.

O Anadolu'nun ortasında savaşta zafer kazanmışken, müttefiklerin işgal altında tuttukları İstanbul'un kumandanlığına göndermişlerdi. Aynı zamanda Sultanın ayrılışını kolaylıkla sağlayacak baltayı hazırlayacaktı. İstanbul'daki yönetim mekanizmasını düzelttikten sonra **Trakya**'ya gönderilmişti.

Refet Paşa, binbaşı **Samson**'dan ve karısından, küçük kızını da unutmayarak söz etti.

«Edirne'nin kuşatılmasında Türklere büyük yardımı olmuştur. Türkleri sever,» dedi.

«Bütün İngiliz centilmenleri gibi,» dedim. O da şaşırdı.

«Düşman olsun olmasın,» dedi. «Sizin vatandaşlarınız, yaptıkları kötülüklere rağmen akıllı ve iyi insanlardır. Onlara söyledim: 'Dünyanın dört köşesinden elde edeceğiniz insanlarla belki de bizim kuvvetlerimizi bozabilirsiniz, fakat inançlarımızı asla. Ve şunu da hatırlayın ki, bizi parçalayarak kendinizi ilelebet parçalamış olacaksınız'. General Harrington bunu biliyor ve mükemmelen de bizi anlıyor.»

General yirmi sekiz yıllık ödevinden söz açtı. Özellikle son yılları yalnız düşmanla değil müttefiklerle işbirliği yapmış Türklerle çarpışmak zorunda kaldıklarından çok sıkıntı çekmişti.

«Diyorlar ki» diye devam etti. «Askerler savaşı severlermiş, doğru değil bu. Onlar savaştan nefret ederler. Çünkü savaşın ne anlama geldiğini çok iyi bilirler. Politikacılar sa-

vaş isterler ve savaşa sahip çıkarlar. Biz ise boyun eğmek zorunda kalırız.»

Benim on yıl önce tanıştığım şimdiki halifeye çok saygısı var. «Herkes ona son derece saygı gösteriyor, haksız da değil. Mükemmel bir centilmen ve büyük bir sanatkâr.»

«Sultan olmamayı nasıl karşılıyor?»

«Halife olması yeter,» diye karşılık verdi. «Yine de ben onun yerinde olsam daha az sorumluluk ve daha az şerefi tercih ederim.»

«Benim **Lozan**'a gitmemi uygun bulur musunuz?» diye sordum.

«Benim halkımı yürekten anlamakta ve ülkeyi namuslu bir yolda incelemekte çok çalıştınız. Sizin delegelerinize gerçeği söylemek çok iyi olacak. **Lord Curzon**'un kendisi bu konuyu çok iyi bilmektedir; o kararını vermiştir. Ne yapmaya niyetli olduğunu tamamen bilmektedir. Her şeyin üstünde politikasının doğuracağı etkiler konusunda bilinçlidir.»

Bu sözlerin hepsine inanıyorum. Bu sefer Başbakan hiç bir şey söyleyemeyecek. **Lord Curzon** tam yetkiye sahip. Gerçekten sorumluluğu çok ağır. Gelecek yıllarda kişisel olarak suçlanabileceği, İngiltere adına işlenmiş, bu çirkin borcu miras almış olarak, onun için doğru yolda gitmek kolay olmayacak.

□

İSTANBUL'DAKİ İngiliz makamları bana çok iyi davrandılar. Ankara'nın hikâyesini bilen ve Türklerin kalbine çok yakın olan tek İngiliz kadını olarak benim **Lozan**'a gitmemi istiyorlar.

Fakat kim dinleyecek? Ta işin başlangıcından beri hiç bir İngiliz erkeği bir kadının düşüncesini almış mıdır, ya da kendisine danıştıktan sonra bile bir düşünce söylemişse onu

dinlemiş midir? Tabiî bazen **Lady Hamilton** gibi bir kişiliğin çok büyük bir etkisi olabilir, ama erkekler bize hiç bir zaman ne kadar çok bilsek, ne kadar açık düşünsek, politika konusunda öğüt alma ya da bilgi için gelmemişlerdir. Hâlâ, bizim kadınlarımıza politikayı ve diplomasiyi etkilemekte ne derece izin verileceğini bilmiyorum.

Bir zamanlar şakacı bir İngilizin, bizim erkekleri mucizevî bir biçimde tanımlayan bir hikâyesini işitmiştim. Tanınmış bir Fransız bakanı bir zamanlar Londra'ya belirli bazı haklar elde etmek umuduyla gelmiş. Konuyu açıklamak için bir saat harcadıktan sonra bizim büyük kişiler kısaca şu karşılığı vermişler: «Bizden **Hyde Park**'ın bir bölümünü isteseydiniz daha iyiydi.» Bir saat daha çaba göstermiş, aynı sonuç. Bu hakların her iki yana da yararlar sağlayacağına dair açıklamalara bütünüyle boş verilmiş. Yine aldığı karşılık: «Bizden **Hyde Park**'ın bir bölümünü isteseydiniz daha iyiydi.» olmuş.

İşin kötüsü **Lozan**'da gerek İngilizlerin, gerekse Türklerin «dinlememe yöntemini» uyguladıklarından korkmak için pek çok nedenler var. Bu davranışı belki bir taraf iyice egemen durumdayken işleyebilir, fakat elde edilmek istenen imtiyaz tartışmalıysa ve hiç bir taraf razı görünmüyorsa, insan biraz anlaşmaya yaklaşmanın soyluluk olduğunu kabul etmelidir.

□

BENİM herhangi bir İngiliz makamıyla bu kadar serbest konuşma fırsatı bulabileceğimi hiç tasarlamazken, burada yıllardan beri kalbimde olanları büyük bir açıklıkla söyledim. Benim şimdi gördüklerim, hiç bir zaman değiştirilemeyecektir.

Lord Curzon, nazikâne bir biçimde dışarıda hizmet için

kendi kendimi atamış olmamdan söz etmişti Ama İngiltere böyle görevleri kadınların eline bırakamaz. Hatta onlara resmî bir destek bile veremez.

İşte bir kadının yapabileceğini ispatlamaya çalıştığım eserimin şarkısını söylemeliyim. Sahneden ayrılmazdan önce ne düşünüyorsam söyleyebilirim.

«Eğer siz Amerika'da yaptıkları gibi Tom'u Dick'i ya da Harry'i bizim elçilikleri yönetmekle serbest bırakmayı düşünüyorsanız yanılıyorsunuz.»

Bir zamanlar bana resmen bildirmişti: «Herhangi bir şey gerektiğinde herkes hangi elçiliğe baş vuracağını biliyor.»

Ben de cevap olarak «benim yakınmam bu değil, başka ülkelerde kadınların haklarına sahip olamayışım gerçeğinden her zaman şikâyet edeceğim. Belki oy hakkına sahibiz ve kâğıt üzerinde her mesleğe girme hakkımız var. Fakat Lady **Astor**'un ve **Mrs. Wintringham**'in parlamentoda varlıklarından gurur duysak bile bu kadınların gerçekten sahip olduğundan daha çok özgürlük ve eşitliğe sahip oldukları izlenimini doğurmuştur. Belki içlerinden bazıları yüksek seviyelere erişmiştir. Fakat kadınların çoğu merdivenin alt basamaklarına bile ayaklarını iliştirememişlerdir. Herkes bilir ki İngiliz erkeği kadınlarına naziktir, sıkıntı anında da yardımcısıdır. Onlar için gönüllü ölebilir. Fakat hayat konusunda ona soru sormama inancını daima taşır. Fransız Hükümeti Ankara'ya para ve prestij yönünden tam bir destek vererek bir kadın göndermiştir. Elçileri onun yolculuğu için program hazırlamış ve bu durum Fransa'da halka duyurulmuştur. Benim aldığım cevap ise 'bu iş için kadın gerekmemektedir' olmuştur. Böyle resmî bir direnme içinde ilke gözden kaçmıştır. Fakat buna rağmen bir İngiliz erkeğinin kadına karşı gösterdiği şaşmaz nezaketle, nefret ettikleri çabam konusunda; Umarız ki arkadaşlarınız olan Türklere bizim durumumuzu açıkladınız.

Bizim hükümetimize hizmet edenler bunu kendi istekleriyle yapmışlardır, onun için bu görevler çok mükemmel olmuştur,» demişlerdir.

□

CEPHEDE bir Fransız üniforması içinde benim vatandaşlarıma Fransızca konuşarak daima milliyetimi itiraftan kaçınmışımdır. Benim Fransız olduğumu düşündükleri sürece, benimle bir kadın olarak arkadaş oldular. Üniformalarını bir yana bırakarak bana serbest davrandılar ve içlerinden ne geliyorsa, her şeylerini döktüler. Benim bir İngiliz olduğumu öğrenir öğrenmez, açık midye kabuğu kapandı ve incisini içinde sakladı. O zaman dik, sık sıkıya düğmeli üniformaları içinde bu insanları nezaketin dışında etkilemek imkânsız oldu.

Ben bir zamanlar orada tercümanlık yaparken bunu şöyle açıklamıştım: «Sizin generallerinizden birisi bana Vie Parisienne kolonyasını kendine satın almamı istediğinde şunu eklemeyi unutmaz; 'onu benim subaylarımın önünde bana verme'.»

Benim şimdiye kadar bildiklerim İngiltere'ye daha değişik bir biçimde ulaştırılmıştır. Evlilik hayatında evinde ve dairesinde bir İngiliz erkeği, daima efendi durumundadır. İyi bir efendiyi kabul edebiliriz, kötüsüne karşı bizi kim koruyacak? İngiltere, kanunları mı? Yabancı ülkelerin başkentlerindeki İngiliz elçiliklerine, bir İngiliz kadınının ziyareti, bazen uygunsuz görülebilir. Fakat ben nadiren Fransız konsolosluğuna uğramayı ihmal ederim. Bazı şartlarda çifte vatandaşlığın sağladığı yararlar vardır. Sözgelişi General Pellé ve eşi tarafından Noel yemeğine çağrıldım.

İstanbul'daki İngiliz Dışişleri görevlisi Neville Henderson

Türk taraftarı olmamasına rağmen Yunanlıları eleştirmekten çekinmiyor. Bir diplomat için ideal bir denge bu.

Türkler **Henderson**'u sevmektedirler. Ben, bir kimsenin Türk taraftarı olmadan da Türkiye'de sevilebileceğini belirttiğim zaman şu şaşılacak cevapla karşılaştım. «Nasıl konuşacağını bildiği için o kimse sevilebilir.» Sessiz diplomasiye karşı güçlü bir çıkış bu.

Tek umudum onun işinde daha fazla kalmasıdır. Kendi sevdiği Dışişleri Dairesine bir cenaze evi denmesini ya da yirminci yüzyıl ideallerinin gömüldüğü bir yer olarak tanımlanmasını sevmemesine rağmen. Bir zamanlar bir Bakanın Fransa hakkında söylediğini, insan bu kişi için tekrarlayabilir. «Ne bir caniye, ne de bir dahiye şans tanımayan sayılı kişilerden biridir o.» Her ne kadar Asya'daki bu yeni doğuşu yürekten desteklemese bile, kaçınılmazı kabul edecek ve kazananı kutlayacaktır. İnşallah tehlike geçinceye kadar görevinde kalır.

□

PERA'DA (Beyoğlu) ilk ve umarım ki son defa kaldım. Benim küçük Türk kız kardeşimin yengesi ölmek üzere. Bana gelmem için yalvardığı halde bu nazik çağrıyı kabul edemem.

İnsan **Pera**'dan müthiş bir ihtar alabilir. Kozmopolit olma hevesleri içersinde insanın kendini kaybedebileceği tehlikesini anlamamıştım. Kozmopolit insanlar her ulusa aittirler, fakat hiç birinin ruhunu taşımamaktadırlar, hepsinin yüzü yalnızca tek bir anlam taşıyor. Bir ırka ait olma anlamı yüzlerinde yok. Tam bir ideal noksanlığı var. Anadolu'da iki çeşit doğuştan gelen gurur duygusu gördüm. Biri milliyetçi olmak, öbürü de basit köylü olmak gururu.

Pera'da Tokatlayan Otelinden çıkıp elçiliğe girdiğimde, içimde, birinin beni sırtımdan vuracağı duygusu vardı.

□

TÜRKİYE'DE bu geçirdiğim dördüncü Yılbaşı yortusu. ilkinde Almanlar beni Noel ağacına çağırdılar, dışarıda Ermeniler kendi yerli şarkılarını söylüyorlar. İnsan onların karakterlerinin, halk şarkıları kadar mükemmel olmasını arzuluyor. Yine de bu konser, İstanbul'un sayısız köpeklerinin havlayışlarıyla kesilmişti. Hıristiyanlar bu coşkun havlayışa baştan cesurca karşı koydular. Fakat düşman şehrin her köşesinden güçlerini topladı ve sonunda ben Hıristiyanlara karşı, köpeklerin lehine tutuştuğum bahsi kazandım. Bizi eğlendirenler, asla unutulmayacak bir köpek havlama korosunun eşliğinde eve gitmek zorunda kaldılar.

□

BU NOEL'DE, **Mr. D** — ile otelde hoş bir akşam yemeğinden sonra beni bir kiliseye götürmesini istedim. «Bütün bu gördüklerimden sonra hâlâ imanına bağlı mısın?» diye sordu.

«Bazen neredeyse onu kaybediyordum. Fakat savaşın bizden, ondan başka her şeyi alıp götürdüğünü anlayınca ona daha sıkı sarıldım.»

Böylece neşeden kangurular gibi oynayan sarhoş ve gürültülü bir dans grubunu ve caz orkestrasını bırakarak kiliseye yalnız gidiyorum. Kilisede gece yarısı duasının ölmez güzelliği insanı hayatın korkulu trajedisinden birden uzaklaştırıyor ve ruha güç veren manevî bir besin oluyor. Eve dönerken Noel duası olan «Gel ona tap»ı mırıldanırken, ote-

lin önünde bir karışıklık ilgimi çekti: Onlar kendi şarkıları olan «artık bıktım»ı söylüyorlardı.

Ertesi günü **Mr. D**—'ye bütün öfkemi boşalttım. «Bu insanlar, burada eğlenmenin ne anlama geldiğini bilmiyorlar mı? Roma yanarken Neron lir çalıyordu. Bu insanlar burada zavallı kadınların kırık kalplerinin şarkısının dansını yapıyorlar. Birisi bir gömlek şarkısı çıkartsa, insanlar zıplayıp anıracak.»

□

EN SONUNDA **Pera**'dan sessizce uzaklaşmayı başarabiliyorum. Benim küçük Türk kız kardeşim demişti ki, «Sen hiç değişmemişsin, daima Pera'dan hoşlanmadın. Hatırlıyorum, Osmanlı Bankasına mektuplarınızı almaya giderken, siz daima Pera'nın yanından elverdiği ölçüde çabuk geçmek için atları kamçılatırdınız.»

Tekrar Topkapı sarayını seyrediyorum. Yine muazzam grup hiç değişmemiş. Ama içimde aynı sevgi yok. Bunun için de bir neden bulamıyorum. Binalar eskisi gibi olağanüstü güneş hâlâ altın renginde parlıyor, dilenciler hâlâ orada mavi gök, boğaz ve selviler aynen duruyor.

Yalnızca Türkiye'nin kalbi ve ruhu Ankara'ya geçmiş. Burası Türklerin Türkiyesi değil artık, burada ben bir yabancıyım. Beni selâmlayacak dost Anadolu yüzleri de yok.

□

YOL BOYUNCA evler eskiden olduğu gibi bir yana eğrilmiş. «Hiç bir şey değişmemiş yavrum, benim kalbimden başka» diyorum.

Ama eski tekkeden geçerken bir zamanlar yeşil kafesli

pencerenin altından bana gülümseyen müşfik yüzün orada olmadığını fark ediyorum.

Bir zamanlar pek çok hediyeler aldığım o din adamını düşünüp, gülüyoruz.

On yıl önce **Yarbay Z.** ile yürürken bu pencerede onu fark etmiştim. Kocaman, sevimli koyu gözleri yeşil bir sarığı, İran'dan gelme bir şalı vardı. Yüzünde anlayışın ötesinde bir sükûnet okunuyordu. «Bu adam ruh huzurunu ekmeye çıkmış bir ekici olmalı. Lütfen beni, ona götür» dedim.

«Götüremem» dedi Yarbay. Ve ben ne yaptığımı düşünmeden yalnız başıma yürüdüm. Bu din adamına, «sizin güzel yüzünüze bakmak için geldim,» dedim. Ondan sonra, onu birçok kere ziyaret ettim, kahvesini içtim kadınlara yaptığı duaları izledim.

O bana daha önce hiç bir Hıristiyanın tekkeye kabul edilmediğini söyledi.

«Siz beni kâfir mi sayıyorsunuz?» diye sordum.

«Hayır. Biz hepimiz Tanrı'nın çocuklarıyız. Onun çocuklarından biri, nasıl kâfir olabilir?»

□

«BU YAŞLI adama ne oldu?» diye sordum, Türk kız kardeşime.

«Hatırlarsınız onun güzel bir oğlu vardı. Yaşasın Yunanistan, yaşasın Venizelos diye bağırması istendiğinde o reddetti ve hemen öldürüldü.»

«Pekiyi, yaşlı adama ne oldu?»

«Müthiş üzüldü, bir gün uyudu bir daha da uyanmadı.»

Haremin kapısı hâlâ açık onun on üç yaşındaki küçük kızı, hâlâ bana teyzeciğim diyor. Mermer verandası üzerinde

Marmara kıyılarında güneşin batmasını bekleyerek oturuyoruz.

Benim küçük kız kardeşim «Sizi ne kadar sık düşünüyorum. Hergün bizim grubumuzu tabloya geçirmek için çalışıyor, çalışıyorum.» Bunu müteveffa **Sir Alfred East**'e tekrarladığımda içten gülerek «aziz çocuğum, **Turner** onu yapamaz mıydı?» dedi.

□

BENİM çikolata hizmetçimin yerini kim almıştı? Kahverengi kadife elbisesi ve kahverengi kadife başörtüsü içinde kömür karası, ince yapılı bir zenci bana karşılık veriyor. Onun ismi Mary olmasına rağmen ona mürekkep kadın demeliyim.

Zavallı hasta yengesinden arta kalan zamanlarda, Türk kız kardeşimle yemek yiyorum. Onun arkadaşlarından on sekizi hep bu yemeklerde hazır. Bu sefer arkadaşımın bir kürk mantosu, ve kıyıları dantelli siyah bir çarşafı var. «Buna sen çarşaf mı diyorsun» diye alay ettim. Ama Türk kadınının açılmasında atılan adımları izleyebiliyordum. «Türkiye'ye ilk geldiğimde sen bir arabayla dışarı çıkmayı istiyordun, baban ne evet, ne de hayır dediği halde çıkmamıştın. İkinci seferinde sık sık arabaya bindin. Üçüncüsünde Tokatlayan Lokantasında (yalnız kadınlara ait) yerde yemek yedik. Şimdi ise erkeklerle karışık oturulan bir lokantada çarşafsız (ben buna çarşaf demem) yemek yiyorsun. Birçok yıllar beklediğimiz bu hakları kazandığın halde, şimdi bu kadın arkadaşlarınla yemeği tercih etmişsin. Ne biçim kızsın sen?»

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN PALAS OTELİ - TÜRKİYE, FRANSA VE JAPONYA'NIN BULUŞTUĞU YER - TAM BİR MİLLETLERARASI HAVASI

«LÜTFEN Ankara'dan gelen İngiliz kadını için rahat bir oda ayırın.» Bana iyi bakılmasını isteyen bir Amerikalı arkadaşımın gönderdiği telgraf böyle diyordu. Odam gerçekten rahat ve ılıktı. Sanki bana hoş geldin diyormuş gibi. Ertesi sabah uykulu gözlerim, şimdiye kadar çok sevdiğim iki bayrağa ilişti; Türk ve Fransız. Bu iki bayrak, tutsak olarak yaşamaktansa yok edilmeyi göze alan başkaları tarafından bastırılamayacak mükemmel bir ruha sahip, iki cesur ulusu temsil ediyordu.

Daha sonra Japon bayrağı ilgimi çekti! «Japonya'nın burada işi ne» diye sordum, **İsmet Paşa**'ya.

«Ah bayan Ankara» diye gülerek karşılık verdi, **«zavallı küçük kuşun tüylerini yolar, kanatlarını kırarken, bunu izlemek mükemmel bir spor oluyor.»**

Gerçekten **Lozan**, bu Barış Konferansıyla âdeta ihtilâl havasına girmiş. Her odası tutulmuş oteller için bu bir altın

devşirmesi. Hergün öğle ve akşam yemeği şölenleri ve eğlenceler... Her yanda dünya basının temsilcileri. Nedense tarafsız bir ülkede yabancılık duyuyorum. 1914'den beri savaş içinde bulunan bir ülkü için ya da bir ülküye karşı dövüşen ülkelerde yolculuk edip yaşadım.

İnsan, herhangi bir açıdan her tür düşünceye saygı duyabilir. Ama tarafsızlık ve kişiliksizlik bana özgür ve bağımsız insanlar için gurur duyulacak özellikler gibi gelmiyor.

İsviçre'nin tarafsızlığı demek, **«Milletlerarası Kızılhaç»** ve **«Milletler Cemiyeti»** demektir. Elbette büyük devlet adamlarına ev sahipliği yapma durumuna hak kazanmış. Öyle bir hak ki tarihî barışta rol oynayacak. Böyle bir barış için bağışlayan Tanrı beklemektedir.

Doğu Ekspresi insanları bir araya getiriyor. **Lord Curzon**'u Londra'dan, **İsmet Paşa**'yı ise Ankara'dan getirmiş. İnşallah onların politik tartışmaları, barışı bizim yurdumuza onlarla birlikte getirir. Bu **Yabancı Diller Oteli**, kısa zamanda, gerçek bir **Babil Kulesi** oluyor. Çünkü tam bir uluslararası hava var. Foksrot ve kokteylerden tutun, görev dışındaki **Paşa**'nın koruyucuları tarafından söylenen Anadolu halk şarkılarına kadar burada birçok yeni ulustan insan var. **Gürcüler, Bolşevikler, Suriyeliler, Filistin**'in çocukları ve Ermeniler. Her biri bağımsızlıklarından gururlu. Hepsi de politik ayı görmekten rahatlamış.

Şu anda konferansı, **Lord Curzon** ile **İsmet Paşa** arasındaki, söz düellosu dolduruyor. Madam B'nin gerçekten canı sıkılmış. Çünkü onun söylediğine göre bizim İngiliz temsilcimiz, Fransız delegesini öylesine zorlamış ki, onun yatağa gitmesine sebep olmuş. Oysa insan gururlu ve güçlü Fransız Cumhuriyetinin başkası tarafından yatağa gitmeye zorlanacak bir kişiyi, delege olarak seçeceğine zor inanıyor.

Gelecekteki konferansları bu zorlama açısından tasarla-

dım. «Eğer zorlama sonuç verirse, biz delege olarak bir ayı seçelim, öbür delegeleri sırayla gezsin, her birine homurdansın, böylece bu delegeler yataklarına gidince, istediği şartları ileri sürsün. **Mr. Barrère**'in yaşlılıktan gelme duygusallığından sonra, **Rıza Nur**'un gençliğinden gelme ataklığı, insana tazelik veriyor. Şimdiye kadar kendini kabul ettirmekte (diplomasi sahasında) Türkiye'nin cesaret gösterdiği ilk fırsattı bu. **«Hür ve Bağımsız bir Türkiye»** sözü o kadar az işitilmişti ki... Hatta şimdi bile, buradakilerin bunu yalnızca bir blöf olarak kabul edeceklerinden korkuluyor. Acaba buradakiler (Fanatik bile dense) büyük ve iyi terbiye görmüş bir ordunun, büyük önderden gelecek bir sözle Anayurdu kurtarmak için, askerî uzmanlar tarafından hazırlanmış olarak bekletildiklerini biliyorlar mı?

Ankara'nın her yanında duyduğum **İstiklâl Marşı**'nın, Anadolu halk şarkılarının, caz havasına uymaması gibi, konferansın havasına uymadığını görmek insanı üzüyor.

Amerika da temsilciler göndermiş. Başlarında **«Çocuk»** soyadlı, gözlemci dedikleri biri var. Herkes ona «çocuk gözlemci» ya da kendi aralarında fısıldayarak **«izci»** diyorlar. Durumu biraz daha komikleştireyim: Roma'da kendinden önce elçilik görevinde bulunan uzun beyaz sakallı, saçları kırlaşmış elçi **Robert Anderwood Johnson**, gibi yaşlı biriyle karşılaşacağını sanmıştım. Oysa bu Amerikalı, bir zamanlar, kendisine Fransızcamla bir yol sorduğumda, bana yolu gösterip kapının zilini çalarak, sessizce uzaklaşan genç adamın ta kendisiydi.

Konferans'ta büyük devletler sırayla Türkiye'yi **«hizaya girmeye»** çağırıyorlar. Oysa kendi kabalıkları Türk delegelerini, basının tanımladığı gibi, alışılmışın ötesinde atak durumlara düşürüyor. Ondan sonra **«izci»** ya da **«çocuk gözlemci»**, **İsmet Paşa**'ya lütfen biraz yumuşaklık gösteriyor,

diyor ki «görüyor musun, bütün dünya senin aleyhindedir.» Buna karşı **İsmet Paşa**'nın soylu karşılığı «**biz buna alışmışız**» oluyor.

Ankara'da olduğu gibi, burada da herkes her gün politika konuşuyor. Bana dediklerine göre **Cenova**'da eğlenirlerken, **Lozan'da** çalışıyorlarmış. Ben bu çalışma kelimesine tam inanıyorum. Gerçekten Türk delegeleri sabahın iki ve üçüne kadar çalışıyorlar, ama eğlenmeyi de büsbütün unutmamışlar. Komisyonun genç üyeleri, ara sıra dansa gidiyorlar. Dansı çok ciddîye alan **Hüseyin Cahit** «ayaklarınızı ısıtıyor» diyor. Ben de «Türklerin ayakları soğuk değil ki. Sizin dansı gerçekten sevdiğinize inanmıyorum. Siz yalnızca dans edebileceğinizi göstermek için dans ediyorsunuz» diyorum.

Basın, kendine göre küçük çapta bir saray olan, Saray Otelinde lüks odalara yerleştirilmiş Bir barı, bir gramofonu, rulet masası, mükemmel bir dans pisti ve bu arada da yazı yazmak için bol odası var. **Mr. Ward Price** saygılı bir biçimde ahlâk kurallarının, benden bir röportaj istemesini önlediğine, üzüldüğünü söylüyor. Niçin gazetecilik ahlâkı, onun görevini iyi bir sportmen olarak yapmasını önlesin?

Lozan'da yazdığı makaleler her zaman basılmamasına rağmen onun gibi oldukça sayılan bir gazeteciye, basın aleyhinde çok şiddetli saldırılar yaptım. «Nasıl olur da eğitim ve yetenek sahibi gazeteciler, halkın oyuyla oynayan, büyük patronların elinde araç durumuna düşmeye izin verirler?» «Basının gücü» sahtedir. Siz, bize kendi ilgilendiklerinizi ve yargılarınızı asla veremiyorsunuz. Ya, bir kuruşluk bir haber alıyoruz ya da yalanlarla dolduruluyoruz. Shakespeare'e «yazıklar olsun, insan sevgilisini başkasının gözüyle nasıl seçebilir?» demiş. «Onun gibi başkasının kulağıyla yazmak, yüz defa daha kötü değil midir? Siz yalnızca **Mr. Mac Cleure** hazretlerinin desteklediğini yazabilirsiniz. O, kuşkusuz na-

muslu ve tarafsız olmasına rağmen tam anlamıyla özgür sayılmaz. O sizi her gün Regent Park'taki hayvanlar gibi beslemektedir. Ve iyi bir geceden sonra siz bu gıdayı hazmedersiniz. Özel bir muhabirin yapması gereken şey, yerinde kişisel görüşlerini yanlış izlenimlere kapılmadan resmî bir rapor halinde bildirmelidir. Halka **Mr. Mac Cleure** yoluyle ulaştırılan haberlerde İsmet Paşa'nın tuhaflıklarına gülmek öğretilmektedir.»

Şimdi ben Paşa'nın hazırlandığını duydum ve **Lord Curzon** da kendi kısmını hazırlıyormuş. Ama bu düelloyu bizzat kendim izlemeyi istiyorum.

İnsan Hague'da ikinci konferansın en dramatik anlarını *hiç unutabilir mi? Eğer onları bizzat görmemişseniz, onlar* hakkında yazamazsınız. Hatırlarım **Mr. Choate,** bir öğleden sonra, silahsızlanma üzerinde konuşacaktı. Ayağa kalktığı zaman **Baron Mareşal Von Bieberstein** özellikle kulaklarını kapattı ve bir kâğıt parçasına bir şeyler yazmaya başladı. Kendini kumanda eder gibi dikleştirerek, soylu ve ciddî bir hava içinde **Mr. Joseph Choate** başladı; «Ben bu konuşmamı **Baron Mareşal** için, çok büyük bir incelikle hazırladım. Eğer bu soylu centilmen bu öğleden sonra beni dinlemek için çok meşgulse, belki de başka bir gün için randevu vermesi çok daha iyi olacak.» Elbette ki bu büyük Amerikalının soylu Baron'u yola getirmek için bu davranışını, bir muhabir görmeden, işitmeden anlatamaz.

Kuşkusuz ilk elden bilgi edinmenin güçlüğünden dolayı pek çok insan Türklerin aleyhinde olmuştur. sözgelişi bize **Rıza Nur**'u atak olarak tanıtmışlardır. Oysa, o **«Ermenilerin Ulusal Yurdu»** saçmasını saatlarca sabırla dinledikten sonra gerçeği söylemesine izin verilmeden büyük bir ruh kırıklığı içinde konferans odasını terk etmişti.

Ve gerçek, önemli konular üzerinde bilgi veremedikleri

zaman gazeteler, nefret alevlerini Türkler aleyhine körüklemek, ya da suçlama parmağını onlara çevirmek için hesaplı birkaç gereksiz ayrıntıyı büyütmeye hazırdılar. Birisi dedi ki: «Türk askerî uzmanı bir haritayı hazırlamakta küçük bir hata yapmış, hatalı olduğunu da kabul etmemiş.» Fakat ne olursa olsun bu konunun bu kadar önemli olmaması gerekir. Genel politikaya en küçük bir etkisi olmadan düzeltilebilir. Şunu unutmamalı ki zavallı adam, değişik sistemlerde hazırlanmış bir harita üzerinde çalışıyordu. Öyle bir dilde yazılıydı ki tersine okunuyordu Ayrıntıyı Avrupa ölçü ve yöntemlerine çevirirken küçük bir hatanın yapılması o kadar önemli olmayabilirdi. Ama gazeteler belki de hiç yapılmamış bu küçük hata için sütunlar dolduruyorlar. Buna karşılık hayatî önemdeki sorular basında hemen hemen bütünüyle ihmal edilmektedir. Ve «atak» Asyalıların içi acı bir nefretle dolmaktadır. Mr. Mac Ciure'un «onlar eleştiriyi beklemelidirler» şeklinde konuşması saçmadır. Onların yakındıkları eleştiri değil, kendi görüşlerinin büsbütün inkâr edilmesidir - çok değişik bir şey.

Benim bu tarzda saldırdığım gazeteci bütün söylediklerimin doğruluğunu kabul etti. Dedi ki; «halk yalnış yola götürülmüştür, ya da aldatılmıştır, diyebilirim. Ben kendi hesabıma gazetenin satışını artıracak, yeterli ölçüde acıklı ve ilgili birinci sınıf haber gönderdim. Ben birkaç kere yazdığım yazıların bir biçime sokulması mazeretiyle resmî haber haline getirilmesine imzamı koymadım. Sizi temin ederim ki sözleriniz boşa gitmemiştir.» Umarım ki o, bu yeminini yerine getirir. Halen basın ne bir eleştirici ne bir ilham verici ve ne de entrika denetleyicisidir. Yalnızca iyi ve kötü hükümetleri yansıtır. Sözgelişi İstanbul'da Amerikalı ve İngiliz özel muhabirleri, birkaç casus aracılığıyla dedikodu ve kulak

dolması sözleri bir araya getirip gönderdiklerini içtenlikle itiraf etmişlerdir.

□

TÜRK BASINININ propagandası şair **Kemal Bey**'in (Yahya Kemal Beyatlı) ve **Ruşen Eşref**'in (Ünaydın) yönetimi altında... Böyle edebî değerleri olan kişiler, bu iş için, bir saatçının kömür çıkarması işine ne kadar uygunsa, o kadar uygun. Türkiye'de propagandanın ne kadar ehil ellerde olması gerektiğini anlamıyorlar. Görevler onları dolduracak kişilere göre yaratılmakta. Buna karşılık boş işlere uygun insanlar hemen bulunmuyor.

□

LOZAN'DA **Lord Curzon**'la tanışmak bir sürpriz ve zevk oldu. Eğer İngiliz prestijine geleneksel saygıyı ona İsmet Paşa ve Türk delegeleriyle konuşurken tam rahat olmasını sağlasaydı, çok iyi bildiği bir çekicilik ve ustalıkla tartışmaları yönetseydi, eminim ki her iki ülkeye yararı büyük olacaktı.

Her ne kadar onun resmî davranışları tartışmalarda, kararlı bir insan olduğu izlenimini kuvvetlendiriyorsa da, ben onu, yolculuğumun en özel ayrıntısıyle içtenlikle ilgilenir buldum. Derin soruları, her iki yanı dinlemeye hazır olduğunun ve gerçekten daha önceki inanışlar ne olursa olsun, öbür ülkenin görüşünü ve insanlarını anlamakta, acele ettiğinin belirtisiydi. Benim için şahsen o, yalnız kibar değil, aynı zamanda saygılı bir dinleyiciydi. Benim on beş yıllık çalışmalarımın ve serüvenlerimin, yurdumda, bir görev olarak ka-

bul edilmesinde takdirlerini ve iltifatlarını gerçek, bir minnettarlıkla kabul edebileceğim tek İngiliz o idi.

İsmet Paza, bana milliyetçi hareketin önemini anlamakta **Lord Curzon**'a yardım edip etmediğimi sordu.

«Belki biraz yardım ettim» diye karşılık verdim. «Fakat o, daima tam gerçeği anlamıştır. Yalnız korktuğum, siz ve arkadaşlarınızın Batı'da onun ihmal edemeyeceği bir halk oyuna bağlı olduğunu anlamakta güçlük çekmenizdir.»

«O, bir Ermeni vatanından söz etmenin saçmalığını biliyor mu?»

«Evet o, bunu, bir eşeğin burnunun altına, bir yığın arı bağlamanın yararsız olduğunu bildiği kadar biliyor. Fakat sizin haklı olarak söylediğiniz gibi bu, yalnızca onun işi değildir. İngiltere, Amerika ve öteki devletleri dinlemezlik yapamaz. Onu zor durumda bırakmanız size barış ve adalet getirmez. Sizin ve **Rıza Nur**'un geleneksel diplomasinin, zaman kaybettiren yöntemleriyle sabırsızlanmanıza şaşmıyorum. Fakat bu demokrasinin bir cilvesidir. Sırf halk oyunu uyutmak için bazen duyduğumuzdan ve niyet ettiğimizden daha az hoşgörürlü ve daha fazla inatçı tutum takınmamız gerekiyor.»

□

LORD CURZON'UN sempati gösterileri ne kadar akıllıca ve içten olursa olsun, gerek İngiltere'de ve gerekse Avrupa'da genel tutumun hâlâ eski Türkiye'yi yorumlayış biçimine dayandığını anlamalıyız. Sözgelişi, İstanbul'daki uzmanlarımız hâlâ milliyetçilere, **Abdülhamit** Türklerine emretmeye alıştıkları biçimde davranmaya çalışıyorlar. Tabiî Ankara bundan çok sıkılıyor. Bizim ataklarımız da sorunu düzeltmeye çok az yardım ediyor.

Büyük Millet Meclisindeki bu insanların başarılarını kutlamak, yalnız akıllı değil, aynı zamanda soylu bir davranış olacaktır. Onların başarılarını İngiltere parlamentosu saygı ve şerefle karşılamalıdır.

□

İSMET PAŞA'YI görevinin büyüklüğü altında oldukça yorgun buldum. Kendi halkı bile daha fazla başarı kazanamadığı için onu eleştiriyor. Bir gün bana «beni, bir asker olduğum halde sizin en büyük devlet adamlarınızdan biri olan **Curzon** ile tartışmaya gönderdiler» dedi.

Ben ona, **Lord Curzon**'nun içtenlikle «biliyor musun ben bu küçük adamı seviyorum» dediğini söyledim.

«Ben de onu sayıyorum» oldu anî karşılığı. Bu sırada parlak gözleri umut ve cesaretle yandı.

Başka bir gün yine bir karamsarlık içindeydi; «Eh artık savaş gerekiyor!»

«Fakat bu kelimeyi duymayacağım. **Rıza Nur, Tevfik, Hikmet,** bütün Türklere aynı şeyi söylüyorum. Biz ormanın içindeyiz. Yürüye yürüye çevrede bir yol buluncaya kadar devam edeceğiz.»

□

LORD CURZON, tabiî bana hiç bir şey söylemedi. Fakat sorduğu sorulardan, ne elde etmek istediğini tahmin etmeye çalıştım. İnşallah yanlış tahmin etmiştim. Rusya'dan korktuğu için Musul'u elinde tutmak kaygısı var. Petrol satın alabiliriz. Ve Türkler bunu bize satabilirler. Araplara yapılan bir vaat tutulmamıştır. Eğer bizim davranışımız Türkiye'yi, Rusya'yla geçici bir dostluğa sürüklemişse hiç kimse,

Alman Yahudisi Sovyetlerden ne bekleneceğini bilemez. Belki de Hindistanı onlardan korumaya, yeni Türkiye'yi şerefimizle kabul etmekten daha çok ihtiyacımız var.

İngiliz İmparatorluğu güven üzerine kurulmuş ve onun üzerinde canlı kalacaktır. Yanlış ata oynamaktan korkmak üzerine kurulmuş bir politika yanlıştır. Bir anlık duraklamanın savaş ve milyonlarca hayat kaybıyla eş olduğu bir zamanda bunu sürdürmek caniyane bir politikadır.

Lord Curzon'un koalisyona katılması kendisinin ününü oldukça sarsmıştır. Özgür ve bağımsız Türkiye için açıkça ortaya çıkmayı beceremezse milliyetçiler kendilerini savunmak için savaşacaklardır.

□

KONFERANSTA hepimizin dikkatle izlediği bir kişi var. Bir zamanlar **Venizelos**'un yüzünü havarilerden biriyle karşılaştırmıştım. Şimdi ise kötü ruhlu bir kuş gibi İngiliz delegelerinin arasında dolaşmakta, anlaşılmaz bir biçimde hâlâ bizim diplomatları uyutmakta, her gittiği yere dert götürmektedir. **Cavit Bey** bana bir zamanlar her ikisine çay ikram ederken ne kadar gururlu olduğumu hatırlatıyor ve gülüyor.

İlk kadın diplomat olarak **Melle Stancioff**'a insan büyük ilgi duyuyor. Kişiliği bu ilgiye lâyık. Uzun ve ince yapılı. Doğuluların büyük gözlerine sahip bu kadın, İngilizceyi kusursuz konuşmakta, işini de çok sevmekte. Ona bir diplomat için yirmi bir yaşında olmanın bir gerekçe teşkil ettiği yolundaki saçmalığı tekrarladım. O yirmi yedi yaşında ve bu düşünceye yalnızca gülüyor.

İngiliz Dışişleri Dairesinin Daimî Başkanı Sir **William Tyrell**, İrlandalılara özgü çekiciliği ve hızlı düşünmesiyle

Makyavel kadar akıllı. Kendisine ikinci planda işler başkanı adını vermekle memnun oluyor. Fakat **Mr. Forbest Adam** ve **Mr. Harold Nicholson** gibi kişiler daha Türk delegeleri kendi beşiklerindeyken tecrübeli diplomat durumundaydılar. Bu, İsmet Paşa'nın bazen yakındığı gibi eşit şartlarla mücadele şansını ortadan kaldırıyor. Fakat ben onların konuğu olarak yemek yerken hiç de bir dövüş yoktu. Bizi çağıran **İsmet Paşa**, ev sahipliğinin kültürlü bir rahatlığı içinde dostça ilişkileri çok iyi yönetiyordu. Benim anlayışıma göre bu İngiliz, ikinci işler başkanı çok muktedir bir kişi. Türklerin korktuğu gibi Rus taraftarı değil. Hepsi barış için kaygılı. Milliyetçilerin görüşünü anlamakta oldukça samimîler.

□

Mr. POİNCARE ve Mr. **Mussolini** Konferans sırasında **Lozan**'ı ziyaret ettiler, **Lord Curzon**'la yemek yediler. **Mustafa Kemal**'in, kaldırılması gerektiğini açıkladığı Patriklik hakkında pek çok konuşmalarım oldu. «Öteki Bizans artıklarıyla birlikte onun da temizlenmesi gerek.» Bu konu özellikle Türkiye için oldukça güçtür. Çünkü bir zamanlar bu ulusun, başka insanların dinine karşı gösterdiği muazzam hoşgörürlülük gibi büyük bir güçten doğmuştu bu sorun. Ama şimdi bu hoşgörürlülük güçsüzlüğe yoruluyordu. Bizanslılar küçük Asya'ya göç etmiş Türk boylarını egemenlikleri altına aldıkları zaman onların dinlerini değiştirip, Ortodoks kilisesine katılmaya zorlamışlardı. İncil ve duaları Türkçeye çevrilmişti. Böylece plansız bir Türk-Ortodoks kilisesi ortaya çıkmıştı. Fakat daha sonra Selçuklular ve Osmanlılarla, Anadolu Müslüman ellere geçmiş ve halkın Ortodoks dinine karışmak için hiç bir girişimde bulunulmamıştı.

Ancak Osmanlılar İstanbul'u yönetirlerken ve Sultanlar

Yunan Patrikliğini desteklemek için gittikçe gelişen kendi yetkilerini kullanmaya başladıktan sonradır ki Anadolu, Helenlerin kuvvet kazanma oyunlarına tanık oldu. Savaş süresince Patriğin entrikaları daha açık ve daha pervasızca sürdü. Bu, **Papa Eftim** efendinin Meclis'te **Fener Kilisesinin** Ortodoks kilisesinden ayrılmasını ve Anadolu'daki Ortodoks kilisesinin Trakya ve İstanbul'a sahip olmasını teklif etmesine kadar böyle devam etti.

Buna rağmen **İsmet Paşa,** Türkiye'deki dinsel hoşgörüden söz edince, **Lord Curzon** cevap verdi; «Hoşgörür olduğunuzu nasıl ileri sürebilirsiniz. Eğer Patrikliği kaldırırsanız bütün geçmiş tarihiniz mahvedilecektir.» Ve milliyetçilerin aleyhine böyle bir saldırı tehlikesiyle karşılaşmaktansa, **İsmet Paşa** boyun eğdi.

Açıkça söyleyeyim ki, bu koparılmış hak, bana çok ağır bir tehlike gibi görünüyor. Bu yolla izin verilen karışma yetkisi, onlar için bir felâket doğurabilir, bu onların çok itiraz ettikleri, birkaç yabancı yargıcın varlığından kötüdür. **Mr. Nicholson** benim, **Lord Curzon'**a Türklerin ne kadar çok iddialardan vazgeçtiklerini söylediğimi umut etti. Ve dedi ki: **«Onların hoş görürlüğü çok iyidir.»**

□

İSMET PAŞA dedesinin politika yeteneği kendisine miras kalmış, **Kâmil Paşa'**nın torunu **Hikmet Kâmil** ve **Yarbay Tevfik'**le birlikte, bütün gece çalışmaktadır. Kendi delegelerine yapılan korkunç baskıları karşılamakta en ufak bir başarısızlığın, onları bir aşağı ırk olarak damgalayacağını bilmektedirler. Bu duruma düşmemeye de kararlıdırlar. Gerçekten bir sabah saat üçe kadar çalıştıkları böyle yorgun gecelerden birinde İsmet Paşa'dan kendi görüşleri hakkında

kısa bir konuşma elde ettim. Ve bundan sonraki sayfalarda, bunları bir araya topladım.

İsmet Paşa, Edison gibi sağırdır. Ve belki de bu büyük buluş adamı gibi **«her ne kadar insanlar kulaklarınıza bağırdıkları zaman bu bir rahatsızlıksa da bütün geri kalan zamanlarda tam bir avantajdır»,** şeklinde düşünmektedir. Sözgelişi akşam yemeğinde konuşmaları dinlemektense, insan kendi düşünceleriyle baş başa kalabilir.

İsmet Paşa, diplomaside bir büyük üstünlük olan «yalnızca *işitmek istediğini işitebilir.*» *Konferanstaki çalışmaktan* tatmin olup olmadığı konusunda «Biz barış için elimizden geleni yapıyoruz. Fakat bir ulusun, başka bütün devletlere karşı koyması çok zordur. İsteyerek ya da istemeyerek bizim ulusal amaçlarımızın bize ne anlama geldiğini göremiyorlar. Onların Yunanlılara ve Bulgarlara teklif etmeyi akıllarından geçiremeyecekleri şartları gururlu bir ulus olarak bize nasıl kabul ettirebilirler. Diyorlar ki, büyük devletler bizden barbar olarak nefret eden ve bize güvenmeyen kendi halklarının oyunu susturmak zorundadırlar. Fakat biz eminiz ki bu devletler isterlerse halkın oyunu değiştirebilirler ve bütün dünyaya artık bizim özgür ve bağımsız bir ulus olmak için uygar yöntemler kullandığımıza inandırabilirler. Bizim bir devlet olarak var olma hakkımız gibi, hayatî bir sorun *ortada dururken, tartışmaya ihtiyacı olmayan ayrıntılar* üzerinde çok zaman kaybedildiğine inanıyoruz. Sözgelişi her zaman olduğu gibi şimdi de Müslüman ve Hıristiyanlara eş haklar teklif ettiğimiz bilindiği halde yine de bizden Hıristiyanları askerlik görevinden muaf tutmak gibi eşitsizlikler istenmektedir»

«Eğer öteki devletler bizim görüşümüzü kabul ederlerse bize çok büyük bir lütufta bulunmuşlar gibi kabul edilmektedir. Biz ise onlara bizim bütün isteklerimizi en aşağı

çizgiye kadar azalttığımızı kendilerine hatırlattığımızda gülmektedirler. Kendi evimizde bize bir odayı geri vermeyi büyük bir lütuf» sanmaktadırlar.

«Üç yıldan beri Türkiye örgütlenme yeteneğini büyük canlılığını ve ülkeyi gençleştirmek için derin özlemini kimsenin tartışamayacağı biçimde ispatlamıştır. Biz buraya büyük devletlerin bunu akıllarından çıkamayacağına inanarak ve güvenerek geldik. Oysa böyle olmamaktadır. Onlar kendilerine güvenmemizi rica ediyorlar. Ama bize güvensizlik gösteriyor, belki de eskiden haklı olan, fakat şimdi çağ dışı sayılacak eski çökmüş Türkiye'ye yaptıkları davranışı yapıyorlar. Böyle bir davranış, tatmin edici bir gelişme sağlayamaz» diyor.

«Barışı önleyen başlıca engeller nelerdir?» «Musul - adlî kapitülasyonlar - Malî yardım tazminatlar. Biz tazminat olarak yalnızca dört milyar altın frank istiyoruz, tamamen yıkılmış bir ülke için bu, çok küçük bir rakamdır. Kaybedilen hayatlar bunun içinde sayılmamaktadır.

«Musul, İngiltere tarafından hiç bir zaman işgal edilmemiştir. Ama İngiltere işgalci kuvvetin haklarını istemektedir. Savaşın sonunda bizim ordular yerinden hareket ettirildiğinde, onların kuvvetleri Musul'dan çok daha uzaktaydı. Onlar Musul'u «Silâh bırakma» anlaşmasının şartlarını zorlayarak ele geçirmişlerdir. Aynı İstanbul'a yaptıkları gibi. Fransızlar da Adana'da aynını yaptılar.

«Musul'un halkı, küçük bir Arap azınlığıyle Kürt ve Türklerden ibaret... Bu nedenle, uluslararası Avrupa sınırlarını tespit eden ilkelere göre, Musul, Türkiye'ye ait olmalıdır. Musul'un Mezopotamya'nın bir parçası olmadığını kabul eden **Sykes - Picot** Anlaşması da bunu böyle tanımaktadır.

«Musul, malî yönden, Fransız Dışişleri Bakanlığı tara-

fından İngiltere'ye teslim edilmişti. Fakat **Mösyö Clemenceau** daha sonra, orada petrol olduğunu önceden bilmediği için özür dilemişti. Musul'daki Kürtlerin Araplarla bir ortak yönleri yoktur. Tabiî olarak Anadolu'daki kardeşleriyle birleşmek arzuları vardır. **Niçin ırksal sınırları kendilerine inkâr edilmiş tek ulus biz olalım yeryüzünde?** Topluluğun sayıca dörtte birinden az olduğu halde nasıl olur da Arap azınlığını ileri sürerek İngiltere Musul'u ilhak hakkını isteyebilir?

«Yabancı uyruklu yargıçları kabul etmemizde direnmeleri, Ulusal bağımsızlığımızla bağdaşmadığı için, bizim hükümetimize onur kırıcı gelmektedir. Bizim işlerimize karışma ve Devletin otoritesine karşı böyle bir saldırı, bizim kendi çıkarlarımızdan başka Türkiye'deki yabancıların çıkarları için de uygun olmayacaktır. Böyle bir şey, Türk ve Yabancı İdare Hukuku arasında devamlı sürtüşmeler, çıkar çarpışması ve karışıklık doğuracaktır. Bu herkes için ticaret güvenliği yönünden çok kötü sonuçlar verecektir. Yine demek ki büyük devletler kum üzerinde bina inşa etmek hevesindedir.

«Malî yardıma gelince, bu bizim için oldukça güç bir konudur. Fakat hiç bir surette yalnızca para konusu bizi İngiltere'den ayıramayacaktır. Ben şahsen kuvvetle inanıyorum ki büyük devletler eskiden edindikleri taraflılıktan bir kere kurtulabilirlerse geleneksel dostluk yeniden canlanacaktır. İngiltere ve Türkiye elbette birbirine ihtiyaç duymaktadır. Bizim İngiltere'ye İngiltere'nin bize ihtiyacımız var. Ama İngiltere'nin bize reva gördüğü haksızlıktan ötürü kendi aleyhine, Müslüman halkta doğurduğu kızgınlığı ortadan kaldırabilseydik.»

«Güçlü bir İngiliz. Türk dostluğu yalnızca Yakın Doğu ve İslâmiyet için barış değil, aynı zamanda bütün dünya için barış demektir.»

İnsanlar bana soruyorlar. «Niçin Lozan başarısız olmuştur?»

Ben karşılık veriyorum: «Başarısızlığa uğramamıştır. Eğer **İsmet Paşa** tabanca namlusu altında kendi ulusunun onaylamayacağı bir antlaşma imzalamış olsaydı, o zaman bu başarısızlık sayılırdı. O, büyük devletlerin önerdiği şartları kendi meclisinin kabul etmeyeceğini biliyordu. Ve **Lord Curzon**'a söylediğim gibi, Ankara'da **İsmet Paşa** arkadaşlarıyle konuşmak zorundaydı. Meclisin onaylamayacağı konularda direnmek, barışı geciktirmek demekti.»

İsmet Paşa'nın dediği gibi **«Biz Anadolu'yu köylülerinin kanı ve parasıyla satın aldık, ölebiliriz, fakat onları asla aldatamayız.»**

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER - MİLLETLERİN PARLAMENTOLARI, GERÇEK BİR TARAFSIZLIK GÜTMELİ

BİZLER gibi **Milletler Cemiyet**'ne inanmış olanlar için, Türkiye'nin bütün ulusların toplandığı büyük parlamentoda, güvenini kaybetmiş olmak derin bir üzüntü kaynağıdır. Özellikle şimdi bu güven **Lozan Konferansı**'nda, aramızdaki ayrılıkların çözümlenmesinde çok büyük bir rol oynayacaktır. Bu bütünüyle Türklerin hatası değildir. Gerçekten her şeyi düşünürsek, onları başka bir tutum takınmaya zorlayamayız.

Onlar için **Milletler Cemiyeti** en azından İslâmlığın karşısındadır. Ben **Lady Gladstone**'nun başkanlığını yaptığı lise kulübünün kurucusu olarak böyle bir düşüncenin inkâr edilmeyerek devam etmesine izin vermenin tehlikesini **Lord Robert Cecil**'e tekrar tekrar söylemeye çalıştım. Eğer bu İslâm aleyhinde oluş ortadan kaldırılmazsa daha çok yayılacak ve daha sıkı yerleşecektir.

Türkiye savaş yıllarında İngilizlere ait mallara hiç karış-

mamış ve İngiliz tüccarları savaş süresince İzmir'de iş hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buna karşılık biz, yalnızca düşman toprağını elinden almamış, aynı zamanda onu satmışızdır. Sözgelişi bir örnek olarak İngiltere'de büyümüş ve bir İngiliz dostu ilân edilmiş bir işadamının mallarının bir Yunanlıya değerinin dörtte birine satılmasını ve parasının hükümete devredilmesini gösterebiliriz. Bu bey bir vatan haini bile kabul edilse mallarının tam değeri verilmeli ve son derece yüksek faizle ödünç alınmış parayla varlığını sürdürmesine izin verecek yerde, yurt dışından çıkarılmalıydı. Öte yandan Osmanlı Hıristiyan malları hükümetin haczinden serbest bırakılmıştır. İki komşu arasındaki bu ayrı davranış bizim iddia ettiğimiz adalet duygusuyle bağdaşamaz.

Türk, Alman ya da Avusturya'dan alınmış malları, düşman malıdır diye cebe atmak alışkanlığı bizim gibi ünlü bir imparatorluğa yakışmamaktadır. Bunun için de Fransa ve İtalya'yı aynı şeyi yapıyor diye suçlamak imparatorluk için soylu bir savunma örneği olamaz. Gerçekten Fransa, Türklerden bir kuruş bile almadığını savunmaktadır.

Milletler Cemiyeti'nin yetkisi bu kadar açık bir haksızlık karşısında ise karışmamalı mıdır? **Cenova'daki Milletler Cemiyeti** binasını geçen gün gezerken **Sir Eric Drummond** bana niçin Türkiye'nin hâlâ **Milletler Cemiyeti**'nden şüphelendiğini sordu. Ben de ona bizim en sorumlu devlet adamlarımızın nutuklarına bakmasını söyledim. **Lloyd George**, İslâmiyete saldırılarını yaparken, Müslümanlar İngilizlerin aleyhlerine nefret biriktiriyorlardı. **Lord Balfour** ve **Lord Robert Cecil** aynı saldırıları yaparken, İslâmiyet dinlemektedir. Ondan sonra da onlardan adaleti ve acımayı esirgeyince Türkiye **Milletler Cemiyeti**'ne güvenini kaybetmektedir.

Milletler Cemiyeti, Yunanlılar İzmir'e çıkınca sesini çıkarmamış, onlara göz yummuştu. İngiltere de Türkiye'nin

temsilcileriyle konuşmayı reddedince, **Mustafa Kemal** silâha sarılmıştı. Bu Türkiye'ye bir zafer kazandırmışsa da Anadolu'yu yıkıntılar içersinde bırakmıştır.

Bütün ulusların duygularını göz önüne almak, **Milletler Cemiyeti**'nin başlıca özelliği olmamalı mıdır? Dünya kardeşliği bu demek değil midir? Buna rağmen **Mr. Pitt** isimli birinin haremde esir Rum ve Ermeni kızlarını araştırmasına izin verilmesini istemiştir. Bu Türkiye'nin bağışlayamayacağı ve unutamayacağı, anlaşılmaz bir hakarettir. Türkler çok eski gelenekli, gururlu ve soylu bir ırktır. Bunu anlamıyorsak, hiç olmazsa saygı göstermeliyiz. Onlar için ev ve aile hayatı mühürlü ve kutsal bir kitap gibidir.

Pekiyi niçin harem hakkında bir rapor hazırlanması denenmiş tecrübesi ve dünyaca tanınmış liberal geniş düşüncesiyle **Halide Hanım** gibi bir hanım yerine, bir Romanyalı kadın şaire teslim edilmiştir? Biz geçmişte Türkiye'de biraz kalmış, mürebbiyelerin düşüncelerine öyle dayandık ki, bu düşünceler yalnız mübalağaları ve saçmalıklarıyle heyecan doğurmak isteyen yazarların, konuları olmuştur.

Türk haremindeki Rum ve Ermeni hizmetçiler bu yol bir karışmayı iyi karşılayacaklardır. Çünkü onlara bu Müslüman evlerde, hiç bir Hıristiyan kadının rüyasında bile göremeyeceği anlayış, eşitlik ve şefkatle davranılmaktadır. Onlar bazen ev yönetimini ellerinde bulundurmakta ve ara sıra da Paşa'nın sevgilerine mazhar olmaktadırlar. Nasıl yabancılar ülkenin ticaret hayatını ellerinde tutuyorlarsa, bu hizmetçiler de, para kesesini denetliyor, ev işlerinde öğüt veriyorlar. Bunun karşılığında elbette Türk tam bir vefa beklemektedir. Bunu vermeyenlerin, ya da kötüye kullananların vay haline...

Bunun dışında Amerika'nın yardım gönüllülerinin ve başkalarının kötü propagandası, **Milletler Cemiyeti**'ne kötü

bilgi vermekte devam etmektedir. Eğer güvenilebilir bilgi olsaydı, bu hatalar hiç bir zaman olmayacaktı.

Gerçekten **Müller Cemiyeti** kendi basınının şerefli ve tarafsız başkanı şunu bildirmektedir: **«Biz Yunan ve Ermeni propagandasının gerçek değerini yokladık, sonuçta Türklere sempati duyduk. Böyle bir pişmanlık çok geç ama belki yine de daha akıllıca bir politika güdülmesine yol açabilir.»**

Fethi Bey, Londra'yı ziyaret ettiğinde haremin Türkiye'de kalmış, eski bir mürebbiye tarafından nasıl yanlış tanımlandığını görmekle ve Bostonlu bir kadının, güzel Rum kızlarının Türkler tarafından kaçırılmalarını önlemek için, yüzlerini nasıl bozduklarına dair yazılarını okumakla çok acı izlenimler edinmişti. Bu gibi sözler, basın tarafından desteklenmeseydi halk tarafından bu kadar kolay kabul edilmeyecekti.

Öte yandan Türklerin kendilerini suçlayanlara karşı tutumunun pratik olmaktan çok aldırmaz olduğuna dikkat etmek gerek. Onun gururu bu suçlamalara cevap vermeyi önler ya da doğruyu yaymasına izin vermez. Kadere inandığı için, bunların bir gün gerçek olarak ortaya çıkacağına kanaat getirmiştir. Onlar propagandacıyı kendi gözlerinde büyütmezler, çünkü kendi düşünüşlerine göre bir ideali savunma için para alan kimse bir politika fahişesinden farklı olamaz. «Benim için çalışan, bana inanmalı, gerçek bir dost olarak bana yardım etmeli» demektedirler. Şu anda, Avrupa onlara gerçekleri konuşturmak yönünden yararlı olamıyor. «Biz ne yapsak kötü oluyor» diyorlar.

Doğu'da, gazeteler olmadan da haberler, doğru bir hızla yayılmaktadır. Her söz için gerekçe ve doğruluk belirtisi arayan bir yabancı, istatistik ve tam rakamlar konusunda karşılaştığı dirençten ötürü şüphelenmekte haklıdır. Ben kendi hesabıma, Bursa'da bir İtalyan kadınının anlattığı, ta-

mamen inandığım fakat ispatlayamayacağım bir konu üzerinde daha çok bilgi toplamak isterdim. **O dedi ki, Yunanlılar içindeki mahpuslarla birlikte bir Türk hapishanesini yakmışlar. Ölünceye kadar onların yanarken çıkardıkları sesleri unutamayacakmış.** Ama bana hiç kimse kaç mahpusun öldüğüne dair bir rakam veremeyecektir. Valiye telefon ettim. Konağı biraz önce bütün evraklarla yanmıştı. Ankara'da, İstanbul'da, **Lozan**'da soruşturmalarıma rağmen daha çok bilgi öğrenemedim.

Azınlık Komitesi'nin Norveçli Başkanı, akıllı ve haklı kararlar veren birisi... Ona göre «Asyalıların Avrupalı gibi davranmalarını beklemek boşuna... Bizim Avrupalı olarak davranmak ne kadar hakkımız ise onların da her şeyi Asya'lı tutumlarıyla yapmaları olağan... Doğru ve Yanlış anlamı her yerde ortak olabilir ama, bundan ötesi için hiç bir şey yapılamaz.» O, aynı zamanda, azınlıkların korunması için, çoğunluğa bağlılığın sağlanması gerektiğinde benimle aynı düşüncedeydi. Ben ona, Ermeni topluluğunun başkanının Papa'ya müracaat ederek, kendilerini Türklere emanet etmelerini rica ettiğini söyledim. Türkler onlara gerçekten koruyucu olmuşlardır.

Milletler Cemiyeti, Türkiye'de Hıristiyanlar lehindeki propagandayı durdurmak yoluyle Hıristiyanlara gerçekten yardım edebilirler. Bundan en çok Anadolu'daki Ermeniler zarar görüyor.

İnsanın hayalindeki Milletler Cemiyeti'nin Türkiye ve bütün insanlık için yapacağı pek çok şeyler vardır. Biz yalnızca onu, daha mükemmel olmakta acele etmediği, yüksek yetkisini kabul ettiremediği için eleştirebiliriz. **Sir Eric Drummond**'un söylediği gibi, Doğu konularındaki bu tek görüşlü ve geri tutum, Türkiye **Milletler Cemiyeti**'nde temsil edilseydi, mümkün olmayacaktı. Başkalarının da ileri sürdüğü gibi,

«düşman» denilen ülkeler **Milletler Cemiyeti**'nde temsil edilmediği sürece **Milletler Cemiyeti**, uluslararası ya da tarafsız sayılamaz.

Herkese eşit haklar sağlanması için, ırkçılığın yan tutmanın, dinin çok ötesinde ve dışında bir tutum gerekir.

Yine de biz, Türkiye'nin mükemmel olmayan bir **Milletler Cemiyeti**'ne güveneceğini umuyoruz. Belki de, Musul konusunda, **Lord Curzon**'un «imkânsız» dediği plebisiti **Milletler Cemiyeti** yaptırabilecektir..

□

MİLLETLER CEMİYETİ'NİN merkezi olarak **Albay House**'ın Lozan yerine, niçin **Cenevre**'yi seçtiği bilinmemektedir. Uzun ve dikkatli düşünmelerden sonra yine bir yargıya varamayınca, uşağının öğütünü dinlediği söylenir.

Uşak Joseph cevap verdi: **«Cenova sizin romatizmalarınız için çok daha iyi olacak.»**

Milletler Cemiyeti orada kurulduktan sonra, **Albay House**, başka bir sebep daha keşfetmiş: **Cenevre'de vaktiyle Josephine yaşamış**...

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

GELECEK - HER ŞEYİN ÜSTÜNDE DEVAMLI BİR BARIŞ

GELECEK bize, barışı, her şeyin üstünde sürekli bir barışı getirecek mi? Barıştan aşağı hiç bir şey değerli olmamasına rağmen, savaş da yapamayız.

Franklin - Bouillon'u, Paris'te gördüm. Onun Suriye'de yaptıklarına pek katılmıyorsam da, Mudanya'daki çalışmalarının eleştiriden çok teşekküre hak kazandığını kendine söyledim. O Türkleri iyi biliyor. Ve Lozan'da barışı elde edeceğine teminat veriyor. Belki de o bunu yapabilecek. Ama bu sürekli bir barış olabilecek mi?

□

LONDRA'YA dönüşümde Manş boğazını Handley - Page uçağıyle geçiyoruz. Harem konusunda sorulacak sorulara karşılık hazırlamak için yeterli zaman var. Çünkü bizimkiler ne kadar iyi niyetli de olsalar, Ankara'daki hareketi

altı ay incelememe rağmen, her gazete muhabirinin ondan daha önemli bulduğu soru, harem hayatı olmaktadır.

Harem sorularını öldürmek için, iki karşılık hazırladım:

Bir: «Niçin, bugün Türkün tek bir karısı vardır?»

«Dört karı, yere dört temel direk anlamını taşırken, çok evlilik akla yatkındı. Şimdi onların hepsine, Paris'ten elbise satın almak deliliktir.» İki: «Niçin, siz daima camiye bu kadar erken geliyorsunuz?» diye bir soru sorulmuştu bir dindar adama.

«İki karım olduğu için, evden elimden geldiği ölçüde erken ayrılıyorum.»

Sonuç umduğum gibi olmuştu.

□

PEKİYİ, hepimizin bu kadar telâşla beklediğimiz, barıştan ne haber? Gelecek, darağacında bizim için ne taşımaktadır. Yeni bir sayfa çevirmeliyiz, dikkatle yolumuzu bulmalıyız. Her iki taraf, önce birbirlerini suçlayan sözler söyleyecekler, fakat sonra onurlu bir yüreklilikle, hatalarından ders almayı öğreneceklerdir.

Her şeyden önce Lozan'ın, Versay'dan ders almasını dileriz.

Dört büyük devletten hangisi Versay'ın gerçek sorunlarını bilmektedir? O zaman hiç bir şey yapmayıp yalnızca herkesi tarafsızlık alanına sokmaya zorlamışlar, dünyaya komitelerden kurulu hükümetler öğütlemişlerdi ve bu sonuç vermemişti. Doğa, tarafsızlıktan uzaktır, boşluktan uzak olduğu gibi. Politikada da aynı şey vardır.

Öte yandan hangi ulusun Türkiye kadar kötü yenilgiye uğradığını kendimize soruyoruz? Buna karşılık bizim hangi düşmanımız Müttefiklere karşı bu kadar açıkça meydan oku-

muştur? Yunanlılara karşı kazandıkları zaferin sonucundan değil, fakat hiç kimsenin dövüşmeyi istemediğini ve İstanbul gibi bir ödülü, orayı zaptetmeden kimsenin kazanamayacağını bildiği için, Türkler böyle meydan okumuştur.

Bizim, yeni Bizans gibi budalaca hayallerimiz vardı. Yunanistan'ın bir yere sahip olmasıyle bizim desteğimizi ödüllendireceğini düşündük. Fakat büyük devletler akıl dışı bir «Büyük Yunanistan» düşüncesini kabul etselerdi, bizim dost hırsızlarımızın ataklarını cezalandırmamız gerekecekti. Eski Yunanistan'ın 'Timeo Danaos' gibi hikâyelerinin hâlâ modern politikada yeri vardır.

Müttefikler tarafsız bir İstanbul yaratamayacaklarını bildiklerinden, Bolşevik rejiminden önce, bu ödülü Rusya'ya sunmaya niyetliydiler. Fransız, İtalyan ve İngiliz hükümetlerinden yapılı bir komite demek, İngiliz yönetimi demekti. Başka seçim hakkı kalmamıştı. İstanbul Türklere geri verilmeliydi. Büyük savaşta yenilmiş olmasına rağmen, (ki bunu onlar unutmuşlar bile) Türkiye'yi yalnız başımıza işgal edemezdik. Onun için şimdi, onlar istediklerini yapmalıdırlar. Yeni Türkiye'yi tarafsız bölgelerle sınırlamaya çalışmak hevesi gel-git dalgalarını önlemeye girişmek kadar yararsızdır. Ancak bütün ayrıntılarıyle düşünülmüş ve sürekli güvenlik vereceği planlanmış onurlu bir barışla Yakın Doğu'daki prestijimizi yeniden kazanabiliriz.

Bizim Türkiye'nin zaferinden hâlâ öğrenmemiz gereken en büyük dersi belki Goethe'nin sözlerinde bulabiliriz:

«Adaletli olacak her kimsenin, bütün insanlara karşı büyük saygısı olmalıdır.»

Ya da **Profesör Browne** tarafından Türkçe yazıldığı gibi:

Birçok insanın erdemleri acele ettikleri sürece canlanır. Ve birçok insan yavaşladıkça ölüleriyle bir sayılır.

Türkiye ölmemiştir. Büyük bir uygarlığın kalıntılarından

yeniden doğmuştur. Bütün dünyanın büyük ihtiyacı olduğu barışın, Doğu'yla Batı arasındaki barışla gelmesine dua ederim. Benim son sözlerim Yeni Türkiye'yi kutlamak, ziyaretim süresince sonsuz ilgilerini ve barış için dindarca umutlarını gördüğüm insanlara, en sıcak teşekkürlerimi göndermek olacaktır.

Lozan'da **İsmet Paşa** kadehini **«İngiliz İmparatorluğu ve Kral George şerefine»** diye kaldırdığında, ben de **«Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa şerefine»** diye karşılık vermiş, bardakları tokuşturarak iki adı birleştirmiştik. Gelecek olayların çok geçmeden kuşkuları silmesini dileyelim. **«İnşaİlah»** ve tekrar **«inşallah.»**

BİTTİ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
«Piérre Loti'nin Güvertesinde - Loti'nin Sihirli kalemine Türkiye'nin Borcu 9

İKİNCİ BÖLÜM
Türkiye ve Hoşgörürlük - Bir Dostluk Heba Oldu 14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Malta: Anadolu'da Her zaman İşiteceğim Ad 21

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Atina - «Helen'i Sevdik Boşayalım mı onu?» 28

BEŞİNCİ BÖLÜM
İzmir: Bir Keder Tablosu 35

ALTINCI BÖLÜM
İngiliz Şövalyeliği - Cesur Kadınların Can Sıkıcılığı 47

YEDİNCİ BÖLÜM
İzmir - Allah'ın Eseri: Muhteşem Gurup, İnsanın Eseri: Harp 54

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Heyecanlar ve İzlenimler - «Yolda» - Fakirleri Yerleştirecek Ev Yok 65

DOKUZUNCU BÖLÜM
Öbür İzlenimlerim - «Barbar, Dinci Olarak Bilinen Bir Ordunun Ortasında Allah'ın Büyüklüğünü Konuşmak 74

ONUNCU BÖLÜM
Bir Yaya Yolculuk - Allah'ın Yarattığı İnsanın Değmediği Bir Ülke 81

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Uşak'ta Bir Genel Toplantı - Konukseverlik Bir Kutsal Görenek 91

ON İKİNCİ BÖLÜM
Bir Yük Treni - Bütün Yolculuğumun En Kötü Bölümü 102

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Üçüncü Sınıf Bir Kompartıman - Yıkıntılar Arasında Bir Fransız 113

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Lüks Trende - İngiliz Kahkahasının Eşliği - Yeni Türkiyenin Beşiğine Doğru Yolculuk 122

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Ankara I.- Kardeşlik Havasına Giriş-Beraberlik Atmosferi 131

ON ALTINCI BÖLÜM
Ankara II.- Benim Nazik Ev Sahibimin Evinde 140

ON YEDİNCİ BÖLÜM
Ankara III.- Büyük Bir Doğuşun Olaganüstü Atmosferi 146

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Gazi Mustafa Kemal Paşa - Bu gün Türkiye'nin En Büyük Adamı 158

ON DOKUZUNCU DÖLÜM
Gazi Mustafa Kemal Paşa'yla konuşma 171

YİRMİNCİ BÖLÜM
Mustafa Kemal Paşa - Kaderine Hükmeden İnsan 177

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Bir Türk Kabinesi - Üç Ünlü Bakan - Gençlerin Kabinesi 191

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Türk Kabinesi - Bağımsız Bir Devletin Daha Az Tanınan Kabine Üyeleri 197

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Ankara'daki Yabancı Koloni 201

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Yazar ve Kahraman Halide Edip Hanım - Gerçek Gözüpekliğin Büyüleyici Yeteneğiyle Bezenmiş Bir Kadın 205

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Hastahaneler - Okullar - Eğitim ve Milliyetçi Yazarlar - Günler Geçiyor Fakat Hâlâ Yapılacak ve Görülecek Çok Şey Var 216

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM
Ankara'da Son Günler: Ziyaretler, Konuşmalar, Pikniker - Haydar Bey'in Partisi 228

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM
Roma, Ebedî Şehir - Ankara'daki Katolikleri Ziyaret 241

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Roma'da Üç Diplomat - Kutsal Türbenin Bekçiliği 252

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM
İstanbul'a Doğru Yola Çıkış - Bilecik'te Donmuş Gölün Altında Bir Gece 257

OTUZUNCU BÖLÜM
Yaylı ile Bilecik'ten Bursa'ya - Bir Günlük Azaptan Sonra İnsan Nerede Olsa Uyuyabilir 262

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM
Bursa'da Gerçek Bir İslâm Havası 275

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM
Artık Başşehir Olmayan İstanbul - Türkiye'nin Ruhu ve Kalbi Ankara'da 289

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Lozan Palas Oteli - Türkiye Fransa ve Japonya'nın Buluştuğu - Tam Bir Milletlerarası Havası 303

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Türkiye ve Birleşmiş Milletler - Milletlerin Parlamentoları Gerçek Bir Tarafsızlık Gütmeli 319

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Gelecek - Her Şeyin Üstünde Devamlı Bir Barış 325

MİLLİYET TARİH DİZİSİ'NDEN **BUGÜNE KADAR ÇIKMIŞ OLAN KİTAPLAR :**

ÇANAKKALE OLAYI

D. Walder

Çanakkale Savaşları başlamadan dünyada çevrilen dolapların içyüzü

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

20 Lira

TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE

M. Toker

Türk siyasal tarihinde en mühim devrenin belgelerle açıklaması

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

15 Lira

VİYANA KUŞATMASI GÜNLÜĞÜ

A. Ağa

Osmanlı İmparatorluğunun gerilemeye başlamasına yol açan kuşatmanın günü gününe yazılmış tarihi

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

15 Lira

EGEDE KURTULUŞ SAVAŞI BAŞLARKEN

N. Taçalan

Cumhuriyetimizin kurulmasına İzmirde atılan ilk kurşun ve sonuçları nasıl yardımcı oldu

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

20 Lira

DÜNYAMIZI DEĞİŞTİREN 100 BÜYÜK OLAY

Adından da anlaşılacağı gibi yüz önemli olayın gerçek hikâyesi

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

50 Lira

TUNA NEHRİ AKMAM DİYOR

R. Furneaux

Dünya tarihine büyük isim bırakmış olan Gazi Osman Paşa'nın Plevne müdafaası

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

20 Lira

KRUŞÇEV'İN ANILARI (I)

Sovyetler Birliğinde olup bitenlerin en yetkili ağızdan anlatılması

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

25 Lira

KRUŞÇEV'İN ANILARI (II)

Büyük açıklamalarla dolu eserin Türkiye ile ilgili kısımların bulunduğu ikinci cildi

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

25 Lira

SAYILARLA VAZİYET, BOLU-DÜZCE İSYANI

T. Çavdar - R. Özkök

Karacan Yarışmasında derece alan iki eser bir arada

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

15 Lira

GÂVURLARIN ESİRİ

T. Osmanağa

Viyana Kuşatması sonunda esir düşen bir Yeniçeri'nin serüvenleri

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

20 Lira

LOZAN

A. N. Karacan

Türk Tarihinin en büyük anlaşmasını başından sonuna kadar izleyen bir gazetecinin açıklamaları

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

35 Lira

TÜRKİYE

A. Toynbee

Memleketimizi yetkili şekilde anlatabilen ünlü yazarın dev eseri

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

20 Lira

TÜRK ANADOLU'DA MENGÜCEKOĞULLARI

N. Sakaoğlu

Osmanlılardan önce Anadolu'ya yerleşen Türkler ve yaşantıları

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

20 Lira

ÇAĞLAR BOYUNCA 100 BÜYÜK İNSAN

Yüzlerce yıldır dünyamıza faydalar sağlayan yüz büyük insanın hayat hikâyesi

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

50 Lira

DÜNYAMIZIN FATİHLERİ

J. G. Leithauser

Akıl almaz serüvenleri gerçekleştiren, insanlığa yeni imkânlar sağlayan fatihlerin yaşantıları ve eserleri

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

25 Lira

100 BÜYÜK GÜN (2 Cilt)

Dünyanın gidişini değiştiren olayların gününde yapılmış röportajları bir arada

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

60 Lira

ÇANAKKALE GEÇİLMEZ

A. Moorehead

Gelibolu ve Çanakkale'deki kahramanlıkların yurdu düşman çizmesinden nasıl kurtardığının belgeleri

5 Renkli ofset kuşe gömlekli lüks ciltli

25 Lira